

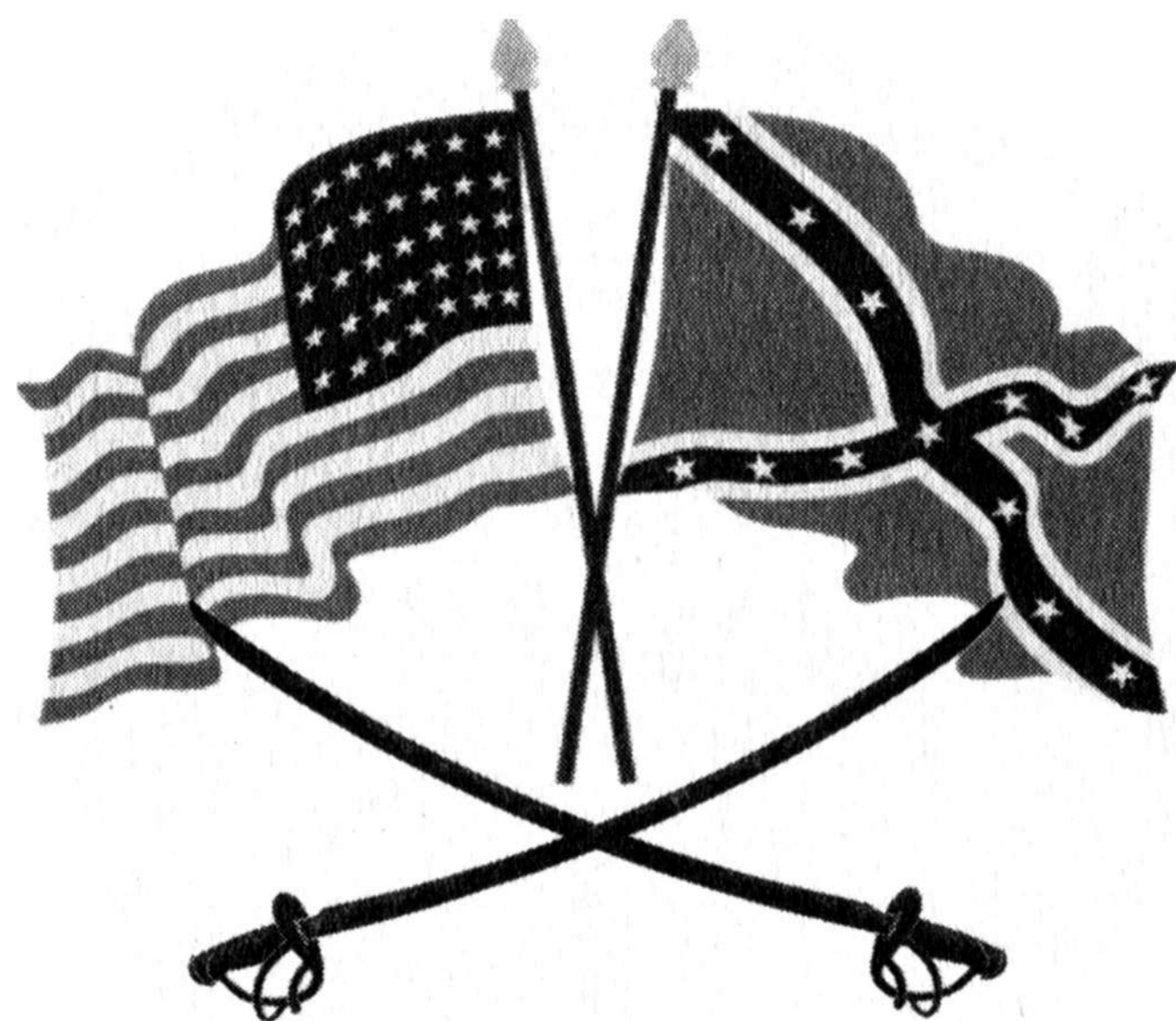
амброуз
Бірс

зібрання творів

Майстри
світової Прози

Ambrose Bierce

The Collected Works

Tales of Soldiers and Civilians
Can Such Things Be?

Амброуз Бірс

Зібрання творів

Оповіді про солдатів і цивільних
Чи може таке трапитися?

З англійської переклав

Олег Король

Київ

Вашій увазі пропонуються твори, що свого часу виходили у трьох найвідоміших збірках Амброуза Бірса, американського класика і творця темної готичної літератури – «Оповіді про солдатів і цивільних», «У вирі життя», «Чи може таке трапитися?»

Інший класик літератури химерного і надприродного, Г. Ф. Лавкрафт, високо цінував творчий доробок Бірса, який певною мірою вплинув і на нього самого. ГФЛ, зокрема, зазначав:

Ближче до справжньої величі перебував ексцентричний і похмурий журналіст Амброуз Бірс, який теж брав участь у Громадянській війні, але вцілів і написав декілька безсмертних оповідань, а потім зник 1913 року в загадковому тумані, немов створеному його власною зловісною фантазією. Бірс був відомим сатириком і памфлетистом, однак своєю літературною славою він завдячує похмурим і жорстоким оповіданням, переважна частина яких пов'язана з Громадянською війною і які складають найяскравішу та найдостовірнішу картину, що будь-коли існувала в літературі. Правду кажучи, всі оповідання Бірса належать до літератури жаху, і якщо багато з них торкаються лише фізичного чи психологічного жаху Природи, то найвизначніші ведуть мову про надприродне зло і вносять значний вклад в американський фонд літератури про надприродне.

Переважна більшість цих оповідань українською мовою публікується вперше.

*Цей текст захищений Законом України
«Про авторське право і суміжні права».*

*Виключне право на видання цього тексту належить
Видавництву Жупанського.*

*Будь-яке цитування тексту, його відтворення
чи публікація можливі лише з дозволу видавництва.*

Перекладено за джерелами:

The Project Gutenberg EBook. The Collected Works of Ambrose Bierce, Vol. II: In the Midst of Life; Tales of Soldiers and Civilians, by Ambrose Bierce

The Project Gutenberg EBook. Can Such Things Be? by Ambrose Bierce

The Project Gutenberg EBook. The Parenticide Club, by Ambrose Bierce

© Видавництво Жупанського;

О. Король, переклад;

О. Баратинська, художнє оформлення, 2017.

**Оповіді
про солдатів і цивільних**

I. СОЛДАТИ

Вершник у небі

I

Восени 1861 року одного сонячного пообіддя у лавровому гайку край дороги в Західній Вірджинії¹ лежав солдат. Лежав долілиць, розпростершись і поклавши голову на ліве передпліччя. Випростана права рука вільно тримала рушницю. Якби не ця розслаблена поза, якби не легке посмикування патронташа на ремені ззаду, то можна було б подумати, що це мрець. Але солдат просто заснув на посту. Коли б таке викрилося, то невдовзі він і справді згинув би. Смерть була б заслуженою й справедливою карою за цю провину.

Лавровий гай розкинувся біля повороту дороги, що спускалась із стрімкого пагорба на південь, а далі круто повертала на захід і яких сто ярдів ішла вздовж височини. Тоді знову повертала на південь і, звиваючись, ішла лісом додолу. Біля другого повороту стояла велика пласка скеля. Нависала обривом над глибокою долиною. Впустити звідти камінь – тисячу футів падатиме, поки долетить до верховіття сосон. Солдат лежав на іншому відрозі тої самої скелі. Якби не спав, то бачив би не тільки частину дороги, але й все урвище. І паморочилося б йому в голові.

---

¹ Вірджинія, що приєдналася до Конфедерації південних штатів після конфлікту біля форту Самтер, межувала на заході з штатом Західна Вірджинія, який відколовся від Конфедерації. Тому тут і опинилися полки північан (*тут і далі примітки перекладача*).

Усе навкруги поросло лісом. Лише з північного боку долини розлягалася невеличка галявина, якою тік ледь помітний звідси струмок. Лука не більша, ніж звичайне подвір'я; кілька акрів трохи світлішої барви, ніж навколишній ліс. Ген за нею простягався хребет височезних скель, на які забиралася дорога. Звідси галявина здавалася зовсім окремішньою, самою по собі. Годі було вгадати, як до неї вийшов путівець і як покинув її, звідки й куди течуть води потічка, що ділить долину надвоє там, доли, тисячу футів під ногами.

У такій дикій і важкопрохідній пущі люди влаштували воєнний театр. У лісовій котловині, у цій своєрідній пастці, всю армію могли б узяти в облогу й змусити здатися півсотні добре озброєних вояків. Тут, у бору, розташувалися п'ять полків федеральної¹ піхоти. Цілу добу вони йшли маршем, а тепер відпочивали. Надвечір мали знову рушити в похід, вибратися на висоту, де тепер спав їхній ненадійний вартовий, і, спустившись по той бік хребта, опівночі напасти на табір ворога. Сподівалися заскочити його зненацька, адже лісова дорога підходила просто до тилу ворожого війська. Якби цей задум не вдався, то нападники наразилися б на смертельну небезпеку. Все залежало від випадку, від того, чи вчасно помітять чати наступ армії північан.

II

У лавровому гаю заснув на посту молодий вірджинець Картер Друз. Йому, єдиному синові заможних батьків, випало на долю таке виховання й безтурботне життя, яке тільки можна було забезпечити, маючи статки й хороший смак, у горах Західної Вірджинії. Його рідний дім був усього за кілька миль звідси. Одного ранку, поснідавши, Картер встав з-за стола й сказав, серйозно й спокійно:

– Батьку, до Графтона прибув полк північан. Я хочу записатися в нього.

Звівши голову світського лева, батько мовчки глянув на сина й відповів:

---

¹ Піхота федерального уряду, тобто армії північан.

– Гаразд, сину, записуйся. Нехай валиться світ, а ти виконуй те, що вважаєш своїм обов'язком. Віднині Вірджинія, яку ти зрадив, обходитиметься без тебе. Якщо ми обидва доживемо до кінця війни, то ще побалакаємо на цю тему. Твоя мати, як сказав лікар, у вкрай поганому стані. У щонайкращому випадку протримається на цьому світі ще кілька тижнів. Цей час – безцінний. Найкраще було б не турбувати її прикрими новинами.

Картер Друз церемонно вклонився батькові. Той віддав такий самий поклін, приховуючи розпач. Син покинув рідну домівку, щоб стати воїном. Своєю кмітливістю й відвагою, самовідданістю, відчайдушними вчинками він невдовзі здобув пошану в солдатів і офіцерів. За такі чесноти, а ще за те, що добре знав місцевість, Друза призначили вартовим на цей небезпечний передовий пост. І тут утома здолала сумлінність, молодий вояк заснув. Добрий чи злий янгол прийшов до нього, щоб розбудити із злочинного сну? Хто скаже? Непомітно й нечутно, у глибокій тиші й млості передвечір'я якийсь невидимий посланець долі торкнувся пальцем заплющених очей свідомості й шепнув духу таємниче слово, досі не мовлене людськими вустами, досі не закарбоване в людській пам'яті. Картер помалу звів голову, глянув між стовбурів лаврових дерев, що маскували його, і стиснув правицею кольбу.

Перше, що він відчув, – справжню естетичну насолоду. На монументальному п'єдесталі – скелі, на самому краю провалля, різко виділяючись на тлі неба, непорушно, мов велична статуя, стояв вершник. Випроставшись, по-військовому сидячи на коні, верхівець застиг, наче давньогрецький бог, витесаний з мармуру. Сірий однострій гармоніював з блакитним тлом, блиск металу портупеї й чапрака приглушувався й тьмянів у тіні, на тілі коня не було пізнати гри світла. Позірно вкорочений карабін лежав на луці сідла, підтримуваний правою рукою. Ліву, що держала вуздечку, застувала холка. Проти неба силует рисака, головою до скель, був чіткий, як каменя. Повернувши обличчя трохи вбік, так, що виднів тільки обрис скроні й бороди, кіннотник оглядав долину. Ця мальовнича група у високості видавалася гігантською. Враження посилювалося відчуттям небезпеки від близькості ворога.

На якусь мить вартового опанувало дивне примарне видіння. Немовби він проспав до кінця війни, а тепер споглядав

величний монумент, поставлений на цій висоті, щоб увіковічити славне минуле, в якому сам Друз був аж ніяк не героєм.

Мана минулася з першим легким порухом живого монумента. Не відриваючи копит від каменя, кінь подався трохи назад, від краю прірви. Кавалерист навіть не поворухнувся. Отямившись, гостро відчуваючи значимість усього, що відбувається, вартівник приклав кольбу до плеча, обережно висунув дуло з куща, звів гачок і націлився прямо в серце цієї людини. Один дотик до гашетки – і Картер Друз буде в безпеці. І тут верхівець повернув голову й подивився в бік свого прихованого супротивника. Здавалося, він зазирає в саме обличчя, в очі, в мужнє, але співчутливе серце.

Невже це так важко – вбити ворога на війні, який важить на життя твоє й твоїх товаришів, ворога, що викрив тебе і тим страшніший за все його військо?

Картер сплотнів, затрясся всім тілом, обімлів. Перед очима пішли ходором раптово почорнілі фігури людини та коня – здіймалися, падали, описували дуги на сліпучому небосхилі. Вартовий випустив зброю й помалу ліг долілиць на листя. Хоробрий джентльмен, гартований вояк мало не знепритомнів від напливу емоцій.

Довго це не тривало, за хвилину-другу він звів голову, взявся за рушницю й намацав пальцем спусковий гачок. Розвиднілося в голові, проясніло в серці й очах. Повернувся здоровий глузд і здатність тверезо міркувати. Годі навіть сподіватися взяти цього вершника в полон. Тільки сполохаєш його – кинеться тоді вскач до свого табору, привезе туди згубну вістку. Треба сповнити неминучий обов'язок – застрілити його з цієї гущавини. Без попередження, не давши й хвилини часу на останню молитву, спровадити його на той світ. А може, й не конче... Є ще надія, що цей чоловік нічого не вивідує, а просто милується краєвидом. Тоді можна його пощадити. Повернеться собі туди, звідки приїхав. Коли рушить із місця, буде видно, чи запримітив він щось, чи ні. Він пильно розглядав долину, а це може означати, що...

Повернувши голову, Друз кинув оком вниз, крізь товщу повітря, наче на дно прозорого моря. І побачив на зеленій галявині звивисту вервечку людей і коней. Якийсь дурноверхий

командир дозволив своїм підвладним напоїти худобу на відкритому місці, під широким оглядом із дванадцяти вершин!

Картер перевів погляд на верхівця. Дивився крізь приціл, узяв на мушку коня. У вухах лунали, як Божі заповіді, батькові прощальні слова: «Нехай валиться світ, а ти виконуй те, що вважаєш своїм обов'язком». Тепер син дійшов злагоди з собою. Був спокійний, як спляча дитина. Зціпив зуби, не занадто сильно, стримав віддих, цілячись, а тоді задихав помалу й рівномірно. Жоден м'яз не сіпався, жодна жилка. Чуття обов'язку перемогло. Дух сказав тілу: «Мусиш заспокоїтися». Вартовий вистрілив.

III

Чи то шукаючи пригод, чи то з цікавості офіцер-північанин покинув прихований у лісі бівуак і, йдучи, куди ноги ведуть, вийшов на рідколісся, недалеко до підніжжя скелі. Спинився й розважав, чи варто йти далі. За чверть милі перед ним, понад верхів'ям сосон, бовваніла величезна кам'яна стіна. Нависала з такої височини, що моторошно було глянути на її край – різку, зазубрену проти неба лінію. Звівши погляд на цю запаморочливу висоту, офіцер побачив дивовижу: у повітрі скакала людина на коні.

Верхівець сидів випроставшись, по-військовому, впираючись у стремена й міцно тримаючи повіддя, ніби хотів уберегти бойового побратима від падіння. З непокритої голови струменіло вгору довге волосся, погойдувалося, як плюмаж. Руки сховались у хмарі здибленої кінської гриви. Круп держався рівно, неначе кожний удар копит стрічав тверду надійну землю. На шаленому скаку копита били вітер, а за мить кінь викинув ноги вперед, готуючись приземлитися після стрибка. Але це був політ.

Пройнятий трепетним жахом від видіння вершника в небі, майже повіривши в те, що з веління долі має стати літописцем якогось новітнього Апокаліпсису, офіцер не втримався на ногах, заточився і впав. І в той самий час почув, як затріщали гілки й гупнуло щось важке. Цей звук стих без відлуння, і знову залягла тиша.

Тремтячи, офіцер звівся. Заболіла нога, і це привело його до тями. Він побіг шукати цього чоловіка оддалік від урвища і, звичайно, нікого не знайшов. Спостерігаючи видиво, заворожений легкістю і красою цього чудесного лету, він навіть не міг припустити, що місце падіння – біля самого підніжжя скелі. За півгодини він повернувся до табору.

Цей офіцер був мудрий чоловік, тож волів не розказувати неправдоподібних, хоч і правдивих історій. Він промовчав про те, що побачив. На командирове запитання, чи під час тої вилазки помітив щось для добра війська, він відповів:

– Так, сер. З південного боку до цієї долини нема дороги. Командир усміхнувся. Своє знав.

IV

Вистріливши, рядовий Картер Друз перезарядив рушницю і знову став чатувати. Минуло якихось десять хвилин, і до нього по-пластунському підповз сержант федеральної армії. Друз і не глянув на нього. Лежав, нерухомий і байдужий.

– Це ви стріляли? – пошепки спитав сержант.

– Так.

– У кого?

– В коня. Він стояв он на тій скелі. Звалився в провалля.

Почуття рядового виказувала хіба що блідість обличчя. Відповівши, він відвернувся. Більше не сказав ні слова. Сержант спантеличився.

– Послухайте-но, Друзе, – помовчавши, обізвався він. – Нічого не приховуйте від мене. Наказую вам доповісти. Чи сидів хтось на коні?

– Так.

– Хто?

– Мій батько.

Звівшись на ноги, сержант відійшов від рядового.

– Господи Боже! – сказав він сам собі.

Випадок на мосту через Совиний струмок

I

На залізничному мості, що в Алабамі, стояла людина, дивлячись на швидку воду за двадцять футів під ногами. Закладені за спину руки зв'язувала в зап'ястках мотузка, на шиї висіла широка петля. Прив'язаний до міцної перекладини над головою шнур провисав аж до колін. На шпалах лежало кілька дощок – хистка опора цій людині й виконавцям вироку: двом рядовим федеральної армії та сержантові, який у мирний час цілком міг би бути шерифом. Неподалік стояв озброєний офіцер в однострої капітана. На кінцях мосту бовваніли два вартові у стійці «на плече», себто тримаючи рушницю прямовисно перед лівим плечем, передпліччя впоперек грудей. Статутна, неприродна поза виструнченого вояка. Здавалося, вартових аж ніяк не обходило те, що діялося на середині мосту, і мали вони єдине завдання – перекрити доступ до ешафота. За плечима одного з вартових не було нікого: рейки забігали в ліс, за сто ярдів повертали вбік і губилися з очей. Там далі, поза сумнівом, стояла сторожова застава. На тамтому березі розкинувся безлісий пологий пагорб, увінчаний частоколом – сторчма поставленими колодами – з бійницями, щоб стріляти з рушниць, і єдиною амбразурою, з якої стриміло жерло націленої на міст латунної гармати. Посередині узвозу між мостом і фортом вишикувались очевидці – піхотна рота у стійці «вільно»: кольби на землі, цівки проти правого плеча відхилено назад, руки схрещені на ложах рушниць. На правому фланзі

стояв лейтенант, оперши вістря шаблі на землю й поклавши руки на ефес. Ніхто не рухався, крім чотирьох у центрі подій. Розвернута фронтом до мосту рота закам'яніло видивлялася на страту. Вартових можна було сприйняти за статуї для прикраси моста. Мовчазний капітан знерухомів, схрестивши руки. Він спостерігав за роботою своїх підлеглих і не втручався. Коли заповідається прихід великої пані – смерті, її годиться зустріти з належними формальними почестями навіть тим, що давно вже до неї звикли. У мові військового етикету мовчання й нерухомість означають пошану.

Засуджений до повішання виглядав на тридцятип'ятирічного. Судячи з одягу, який носять плантатори, це був цивільний чоловік. Правильні риси обличчя: прямий ніс, тверда лінія уст, широке чоло; зачесане назад довге темне волосся спадало за вухами на комір гарно допасованого сюртука. Вуса й борідка клинцем без бакенбард, лагідний погляд великих темно-сірих очей – несподівано, як на людину з петлею на шиї. З усього було видно, що це не якийсь там головоріз. Та ліберальний військовий кодекс передбачає повішання всіляких людей, і джентльменів теж.

Довершено належні приготування, два рядові ступили крок убік і прибрали дошки, на яких вони досі стояли. Сержант повернувся до капітана, відсалютував і став тут же за його плечима. Офіцер, своєю чергою, відступив убік. Тепер смертник і сержант стояли на двох кінцях дошки на трьох шпалах. Кінець, на котрому стояв цивільний, трохи не досягав до четвертої. Раніше дошка втримувалась у рівновазі вагою капітана, тепер його місце зайняв сержант. На сигнал капітана він відступить, дошка переважиться, і приречений провалиться поміж двох шпал. Простий і надійний спосіб, який собою напрошувався.

Обличчя нічим не прикрите, очі не зав'язані. Смертник глянув на хисткий підмосток і перевів погляд на бурхливу воду, що божевільно мчала під ногами. Увагу привернув уламок дерева, що витанцьовував на хвилях. Погляд провів його вниз по течії. Як поволі пливе цей уламок! Яка ж слимача ця течія!

Чоловік заплющив очі, щоб у своїх останніх думках зосередитися на дружині й дітях. Позолочена вранішнім сонцем вода, навислі під крутими берегами струмка тумани ген у далині, форт, солдати, уламок дерева – все це розвіювало думки. А тут з'яви-

лась іще одна завада. Гадку про найдорожчих людей перебивав якийсь незрозумілий невідчепний звук – різкий, виразний металевий стукіт, схожий на удари молота по ковадлу. І таке ж дзвінке відлуння. Невідомо було, що це, невідомо було, звідки воно – з безмежної даліни чи зблизька. І те й друге видавалось однаково правдоподібним. Розмірені удари, неквапні, наче калатання подзвону. Смертник чекав кожного удару нетерпляче і – не знати чого – зі страхом. Довшали й довшали проміжки тиші, нестерпнішим і нестерпнішим здавалося зволікання. Уповільнюючи темп, звуки набирали сили й гостроти, разили вухо, немов ножем хто різав, а чоловік боявся не витримати й закричати. То було цокання його власного годинника.

Розплющивши очі, знов побачив воду під ногами. «Якби змога звільнити руки, – подумав він, – я б скинув петлю і кинувся б у струмок. Пірнувши, я сховався б від куль, щодуху поплив би до берега, рвонув би чимхутчіш до лісу і подався б додому. Богу дякувати, фронт ще не дійшов до моєї оселі. Дружина з дітьми досі недосяжна для окупанта».

Як тільки ці гадки, котрі ось тут треба зодягати в слова, не те що зродилися – спалахом блискавки сяйнули в мозку приреченої людини, капітан кивнув сержантові. Той зійшов з дошки.

II

Заможний плантатор Пейтон Фарквар¹ належав до давнього й дуже шанованого в Алабамі роду. Як і всі рабовласники, він бавився в політику і, звичайно ж, був до самих кісток сецесіоністом², гаряче відданим справі Півдня. Примхливі й сильніші від Пейтона обставини, про які нема потреби тут згадувати, не дали йому змоги вступити в лави доблесної армії південців, яка тим часом фатально програла низку битв, укороновану падінням Коринта³, отож він кипів у безсилій люті й палко прагнув вивільнити свою енергію, жити солдатським життям і відзна-

¹ По-гельському Fearnar означає «мужній», «хоробрий».

² Прибічник відокремлення рабовласницьких штатів Півдня в окрему державу.

³ 1862 року під Коринтом (штат Міссісіпі) південці зазнали відчутної поразки в бою.

читися подвигом. Нагода для цього, відчував Пейтон, трапляється, як трапляється вона кожному у воєнний час. А тим часом він робив що лиш міг. Ніяка робота не була Фаркварові принизливою, аби тільки служила вона справі Півдня; ніяка небезпечна пригода не відстрашувала, аби тільки припала до душі йому – цивільному, але солдатові серцем, який з доброю вірою та без зайвих міркувань хай не в усьому, та все-таки додержував відверто лайдацької максими: в коханні й на війні все дозволено.

Одного вечора, коли Фарквар разом з дружиною сидів на необтесаній лаві біля воріт свого обійстя, до них примчав вершник у сірому¹ мундирі рядового і попросив води. Місіс Фарквар, щаслива прислужитися йому своїми білими рученьками, пішла по воду, а господар підійшов до запорошеного вершника і нетерпляче запитав, що нового на фронті.

– Янкі² лагодять залізницю, – відповів солдат, – і готуються до нового наступу. Вони зайняли й відремонтували міст через Совиний струмок, збудували укріплення на північному березі. Комендант видав наказ і порозвіщував його по всіх усюдах. Там ідеться про те, що кожного цивільного, спійманого на гарячому за нівеченням рейок, тунелів, мостів і поїздів, негайно повісять. Я сам бачив цей наказ.

– Скільки буде звідси до мосту через Совиний струмок? – спитав Фарквар.

– Десять зо тридцять миль.

– Чи є якісь підрозділи на нашому боці струмка?

– По той бік – сторожова застава на залізниці, півмилі від моста. На нашому березі – один-єдиний вартовий.

– А якби так, скажімо, якомусь цивільному, охочому полізти в петлю, вдалося обвести круг пальця заставу й усунути вартового, – усміхнувшись, поцікавився плантатор, – що тоді можна було б зробити?

– Я був там місяць тому і зауважив, що за минулу зиму повінь нанесла лісосплав на бик мосту з нашого боку. Досі це дерев'яччя висохло. Горітиме не гірш від соломи.

¹ Колір одностроїв військ Півдня.

² За часів Громадянської війни так прозивали жителів північних штатів.

Тут наспіла леді з водою. Солдат напився, церемонно подякував їй, вклонився господареві й поїхав. За годину, коли стемніло, він знову минав Фаркварові посідлості, прямуючи на північ. Це був розвідник федеральної армії.

III

Падаючи з моста, Пейтон Фарквар знепритомнів. З небуття його розбудив – за довгі століття, як здалося, – різкий біль у здавленому горлі. Пронизливі, скажені болі мчали від шиї й проникали у кожну клітинку тіла. Вони спалахували вздовж виразних розгалужених ліній і вдаряли з невловимо прудкою частотою. У струменях пекельного вогню все тіло розжарилося до білого. Голова розривалася від шаленого тиску. Пропало мислення, зникли думки, залишились тільки нестерпні муки. Закутаний у променисту хмару, ставши в ній палаючим серцем, Фарквар, позбутий усього матеріального, розгойдувався по неймовірних дугах, наче величезний маятник. І раптом світло навколо нього шугнуло вгору, пролунав гучний сплеск, у вухах заревіло, все навколо стало холодним мороком. Повернулася здатність мислити: Фарквар зрозумів, що мотузок обірвався, а сам він звалився в струмок. Затягнена петля ще душила шию й не пускала води в легені. Загинути від повішення на дні струмка – як це безглуздо! У темряві він розплющив очі й побачив угорі мерехтіння – таке далеке, таке недосяжне! Ішов на дно, а світло слабшало й слабшало, поки стало тьмяним відблиск. Відтак помалу знов набрало сили, і Фарквар відчув, що виринає. Цього йому не хотілося, на дні струмка було так добре. «Стати вішальником і потопельником, – подумав він, – не так уже й погано, але я не хочу, щоб мене ще й розстріляли. Не хочу. Це було б несправедливо».

Йому й на гадку не спадало щось робити, але гострий біль у зап'ястках дав знати про спробу звільнити руки. Пейтон став стежити за цими намаганнями, як гаволов спостерігає карколомні вправи акробата, зовсім не переймаючись можливими наслідками. Оце так зусилля! Що за дивовижна, що за нелюдська міць! А ось це, їй-бо, непогана спроба! Браво! Мотузка злетіла із зап'ястків, руки розійшлися й попливли догори, вже

видно кисті в дедалі яснішому світлі. Тепер він дивився на них з іще більшою цікавістю. А руки – спершу одна, тоді дві разом – накиннулися на петлю довкола шиї. Зірвали той обривок мотузки й люто відкинули його геть. Обривок звивався, ніби водяна змія. «Зав'яжіть його назад! зав'яжіть, як було! ну зав'яжіть же!» – кричав, здавалося, Фарквар своїм рукам, бо, звільнившись від петлі, знову мордувався. Нестерпно боліла шия, мозок пекло вогнем, ледь чутне досі серце стрибнуло, намагаючись вискочити з рота. Все тіло корчилося в неймовірних муках. Але неслухняні руки не зважали на ці німі крики, а знай били воду швидкими енергійними ударами-гребками, підіймали тіло до поверхні. Виринула голова, сонячне проміння засліпило очі, легені судомно вдихнули великий ковток повітря і, на вершині страждання, тут же повернули його криком.

Тепер він уже цілком володів усіма своїми відчуттями, неприродно загостреними і надчуйними. Щось у його сколихнутому страшним потрясінням естві відточило їх так, що Фарквар сприймав і помічав найдрібніше й найнепомітніше. Шкіра на обличчі відчувала щонайменші жмури, вуха чули їх хлюпіт. Глянувши на стіну лісу, очі розрізняли кожне деревце, кожний листочок з тоненькими прожилками, кожну комашку. Ось вони – брунатні цикади, смарагдові мухи, сірі павуки на павутинні поміж гілками. Було чітко видно всі барви веселки у краплинках роси на мільйонах стебелець трави. Дзумкочуть, танцюючи над виром, комарі, лопочуть крильцями бабки, б'ють ніжками по воді, немов гребці веслами, водомірки – все це зливається у виразну мелодію. Неподалік пропливає риба – вуха чують, як вона розтинає воду.

Втікач виринув на поверхню обличчям за течією, а за мить світ повільно обернувся круг нього. Фарквар побачив міст, форт, солдатів на мості, капітана, сержанта і двох рядових – його катів, силуети на тлі блакитного неба, що кричали й вимахували руками. Капітан видобув пістолет, але наразі не стріляв. Жахливі, гротескні рухи, велетенські постаті.

Раптом пролунав різкий гук пострілу, і куля врзалась у воду, за кілька дюймів від голови, хлюпнувши на неї бризками. Другий постріл. З дула рушниці вартового снувався блакитний димок. Солдат на мості зазірав у Пейтонове око крізь рушничний приціл. Десь колись хтось написав, що сірі очі найзіркіші

й усі знамениті снайпери – сіроокі. А однак цей сіроокий промахнувся.

Вир підхопив утікача й розвернув його впівоберта. Знову перед очима ліс по той бік форту. За плечима монотонно й співуче продзвенів тонкий чистий голос. До моторошності виразний, летів над водою, пронизуючи й заглушуючи всі звуки, навіть плюскіт хвиль у вухах. Хоч і не солдат, Пейтон досить часто бував між вояків, щоб зрозуміти грізний сенс цього неквапно-протяжного придихового співу: це лейтенант на березі віддавав наказ. Як холодно й безжально, з якою рівною і байдужою – щоб солдати зосередилися й заспокоїлися – інтонацією, з якими ретельно відміряними проміжками часу впали ці жорстокі слова:

– Рота, струнко!.. Рушниці на плече!.. Приготуватися!.. Прицілитися!.. Вогонь!..

Фарквар пірнув – якнайглибше. У вухах Ніагарою заревла вода, проте він виразно почув приглушене гримотіння залпу і, виринаючи, вгледів блискучі, химерно сплющені шматочки металу. Коливаючись, вони повільно тонули, декотрі з них торкались обличчя та рук і йшли на дно. Один шматочок ковзнув за комір, припик шкіру, й Пейтон вихопив його з-за коміра.

Випірнувши й хапнувши повітря, втікач упевнився, що пробув під водою доволі довго, бо встиг далеченько відплисти від моста – ближче до безпеки. Тим часом солдати заряджали рушниці. Сяйнувши у промінні сонця, шомполи, видобуті з дул, описували в повітрі півдугу і лягали в пази. Двоє вартових вистрілили ще раз – невлад і невлучно.

Фарквар бачив це з-за плеча, широко загрибаючи воду, прудко пливучи за течією. Мозок, як і руки-ноги, працював на повну силу, думки пролітали в голові з блискавичною швидкістю.

«Цей лейтенант, – подумав він, – не зробить вдруге такої дурної солдафонської помилки. Ухилитися від залпу так само легко, як від одного-єдиного пострілу. Очевидно, він уже дає команду стріляти врозбивку. Спаси мене, Боже! Від такої стрілянини мені не порятуватися!»

Страхотливий сплеск за два ярди від нього. І – гучний протяжний свист, який, здавалося, ослаблений повернувся назад до форту і потонув у вибуху, що сколихнув увесь струмок до дна. Стіна води вигнулася над Пейтоном і обвалилась, ослі-

пивши його й забивши дух. До гри прилучилася гармата. Оговтавшись, він труснув головою і почув свист ядра вгорі. За мить воно трощило гілля в лісі.

«Так вони більше не стрілятимуть. Цього разу вдарять грубою картечю. Не можна спускати ока з цієї гармати. Дим дасть мені знати, коли пірнати. Звук приходить пізніше, вже за пострілом. А гармата добряча».

Зненацька втікач відчув, що його закрутило, як дзигу. Вода, береги, ліс, далекий уже форт і солдати – все змішалось й змазалось. Тепер світ розпізнавався тільки за кольором, горизонтальні барвисті смуги – ось що було видно. Його втягнуло в чорторій і закрутило-завертіло до нудоти й запаморочення, а невдовзі викинуло на жорстку лівого – південного! – берега струмка. У сховку від ворогів, поза досягом куль. Раптова зупинка після скаженої гонитви, садно від жорстви на руці – це привело Фарквара до тями. Плачучи з радості, набирав пригорщами пісок, підкидав увись і вголос благословляв його. Не пісок то був – діаманти, рубіни, смарагди; і не було на світі краси до порівняння. Велетенські дерева на березі – неначе з райського саду; втікач бачив, що ростуть вони не безладно, і вдихав пахощі їх цвіту. Поміж стовбурами світилося дивовижне рожевувате світло, шум вітерцю у кронах звучав мелодіями еолової арфи. Не хотілося нікуди втікати. Фарквар ладен був зостатись у цій чарівній місцині, а тоді хай уже його знову схоплять.

Свист і тріскотіння картечі у вітах над головою привели його до тями. Канонір-невдаха наостанку послав навмання прощальний привіт. Урятований чоловік зірвався на ноги, кинувся вгору схилом і зник у лісі.

Увесь день він ішов за сонцем. Безкрайній бір – ніде ані галявинки, ані лісової доріжки, ані стежки. Пейтон і гадки не мав, що живе в такій пущі. Було в ній щось моторошне.

Надвечір він дуже втомився, натер ноги і зголоднів. Лише гадка про дружину та дітей спонукала йти далі. І ось Пейтон вийшов на дорогу, яка, він знав, мала привести куди треба. Широка і пряма, немов міська вулиця, але видно було, що нею ніхто не ходив і не їздив. Ніяких полів побіч, ніяких домівок. Ані пес не гавкне на знак людського житла. Чорні стовбури дерев стіною стояли з обох боків, збігалися на обрії в точку, як

на рисунку з теорії перспективи. На видимій смузі неба сяяли великі золоті зорі, чужі-чужісінькі, зібрані в дивовижні сузір'я. Фарквар був певен, що у сплетіннях цих сузір'їв криється якийсь потаємний зловісний зміст. Тим часом ліс помалу наповнювався дивним шумом, в якому – раз, двічі й тричі – виразно пролунав шепіт чужою мовою.

Заболіла шия. Помацавши, він відчув, як страшенно вона розпухла. Тепер довкола неї чорний коловий синець від шнура. Очі налилися кров'ю, неможливо склепити повіки. Язик розпух зі спраги. Щоб утамувати жар, змордована людина висолоплювала язика на холодне повітря. Ох, яким же м'яким килимом простелився дерен на цій неходженій дорозі, ноги його зовсім не відчувають...

Попри нестерпні муки, Пейтон, мабуть, таки заснув на ходу, бо ось цієї миті перед очима зовсім інше. Напевно, тільки що він опритомнів із марення. Ось вона, брама рідного дому. Все тут таке саме, як і було, коли він ішов звідси, все тут світиться красою в промінні ранішнього сонця. Мабуть, добрався сюди всю ніч. Ось він відчиняє хвіртку, простує широкою білою алеєю, бачить, як розвівається сукня на його дружині; по-ранковому свіжа, безмежно чарівлива, ступає кохана з веранди йому назустріч. Ось вона – сама граціозність – стоїть біля сходів, усміхаючись із невимовної радості. Чекає. Яка ж вона прекрасна! Розпростерши руки, Пейтон біжить. Ось-ось стисне її в обіймах!..

На його потилицю впав приголомшливий удар, навколо спалахнуло сліпучо-біле світло, у вуха вдарило гарматним вибухом – і все потонуло в мороку й тиші...

...Тіло мертвого Пейтона Фарквара, підвішене за зламану шию, повагом погойдувалося під шпалами моста через Совиний струмок.

Чикамога¹

Одного погожого осіннього пополудня дитина відбилась од своєї скромної домівки на клаптику поля і, ніким не спостережена, забрела в ліс. Вона упивалася не званою досі свободою від нагляду й нагодою досліджувати та зазнавати пригод, адже дух цієї дитини тисячоліттями гартувався в тілах її предків задля незабутніх подвигів у відкриттях та завоюваннях, задля перемог у битвах, що вирішували долю цілих століть, задля того, щоб переможці оселялися в містах із тесаного каменю. Її рід, від колиски почавши, у боях проклав шлях через два материки і, перепливши океан, ступив на третій, щоб і тут воювати й панувати за правом спадковості.

Тою дитиною був хлопчик років шести, син небагатого плантатора.

Замолоду його батько солдатом воював з голими дикунами й проніс прапор рідної країни у столицю цивілізованої раси на далекому Півдні². Живучи нині мирним життям плантатора, він, проте, лелівав у серці полум'яний дух воїна, який, раз запалений, ніколи не згасав. Батько любив книжки про війну й батальні картини, а син дізнався з них цілком досить, щоб змайструвати собі дерев'яного меча, хоч навіть татове око навряд чи розпізнало б, що це за штука. А тепер, як і належить нащадкові героїчного роду, хлопчик хвацько ніс цю зброю. Час від часу пристаючи на осонні, він фехтував, імітуючи аж надто

---

¹ Невелике містечко в штаті Джорджія. Там 1863 року, під час битви за Чаттанугу, північан зустріли південці під командуванням Бракстона Брагга і спершу перемогли, а потім були розбиті військами Джорджа Томаса, генерала-вірджинця.

² Новий Орлеан. 1803 року Наполеон продав його американцям.

докладно пози нападу й захисту, чого навчився з картинок-гравюр. Та ось, втративши пильність від легких перемог над невидимими ворогами, що пробували стати на його переможному шляху, наш герой зробив доволі-таки типову стратегічну помилку: загнав супротивника до небезпечних меж. Він опинився на березі широкого плиткого потічка, швидка вода якого стала на заваді прямому просуванню за ворогом, що рятувався втечею і тим часом встиг незбагненно легко форсувати цю водну перешкоду. Але безстрашного войовника годі було спинити, годі було згасити в дитячих грудях племінний дух предків, що перепливали океан. Знайшовши місце, де на дні струмка лежало кілька розкинутих десь на крок один від одного валунів, він перейшов на другий берег і там накинувся з мечем на ар'єргард уявного противника.

Тепер, після виграної баталії, розсудливість вимагала відступити на вихідні позиції. Гай-гай, він, як і багато могутніх завойовників, як і наймогутніший з них¹,

Ніяк не міг жагу пекучу вгамувать,
Що все вела його вперед, на прю, до бою,
Не знав він, що даремно Долю спокушать –
Це загасити зірку щастя над собою.

Чимчикуючи від струмка, хлопчик зненацька наткнувся на незнаного, дуже грізного ворога: на стежці стовпчиком сидів, нащуливши вуха й підібравши передні лапки, кролик. Перелякано скрикнувши, хлопчина крутнувся й дременув світ за очі. Нерозбірливо гукав маму, плакав, спотикався на бігу; ожина безжально дряпала ніжну шкіру, гучно калатало зо страху серце.

Задиханий, осліпий від сліз – загублений у лісі! Понад годину блукало хлоп'я по густому сплутаному підліску, а тоді втома змусила його прилягти у западині між двох каменюк, за кілька ярдів від потічка. Тут малюк, досі стискаючи в руках меча – тепер уже не зброю, а вірного товариша – хлипав, поки заснув. Над його головою весело щебетали лісові птахи; помахуючи розкішними хвостами й стрибаючи з дерева на дерево,

---

¹ Очевидно, тут ідеться про Александра Македонського.

байдуже цокотіли білочки; звідкись здалеку долинув дивний приглушений тріск, немовби куріпки лопотали-барабанили крильми на честь перемоги природи над сином її давніх поневольників. А на невеликій плантації, де стривожені білошкірі й чорношкірі люди поспіхом обшукували поля й живоплоти, розривалося з туги за пропалим сином материнське серце.

Минуло кілька годин, хлопчик прокинувся й схопився на ноги. Ручки і ніжки геть залякли від холоду, у серці загніздився страх перед темрявою. Та він відпочив і вже не плакав. Спонукуваний якимсь сліпим інстинктом, він продерся крізь хащі й вийшов на вільніший простір – праворуч протікав струмок, ліворуч простягався пологий пагорб, де-не-де порослий деревами; а над усім згущувався присмерк. Прозорий примарний туман стелився по воді. Це лякало й відстрашувало малого заблукальця; замість перейти на той берег, звідкіля прийшов, він обернувся й попрямував до темного лісу. І раптом побачив перед собою щось дивне й рухоме. Це могла бути якась велика тварина. Собака, свиня – важко сказати; може, й ведмідь. Хлопчик бачив ведмедів на малюнках; не знаючи нічого поганого про цих звірів, він навіть був не проти зустрітися з тою кудлатою істотою. Але щось в обрисах і рухах невідомого створіння – якась особлива незграбність – підказало, що це не ведмідь, і страх узяв гору над цікавістю. Малюк завмер. Створіння наближалось, він сміливішав. Добре, що воно не має отих довгих страшних кролячих вух. У незграбній важкій ході чіпкий дитячий розум підсвідомо впізнавав щось невловимо знайоме. Воно ще не наблизилося настільки, щоб знати напевне, хто це, а хлопчик уже бачив, що за цією істотою сунуть подібні до неї. Ліворуч і праворуч – всюди були вони, все навкруги ворушилося, всі просувалися до струмка.

То були люди. Деякі рачкували. Деякі повзли на животях, тягнучи за собою нерухомі ноги. Деякі човгали на колінах, погойдуючи безвільними руками. Деякі силкувалися звестися на ноги, але тут же падали ниць. Неприродним, ні на що не схожим був цей рух. Фут за футом. В тому самому напрямку. Поодинці, парами, гуртами вони виринали з мороку. Дехто приставав – його помалу минали – і далі плазував уперед. Десятками й сотнями повзли ці люди; ними кишіло все навкруги, куди тільки можна було кинути оком у дедалі густі-

шому сутінку; а чорний ліс позаду, здавалося, служив невичерпним їх джерелом. Немов сама земля повзла до струмка. Подекуди дехто з тих, що спинилися, залишався лежати без руху. То був уже мрець. Дехто, спинившись, якимось дивно вимахував руками, здіймав їх до неба й опускав, хапаючись за голову, наче в гуртовій палкій молитві.

Отак виглядала б ця картина в очах дорослого, але далеко не все з неї доходило до розуму шестилітньої дитини: люди та й люди, тільки чомусь повзають, як немовлята, і зовсім не страшні, хоч і чудернацько зодягнені. Хлопчик вільно походжав поміж них і з дитячою цікавістю заглядав у обличчя. Бліді, білі обличчя, на багатьох – червоні ляпки та патьоки. Розцяцьковані лиця, безглузді, гротескні рухи та пози – це нагадало йому клоуна в цирку минулого літа. Малюк зареготав. А вони повзли і повзли, ці понівечені, скривавлені люди, несвідомі, як і він, трагедійного контрасту між його реготом і їхньою смертельною похмурістю. Для нього ж це був усього-на-всього веселий спектакль. Раніше так повзали рачки татові негри-раби, щоб забавити сінка, і той їздив на них верхи, уявляючи себе на коні.

Малий пустун підкрався ззаду до одного з повзунів і спритно осідлав його. Повзун упав на груди, важко звівся на руки, люто трутив збиточника на землю, як необ'їжджений лошак скидає вершника-невдачу, і повернув до нього лице без нижньої щелепи. Від верхніх зубів до горла з'явилася велика червона діра, облямована кривавим клоччям із м'яса й потрощених кісток. Неприродно випнутий ніс, брак підборіддя, круглі з гніву очі – через те чоловік скидався на великого хижого птаха, обагреного на грудях і горлі кров'ю своєї жертви. Чоловік став навколішки, дитина зірвалася на ноги. Поранений погрозив кулаком; хлопчик, нарешті по-справжньому настрашений, прожогом кинувся до найближчого дерева і сховався за стовбуром. Тепер йому було не до сміху. А юрма неоконкретних сновид повільно й мозольно, як ройовище великих чорних жуків, волочилася схилом дотолу. Беззвучно, у глибокій мертвій тиші.

Замість смеркати, на примарному узліссі розвиднялося. Крізь смугу дерев за потічком просвічувало дивне червоне світло з чорним мереживом стовбурів та гілля проти нього. Воно вихопило із сутінку тіла поранених і припасувало кожному потворну тінь, яка тепер карикатурно мавпувала всі рухи на

освітленій траві. Заграва впала на обличчя, підрум'янюючи їх і згущуючи барву кров'яних плям на шкірі. Вона відблискувала на металевих гудзиках, пряжках та відзнаках. Не задумуючись, хлопчик рушив навстріч цій дедалі яснішій пишноті та попростував схилом разом зі своїми страхітливими попутниками. Раз-два – ось він уже на чолі походу з дерев'яним мечем у руках поважно керує маршем, час від часу оглядаючись, чи не пішли, бува, врозсип його підкомандні. Воістину, ніколи й ніде такий полководець не вів за собою такого війська.

На лужку, що помалу вужчав мірою просування цього жахливого маршу до води, лежали різні речі. У свідомості нашого головнокомандувача вони не викликали жодних домислів. Плащ-намет, туго скручений уздовж, складений удвоє і зв'язаний на кінцях мотузкою; тут важкий речовий мішок, там поламана рушниця – такі речі знаходять після відступу війська, це сліди втечі людей від мисливців за ними. Всюди біля струмка, у видолинку, людські ноги та кінські копита замісили лужок на грязюку. Досвідченіший спостерігач помітив би, що ці сліди ведуть у двох протилежних напрямках; землю стоптали двічі – спершу в наступі, а тоді у відступі. Кілька годин тому ці розпачливі тепер і поранені вояки разом зі своїми не такими безталанними, цієї миті вже далекими, товаришами увійшли тисячними силами в ліс. Один за одним, то розсипом, то знову вишикуваними лавами батальйони обійшли заснулу дитину з обох боків, мало не наступаючи на неї. Гук від їхнього маршу не розбудив хлопчика. Неподалік – каменем кинути – від місця, де він спав, розгорілася битва, та не чули його вуха ні мушкетних пострілів, ні грому гармат, «ні вигуків гетьманів, ні крику¹». Все це він проспав, підсвідомо стискаючи свого дерев'яного меча якнайміцніше, бо ж навколо панував Марс, і не усвідомлюючи величі цієї битви, як і мертві бійці, що полягли задля слави.

Тим часом заграва за смугою дерев по той бік потічка, підсилена балдахіном диму в небі, охопила весь овид. Звивиста смуга туману набрала золотої барви. Вода сяяла багряними відблисками, криваво-червоним стало каменюччя над гладінню струмка, заюшене кров'ю під час переправи легкопоране-

---

¹ Йов. 39: 25.

них. По цих же валунах малюк завзято стрибав тепер на другий бік, прямуючи до пожежі. Переправившись, він обернувся і глянув на своїх попутників у марші. Передній край якраз дістався потічка. Найдужчі вже доповзли до берега й занурили обличчя у воду. Троє чи четверо з них лежало непорушно; здавалося, що в них немає голів. Зачудована дитина видивлялася на них, при всій своїй легковірності вона не могла повірити в таке диво живучості. Утоливши спрагу, ці люди не мали сили ні відповзти від води, ані втримати голову над її поверхнею. То були потопельники. А за ними, на узліссі, наш головнокомандувач бачив стільки ж, як і було спочатку, спотворених постатей своєї жахливої армії. Та далеко не всі з них рухалися. Підбадьорюючи їх, він замахав шапчиною і, усміхнувшись, вказав мечем у напрямку провідного світла – огняного стовпа¹ новітнього страхітного Виходу.

Певен вірності свого війська, хлопчик увійшов у лісосмугу, легко пробрався крізь неї у світлі червоної заграви, переліз через паркан, пробіг полем, раз по разу обертаючись, щоб подразнитися зі слухняною тінню, і добіг до охоплених вогнем руїн житла. Всюди пустка! Куди не глянь у світлі пожежі – ніде ні душі. Ет, це пусте, зате ж яке видовище! Малюк радісно затанцював, наслідуючи рухами розбурхане полум'я. Заходився збирати паливо, але все знайдене було надто важке, щоб докинути до вогню з найближчої, наскільки вдавалося, відстані. Спересердя він жбурнув у вогонь меча – капітулював перед вищими силами природи. Його військовій кар'єрі настав кінець.

І тут хлопчиків погляд упав на кілька будівель, нібито знаних, неначе бачених уві сні. Малий завмер, здивовано розглядаючи їх, – і раптом уся плантація разом з лісом пішла обертом. Його маленький світ гойднувся, на стрілці компаса перескочили з кінця в кінець полюси. Це горіла його рідна домівка!

Якусь мить хлопчик стояв, приголомшений цим відкриттям, а тоді помчав, спотикаючись, навколо палахкотливих руїн. Позаду них, різко виділяючись у яскравому світлі, лежав труп жінки – блідим обличчям до неба, розкинуті руки вхопилися за траву, одежа в безладі, у розкуйовдженому довгому чорному волоссі повно скипілої крові. Майже весь лоб вирвано, із вели-

¹ Книга Вихід. 13: 21.

кої нерівної діри, покриваючи скроню, звисав мозок – піниста сіра маса з безліччю кривавих бульбашок. Гарматне ядро знайшло свою жертву.

Безладно, поривчасто замахала дитина рученятами. З горла вирвався нерозбірливий, ні на що не схожий крик – щось середнє між торохтінням мавпи й булькотанням індика, приголомшливий, бездушний, бісівський голос, мова диявола. Крик глухонімого хлопчика.

Заціпенілий, із тремтячими вустами, він не зводив очей з маминого тіла.

Син богів

Етюд у теперішньому часі

Вітряний день, залитий сонцем краєвид. Праворуч, ліворуч і попереду – відкритий простір. Позаду – ліс. У ньому, неподалік краю, стоять довгі шеренги вояків. Не ризикують вийти на узлісся. Ліс живе ними, повниться мішаним гамором. Раз у раз торохкають колеса гармат – артилерійська батарея виходить на позицію, щоб простелити шлях вогнем для атаки. Стиха й глухо гомонять солдати. Шарудить сухе листя під незліченними ногами. Хрипко командують офіцери. Попереду, ще під прикриттям дерев, виставлено загін кінноти. Багато хто з кавалеристів вдивляється у вершину пагорба за милю звідси – у напрямку перерваного наступу. Потужне військо рухалося бойовим порядком через бір і натрапило на перешкоду, яку важко здолати, – відкриту місцевість. Маківка цього пологішого пагорба погрожує й застерігає. Бережись! Перед нею простягається довжелезний кам'яний мур. За ним росте живопліт, а ще далі видніють верховіття розкиданих то там, то сям дерев. Що там, поміж стовбурами? Конче треба розвідати.

Учора, як і в попередні незліченні дні і ночі, ми десь та й воювали. Як завжди, ненастанно гриміла канонада впереміж із пронизливим ляскотом мушкетів і криком «ура», запевненням про тимчасову перевагу – не добереш, чи то нашу, чи то противникову. А сьогодні на світанку ворог зник. Ми просувалися вперед – через земляні укріплення, які раніше ніяк не вдавалося здолати, через шарварок покинутого табору, через могили їхніх убитих, поки добиралися до лісу.

З якою цікавістю ми приглядалися до всього покинутого! Яким чудернацьким воно видавалося! Не було там нічого пізнаного до решти. Звичайнісінькі речі – старе сідло, розбите

колесо, забута фляжка – розповідали нам про загадкову сутність дивних істот, що взялися вбивати нас. Вояк ніколи не призвичаїться до думки, що вороги такі самі люди, як він; ніколи не позбудеться відчуття, що це створіння нелюдської породи та природи в не зовсім земному оточенні. Кожний найдрібніший слід супротивника привертає увагу й розпалює цікавість. В уяві вороги постають недосяжними, на перший погляд здаються дальшими, а тому й більшими, ніж насправді, – неначе постаті в тумані. І вселяють дрібку святобливого страху.

Від узлісся до схилу пагорба пролягли сліди копит і колії гарматних коліс. Пожовклу траву побили ноги піхотинців. Очевидно, тут пройшли тисячі солдатів. Не путівцями відступали. Ото ж бо! Є істотна різниця між відступом і відходом.

Он та група кавалеристів – це наш командир зі своїми штабниками й ад'ютантами. Видивляється на далеку вершину, тримаючи обіруч бінокля трохи віддалік від очей, непотрібно задерши лікті. Така вже його манера, призначена підкреслювати значущість і достоїнність дії. Ми давно вже призвичаїлися до цього.

Раптом він опускає бінокль і щось каже. Від групи відділяються два ад'ютанти, пускаються на конях у глиб лісу, а тоді – вздовж бойових лав, в обидва напрямки. Не почувши слів, знаємо їх наперед: «Скажіть генералові такому-то, щоб підвів уперед стрілецький ланцюг». Хто з наших відійшов убік, повертається на своє місце. І без цієї команди шикуються шеренга, виструнчуються рядові, що досі стояли вільно. Деякі наші штабні офіцери спішуються, оглядають попруги й знову сідають верхи.

Ось вздовж узлісся молодий офіцер щодуху галопує на сніжно-білому рисакові, покритому криваво-червоною попоною. Ну й дурень! Хто бував у бою, той знає, що цівки рушниць самі собою вицілюють у вершника на білому коні. Хто нюхав бойовий порох, той спостеріг, що навіть найменший яскраво-червоний клаптик роз'юшує бика битви. Такі популярні серед вояків барви сприймеш лише як дивовижний феномен людського марнославства. Інакше й не потрактуєш, як надійний спосіб збільшити власні втрати в бою.

Цей молодик у бездоганному однострої – немов на параді. Весь виблискує позументами-аксельбантами – достеменне

блакитно-золотаве видання Поезії Війни. Поперед нього шеренгою бійців котиться хвиля глузливого сміху. Але ж який красень! Як граційно й недбало сидить він на коні!

Ось він осаджує коня на належній віддалі від командира корпусу й козирає. Гартований воїн фамільярно киває. Либонь, вони знайомі. Точиться коротка розмова. Видно, молодий чогось домагається, а старий не дає згоди. Нумо ж до них, під'їдьмо трохи ближче. Ох! Пізно – вже по всьому. Юнак віддає честь, розвертає скакуна й пускається навпростець – до вершини пагорба!

Рідкий – з проміжком у шість кроків – ланцюг стрільців виходить на узлісся. Командир віддає команду горністові. Той піднімає інструмент до вуст. Тру-ту-ту! Тру-ту-ту! Стрільці спиняються.

Тим часом юний сміливець віддалився на добрих сто ярдів. Їде помалу, прямує схилом до вершка, ані не озирнеться. Оце так честь і слава! Господи, чого б ми тільки не дали, щоб опинитися на його місці, та ще й з його духом! Диви-но, він і шаблі не витяг із піхов, вільно опустив собі праву руку. Вітер ласкаво тріпоче пером на його капелюсі, воно елегантно розвівається. Сонячне сяйво лягло на погони – ніжно й любовно, як видиме благословення. А він їде – уперед. Десять тисяч пар очей вп'ялися у спину, він не може не відчувати цих поглядів. Десять тисяч сердець б'ються улад із нечутним тупотом копит білосніжного румака. Не один він, цей юнак: привернув-бо до себе всі наші душі. Але ж ми пам'ятаємо свої глузи! Відчайдух їде все далі, ось уже наближається до муру з живоплотом. Навіть оком не кине назад. Якби ж то він озирнувся, якби ж то побачив каяття, любов і захоплення!

Не зронилося ні слова. Ще товпляться й жебонять багатолюдні глибини бору, невидимі й незрячі, та на передній лінії панує тиша. Обернувся в кінну статую дорідний командувач. Знерухоміли на конях штабники, звівши біноклі. У солдатів, вишикуваних на узліссі, небувала стройова стійка – кожен заціпенів у позі, яка була тої миті, коли до свідомості дійшло, що діється. Усі ці огрубілі нерозкаяні вбивці, звиклі до смерті в її найжахливіших подобах, привчені спати на тремкій від вибухів землі, обідати під шквальним обстрілом і грати в карти поруч мертвих товаришів – усі вони як один тамують подих і стишу-

ють биття сердець, спостерігаючи фінал гри на життя однієї людини. Ось він, магнетизм хоробрості й самопожертви!

Оглянешся зараз – побачиш, як судомно, наче уражені електричним струмом, водночас рушилися глядачі. Знову кинеш оком на далекого вже вершника – зауважиш, що цієї миті він змінив напрямок, збочив. Може, дістав кулю й не годен правити конем? Ні, візьми-но бінокля й розглядиш, що він простує до пролomu в мурі. Хоче пробратися на той бік кам'яної стіни й роздивитися, що там і як там.

Збагни суть цього вчинку. Не смій потрактувати його як бездумну браваду чи безглузду самопожертву. Якщо супротивник не відступив ще далі, то він закріпився на цій висоті. Розвідник натрапить не на що інше, як на розташування бійців. Не треба пікетів, не треба сторожових постів; і без того видно наші розгорнуті для наступу позиції, виставлені як на долоні перед їхніми гарматами. Вибравшись із укриття, гармаші зразу ж закидають ядрами весь проміжок між нами й вершиною, а згодом стрільці візьмуться поливати його дощем куль, у якому ніхто не вціліє. Одне слово, якщо вороги засіли на цій вершині, то йти на них лобовим штурмом – справжнісіньке божевілля. Їх треба виманити старою як світ штукаю – поставити під загрозу їхні лінії комунікацій, конче потрібні, як повітряна трубка пірнальникові на морському дні. Але як дізнатися, чи є хтось на цьому пагорбі? Є тільки один спосіб – піти та з'ясувати. Зазвичай у таких випадках кидають в атаку передові загони стрільців. Тоді ствердною відповіддю на це питання стає їх загибель. Розташувавшись двома шеренгами, скулившись за кам'яною стіною та живоплотом, вороги вичікуватимуть, поки стрільці підйдуть так близько, що можна буде розрізнити та порахувати їхні зуби. З першим залпом впаде половина наступального загону. Друга половина поляже під час цілком передбачуваного відступу. Оце тобі плата за вдоволену цікавість! Яка ж дорога буває ціна здобутих воєнних відомостей! «Я заплачу сам за всіх», – мовив цей доблесний юнак, цей військовий Христос.

Отож залишається без надії сподіватися, що там, на пагорбі, нікого немає. Либонь, наш герой, попри все, таки воліє радше потрапити в полон, ніж загинути. Поки що не пролунало жодного пострілу. А з якої речі мало б пролунати? Там воліють,

щоб молодик безпечно дістався місця, став військовополоненим і таким чином звів нанівець свій намір. Якщо так станеться, ми не отримаємо відповіді на наше питання. Одне з двох: або він повернеться живим, або його застрелять на наших очах. Тільки в цих двох випадках ми знатимемо, як діяти. Бо якщо його схоплять і полонять... на таке спроможеться й жменька приبلудних бійців.

Починається незвичайне змагання на кмітливість – між одним-одною людиною й цілою армією. Наш кіннотник, уже за чверть милі від мети, несподівано звертає ліворуч і галопує в цьому ж напрямку. Вже побачив сили супротивника, вже все розвідав. Досить було вихопитися на ледь помітне невеличке узвишшя, щоб це здійснити. Якби він зміг повернутися, доповів би про побачене. Ба, на таке нема надії. Доведеться йому якнайкраще розпорядитися останніми хвилинами свого життя – під'юдити затаєного ворога на просту недвозначну відповідь. А той, природно, як зволікав, так і зволікатиме з нею. Кожний стрілець у пришикліх шеренгах, кожний канонір біля замаскованих заряджених гармат тямить що й до чого, усвідомлює конечну потребу заpastися терпцем. Зрештою, було досить часу віддати наказ не відкривати вогню. Еге ж, сміливця можна вбити й однією кулею. У такий спосіб аж ніяк не викриєш військової таємниці. Але стрілянина заразлива, особливо ж тоді, коли мішень прудко сновигає перед очима й спиняється хіба що для того, аби розвернути коня й далі мчати не до нас і не до своїх убивць – вздовж муру. Усе це виразно видно в біноклі. Здається, воно діється на відстані пострілу з пістоля. Не видно тільки гаданого ворога, а ми припускаємо, що він таки засів, і висновуємо його думки та мотиви дій. Неозброєним оком бачиш лише чорну постать, яка копитами білого коня креслить зигзаги на схилі далекого пагорба – дуже повільно, мало не повзе.

А зараз – глянь-но в бінокль! – він чи то зневірився від невдачі, чи то побачив свою помилку, чи то очманів. Поскакав просто на стіну, немов перестрибнути її хоче! Вмить розвернувся й стрімголов кинувся додолу схилом – до товаришів, до смерті! Зразу ж над двомастами ярдами стіни заклубочився дим. Його зносить вітер. Ще не встигає до нас долинути торохтіння пострілів, а вершник уже на землі. Та він знову в сідлі. Упав тільки через те, що кінь став дибки. Мчить бозна-куди! Наші лави ози-

ваються оглушливим підбадьорливим криком, зганяють напругу. Де ж кінь і вершник? Опинилися справді бозна-де. Триває галоп до нашого лівого флангу, вздовж муру, який тепер ненастанно блимотить вогниками й димить. Без угаву торохтять мушкети, й кожному кулю націлено в хоробре серце.

Раптом з-поза муру здійнялося хмарище білого диму. Ще одне, ще – ось уже цілий тузінь клубочиться, поки до наших вух долітає гуркіт гармат і бриніння ядер. За мить ядра здіймають клуби пороху в нашому прихистку, разносять бійця за бійцем і на якийсь час відвертають увагу від молодого офіцера, змушують думати про себе самих.

Розвівається пилюка. Неймовірно! Якись зачаровані вони, кінь і вершник! Перебралися через улоговину й вихоплюються на ще один, сусідній пагорб. І викривають ще одну змову з тишею – руйнують план дій ще одного військового угруповання. За якусь мить пагорб вивергає вогонь. Рисак стає дибки. Знову падіння. Поглянь – людина вивільняється з-під убитої тварини й зводиться на ноги. Виструнчившись, стоїть нерухомо, лицем до нас. Молодий офіцер зводить над головою правицю з шаблею. Опускає руку врівень із обличчям, простягає вперед. Лезо шаблі описує дугу, опускається. Це знак нам, знак усім сущим людям, усім їхнім нащадкам. Герой салютує смерті й історії.

Здиміли чари. Наші вояки силкуються підбадьорити героя, задихаються від надміру почуттів, хрипко й невлад кричать, міцно стискають зброю й нестримно рвуться в чисте поле. Без наказу, всупереч наказу стрільці пускаються бігцем уперед, наче спущені з повідків гончаки. Поєдналися в повноголосому хорі гуки наших і ворожих гармат. На двох пагорбах ледве видно стовпи вибухів, на нашу рухому людську масу із ревом падають великі ядра. З лісу виринають одне за одним наші знамена, один за одним сунуть ланцюги, виблискуючи полірованою зброєю проти сонця. Тільки тиллові батальйони поки що керуються наказами й тримаються на відповідній відстані від переднього краю бунтівної атаки.

Командир стоїть на місці. Відвівши від очей бінокль, кидає оком праворуч і ліворуч. Бачить, як його самого та збитий купкою супровід оминають потоки людей, неначе хвилі прибою, розполовинені прибережною брилою. На обличчі старого

вояка нічого не відбивається, він задумався. Задивившись у далину, помалу веде очима по грізному, страхітливому пагорбі. Відтак спокійно каже кілька слів горністові. Тру-ту-ту! Тру-ту-ту! У цьому сигналі звучить щось владне, додає йому ваги. Відлунням озиваються горністи підлеглих, молодших командирів. Різкі металеві звуки покривають гармидер наступу й перебивають гуркіт гармат. Спинитися – це означає відступити. Помалу повертаються на своє місце штандарти. Вояки неохоче виконують наказ – відступають, підбираючи поранених. Останніми покидають поле стрільці передового загону, підбираючи мертвих.

Оця безліч загиблих ні за що ні про що! Ця велика душа, розлучена з тілом – разюче прекрасним проти голого пагорба! Невже її не могло оминати гостре усвідомлення потреби піти на марну самопожертву? Невже один маленький виняток порушив би безжальну досконалість предвічного Божого промислу?

Один із пропалих безвісті

На той час військо генерала Шермана¹ стояло проти сил ворога біля гори Кеннесо-Маунтин у Джорджії². Джером Сірінг, рядовий цього війська, поговоривши стиха з кількома офіцерами, крутнувся, перейшов лінію легких земляних укріплень і зник у лісовій гущавині. Ніхто з бійців на цій лінії не озвався до нього ані словом, та й сам Джером, минаючи їх, навіть не кивнув головою. Всі знали, що цьому сміливцеві доручили якесь дуже небезпечне завдання. Хоч і рядовий, та не простий собі солдат, не з ними служив. Його відрядили до штабу дивізії й записали ординарцем. Слово «ординарець» дуже містке. Такий вояк може стати вістовим, канцеляристом, денщиком – ким завгодно. Може виконувати завдання, не передбачені військовим статутом, характер яких залежить від ординарцевих здібностей, від зверхникового настрою, від випадку. Рядовий Сірінг, неперевершений стрілець, молодий, тямовитий, мужній та безстрашний, став розвідником. Генерал, що командував дивізією, не любив сліпо виконувати накази, а волів знати, що діється на передовій, навіть тоді, коли його підрозділ діяв не зокрема, а у складі всього фронту. Не вдовольнявся даними про ворога, які надходили від начальства. Мало йому було того, що дізнавався від командира, від пікетників і застрільників. Ось так і пригодився Джером Сірінг – відчайдух, природжений лісовик, гострозорий і правдомовний. Сьогодні

---

¹ Вільям Текумсе Шерман (1820–1891) – американський генерал. У Громадянській війні командував армією північан.

² Вершина заввишки близько 600 м на північному заході штату Джорджія. Біля неї відбулася битва під час наступу північан на Атланту.

йому загадали коротко й просто: якнайближче підібратися до розташування супротивника і якнайбільше вивідати.

За хвилину-другу Джером дійшов до застави. Тут за невисокими насипами залягли пікетники групами по два й чотири. Цівки рушниць стриміли із зеленого гілляччя – підручного засобу маскування. Бір простягався аж до самого фронту – глухий і тихий, аж не вірилося, що він повен озброєних людей, сторожких і чуйних. Праліс таїв у собі небезпеку майбутнього бою. Перегодивши трохи у сховку за насипом, щоб дати знати цим солдатам про свої наміри, Сірінг обережно поповз попластунському вперед і невдовзі зник у густому підліску.

– Гаплик. Вважай, що вже по ньому, – сказав один із пікетників. – Мені б його рушницю! Шкода, дістанеться отим хлопцям як трофей. Когось із нас таки підстрелять з неї.

Сірінг просувався далі. Залягав у западинах, чаївся за горбками, ховався за кущиками. Очі пронизували лісову гущавину, вуха ловили кожний звук. Стримав віддих, припав до землі, коли під коліном хруснула галузка. Марудне діло, але аж ніяк не нудне. Небезпека збуджувала, та це збудження ні по чому не було пізнати. Рівний пульс, незворушний спокій, як тоді, коли ставиш пастку на горобців.

«Здається, ніби минула вічність, – подумав він, – та я, мабуть, не дуже далеко забрався. Досі живий».

Сам собі всміхнувшись із такого способу визначати відстань, рушив уперед. І враз розпластався. Завмер непорушно. У прогалині між кущами він зауважив купку жовтої глини – земляне прикриття ворожого стрільця. За якийсь час помалу, дюйм за дюймом, звів голову, сперся на руки, не спускаючи очей з цієї купки. Тоді встав і з рушницею в руці сяжнисто попростував до неї, не дбаючи про безпеку. Правильно витлумачив усі ознаки: ворог покинув ці позиції.

Щоб мати цілковиту певність, перш ніж повернутися з таким важливим повідомленням, Сірінг пройшовся вздовж лінії покинутих шанців і вийшов на рідколісся, видивляючись на всі боки, чи нема тут часом відсталих солдатів. Біля лісу розкинулося поле. Одна із садиб, покинутих і спустошених за останні роки війни. Заросла ведмежиною, оточена зруйнованим парканом, порожніми дірами замість вікон і дверей світив безлюдний будинок. Уважно порозглядавшись із безпечного

сховку в молодому сосняку, розвідник легко перебіг через поле й сад до оборогу, що стояв на пагорбі самотою, окремо від інших будівель. Звідти можна було б сягнути оком доволі далеко, в напрямку, куди відступили сили ворога. Від оборогу залишилися тільки чотири десятифутові стовпи й покрівля. Підлога провалилася, балки та дошки лежали безладною купою, лише деякі ледве трималися одним кінцем, ще не відірвані. Опори перекобочилися. Здавалося, торкнеш пальцем – і вся ця хистка споруда розсиплеться.

Сховавшись за купою дерев'яччя, Сірінг оглянув весь відкритий простір, аж до гори Кеннесо-Маунтин, за півмилі звідси. Дорога, що вела до вершини, була повна людей – ар'єргарду ворожого війська у відступі. У промінні ранкового сонця виблискували цівки за плечима.

Він дізнався про все, що належало. Тепер мав якнайскоріш повернутися до своїх зверхників і доповісти про вивідане. Але його спокушала сіра колона конфедератів, що натужно спиналися гірським путівцем. Рушниця – звичайна «Спрінгфілд», але обладнана сферичним прицілом і чутливим спусковим гачком – легко пошле їм навздогін трохи більш як унцію смертоносного олова. Хоч це навряд чи наблизить кінець війни, але ж обов'язок бійця – вбивати. І звичка також, якщо він справжній боєць. Сірінг звів курок і приклав кольбу до плеча.

Однак ще з прадавна судилося, що цього погожого літнього ранку рядовий Сірінг нікого не вб'є й не доповість про відступ армії конфедератів. Упродовж незчисленних віків події склалися в мудровану мозаїку – її частину, туманно розпізнавану, ми називаємо історією; і те, що він хотів вчинити, зіпсувало б усю гармонію візерунка. Тож якихось двадцять п'ять років тому Провидіння, маючи на меті вершити діяння відповідно до свого промислу, і не допустити такого Джеромового порушення, розпорядилося так, що в невеличкому сільці, у передгір'ї Карпат, народився хлопчик. Провидіння дбало про нього, наглядало за його освітою, дало йому охоту до військової справи й у слушну пору зробило з нього офіцера-артилериста. Через сплетіння безлічі сприятливих та несприятливих обставин йому довелося порушити дисципліну й утекти з рідної країни, щоб уникнути кари. Доля занесла його до Нового Орлеана замість Нью-Йорка, а там на пристані вже чекав вер-

бувальник. Молодого артилериста записали в лави, дали йому належне військове звання; і так склалося, що тепер він, конфедерат, командував батареєю за дві милі від місця, де розвідник-федерал Джером Сірінг стояв, готуючись вистрілити.

Нічого не оминуту увагою; все в житті і цих двох вояків, і їхніх сучасників, і їхніх предків складалося так, щоб свого часу сталося те, що мало статися. Якби трапився якийсь огріх у цих довжелезних ланцюгах взаємозв'язків, то рядовий Сірінг таки вистрелив би цього ранку по конфедератах і, либонь, промагнувся б. Огріху не трапилося. Капітан артилерії, ждучи своєї черги відступити й не маючи нічого кращого до роботи, розважався тим, що оглядав усе навкруги. І ось, помітивши на пагорбі кількох чоловік та сприйнявши їх за офіцерів-федералів, вистрілив. Ядро пролетіло високо понад ціллю.

Коли Джером звів курок і приглядався до солдатів, міркуючи, куди б ото поцілити, щоб осиротити дитину, чи залишити вдовою жінку, чи відібрати у матері сина, – а то й усе за одним махом, бо ж рядовий-ординарець, хоч уже вдруге відмовився від підвищення, та був не без амбіцій, – він раптом почув зловісний шум угорі, ніби від крил хижого птаха, що накидається на здобич. Не встиг розвідник і зогледітися, як шум виродився в жахітливий хрипкий рев. Ядро оглушливо врзалося в стовп хисткої повітки, розтрощило його, і вся ця недоладна, бридка споруда з тріском завалилася, здійнявши клуби засліплюючого порошу.

Опритомнівши, Сірінг не відразу втямив, що скоїлося. Якусь мить, ще не розплющивши очей, вважав себе мерцем у домовині, й силкувався пригадати хоч щось із похорону. Здавалося, його дружина вклякла на могилу й додає ваги землі, що, проламавши віко, тисне на груди небіжчика. Коли діти не вблагають маму піти додому, то тато задихнеться. Якесь безглуздя. «Я не можу озватися до неї, – подумав він, – адже мертві не говорять. А якщо розплющу очі, їх засипле землею».

Джером розплющив очі. Безмежжя блакитного неба понад верховіттям. Дерева застуге щось кутасте, сіро-буре, безладно помережане лініями. Усе це страшенно далеко, так далеко, що аж втомлює зір. Мить перед тим, коли солдат склепив повіки, сяйнуло нестерпно сліпуче світло. У вухах застугоніло. Було чути щось схоже на глухі удари хвиль об берег, а на цьому тлі

– чи, може, з-поза нього – виразні слова: «Джероме Сірінгу, ти потрапив у пастку. Як щур, щур, щур».

Зненацька запала мертва тиша. Запанувала чорнюща пільма, прийшов безконечний спокій. Свідомий свого становища, знаючи, що опинився в пастці, Сірінг став пригадувати все, що трапилося. Знову розплющив очі. Хотів розвідати, дізнатися про розташування армії конфедератів.

Затиснутий уламками, він лежав похило. Спина опиралася на міцну балку. Ще одна балка – впоперек грудей. Йому вдалося трохи посунутися, отож вона вже не придушувала. Годі було її зрушити з місця. Розпірка притискала ліву руку до купи дощок.

Злегка розсунуті й випростані ноги до колін покривала гора дерев'яччя, височіла понад видноколо. Ніяк було поворухнути головою, хіба що очима водити. Частково вільна тільки права рука.

– Мусиш допомогти нам вибратися з цієї халепи, – сказав їй Сірінг. Однак не міг видобути її з-під важкої балки. Лише на яких шість дюймів можна повести передпліччям.

Солдат не мав серйозних ран і не відчував болю. Оглушив його відбитий ядром уламок стовпа. Не більш як кілька секунд тривали дивовижні видіння в непритомності й отямленні. Мабуть, так, бо ще не осіла пилюка, а голова вже думає над тим, що сталося.

А тепер права рука марно силкується вхопитися за балку, що нависає над грудьми. Ніяк не вдається вивільнити плече й пропхати лікоть попід дерев'яним брусом. Той брус притискає також коліна. Даремно поборюючись, чоловік облишив ці потуги й став міркувати, чи не можна було б дотягтися до котроїсь із дощок, навалених на ноги.

Розглядаючи цю купу, він зауважив якесь блискуче кільце – якраз навпроти очей. Спершу здалося, що всередині щось дуже чорне, якихось півдюйма в поперечнику. І раптом до свідомості дійшло: оця чорнота – це порожнеча, а кільце – дуло власної ж рушниці, заваленої мотлохом. На коротку мить полегшало від того, що загадку розгадано. Видно частину цівки до місця, звідки вона випинається з дерев'яччя. Правим оком можна побачити її ліву частину, лівим – праву. Коли глянути правим оком, то здається, що рушниця націлена на ліву частину голо-

ви. І навпаки. Цівку видно зісподу. Дуло спрямовано просто в середину лоба.

Відтворюючи в пам'яті все, що діялося, поки не сталася біда, Сірінг пригадав, що звів курок, тож тепер через один-єдиний дотик рушниця може розрядитися. Занепокоївся, та наразі ще не злякався, цей сміливець, що був призвичаєний дивитися на рушниці, та й на гармати теж, з такого кута зору. Аж тут спав йому на гадку один кумедний випадок, що стався під час штурму Місіонерського-хребта¹. Тоді, добираючись до одної з амбразур, звідки ворог раз у раз стріляв із великої гармати картечю по обложниках, Джеромові на якийсь час здалося, що гармату відкотили. В отворі він не бачив нічого, крім бронзового кільця. Що то було насправді, збагнув якраз вчасно й встиг відскочити, перш ніж воно випалило важким ладунком по юрмі. Стояти проти дула, проти налитих ненавистю очей за ним – до такого солдатіві не звикати. На те він і солдат. Але тепер стурбований розвідник відвів погляд.

Знічев'я трохи помацавши правою рукою, він спробував вивільнити ліву. Марно. Потім надаремно силкувався поворухнути головою. Дуже дратувала ця нерухомість ще й тим, що годі було вгадати її причину. За якийсь час Джером спробував видобути ноги з-під мотлоху, напружуючи міцні м'язи, та тут йому сяйнуло: якщо ворухнути цей мотлох, то рушниця може розрядитися. Дивовижно, як тільки втримався в ній набій після всього, що сталося. Втім, на пам'яті були подібні випадки. Згадалося, як одного разу Сірінг, оскаженівши, розчерепив кольбою голову ворожому солдатіві. Лише опісля спостеріг, що зброя, якою він так хвацько вимахував, ухопивши за цівку, була заряджена й зі зведеним курком. Звісно, якби жертва знала це, то довше чинила б опір.

Джером завжди підсміхався, споминаючи цей промах часів своєї зеленої солдатчини, та тепер йому було не до сміху. Ще раз зиркнув на дуло. На мить здалося, що воно рухається – наближається.

Знову кинув оком у далину. Увагу привернули вершки дерев ген там, за полем. Він і не помічав раніше, яке легке, наче пух,

---

¹ Гірський кряж між штатами Теннессі й Джорджією. Його штурм – кінцева фаза бою за Чаттанугу.

верховіття, яке темно-голубе небо, навіть поміж гілками, що своєю зеленню трохи відсвітлюють блакить, а понад головою – мало не чорне. «Під обід уже буде прикра спека, – майнула думка. – Цікаво, в якому напрямку я дивлюся».

Судячи з тіней, лице повернуте на північ. Принаймні сонце не разитиме очей, а північ... там же дружина й діти.

– Ет! – гукнув Джером. – До чого тут вони?

«Раз я не можу звідси вибратися, – подумав він, заплющивши очі, – то хоч посплю. Заколотники відступили, й цілком певно, що декотрі наші хлопці вештаються тут і грабують. Ось вони мене й знайдуть».

Однак не спалося. Мало-помалу заболіло в лобі – тупо, мультко, спершу ледь помітно, а тоді дедалі дошкульніше. Якщо розплющити очі – біль вгамовується, заплющити – повертається. «Хай тобі біс!» – лайнувся Джером і знову задивився в небо. Прислухався до пташиного співу – дивовижних металевих ноток жайворонка, що нагадували дзенькіт тремтливих клинків, і занурився у приємні спогади про дитинство. Знову бавився з братиком і сестричкою, гасав полями й галасував, полохаючи жайворонків, що насиджували яйця. Знову входив у темний ліс за полем і несміло простував ледь помітною стежиною до Привидової скелі. Із тремтливим серцем спинявся біля Мертвякової печери, прагнучи розгадати її страхітливу таємницю. А тепер уперше спостеріг, що вхід до залятої печери обрамлений металевим кільцем. Куди й ділися спогади – Джером прикипів поглядом до дула. Зараз воно здавалося неймовірно далеким і ще зловіснішим. Крикнув і, вражений тим, що почулося в його голосі, – ноткою страху, – збрехав самому собі, щоб виправдатись: «Якщо не волатиму на допомогу, то так і пролежу тут, до скону».

Він уже й не намагався ухилитися від втупленого в лице погрозливого чорного вічка. На мить відводив очі вбік, виглядаючи допомоги, хоча й землі не було видно з-поза руїни, і, покірний нездоланним чарам, знову переводив погляд, на рушницю. Стуляв з втоми повіки – тут же різкий біль у лобі, лихо-вісна провість від кулі, примушував розклепити їх.

Надто великий тягар тиснув на нерви й мозок, і природа час від часу давала їм полегшу – неприємність. Вкотре вже очунивши, Сірінг відчув дошкульний біль у правій руці. Кілька

разів стиснув пальці, потер ними долоню – і відчув, що вони вологі й слизькі. Не бачив кисті, та знав, що вона у крові. У безпам'яті натовк руку об зазублені уламки й поранив її скабками.

Джером постановив прийняти свою долю мужньо. Звичайний, простий собі солдат, не побожний, не мислитель, він не міг стріти смерть як герой, з мудрими й крилатими останніми словами, хай навіть і знайшовся б слухач. Зате міг загинути як справжній чоловік. Так і зробить. Якби ж то знаття, коли сподіватися пострілу!

Звідки не взялося кілька пацюків. Мабуть, домовилися були в повітці. Метушаться. Один виліз на купу дерев'яччя понад рушницею, за ним ще один, і ще. Сірінг споглядав те спершу байдуже, а по якимсь часі, зацікавившись, приязно. Та коли сьайнула думка, що ці тварюки можуть зачепити гашетку, вилаявся й став їх відганяти. «Нічого вам тут робити!» – крикнув.

Пацюки втекли. Потім вони повернуться, кинуться на обличчя, відгризуть носа, перекусять горло. Джером це знав, та сподівався, що на той час буде вже мертвий.

Ніщо тепер не могло відвернути його погляду від чорного вічка з металевим обідком. Пронизливий біль у лобі не вгамовувався. Поступово всвердлювався в мозок – глибше й глибше, аж поки наткнувся на цурупалок під потилицею. Цієї ж миті став нестерпний. Доводилося мимохіть бити скаліченою рукою об гострі скіпки, щоб хоч щось протиставити цьому жахливому болю. А той пульсував – помалу й розмірено, щораз сильніший і сильніший. Час від часу Сірінг скрикував, коли йому здавалося, що це вже фатальна куля проникла у мозок. Уже не думав про дружину, дітей, дім, вітчизну й славу. Стерлося все, що було в пам'яті. Щез увесь світ, ані сліду не залишилося. Ось тут, у безладно нагромаджених балках і дошках, – його єдиний всесвіт. Тут безсмертя. Кожний напад болю – безконечне життя. Пульсування відлічують вічність за вічністю.

Джером Сірінг, сміливець, гроза ворогів, сильний, незламний воїн, поблід, як привид. Відвисла щелепа, вирячилися очі, затремтіла кожна жилка, все тіло вкрилося холодним потом. Чоловік заверещав. Не збожеволів – перелякався до смерті.

Мацаючи пораненою, закривавленою рукою, він натрапив на уламок дошки. Вхопив, потягнув і відчув, що вона зрушила з місця. Дошка лежала поздовж тіла, і, орудуючи передпліччям

з якнайбільшим розмахом, на який тільки міг здобутися, йому вдалося посунути її на кілька дюймів. Нарешті вона вивільнилася з-під мотлоху, яким були засипані ноги. Тепер є змога відірвати її від землі всю, цілком. З'явилася надія: може, вдасться відтягти цей уламок назад, звести передній кінець і повернути рушницю вбік; або ж, якщо її заклинило, принаймні затулити дуло. І Джером штовхав дошку далі, дюйм за дюймом, тамуючи віддих, щоб часом не змарнувати всієї затії, і не в змозі відвести очей від дула. Ану ж тепер воно поспішить скористатися з нагоди, поки така ще є.

Що ж, чогось таки він домігся. Зосередившись на спробі порятуватися, став менш чутливий до болю в голові й уже не дрижав. Однак і досі його мордував страх. Зуби цокотіли, наче кастаньєти.

Уламок дошки вже не слухався руки. Він тяг його що є сили, зсунув, наскільки зміг, та оцупок вперся в якусь перешкоду за головою, а передній кінець сягав задалеко, годі було вивести його через завал до цівки. Був десь на такій відстані, як і гашетка, що її, не закриту мотлохом, невиразно бачило праве око. Сірінг спробував зламати дошку, але не мав чим її підважити. Після такої невдачі знову посилювався страх – удесятеро. Здавалося, чорний отвір дула погрожує наглою й неминучою смертю – карою за бунт. Озався ще дужчим болем шлях кулі крізь мозок. Тіло знову пройняв дроз.

Несподівано чоловік опанував себе. Перестав дрижати, зціпив зуби й насупив брови. Ще не всі засоби оборони вичерпано. У голові сама собою сформувалася думка – новий план битви. Піднявши передній край дошки, Джером Сірінг обережно протиснув його крізь завал і впер у скобу спускового гачка. Помалу потягнув уламок до себе, відчув, що той ходить вільно, і, заплющивши очі, щосили натиснув на гачок. Рушниця не вистрілила! Розрядилася, випавши з руки, ще тоді, коли завалився оборіг. Однак і без пострілу зробила свою справу.

Лейтенант Адріан Сірінг, командир сторожового загону на ділянці, тій самій, якою пройшов на завдання його брат Джером, сидів за бруствером траншеї і прислухався. Його вухо ловило кожен звук. Крик птахів, вереск білки, шум вітру в соснових кронах – усе це фіксував його напружений слух.

Зненацька десь попереду його застави пролунав приглушений гуркіт. Ніби будинок завалився. Лейтенант несамохіть глянув на годинник. Шоста година вісімнадцять хвилин. Цієї ж миті до нього підійшов штабний офіцер.

– Лейтенанте, – сказав, відкозирявши, штабіст, – полковник наказує вам просунутися вперед і розвідати розташування сил супротивника, якщо виявите їх. Якщо ж ні, то просувайтесь, доки не отримаєте наказ зупинитися. Є підстави вважати, що ворог відступив.

Адріан не відповів, лише кивнув. Штабний офіцер пішов собі. За якусь хвилину сержанти тихо віддали наказ рядовим. Ті вибралися з окопів, розгорнули колону й рушили. Йшли, зціпивши зуби, їхні серця калатали.

Солдати простували полем до гори. Минаючи з обох боків зруйновану повітку, нічого не зауважили. Лейтенант, що йшов трохи позаду своїх підлеглих, кинув на неї цікавим оком і вгледів мертве тіло, привалене дошками й балками. Так засипане пилюкою, що мундир виглядав сірим, як у конфедератів. Жовтувато-біле лице, запалі щоки й скроні, випнуті гострі вилиці, лоб, що здавався неприродно вузьким. Під злегка задертою губою видніли судомно зціплені білі зуби. Важке вологе волосся. Обличчя мокре, як і заросена трава навкруги. Не помітивши рушниці, лейтенант вирішив, що цю людину на смерть придушило балкою.

– Загинув десь тиждень тому, – коротко й різко сказав Адріан Сірінг. Рушив і мимохіть дістав годинника, немов хотів перевірити своє припущення. Була шоста година сорок хвилин.

Убитий під Ресакою

Найкращим вояком у нашому штабі був лейтенант Герман Бреїл, один із двох ад'ютантів. Уже й не скажу, звідки наш генерал узяв його. Здається, з якогось огайського полку. Ніхто з нас раніше не знав Германа. Дивно, якби хтось таки знав, бо серед нас не було бодай двох вихідців із того самого штату чи навіть із сусідніх штатів. Генерал, мабуть, вважав кожну посаду у своєму штабі відзнакою, якою належить нагороджувати розсудливо. Аби часом не викликати регіональних заздощів і не піддати небезпеці цілісність країни в жодному зі штатів, які наразі становили цілість. Наш командир і не гадав призначати на штабні посади підкомандних йому офіцерів. Щось там крутив у верховній ставці і добирав кандидатури в інших військових підрозділах. За таких обставин служба мала бути справді чимось надзвичайним, щоб про військовика могли почути його родичі та друзі дитинства. Хай там як, а все-таки «звучні труби слави¹» захрипали від вихвалання.

Лейтенант Бреїл мав зріст понад шість футів. Статурний, світловолосий, з блакитно-сірими очима. Зазвичай наділених такою зовнішністю люди вважають великими сміливцями. Зодягнений у повний парадний однострій, особливо в бою, коли більшість офіцерів воліє менш яскраву уніформу, він був дуже показний, одразу впадав в око. Мав манери джентльмена, розум науковця і серце лева. Було йому близько тридцяти років.

---

¹ «Звучні труби слави» – трохи змінена цитата із сатиричного твору Джорджа Байрона «Англійські барди і шотландські оглядачі» («*English Bards and Scotch Reviewers*», 1809): «*Oh Amos Cottle – Phoebus what a name to fill the speaking trump...*» – «О Амосе Коттле! Що за ім'я Феб! Як наповнить воно звучну трубу (майбутньої слави)»; Амос Саймон Коттл (1766–1800) – англійський літератор, автор двох епічних поем «Альфред» і «Падіння Камбрії», перекладач «Едди».

Невдовзі ми всі полюбили Брейла так, як досі чудувалися з нього. У битві біля Стоунз-Рівер – першій після того, як лейтенанта перевели до нас, – ми спостерегли, що він має дуже негарну, як на воїна, рису: хизується своєю хоробрістю. Упродовж усієї жахливої січі, коли хистка, зрадлива перемога переходила з рук в руки, коли наші підрозділи билися то на розлогих бавовникових полях, то в густих кедрових заростях, то за невисоким залізничним насипом, він навіть і гадки не мав ховатися від кулі. Ховався хіба що за суворим наказом генерала, а той мав купу інших справ, крім турботи про життя штабних офіцерів чи рядових солдатів.

У всіх пізніших баталіях Брейл поводився так само. Сидів на своєму огирі, неначе кінна статуя, відкритий пальбі, під зливою куль та шрапнелі. Так, обов'язок велів виконувати наказ, але й дозволяв перегодити до пори, коли, не наражаючись на лихо та набуваючи репутацію людини із здоровим глуздом, лейтенант міг би діяти в безпеці, яка можлива під час короткого затишшя між стріляниною.

Та й тоді, коли – з пошани до своїх піших командирів, а чи просто однополчан – Брейл був не на коні, нічого не змінювалося. Стояв, немов скеля, на відкритій місцині, коли офіцери та солдати ховалися від вогню. В той час як старші за віком і званням, безсумнівно сміливі люди десь за гребенем гори лояльно берегли своє безконечно дороге вітчизні життя, цей молодик по-пустому вистоював на гребені, підставивши груди під рясний обстріл.

У битвах на відкритому просторі часто буває, що ворожі війська годинами стоять дуже близько – каменем докинути – одне супроти одного. Тоді бійці туляться до землі, як до коханої дівчини. Так само розпластуються на належному їм місці й бойові офіцери, а штабні, коли їхні коні вбиті або відіслані в тил, плазують під пекельним покривалом свистючого олива й ревучого заліза, навіть не помишляючи про якусь там гідність.

Так, тоді штабному офіцерові бригади непереливки. Життя під загрозою, ество шарпають мінливі почування. Із порівняно безпечної позиції, вціліти на якій цивільна людина вважала б дивом, штабника пошлють передати наказ командирові розпротертих на землі солдатів фронтового підрозділу – особі наразі непримітній. Нелегко її знайти, шукаючи поміж заклопотаних людей, яким зовсім не до тебе, та ще й у такому гаморі, що і питання, і відповіді доводиться показувати на мигах. Тоді втягу-

еш голову в плечі, згинаєшся у три погібелі й перебігаєш з місця на місце так хутко, як тільки можеш, ставши предметом жвавого зацікавлення кількох тисяч завзятих снайперів. А повертаючись звідти... а втім, не кожному вдасться повернутися...

Брейл поводився геть інакше. Довіривши коня – він любив і беріг свого рисака – ординарцеві, спокійно рушав пішки на смертельно небезпечне завдання. Йшов випростаний, анітрішки не згинаючись. Його статурна постать у мундирі приваблювала, дивовижно манила очі. Ми дивилися на нього, затамувавши дух, похоловши. Якось, було, один із наших, страшенний заїка, так розхвилювався, що крикнув мені:

– З-з-заклад-д-даюся на д-два д-д-долари, що його з-з-застрелять! Н-н-не д-добереться д-д-до ок-к-копу!

Я не прийняв цього брутального закладу. Був певен, що застрелять.

Віддам належне пам'яті цього сміливця. У його ризикових вилазках ніколи не було показної бравуди, після них він ніколи не вихвалявся. А коли хтось із нас наважувався його напучувати, Брейл мило всміхався й віджартовувався у такий спосіб, що ніяк було вести мову далі. Одного разу він сказав:

– Капітане, якщо колись я й пошкодую, що не слухався ваших настанов і напучень, то, сподіваюся, тоді мою останню годину скрасять звуки вашого любого голосу. Шепнете мені на вухо благословенне: «А чи не казав я тобі?»

Ми посміялися з капітана – не знати чому, і цього самого дня по обіді його посікли на решето із засади. Брейл спинився, старанно вклав мерця, випростав йому ноги й склав руки на грудях. Посеред дороги, під зливою куль і картечі! Безперечно, дуже легко засуджувати таку поведінку, але її не можна не поважати. І Брейла шанували за нерозважність, що межувала з героїзмом. Зичили йому здорового глузду, та марно. Своє знав. Кілька разів зазнавав поранень. Одужавши, повертався, живий і здоровий, на службу.

Звичайно, рано чи пізно мав настати кінець. Хто нехтує закон імовірності, той накликає на себе невразливого ворога. Це сталося біля Ресаки, у штаті Джорджія, під час походу, що увінчався взяттям Атланти¹. Перед нашою бригадою, у чистому

---

¹ У вересні 1864 року війська північан під командуванням генерала Шермана взяли це місто.

полі, вздовж гребеня пологих пагорбів пролягала лінія ворожих шанців. З усіх країв цього поля, з узлісся було близько до ворога. Ми й сподіватися не могли зайняти цей відкритий простір раніше, ніж уночі, коли в пільмі можна окопатися. Ми розташувалися півколом у лісі, за чверть милі від лінії оборони.

– Лейтенанте, передайте полковникові Ворду, щоб підійшов до позицій супротивника якнайближче, скільки змога, й не марнував боєприпасів на непотрібну стрілянину. Коня можете залишити тут.

Коли генерал віддав цей наказ, ми були на лівому фланзі. Полковник Ворд – на правому. Вказівка залишити коня безсумнівно означала, що Брейлові належить добиратися кружною дорогою, через ліс. Утім, зайво було вказувати. Піти навпростець – це цілком певно означало не доправити повідомлення. Ніхто й не зогледівся, як Брейл пустився верхи через поле, й одразу ж залунали ворожі постріли.

– Спиніть цього йолопа! – крикнув генерал.

Рядовий з охорони, честолюбний і нерозсудливий, кинувся сповняти наказ, і за яких десять ярдів він та його кінь знайшли смерть на полі слави.

Уже не чуючи команди повернутися, Брейл галопував уздовж окопів, за двісті ярдів від них. Не людина – картина! Його форменого картуза збила куля, довге світле волосся злітало й опало в такт чвалу коня. Сидів у сідлі випростаний, недбало тримаючи повід лівою рукою й вільно погойдуючи правою. Досить було глянути на шляхетний профіль, коли вершник на скаку час від часу повертав голову, і було зрозуміло: до всього, що тільки є навкруги, ця людина ставиться спокійно й природно.

Драматичне видовище, але аж ніяк не театральне. Брейла безперервно й невлучно обстрілювали з рушниць. І наші хлопці рушили з лісу на виручку. Не дбаючи про себе, не зважаючи на зверхників, зривалися на ноги, вибігали в поле й поливали вогнем блискотливу висоту. Звідти на нічим не захищених солдатів сипався смертоносний град куль. До бою стала артилерія з обох боків. Вторувала реву людей і торохтінню пострілів глухими глибокими вибухами, стрясала землю, розтинала повітря пронизливим виском картечі. Артилерія супротивника трощила дерева на узліссі, оббризувала їх кров'ю, а наша забруднювала чистий дим від його зброї хмарами пилу, що здіймався перед шанцями.

Якийсь час я спостерігав загальну картину битви, а тоді, глянувши у просвіт між двома хмарами диму й пороху, побачив Брейла – призвідця цієї січі. Його на всі заставки кляли вояки – і наші, і їхні. Непорушно стояв він під обстрілом, повернувшись лицем до ворожих лав. Біля нього лежав кінь. Я знав, чому лейтенант зупинився.

Цього ранку я, топограф, нашвидкуруч обстежив місцевість. Від горбів до лісу тягся глибокий звивистий яр. Звідси, де ми розташувалися, його не було видно. Брейл, звичайно, й не здогадувався про цю перешкоду, яку годі здолати верхи на коні. А тепер мав нагоду врятуватися – скочити в яр і сховатися за виступом крутосхилу. Якби ж то він удовольнився тим, що досі дивом уцілів. Але ні! Він не міг рушити вперед і не хотів повертатися назад. Застиг на місці, чекаючи смерті. Вона не забарилася.

Дивна річ – як тільки він упав, одразу ж вщухла пальба. Кілька поодиноких нечастих пострілів радше підкреслювали, ніж порушували запалу тишу. Немов з обох боків бійці раптом схаменулися й пошкодували, що скоїли безглуздий злочин. Четверо наших з ношами і сержант з білим прапором попрямували лугом до мертвого Брейла. Назустріч їм вийшов невеликий гурт офіцерів і солдатів – конфедератів. З непокритими головами стояли поруч носіїв, що забирали тіло. З пагорбів обізвалися флейти і барабан – похоронна мелодія. Великодушні вороги віддали честь полеглому герою.

Серед особистих Брейлових речей був вичовганий юхтовий гаманець. Він припав мені, коли генерал розподіляв пам'ятки по нашому фронтовому товаришеві.

Минув рік, відколи закінчилася війна. Їдучи до Каліфорнії, я знічев'я став переглядати вміст цього гаманця. З одного відділення випав складений аркушик – лист без конверта. Писаний жіночим почерком, починався ніжним звертанням невідомо до кого. Імені не вказано.

Датований він був так: «Сан-Франциско, Каліфорнія, 9 липня 1862 р.». Внизу стояв підпис – «Дороженька». Так і було – в лапках. Випадково в середині листа ця жінка назвала себе. Маріан Менденголл.

Пізнати було її культурність і добре виховання по цьому звичайному любовному листі; якщо любовний лист взагалі

може бути звичайним. Написано небагато, зате змістовно. Ось найголовніше:

«Містер Вінтерс, якого я завжди ненавидітиму за цю обмову, сказав мені, що в битві під Вірджинією, де його поранено, ти ховався, зіщулившись, за деревом. Мабуть, він хотів принизити тебе в моїх очах. Знав, що так і буде, якщо я повірю його розповіді. Я знесу смерть мого коханого воїна, але не боягузтво».

Ось ці слова колись, того сонячного пообіддя, далеко від Маріан Менденголл, убили сто чоловік. Хто тепер скаже, що жінка – слабка істота?

Одного вечора я прийшов до міс Менденголл, щоб віддати їй листа й сказати, що вона накоїла. Міс мешкала в гарній кам'яниці на Ринкон-Гіллі. Красуня, добре вихована – одне слово, сама чарівність.

– Ви були знайомі з лейтенантом Германом Брейлом, – різко сказав я. – Знаєте, звичайно, що він поліг у бою. Серед речей убитого був і цей лист. Я прийшов сюди, щоб повернути його вам особисто.

Машиналино взявши аркушик, вона перебігла очима написане. Зашарілась і, всміхнувшись, глянула на мене.

– Дуже мило з вашого боку, хоча навряд чи варто було вам завдавати собі зайвого клопоту...

Раптом міс Менденголл здригнулася. Зблідла.

– Що це за пляма? – спитала вона. – Це ж, мабуть, не...

– Пані, – сказав я, – даруйте мені. Це кров найвірнішого і наймужнішого у світі серця.

Вона рвучко кинула папірець на жар у каміні.

– Фе! Я не переносу вигляду крові! – гидливо сказала міс. – Як він загинув?

Я несамохіть зірвався, щоб урятувати цей дорогий мені клаптик паперу, і тепер стояв поруч неї. Полум'я листа, що горів, віддзеркалилося в її очах, кинуло на щоку відсвіт – червоний, як пляма крові на папері. Ніколи в житті я не бачив нічого гарнішого, ніж це огидне створіння.

– Його вкусила гадюка, – відповів я.

Бій у Култеровій впадині

– Чи згодився б ваш мужній Култер поставити тут одну зі своїх гармат? Як гадаєте, полковнику? – спитав генерал.

Либонь, трохи піджартовував. Таж видно, що в цьому місці жоден артилерист, навіть найхоробріший, нізащо не поставить гармати. «Мабуть, – припустив полковник, – це добродушний натяк на те, що в нашій з генералом розмові я надто вже вихваляв мужність капітана Култера».

– Генерале, наш Култер згодиться поставити свої гармати будь-де, аби тільки снаряди долітали до адресатів, – махнувши рукою в бік супротивника, гаряче запевнив він.

– Це єдине підхоже місце, – сказав генерал. Отже, він зовсім не піджартовував. Спитав усерйоз.

Йшлося про впадину в обривистому гірському хребті – перевал, до якого крізь рідколісся круто й звивисто здіймалася проїжджа дорога, а далі трохи пологіше спускалася на терени, окуповані ворогом.

Хребет займала федеральна піхота, яку, здавалося, тільки тиск повітря й втримував на стрімкому гребені. По обидва його боки на відстані в одну милю не було місця, куди вдалося б доправити артилерію, крім хіба що дна впадини – дуже вузького, не ширшого від полотна дороги. З боку конфедератів його тримали під обстрілом дві батареї, розташовані за півмилі звідси – на узвишші за струмком. Усі гармати південців, крім однієї, ховалися поміж дерев фруктового саду. Оця одна – вияв зухвальства – стояла на відкритому просторі, перед пишним маєтком плантатора. Хоч і нахабно виставлена, як мішень, ця вогнева точка була в безпеці. Тільки тому, що піхотинцям-федералам заборонили по ній стріляти. Одне слово, того погожого літнього дня Култерову впадину, як її згодом назвали, годі було

вважати позицією, на якій хтось добровільно поставив би «одну зі своїх гармат».

Гірську дорогу захаращувало кілька вбитих коней. Кілька вбитих людей акуратно, в рядок вкладено на її узбіччі й трохи віддалік, на схилі гори. Всі ці вояки, за винятком одного, були кавалеристи й належали до передового загону північан. Один служив квартирмейстером.

Генерал, командувач дивізії, та полковник, командувач бригади, разом зі своїми штабами та супроводом приїхали сюди, щоб подивитися на ворожі гармати. Ті зразу ж оповилися великими густими клубами диму. Навряд чи вдалося б розгледіти зброю, яка наділена властивостями каракатиці, тож спостереження тривало недовго. Його кінцевим підсумком стала розмова двох високих чинів, з якої починається ця оповідь.

– Це єдине місце, – задумливо повторив генерал, – з якого можна їх обстрілювати.

Полковник похмуро глянув на нього.

– Генерале, тут є місце тільки для однієї гармати. Однієї проти дванадцяти.

– Правду кажете. Тільки для однієї, – згодився генерал, вичавивши із себе щось віддалено схоже на усмішку. – Зате ваш відважний Култер вартує цілої батареї.

Очевидно іронічний тон. Полковник розсердився, але змовчав, не знайшовши слухних слів. Дух військової субординації не схвалює різкої відповіді, та й взагалі заперечення.

У цей час до перевалу під'їжджав верхи артилерійський офіцер разом зі своїм горністом. То був капітан Култер, молодик років двадцяти трьох, середній на зріст, худорлявий і гнучкий. В його позі на коні вгадувалося щось суто цивільне. На тлі інших військовиків він вирізнявся делікатними рисами обличчя, сірими очима, горбатим носом, вусами й довгим білявим волоссям, завжди трохи скуйовдженим. Капітанів однострій далекий від ладу. На поношеному картузі перекосився козирок. Мундир, застебнутий лише на один гудзик над поясом, розхристався мало не на всі груди. Видно білу сорочку, порівняно чисту, як на похідні умови. Але така недбалість була тільки в одязі та поставі. На обличчі застиг вираз напруженої уваги. Час від часу Култер окидав бистрим оком, наче променем прожектора, всю околицю, переважно ж дивився на небо над впа-

диною. Тільки його й бачив у напрямку руху до перевалу, поки ще не дістався туди. Наблизившись до дивізійного та бригадного командирів, він машинально відкозиряв і вже проминув був їх, але полковник дав знак зупинитися.

– Капітане Култере, – озвався він, – на сусідній горі вороги встановили дванадцять гармат. Якщо я правильно зрозумів генерала, вам дадуть наказ поставити тут одну гармату й розпочати бій.

Запала мовчанка. Генерал незворушно дивився в далину – на пагорб, яким помалу піднімався вгору полк піхоти, пробираючись крізь густі зарості. Схил кишів ворожими піхотинцями, здаля подібними до простеленої клоччастої хмарки блакитного диму.

Ніби й не завважуючи генерала, капітан відповів – помалу й насилу:

– Сер, ви сказали, що вороги на сусідній горі? Чи близько від будинку ці гармати?

– Ага, то ви вже проїжджали цією дорогою. Так, зразу ж біля будинку.

– І їх конче треба... обстріляти? Це... категоричний наказ? – затиноючись, хрипко спитав Култер. Він зблід.

Прикро вражений цим запитанням, полковник крадькома зиркнув на старшого чином. На нерухомому, наче відлитому з бронзи, генераловому обличчі не було ані натяку на якийсь вираз. За якусь хвилину він поїхав геть разом зі своїм штабом і супроводом. Принижений і обурений, полковник мало не відправив Култера під арешт, але той раптом шепнув щось на вухо своєму горністові, віддав честь і поскакав до вершини перевалу. Завмерши з піднятим до очей біноклем на найвищому місці дороги, він вимальовувався на тлі неба, як кінна статуя. Горніст прожогом помчав униз дорогою й зник за деревами. У кедровому лісі заспівав горн, і тут же, миттю, на дорозі з'явилися два шестерики коней, що в клубах здійнятої пилюки з гуркотом тягли гармату й зарядний ящик. Знявши з передка зачохлену гармату, каноніри покотили її поміж трупами коней до фатальної вершини. Змах капітанової руки, кілька навдивовижу швидких рухів обслуги – і, не встигло у вухах ворожих солдатів, розташованих уздовж дороги затихнути торохтіння коліс, як схилом гори посунула велика біла

хмара. Пролунав оглушливий залп, почався бій у Култеровій впадині.

Не варто докладно описувати перебіг цього примарного поєдинку без перемінного успіху. Змінювалася тільки міра розпачу. На хмарний виклик Култерової гармати зразу ж знялося дванадцять клубів диму в плантаторовому саду. Гримнула, відбилася відлунням дванадцятикратна відповідь. Відтак до самого фатального кінця федеральні каноніри вели безнадійний бій у суміші повітря й живого металу, що мислив блискавицею й орудував смертю.

Не бажаючи дивитися на людей, яким неможливо допомогти, й на криваву бійню, яку несила припинити, полковник забрався на гребінь гори, що був за чверть милі від капітанової гармати. Сюди долинав гуркіт, над невидимою впадиною здіймалося хмаровиння диму, як над кратером вогнедишного вулкана. Дивлячись у бінокль, полковник бачив гармати південців і оцінював, як міг, результати стрільби Култера... якщо тільки той ще живий і спрямовує вогонь. Було видно, що північани, знехтувавши вогневі точки, розташування яких видавали тільки димки пострілів, зосередилися на гарматі, що відкрито стояла на моріжку, перед самим будинком. Що кілька секунд розривалися снаряди над цією необачно виставленою гарматою й поряд з нею. Деякі влучали в будинок, про що свідчив дим над проламаним дахом. На землі лежали вбиті люди й коні.

– Якщо наші хлопці натворили такого з однією гарматою, то, мабуть, їм самим непереливки від вогню з дванадцяти, – мовив полковник своєму ад'ютантові. – Спустіться донизу і передайте командирові нашої позиції мої поздоровлення з влучною стрільбою.

Обернувшись до свого підлеглого – начальника штабу, він спитав:

– Чи зауважили ви, як неохоче підкорився наказу цей Култер, хай йому біс?

– Так, сер. Зауважив.

– Будь ласка, нікому ані слова про це. Гадаю, генерал не вдаватиметься до якихось звинувачень. Він і без того має клопіт. Муситиме пояснити, навіщо він влаштував таку незвичайну забаву для ар'єргарду противника, що відступає.

До них видерся крутосхилом молодий офіцер. Віддаючи честь, він водночас, важко відсапуючись, видихнув:

– Полковник Гармон наказав доповісти вам, полковнику, що гармати супротивника розташовано на відстані пострілу рушниці від нашої піхоти. Більшість їх добре видно з кількох пунктів гірського хребта.

Бригадний командир байдуже глянув на вістового.

– Знаю, – спокійно відповів він.

Молодик очевидно спантеличився.

– Полковник Гармон хотів би отримати дозвіл втихомирити цих гармашів, – пробурмотів він.

– Я б теж хотів отримати такий дозвіл, – тим самим тоном відповів полковник. – Передайте від мене привіт полковникові Гармону. Скажіть йому, що наказ генерала не стріляти з рушниць досі залишається чинним.

Вістовий козирнув і рушив униз. Крутнувшись на підборах так, що вони вгрузли в землю, бригадний командир знову задивився на ворожі гармати.

– Полковнику, – сказав начальник штабу, – не знаю, чи варто мені про це говорити, але тут щось не так, як має бути. Чи знаєте ви, що капітан Култер родом із Півдня?

– Не знаю. Справді?

– Я чув, що минулого літа дивізія, якою тоді командував наш генерал, кілька тижнів таборувала неподалік Култерового житла...

– Послухайте! – перебив полковник, застерезливо підвівши руку. – Чуєте?

Цієї миті залягла тиша. Замовкла гармата північан. Штабники, ординарці, піхотинці за гребенем хребта – всі напружено дослухалися й придивлялися до вигаслого кратера. Над ним раз по разу здіймався димок – чужий, від вибуху ворожого снаряда. Зазвучав горн, долинув негучний стукіт коліс, а за якусь хвилину канонада поновилася – з іще більшим завзяттям. Розбиту гармату замінили справною.

– Таким чином, – повів далі штабний офіцер, – генерал познайомився з Култеровою родиною. Не знаю, як там воно було, але сталося щось прикре. Здається, через господиню оселі – запеклу сецесіоністку, як і всі домочадці, крім самого Култера. Зрештою, вона чудова дружина й справжня леді. Одне

слово, надійшла скарга до штабу головнокомандувача – і генерала перевели в нашу дивізію. Дивно, що Култерову батарею згодом зарахували до складу тої ж таки дивізії.

Полковник звівся з кам'яної брили, на якій вони сиділи удвох. Його очі спалахнули праведним гнівом.

– Послухайте-но, Моррісоне, – сказав він, дивлячись у вічі любителеві пліток. – Звідки ви дізналися цю історію? Від когось порядного чи від брехуна?

– Я б не хотів вплутувати того, хто мені її розповів, якщо на те нема особливої потреби, – злегка почервонів начальник штабу. – Зате можу заприсягтися головою, що загалом це правда.

Полковник обернувся до невеликого гурту офіцерів віддалік.

– лейтенанте Вільямзе! – гукнув він.

Один із офіцерів відділився від гурту, підійшов до полковника й, відкозирявши, сказав:

– Пробачте, сер. Я гадав, що вам уже доповіли. Вільямз загинув біля гармати. Що накажете?

Саме лейтенанту Вільямзові випала честь передати командирові батареї полковникове поздоровлення з влучним вогнем.

– Підіть, – відповів полковник, – і розпорядіться, щоб цю гармату негайно відвели звідти. Ні... Я сам піду.

Він стрімголов кинувся вниз крутояром, до впадини, перестрибуючи через валуни й продираючись крізь зарості. Навздогін безладно рушили його підлеглі. Біля підніжжя гори вони сіли на коней і жвавим клусом поскакали до дороги. Там повернули до впадини. Перед очима відкрилося жахливе видовище.

Заглибина завширшки якраз на одну вогневу точку була захаращена уламками принаймні чотирьох гармат. Помітна для інших тиша запала тільки тоді, коли розстрожили останню з них. Уже бракувало солдатів, щоб швидко замінити її новою. Металеві уламки громадилися обабіч дороги. Людям вдалося розчистити коридор посередині, крізь який тепер гатила п'ята гармата. Людям? Та вже скоріше демонам із пекла! Усі без картузів, усі оголені до пояса. Спітніла шкіра, почорніла від пороху, вкрита кривавими плямами. Рвучко й нестямно, як одержимі, вояки забивають заряд, орудують банником і витяжним шнуром. Щоразу після віддачі впираються в колеса розпухли-

ми плечима та закривавленими руками й штовхають важезну гармату на місце. Тут ніхто не командує. У цьому жахливому гармидері гарматних залпів, розривів снарядів, свисту металевих осколків і дерев'яних трісок не чути людського голосу. Офіцерів, якщо вони тут є, не відрізниш від солдатів. Усі працюють разом на совість, воюють до загину. Прочистивши гармату, заряджають її, наводять на ціль і стріляють.

Полковник раптом спостеріг досі небувале в його воєнній практиці – неприродне й моторошне: з жерла гармати текла кров! Тимчасово забракло води, тому канонір умочав губку в баюрці крові, що натекла з рани його товариша. Усі працювали злагоджено, не заважали один одному. Кожен знав, що йому робити. Коли падав один із бійців, тоді наче з-під землі з'являвся інший і ставав на його місце, щоб згодом упасти самому.

Упереміш із рештками гармат лежали останки людей – місиво з плоті та заліза. Гірською дорогою просувалася жахлива процесія – повзли рачки, сунули поранені, які ще могли рухатися. Пожалівши побитих людей, полковник послав свою кавалькаду в обхід дороги, а сам мусив їхати по тілах очевидних мерців, щоб не добивати копитами півмертвих. Спокійно пробираючись у глиб цього пекла, він проїхав повз гармату й у півтемряві після останнього пострілу поплескав по щоці каноніра, який тримав банника. І тим самим звалив його з ніг. Вояк упав, вважаючи себе вбитим. На його місце з диму вискочив чи то чоловік, чи то демон. Різко спинившись, він кинув на вершника нелюдський погляд. Поміж чорних губ виблискували білі зуби, під закривавленим лобом палали жаринами люто витріщені очі.

Полковник владним жестом звелів йому відступити назад. Демон уклонився на знак покори. То був капітан Култер.

Водночас із полковниковим жестом, що припинив канонаду, на всьому полі битви запала тиша. Обірвалася вервечка ворожих снарядів, що влітали у смертельну впадину. Армія південців відступила вже кілька годин тому. Командир ар'єргарду, що дуже довго втримував свою позицію й ризикував, сподіваючись втихомирити північан, цієї дивної вирішальної миті сам втихомирився.

– Я й не гадав, що моя влада аж так далеко сягає, – жартома сказав комусь полковник, їдучи до узвишшя, щоб дізнатися, що ж там насправді сталося.

За якусь годину його бригада стала бівуаком на покинутих противником позиціях, і солдати знічев'я розглядали – з дрібною побожністю, неначе священні реліквії, – добрий десяток пошматованих коней і три розбиті гармати. Південці забрали своїх загиблих. Надто вже великою втіхою стала б для ворогів картина їхніх понівечених тіл.

Звісно, полковник і вся його бойова братія розмістилися в плантаторовому будинку. Хоч і понищений артилерійським вогнем, та все-таки краще в ньому, ніж просто неба. Меблі розкидані й потрощені, стіни і стеля в кількох місцях пробиті й обвалені, всюди тхнуло пороховим димом. Зате майже вціліли ліжка, скрині з жіночою одежею й кресенці з начинням. Тож нові постояльці влаштували собі доволі вигідний нічліг, а випадок зі стертою з лиця землі Култеровою батаресю став цікавою темою для розмов.

Під час вечері в їдальню зайшов ординарець і попросив дозволу звернутися до полковника.

– Що сталося, Барборе? – приязно спитав той.

– Полковнику, в погребі щось не те. Не знаю, в чому річ. Там хтось є. Я пішов туди розвідати, й...

– Спускайся вниз і подивлюся, – зводячись на ноги, озвався один із штабних офіцерів.

– Я теж піду, – сказав полковник. – Решта хай залишиться тут. Ведіть нас, ординарцю.

Прихопивши зі стола свічку, вони зійшли сходами до погребу. Ординарцем тіпало. Свічка давала слабе світло, але в підземеллі зразу ж вихопила з п'ятьма постаті. Людина сиділа на підлозі, спершись на чорний кам'яний мур, вздовж якого вони рухалися. Звівши коліна, вона низько схилила голову. Повернутого в профіль обличчя не було видно – його приховувало довге світле волосся приховувало щоки, а нижче спадала великою сплутаною масою й стелилася на підлозі дивовижна, неймовірно темна борода. Усі троє мимоволі зупинилися. Полковник забрав свічку в ординарця, якого брали дрижаки, підійшов до постаті й придивився до неї. І побачив, що довга чорна борода – це волосся мертвої жінки. Небіжка стискала в руках неживу дитину. Їх обох обіймав чоловік, тулив до грудей і вуст. Волосся чоловіка й жінки забарвила кров. За крок-два від них у битій долівці зяяла яма, в якій стримів округлий,

зазублений з одного боку осколок снаряда. Біля ями лежала відірвана нога дитини.

Полковник якнайвище підніс свічку. У кімнаті над погребом було пробито підлогу, з країв діри віялом звисали розтрощені дошки.

– Ненадійне бомбосховище цей каземат, – поважно розсудив він.

Йому було невтямки, що така оцінка події хибує на дріб'язковість.

Вони трохи постояли біля цієї групи. Штабний офіцер думав про свою перервану вечерю, ординарець сушив голову, що там в одній із бочок на тому кінці погреба. Раптом чоловік, якого вони мали за мертвого, звів голову й спокійно подивився їм у вічі. На його чорному як вугілля обличчі збігали від очей по щоках білі звивисті лінії, неначе татуйовані. Губи сіруваті, як в артиста, що загримувався негром. На лобі запеклася кров.

Штабний офіцер відступив на крок, ординарець – на два.

– Що ви тут робите, чоловіче? – спитав полковник, не зрушивши з місця.

– Це моя оселя, сер, – ввічливо відповів незнайомець.

– Ваша? Он як! А це хто?

– Це моя дружина і дитина. Я капітан Култер.

Жорстока сутичка

Восени 1861 року в самому серці лісів Західної Вірджинії самотньо сидів уночі чоловік. Цей гористий край Чит-Маунтин – один із найпустельніших на континенті, однак тої ночі аж ніяк не бракувало людей поблизу. За якусь милю від цього чоловіка розташувався затишлий такої пори табір бригади федеральної армії. Десь зовсім поряд, може й ще ближче, ніж табір північан, засіли ворожі військові частини. Не знати, скільки солдатів вони налічували. Саме через непевність у розташуванні та силі супротивника й опинився в лісовій глушині цей молодий офіцер піхотного полку північан. Разом зі своїми підлеглими – сторожовим загonom – він мав оберігати заснулих у таборі товаришів від усіляких несподіванок. Як тільки стемніло, молодик розставив солдатів нерівним ланцюгом, відповідно до природних умов, за кількасот ярдів від місця, де він тепер був. Лінія дозору пролягла в лісі, серед скель і лаврових заростей. Чатові стояли за п'ятнадцять-двадцять кроків один від одного, причаївшись і виконуючи наказ про цілковиту тишу та недремну пильність. За чотири години, якщо не трапиться нічого лихого, на зміну прийдуть свіжі люди з резерву, що тепер під орудою капітана відпочивають у тилу, на правому фланзі. Перш ніж розставити вартових, наш молодий офіцер вказав двом сержантам місце, на якому його можна буде знайти, коли обставини вимагатимуть від зверхника дати пораду підлеглим або перейти на передову лінію.

У цьому доволі спокійному місці віддавна не ходжена лісова дорога розходилася двома звивистими відгалуженнями, які губилися в тьмяному місячному посвіті. На кожному з них, за кілька кроків позаду передової лінії, стали на варту сержанти. Обов'язок дозорців полягає не в тому, щоб чинити

збройний опір, тож у разі несподіваної атаки ворога їм належить відступити цими двома відгалуженнями й зійтися на розвилку, де весь підрозділ можна зібрати до купи й вишикувати. Ось таким скромним способом молодик показав дрібку своєї стратегічної здібності. Якби Наполеон повівся так само завбачливо під Ватерлоо, то переміг би в цій битві і його скинули б дещо пізніше.

Молодший лейтенант Брейнерд Байрінг був хоробрий і тямущий офіцер, дарма що юний і не дуже досвідчений у ремеслі вбивати співвітчизників. На самому початку війни він записався рядовим до армії північан і, нічого не тямлячи у військовій справі, тільки завдяки освіті та гарним манерам став першим сержантом роти. Йому поталанило позбутися ротного капітана – допомогла конфедератська куля, й відтак дістати офіцерський чин. У кількох боях – під Філіппі¹ й Гринбраєром², біля гори Рич-Маунтин³ і форту Коррикс-Форд⁴ – Байрінг спромігся на хоробрість якраз до міри, щоб не привертати до себе надто пильної уваги старших офіцерів.

Уподобавши азарт битви, він, проте, не міг бачити полеглих – їхніх глиняних облич, згаслих очей і задубілих тіл, неприродно всохлих чи роздутих. Почував до трупів незбагненну неприязнь – щось понад звичайну фізичну та духовну огиду, властиву нам усім. Безперечно, це пояснювало його надмірною вразливістю. Усі ці бридкі жахіття вражали тонке чуття краси. Хай там яка була причина, та молодик, кинувши оком на мертво тіло, мимохіть проймався обридженням із дрібкою образи та злості. Зовсім не сприймав того, що інші люди мають за велич смерті й відповідно шанують. Він міг тільки ненавидіти смерть – не мальовничу, не зворушливу й не урочисту штуку, а

---

¹ 3 червня 1861 року під містом Філіппі (Західна Вірджинія) відбулася перша битва на східному фронті Громадянської війни. Перемогу здобули північани.

² Одна з битв під Гринбраєром (Західна Вірджинія) влітку 1861-го. Закінчилася перемогою північан.

³ Битва 11 липня 1861 року в окрузі Рандолф (Західна Вірджинія). Закінчилася перемогою північан.

⁴ У цій битві біля річки Чит-Рівер (Західна Вірджинія) 13 липня 1861 року перемогу здобули північани.

гідотну в усіх її виявах і значеннях. Байрінг був насправді відважніший, ніж гадали товариші на службі. Ніхто з них навіть не здогадувався, що він панічно боїться цієї штуки, яку завжди ладен накликати на себе.

Розставивши рядових і давши вказівки сержантам, лейтенант повернувся на свій пост, сів на колоду й став вартувати – пильно, всіма чуттями. Щоб було зручніше сидіти, він попустив портупею, вийняв із кобури важкого револьвера й поклав на колоду поруч себе. Почувався він справді дуже вигідно, хоча навряд чи думав про те: надто вже сторожко ловив вухом кожний звук, що міг означати небезпеку, – вигук, постріл чи кроки сержанта, що йде повідомити про щось важливе. З високості, з безкрайого розлитого океану місячного сяйва, струменіли тонкі потічки, розбивались об гущу гілля, сочилися на землю й збирались у світляні калюжки поміж лавровими заростями. Але це скупе світло тільки відтінювало чорноту довкілля, яке Байрінгова уява населяла надприродними істотами – грізними, химерними й потворними.

Людині, яка хоч раз спізнала зловісну змову темряви, тиші й безлюддя в нічній глушині пралісу, зайво пояснювати, що в цьому світі звичайні, буденні речі стають геть іншими. Дерева туляться одне до одного, неначе пройняті страхом. Навіть тиша зовсім не така, яка буває вдень. Вона повниться майже нечутним моторошним шепотом – привидом віддавна мертвих звуків. Живі тут теж лунають, таких не почувеш в інший час, а тим паче – в іншому місці. Озиваються дивовижним співом нічні птахи. Верещать дрібні тваринки, уві сні чи наяву зіткнувшись із хижаками, що підкралися тихцем. Зашаруділо опале листя – чи то плигнув деревний щур, чи то м'яко ступила пантера. Чому хруснула гілка? Чому сполохано й боязко зацвірчала в кущах зграйка пташок? Безіменні звуки, безтілесні форми, невидимі переміщення, незримі рухи... Ох, діти сонячного світла та газових ліхтарів, як мало ви знаєте про навколишній світ!

Хоча неподалік Байрінга стояли на варті озброєні й пильні товариші, він почувався самотнім як палець. Пройнявшись урочистим, таємничим духом глупої ночі й дрімучого лісу, лейтенант втратив зв'язок із усім видимим та чутним. У безмежному бору немає ні людей, ні їхніх осель. Всесвіт став первозданною загадкою безформної, нескінченної пільми, а Байрінг –

одиноким онімілим розгадувачем цієї предвічної таїни. Поринувши в такі думки, навіяні настроєм, він не завважував плину часу. А з цим плином нечасті плями світла поміж деревами перемістилися, змінили обриси та розміри. Лейтенантове око впало на одну з них, біля самої дороги, і помітило щось дивне. Ця річ лежала поруч, перед самими очима, й він міг би заприсягтися, що раніше її тут не було. У ній, хоч і почасти прихованій мороком, угадувалася постать людини. Байрінг різко підтяг портупею і схопив пістолета – знову опинився у світі війни, знову став професійним убивцею.

Постать не рухалася. Звівшись, із пістолетом наготові, лейтенант підійшов до неї. Людина лежала горлиць, до пояса занурена у пільмі. Байрінг напружив зір, придивився до обличчя й побачив, що це мрець. Від огиди та нудоти молодий офіцер здригнувся й відсахнувся. Знову сівши на колоду, він чиркнув сірником і закури́в сигару – геть забув про обачливість. У раптовій чорноті, яка настала після короткочасного спалаху, зразу полегшало: не видно цієї бридоти. А проте Байрінг вдивлявся туди, де лежав небіжчик, і той вимальовувався дедалі виразніше. Здавалося, навіть трохи наблизився.

– Хай його чорти вхоплять! – промимрив лейтенант. – Чого йому треба?

Мертве тіло, очевидно, потребувало тільки душі.

Відвівши очі, молодик заму́гикав собі під ніс, але враз обірвав мелодійку на половині такту й глянув на тіло. Його дратував цей труп, хоча спокійнішого сусіда, ніж він, годі й уявити. А тут іще звідки не взялося якесь невиразне, досі не спізнане почуття. Не страх – скоріш усвідомлення чогось надприродного, в яке ніколи не вірилося.

– Це в мені озивається успадковане почуття, – заспокоював сам себе Байрінг. – Гадаю, минуть тисячі, а то й десятки тисяч років, перш ніж людство переросте цей спадок. Коли й де він виник? Мабуть, у сиву давнину – на рівнинах Середньої Азії, званих колискою людського роду. Те, що ми вважаємо забобом, наші предки-варвари мали за обґрунтоване переконання. Еге ж, на підставі якихось невідомих нам фактів вони вірили, що мрець – це лиха істота, наділена неймовірно великою силою чинити зло, причому свідомо й цілеспрямовано. Ймовірно, такий забобон був однією з головних засад їхньої

похмурої релігії й тодішні шамани настійливо проповідували його, як ото нинішні священики проповідують безсмертя душі. Мірою того, як арійці помалу просувалися через кавказькі хребти й розселялися в Європі, нові умови життя неминуче викликали появу нових вірувань. Давнє повір'я про ворожість мерців занепадало, згодом зникло навіть із переказів, а однак залишило по собі страх перед померлими. Він передається з покоління в покоління і став частиною нас самих, увійшов у плоть і кров.

Снуючи цю думку, лейтенант вже й забув, звідки вона взялася. А тоді несамохіть кинув оком на труп, від якого зовсім відступила темрява. Стало видно загострений профіль, задерте підборіддя й усе обличчя, примарно бліде в місячному світлі. Сірий однострій рядового конфедерата розхристаний. Поли розстебнутих мундира та жилета відкинута. Під білою сорочкою запався живіт, різко позначилися долішні ребра й неприродно випнулися груди. Руки розкинуті, ліва нога підібрана під тіло так, що далі нікуди. Вся поза видавалася навмисно прибраною, щоб справити якнайразючіше враження.

– Тьху! – вигукнув Байрінг. – Це, мабуть, був лицедій!.. Атож, він знає, як зіграти роль мерця.

Рішуче перевівши очі з мертвяка на лісову дорогу, лейтенант знову пустився мудрувати:

– Цілком ймовірно, що похорон не належав до звичаю наших середньоазійських предків. Якщо так, тоді можна витлумачити їхній страх перед небіжчиками. Ті й справді несуть у собі загрозу та зло, бо ж поширюють пошесть. Тому батьки навчали дітей оминати місця, де лежать мерці, й утікати світ за очі, якщо ненароком наткнуться на неживе тіло... Мабуть, і мені було б не зайве якнайдалі відійти від цього чолові'яги.

Байрінг уже був звівся, але раптом згадав свої слова, сказані рядовим дозорцям та офіцерові, що мав заступити його на варті: будь-коли знайдете мене на цьому розвилку. Йшлося також про справу честі. Покинеш пост – подумають, що ти злякався трупа. Аж ніяк не боягуз, лейтенант не хотів стати предметом насмішок, отож знову всівся, а щоб довести свою сміливість, виклично зиркнув на тіло. Вся права рука вбитого конфедерата, що була далі від колоди, тепер опинилася в затінку.

Ледве помітна кисть лежала, як і раніше, на корінні лаврових заростей. Нічого не змінилось, і це з бозна-якої причини втішило Байрінга. Він не зразу відірвав погляд від трупа. Те, чого ми не хочемо бачити, дивовижно зачаровує та вабить, деколи й непоборно. Про жінку, яка затуляє долонями очі й водночас підглядає в шпарини між пальцями, можна було б сказати, що з нею не зовсім справедливо обійшовся здоровий глузд.

Зненацька відчувши біль у правій кисті, лейтенант глянув на неї. Виявилось, він так сильно стиснув руків'я шпаги, що увередив долоню. Та ще й прибрав напруженої пози – схилився й підібрався, наче гладіатор, готовий скочити й учепитися у горло супротивника. Він важко дихав, стиснувши зуби, однак швидко отямився. М'язи розслабилися, легені глибоко вдихнули повітря, мозок гостро усвідомив комічність і безглуздя цієї ситуації. Байрінг мимоволі засміявся. Господи! Що це за звуки? Що за шаленець зайшовся таким бісівським кихканням – карикатурою на веселощі? Не впізнавши свого сміху, лейтенант зірвався на ноги й розглянувся на всі боки.

Годі було далі приховувати перед собою кричущий доказ власного боягузтва. Злякався, це ж очевидно! Байрінг кинувся б звідси світ за очі, та ноги не слухалися його. Підломилися – і він знову сів на колоду, тремтячи, немов у пропасниці. Обличчя змокрило, все тіло вкрилося холодним потом, несила навіть крикнути. Виразно почувши за плечима скрадливий поступ, ніби якогось звіра, молодик не смів озирнутися. Невже бездушні живі істоти поєднали силу з бездушним мертвим тілом? Та чи справді це звір підкрадається? Якби ж то змога подивитися! Тут хоч як напружуй волю, а не можеш відвести очей від небіжчиковаго обличчя.

Повторю: лейтенант Байрінг був хоробрий і розсудливий. Але що вдієш!? Чи до снаги людині одинцем протистояти жахливій змові нічного мороку, самотності, безгоміння та смерті, тоді як незчисленні привиди предків натуркують у вухо малодушні застороги, заводять тоскних похоронних пісень, повнять ними серце й висотують мужність із крові? Надто вже нерівні сили. Хоробрість не витримує таких жорстоких випробувань.

Лейтенант дійшов твердої певності: мертве тіло ворухиться. Тепер воно лежить ближче до краю світляної плями – в цьому годі сумніватися. Воно рухає руками – дивино, обидві

вже в тіні! У Байрінгове обличчя вдарив подмух холодного вітру, над головою гойднулося й застогнало гілля. Виразно окреслена тінь пройшлася по небіжчиковому лиці, на якусь мить віддала його світлу, а тоді знову насунула, втративши виразність. Страхітлива проява очевидно рухалася!

Цієї миті від лінії дозору долинув постріл. Одинокішого, гучнішого й водночас дальшого, як він, ніколи не чуло вухо людини. Цей звук розітнув тишу, вбив самоту, розвіяв чари, розігнав сонм остерігаючих середньоазійських духів і вивільнив мужність сучасного офіцера. З криком великого хижого птаха Байрінг кинувся вперед, палко прагнучи бою.

На передових позиціях гучали часті постріли, невлад звучали бойові вигуки й тупотіли копита. У тилу, в пробудженому таборі, сурмили горни й гуркотіли барабани. Навмання відстрілюючись, федеральні дозорці відступали широким фронтом – пробиралися крізь хащі. Частина дозорців, що відходила однією з доріг і відстала, поспішно збочила в густі кущі – згідно з наказом. Повз цю групу прогалопувало-прогриміло півсотні вершників-південців. Завзято вимахуючи шаблями та відчайдушно палячи з пістолетів, вони промайнули повз місце, де сидів Байрінг, і зникли за поворотом дороги. Ані на мить не припиняли кричати та стріляти. Невдовзі лунко озвалися мушкети, одна за одною забухали гармати. В наступі кавалеристи натрапили на резервний сторожовий загін північан і в замішанні повернули назад. То там, то тут видніли спорожнілі сідла, мчали підстрелені коні, знавісніло пирхаючи від болю. Усе добігло кінця – закінчилася «сутичка на сторожовій заставі».

У лінію дозору стали свіжі вояки, а тих, хто побував у бою, вишикували й зробили переклик. На сцені з'явився сяк-так одягнений командир федералістів зі своїм штабом. Прибравши глибокодумну міну, він поставив кілька запитань і пішов собі. У повній бойовій готовності солдати бригади простояли добру годину, відтак проказали молитву-дві й полягали спати.

Рано-вранці робоча команда під проводом капітана і в супроводі хірурга обходила поле бою, шукаючи вбитих і поранених. Край розвилка лісової дороги пошуковці знайшли двох небіжчиків, що лежали поруч, – офіцера-північанина і рядового-південця. Перший із них загинув від удару шпаги в серце, а

перед тим, видно, встиг завдати своєму ворогові не менш як п'ять страхітливих ран. Мертвий офіцер лежав долілиць у калюжі крові. У грудях досі стриміла шпага. Солдати перевернули його на спину, й хірург витяг зброю з грудної клітки.

– Господи, та це ж Байрінг! – вигукнув капітан і додав, кинувши оком на південця: – У них була жорстока сутичка.

Тим часом медик розглядав шпагу. Очевидно, вона належала офіцерові федеральної піхоти. Така сама, як у капітана. Безсумнівно, це Байрінгова. Жодної іншої зброї тут не було, крім нерозрядженого револьвера в кобурі вбитого лейтенанта.

Відклавши шпагу, хірург підступив до другого тіла – жахливо поколеного та порізаного, але не закривавленого, взявся за ліву стопу трупа й спробував випростати ногу. Тіло зсунулося з місця. Небіжчики воліють, щоб їх не шарпали. Ось і цей запротестував – озвався слабким нудотним душком. Там, де раніше лежав рядовий, по-безглуздому копошилися личинки мух.

Хірург і капітан презирнулися.

Прикінчити з милосердя

Бій був довгий і запеклий. Це відчували всі фібри тіла. У повітрі витав запах битви. Усе закінчилося, лишилося тільки забрати поранених і поховати вбитих – «трохи прибрати», як висловився гуморист похоронної команди. Так, прибрати тут було що. Куди тільки сягало око, в лісі поміж потрощених дерев лежали останки людей та коней і сновигали носії. Підбирали й відносили тих небагатьох, що подавали ознаки життя. Більшість поранених загинула під час боротьби за право їм допомогти. За військовим звичаєм, поранені мусять чекати. Щоб якнайкраще заопікуватися ними, треба спершу перемогти в битві. Так, перемога й справді йде на користь тим, які потребують уваги, та багато хто не виживає й не користує з тої уваги.

Поскладані по дванадцять і двадцять, пліч-о-пліч лежали мерці, поки для них копали братські могили. Кого знайшли дуже вже далеко від цього збірного пункту, того ховали там-таки, де лежав. Не дуже завдавали собі клопоту з'ясовувати, хто як звався. Втім, згромаджувати скошене відправляли переважно туди, де самі грабарі перед тим допомагали смерті косити, тож там імена полеглих переможців були відомі й їх записували. Загиблі переможені задовольнялися тим, що їх лише підраховували. Чим-чим, а такою честю їх не обділено; багатьох полічили кілька разів, так що в офіційному рапорті від командира-звितяця значилося сподіване число. Аж ніяк не справдешне.

Неподалік місця, де одна з похоронних команд облаштувала свій «бівуак мерців», стояв, спершись на дерево, чоловік в однострої офіцера-федерала. Спочивав усім тілом – від ніг до шиї, ось тільки головою неспокійно крутив. Видно було, що не дають йому передиху тривожні гадки. Мабуть, не знав, куди йти, а довго тут зоставатися не міг, бо вже проміння призахідного сонця червоно сіялося на галявинки й втомлені солдати

закінчували свою денну працю. Навряд чи перебув би він ніч на самоті отут, серед мертвяків. Що ж, із десятих, кого стрінеш після бою, дев'ять питатимуть, як дістатися до такого й такого військового підрозділу. Либонь, цей офіцер заблукав. Перепочине хвилинку та й подасться за котроюсь із команд.

Коли всі грабарі пішли геть, він рушив у глиб лісу, на вечірню заграву, що кинула на його лице кривавий відсвіт. Ішов упевнено; виглядало на те, що тепер він, зорієнтувавшись, уже знає дорогу. Минаючи трупи, не зважав на них. Не прислухався до тихого стогону важко пораненого, до якого так і не дійшли санітари. Доведеться цьому бідоласі пролежати всю ніч просто неба, чекаючи помочі. Але що вдіє офіцер, коли він не лікар і не має води?

Помітивши кілька тіл, що лежали в неглибокій балці, чоловік різко звернув і, прискоривши ходу, попростував до них. Оглядав одне за одним, минав їх і, нарешті, спинився біля того, що лежало зосібна, біля купки деревець. Придивився до нього. Здається, ворухнулося. Схилившись, офіцер торкнувся обличчя людини. Вона закричала.

Офіцера звали Даунінг Мадвелл. Капітан массачусетського піхотного полку, хоробрий і тямущий воїн, порядний чоловік.

У полку служили два брати Галкроу – Каффал і Крід. Каффал був сержант у Мадвелловій роті. Ось ці двоє – сержант і капітан, вірно дружили. Старались триматися вкупі, наскільки їм це дозволяли засади військової дисципліни, нерівність звань і різниця обов'язків. Ще змалку зростали разом ці двоє. Сердечні прив'язання нелегко розірвати. Каффал Галкроу не мав замилювання до військової служби, але йому прикро було навіть подумати про розлуку з другом, тож записався добровольцем у роту, в якій Мадвелл був лейтенантом. Кожного з приятелів підвищили на два звання, однак між найвищим підофіцером і найнижчим офіцером завжди пролягає глибока й широка прірва. Тому й нелегко було підтримувати колишні стосунки.

Майор Крід Галкроу був понурий цинік. Капітан і він недолюблювали один одного. Згодом через різні обставини ця неприязнь переродилась у гостру ворожість. Якби не взаємини з Каффалом, що трохи стримували цих двох патріотів, то ті,

безперечно, постаралися б, щоб країна зосталася без послуг чи то майора, чи то капітана.

Цього ранку на початку битви полк стояв на передовій, за милю від головних сил. Вороже військо напало на цей підрозділ і майже оточило його в лісі, та він уперто тримався своїх позицій. Коли настало тимчасове затишшя, майор Галкроу підійшов до капітана Мадвелла. Відкозиряли один одному, й майор сказав:

– Капітане, полковник наказав вам передислокувати вашу роту до краю ось цієї балки й не утримувати її, поки не буде сигналу відступати. Нема потреби попереджувати вас, що такий перехід дуже небезпечний. Якщо хочете, то можете передати командування вашому лейтенантові. Я не був уповноважений запропонувати вам таку заміну. Пропоную таке від самого себе, неофіційно.

На цю смертельну образу Мадвелл холодно відповів:

– Сер, запрошую вас супроводжувати цей перехід. Офіцер верхи на коні – це заманлива мішень. Віддавна вважаю, що ви заслужили на кулю.

Мистецтво гострослів'я розвивали у військових колах уже тоді, 1862 року.

За півгодини рота капітана Мадвелла перейшла на вказане місце, втративши одну третину бійців. Серед них був і сержант Галкроу. Невдовзі полк відступив до лінії фронту й наприкінці битви опинився вже за кілька миль звідси. А тепер капітан стояв біля свого підлеглого й друга.

Сержант Галкроу був смертельно поранений. Однострій понівечений, його наче навмисно пошматували, щоб оголили живіт. На землі поряд тіла лежало кілька відірваних від кітеля гудзиків і клаптів тканини. Ремінний пояс хтось розірвав і витягнув з-під лежачого. Крові пролилося небагато. Єдине видиме пошкодження – велика рвана рана у животі, набита землею й сухим листям. Назовні випиналася петля тонкої кишки. За все своє життя Мадвелл ніколи не бачив такої рани. Не міг збагнути, чим її було завдано, не міг пояснити, чому пошматовано одягу, розірвано пояс, звідки бруд на шкірі. Ставши навколішки, він почав уважно придивлятися. Звівшись по тому на ноги, повів поглядом навкруги, ніби шукав ворога.

За п'ятдесят ярдів звідси, на вершині невисокого, негусто порослого лісом пагорба капітан зауважив кілька темних туш, що рухалися поміж полеглих солдатів. То було стадо диких свиней. Один кабан стояв до нього задом, випнувши загривок. Сперся передніми ногами на людське тіло й похилив голову так, що її не було видно. Проти червоного світла вечірнього сонця наїжена шерсть здавалася чорною. Мадвелл відвів очі й задивився на те, що колись було його другом.

Чоловік, мордований цим страхітливим скаліченням, досі жив. Час від часу ворушив руками й ногами і стогнав з кожним видихом. Безтямно видивлявся у вічі й кричав, відчувши дотик приятелевої руки. В агонії він порозривав біля себе дерен, судомно стискав у кулаках гілочки, листя й землю. Не міг говорити, й годі було розпізнати, чи відчуває він ще щось, крім болю. На обличчі застиг вираз прохання, очі благали. Чого саме?

Неможливо було хибно витлумачити цей вираз; капітан не раз бачив його в очах тих, чиї губи ще могли висловити благаання смерті. Свідомо чи несвідомо цей скорчений останок людської подоби, цей клубок гострого чуття, ця жертва людей і тварини, цей скромний, зовсім не героїчний Прометей молив усіх і все, що було поза ним, лиш одного – благодаті небуття. До землі й неба, до дерев і людини, до всього, що тільки мало форму й зміст, слав цей втілений згусток страждання свою безмовну просьбу.

І справді, чого саме просив? Того, що ми вділяємо навіть істотам, які не мають розуму й не можуть самі попросити, але відмовляємо нещасникам із нашого поріддя, – благословенного звільнення, чину останнього співчуття, добивання з милосердя.

Мадвелл вимовив ім'я свого друга. Даремно повторяв і повторяв, поки став йому клубок у горлі. Сльози застинали очі, текли й скапували на приятелеве мертво-біле лице. Заплаканий, нічого не бачив, крім розмитих обрисів тіла, що посмикувалося. Стогін погучнішав, його перемежовували дедалі частіші пронизливі зойки. Капітан відвернувся, провів долонею по лобі й рушив з місця. Вгледівши це, свині задерли закривавлені рила й хвилинку підозріло видивлялися на нього, а тоді хрипко зарохкали й кинулися геть. Кінь, якому ядро роздробило передню ногу, звів голову із землі й жалісно заіржав. Мадвелл підступив ближче, вийняв револьвера, вистрілив

бідолашній худобині поміж очі й став уважно спостерігати конання – всупереч сподіванню, довге й тяжке. Нарешті кінь завмер. Розслабилися губи, що перед тим оголювали зуби в жахітливому оскалі, гострий чистий профіль набрав спокою й умиротвореності.

За далеким лісистим кряжем догоряла призахідна заграва. Стовбури дерев посіріли, в кронах залягли тіні, наче вмостилися великі темні птахи. Поночіло. Між Мадвеллом і військовим табором простягалися довгі милі повного примар лісу. Капітан стояв біля мертвої тварини, забувши про все на світі. Вступився в землю під ногами, ліва рука вільно звисала, права досі стискала пістолет. Та ось він підвів голову, обернувся до друга, що конав, і прудко підійшов до нього. Приклякнув на одне коліно, звів курок, приставив дуло до Каффалового лоба, відвів очі й натиснув на спусковий гачок. Пострілу не було. Останню кулю він витратив на коня.

Страждалець застогнав. Його вуста судомно сіпалися. З рота збігала піна, рожева від крові.

Підвівшись, Даунінг Мадвелл вийняв шаблю з піхов і провів пальцем по лезі – від ефеса до вістря. Простягнув її перед собою, немов випробовував нерви. Лезо не дрижало, блідий відблиск на ньому не миготів, відсвічував рівно й чітко. Схилившись, офіцер розірвав приреченому сорочку на грудях і приставив вістря проти серця. Цього разу не відвів очей. Взявшись обіруч за ефес, натиснув з усією силою й вагою. Шабля увійшла в тіло, прохромила його й встромила в землю. З розмаху капітан мало не впав. Смертник шарпнувся, рвучко підтягнув коліна до живота й захопився за лезо так міцно, що аж побіліли щиколотки. Гарячково й безуспішно силкувався висмикнути із себе зброю. Рана розширилася, з неї хлинув струмінь крові й, звиваючись, побіг на подерту одежу.

Цієї миті з-за купки молоденьких деревець з'явилися троє, досі їх не було видно за цими заростями. Двоє з них, санітари, несли ноші.

Третій був майор Крід Галкроу.

Паркер Андерсон, філософ

– Полонений, як вас звати?

– Якщо вже моє ім'я пропаде разом зі мною завтра вранці, то навряд чи варто його приховувати. Паркер Аддерсон.

– Ваше звання?

– Не дуже високе. Панове офіцери надто вже цінні, щоб ризикувати ними у вельми небезпечній справі – шпигунстві. Я сержант.

– Якого полку?

– Я дуже перепрошую, але з моєї відповіді, як гадаю, ви могли б визначити, що за сили стоять перед вами. Я ж сюди тому й проник, щоб здобути такі дані, а не щоб їх уділяти.

– А ви не без гумору.

– Якщо наберетеся терпцю й дочекаєтеся ранку, тоді я видаватимуся вам занудою.

– Звідки знаєте, що вранці ви загинете?

– Так повелось чинити із шпигунами, пійманими вночі. Це один із гарненьких звичаїв поводження з ними.

Генерал трохи збавив свою поважність, обов'язкову як на такого славнозвісного старшого офіцера війська конфедератів, рівно до такої міри, щоб усміхнутись. Одначе жоден з його підлеглих, знаючи начальницький норів, не сподівався б нічого хорошого від цього видимого й очевидного знаку схвалення. Нещира була ця усмішка, не до наслідування. Нікому з мимовільних її свідків вона не передалась: ані шпигунові, що викликав такий відрух, ані озброєному вартовому, що припровадив бранця до намету, а тепер стояв осторонь і в жовтому світлі свічки стежив за впійманим. Усміхатися – ні, таке не належить до обов'язків цього вояка, він має наряд на щось інше.

Тим часом розмова поновилася – своєрідна проба ґрунтового наступу.

– Отже, ви визнаєте, що шпигували. Що вдягли однострій солдата-конфедерата й проникли в мій табір, аби вивідати кількість моїх солдатів і характер їхнього розташування.

– Передусім кількість. Бо характер тих вояків я й без того знаю. Крутий він, немилосердний.

Генерал знову заяснів лицем. Ну а вартівник, свідомий своєї відповідальності, набрав іще суворішого вигляду й виструнчився. Шпигун же, знічев'я крутячи навколо вказівного пальця сірим картузом із обвислим дашком, помалу розглядався. Доволі скромна обстановка. Звичайний військовий намет з боковинами, площею вісім на десять футів, освітлений лойовою свічкою, ввіткнутою в обичайку багнета. Сам багнет встромлений у сосновий стіл, за яким сидить на стільці генерал і, заклопотано пишучи, вочевидь забув про свого непроханого гостя. Глиняну долівку покриває старий, зшитий із клаптів килим. Помітно старіша від килима шкіряна сумка, ще один стілець і ще сувій попон. Це майже все, що є в наметі. Так, у підрозділі генерала Клаверінга простота життя й зневага до пишноти та блиску були в дуже великій пошані. І, нарешті, біля самого входу, на цвяху, забитому в кілок – підпору намету, висить пояс із довгою шаблею, пістолет у кобурі й, чого годі було сподіватися, ніж. Генерал частенько пояснював, що ця доволі-таки незвична зброя – пам'ятка про мирні дні, коли він був цивільною людиною.

Була грозова ніч. Дощ торохтів об брезент поривно, глухо, по-барабанному – такі звуки знані всім, кому доводилося жити в шатрі. Під поривами вітру напиналася тканина, натягувалися шнури, хилиталася вся хистка споруда.

Генерал закінчив писати, склав аркуш і звелів солдатіві, що конвоював Аддерсона:

– Передайте-но, Тассмане, цей папір старшому ад'ютантові, а тоді повертайтеся.

– А полонений, пане генерал? – відкозирявши, спитав Тассман і запитливо зиркнув на шпигуна-невдачу.

– Виконуйте, наказ, – коротко відповів генерал.

Солдат узяв аркуш і, зігнувшись, вийшов надвір. Генерал Клаверінг повернувся вродливим обличчям до розвідника Федеральної армії, не без приязні глянув йому у вічі й обізвався:

– Паскудна ніч, чоловіче.

– Мені – так.

– Ви здогадуєтеся, що я написав?

– Смію сподіватися, це щось варте читання. Хай я й марнославний, але дозволю собі припустити, що там ідеться про мене.

– Так, це пояснювальна записка, на підставі якої видадуть наказ про вашу страту й прочитають перед солдатами на ранковій зорі. У цій записці є також кілька вказівок начальнику військової поліції про подробиці страти.

– Маю надію, пане генерале, що видовище влаштують зі знанням справи. Адже не хто-небудь, а я особисто братиму в ньому участь.

– Може, ви хочете владнати якісь справи? Маєте якісь бажання? Скажімо, побачитися із священиком?

– Навряд чи мені легше спочиватиметься, якщо я порушу його спокій.

– Боже мій! Чоловіче, ви що – підете на смерть з ні чим іншим, крім як з жартами на вустах? Хіба ви не знаєте, що це серйозна річ?

– А звідки мені знати? За все своє життя я ні разу не був мертвим. Я чував, що смерть – серйозна річ, але не від тих, які її зазнали.

Генерал замовк. Таких людей він досі не стрічав. Цей полонений і цікавив, і навіть трохи розважав його.

– Смерть, – сказав Клаверінг, – це втрата. Втрата щастя, яке ми маємо тепер і могли б мати й далі.

– Втрату того, чого ніколи не пізнати, ми сприймаємо байдуже, то й очікуємо загибелі не боячись. Генерале, ви ж, мабуть, спостерегли, що з усіх мерців, якими ви зволили мостити собі дорогу, ані один ніколи ні про що не пошкодував.

– Нехай бути мертвим – невелика біда, та все ж перехід до небуття дуже прикрий людині, що не втратила здатності відчувати.

– Біль дуже прикрий, це безперечно. Без страждань – більших чи менших – його не буває. Той, хто довше живе, відповідно й більше його зазнає. Те, що ви називаєте переходом до небуття, – це просто останній біль. Насправді ж такої речі, як вмирання, немає. Для прикладу припустімо, що я спробував утекти. Тоді ви зведете револьвер, який досі делікатно приховували поміж колін...

Генерал зашарівся, неначе дівчина, стиха засміявся, показавши сліпучо-білі зуби, й кивнув красивою головою. Промовчав. А шпигун вів далі:

– Тоді ви стрілите – і ось я маю в шлунку те, чого не ковтав. Падаю, але я ще не мертвий. Помру допіру по півгодинній агонії. Одначе будь-якої миті того часу – півгодини – я або живий, або мертвий. Нічого іншого – перехідного – не може бути. Коли завтра вранці мене повісять, все буде достоту так само. Притомний, я житиму. А без свідомості – буду мертвий. Видно, сама природа розпорядилася мені на мою користь. У такий спосіб, що, якби довелося розпорядитися мені, я б не чинив інакше. Це така проста річ, – додав він, усміхнувшись, – що про неї не варто й згадувати, коли тебе вішають.

По цих словах запала довга мовчанка. Генерал непорушно сидів і дивився на обличчя співрозмовника, очевидно, не сприйнявши сказаного. Видавалося, що очі стережуть полоненого, а голова думає про зовсім інше. Нарешті він глибоко зітхнув, здригнувся, немов прокинувшись зі страшного сну, й майже нечутно видихнув:

– Смерть жахлива!

Сам же генерал і ніс цю смерть.

– Жахливою її вважали наші дикі предки, – понуро відповів шпигун. – Бо їм бракувало розуму, щоб збагнути різницю між свідомістю й фізичними формами, в яких ця свідомість виявляється. Це подібно до того, як мавпа, маючи ще менше розуму, не може уявити будинку без мешканців. Побачивши якусь зруйновану халупу, вона подумає, що під руїнами мучаться люди. Смерть здається нам жахливою, бо ми успадкували схильність ось так її сприймати. Щоб пояснити суть речі, ми вдаємося до безглуздих химерних баєчок про потойбічність. Створюємо легенди, ба й цілі філософські течії, щоб виправдати нашу нерозумну поведінку. Генерале, ви можете засудити мене до повішання, але цим ваша зла воля обмежується. Ви не можете засудити мене до раю на небесах.

Видно було, що генерал не чує цих слів. Шпигунові міркування повернули його думки на незвичний тор, а там вони снувалися вже самі собою. Буря вщухла, щось із похмурого настрою ночі передалося роздумам, забарвило їх темним відтінком надприродного жахіття. Мабуть, було в цьому щось із передчуття.

– Я б не хотів умирати, – сказав Клаверінг. – Не цієї ночі.

Цю мову перервало – якщо він гадав і далі її вести – те, що в намет увійшов штабний офіцер – капітан Гастерлік, начальник військової поліції. Генерал отямився, з його лица зник вираз неухважності.

– Капітане, – сказав він, – ця людина – шпигун-янки. Мав при собі папери, які про це свідчать. Його спіймали в розташуванні наших військ. Зізнався в усьому. Як там погода?

– Буря вщухла, сер. Світить місяць.

– Гарзд. Візьміть людей, негайно відведіть шпигуна на плац і там розстріляйте.

З Аддерсонових уст зірвався пронизливий крик. Витягнувши шию, витріщивши очі й стиснувши кулаки, кинувся поперед себе.

– Боже праведний! – хрипко й невиразно вигукнув він. – Генерале, ви ж не цього хотіли! Ви забули, що мене мають стратити не раніше, як уранці.

– Про ранок я нічого не казав, – холодно відповів Клаверінг. – Це лише ваше припущення. Ви помрете зараз.

– Але ж, генерале, я прошу, я благаю вас взяти до уваги: мене мають повісити! Звести шибеницю – це потребуватиме трохи часу. Годину-дві. Шпигунів вішають. За військовими законами, я маю право на повішання. Ради Бога, генерале, подумайте, як коротко...

– Капітане, виконуйте мій наказ.

Гастерлік витягнув шаблю й, маючи на оці полоненого, мовчки вказав на вихід. Бранець завагався, офіцер узяв його за комір і злегка підштовхнув до виходу. Наблизившись до опори намету, Аддерсон зненацька метнувся до неї, по-кошачому спритно схопив за руків'я ніж, висмикнув його з піхов і, відштовхнувши вбік капітана, кинувся на генерала. Знавісний, звалив Клаверінга на землю й сам упав на нього. Стіл перекинувся, згасла свічка, й вони почали борюкатися в пільмі. Гастерлік підбіг на допомогу генералові й сам звалився на зчеплені тіла. Прокляття, нерозбірливі крики болю й люті лунали з цього клубка рук, ніг та тулубів. Навет осів на нього. Брезент обмежував і вповільнював рухи, однак бійка не припинялася. Тассман, упоравшись із дорученням і повернувшись, здогадався, що сталося щось лихе. Відкинувши рушницю, рядовий

навмання хапався за складки цупкої тканини й безуспішно силкувався стягти її з людей. Вартовий, що неподалік походжав туди-сюди й не смів покинути свого поста, хоч би й небеса звалилися на голову, вистрелив із рушниці. Це розбудило табір. Заторохтіли довгим дробом барабани, протрубили сигнал збору сурми, в місячному світлі замиготів рій напівголих солдатів. Одягалися на бігу й ставали у стрій під різкі команди офіцерів. Так і треба, адже ж вишикуваними людьми легше керувати. Озброєна шеренга стояла, поки штабники та вояки з генералового ескорту давали лад – піднімали намет і розтягали бездиханних закривавлених дійових осіб цієї дивної сцени.

Насправді ж бездиханним був лише один – капітан. Із його горла стриміло руків'я ножа, затиснуте під бородою. Вістря застрягло в сухожиллях поміж щелепами, й рука, що завдала удару, не змогла видобути зброї. Рука самого мерця стискала шаблю – судомно, із силою, на яку не здобутися живій людині. Лезо закривавилося по сам ефес.

Звівшись на ноги, генерал застогнав, осів на землю й зомлів. Окрім синців, він мав дві наскрізні шабельні рани. Одна в стегні, друга в плечі.

Шпигун потерпів найменше, лише зламав праву руку. Решта ушкоджень – дрібниця, таке часто буває в сутичках без зброї. Очманілий, навряд чи тямлячи, що сталося, Аддерсон відскочив від солдатів, присів, зіщулювся й щось заскиглив – жалібно й благально. Розпухле від ударів і заюшене кров'ю, його обличчя мертвотно біліло проти скуйовдженого волосся.

– Цей чоловік не божевільний, – відповів на чиєсь запитання хірург, готуючи бандажі. – Просто він дуже переляканий. Хто він і звідки?

Тассман став пояснювати. Така нагода буває раз у житті, тож рядовий не поминув жодної подробиці, що могла б так чи інакше підкреслити важливість його ролі в цих нічних подіях. Закінчив розповідь і був ладен почати її знову, однак ніхто не бажав його слухати.

Тим часом генерал опритомнів. Сперся на лікоть, оглянувся й, помітивши шпигуна, що під наглядом вартових сидів біля табірнього вогнища, коротко сказав:

– Відведіть цю людину на плац і розстріляйте її.

– Генерал марить, – озвався офіцер, що стояв поблизу.

– Не марить, – заперечив старший ад'ютант. – Я маю пояснювальну записку. В ній ідеться про цю справу. Таку саму записку генерал передав Гастерліку, – ад'ютант кивнув на мертвого начальника військової поліції, – і хай там що, а наказ треба виконати!

За десять хвилин сержанта федеральної армії Паркера Аддерсона, філософа й гострослова, що стояв навколішки й невиразно благав помилування, розстріляло двадцять вояків. Коли у свіжому опівнічному повітрі пролунав цей залп, генерал Клаверінг, блідий як полотно й нерухомий, лежачи в червоному відсвіті табірної вогню, розплющив великі блакитні очі, лагідно глянув на людей навколо нього й сказав:

– Як тут тихо!

Хірург понуро й значуще глянув на старшого ад'ютанта. Очі пораненого помалу склепилися, обличчя освітилося усмішкою несказанної радості.

– Це, мабуть, смерть, – шепнув генерал за мить до свого скону.

Джунітер Доук, бригадний генерал

*Шановному Джунітерові Доуку, Гарднан-Кроссрудз, округ
Поузі, штат Іллінойс, від міністра оборони*

Вашингтон, 3 листопада 1861 р.

«Будучи певним Вашого патріотизму і Ваших здібностей, Президент висловив бажання призначити Вас бригадним генералом об'єднання добровольців. Чи приймете Ви таку пропозицію?»

Міністрові оборони від Джунітера Доука

Гарднан, Іллінойс, 9 листопада 1861 р.

«Я переживаю найкращу мить у своїм житті. Ця служба належить до таких, яких не можна ні домагатись, ані відхиляти. У наші часи, коли настало велике випробування нашим душам, патріот не знає Півночі, Півдня, Сходу й Заходу. Його девіз має бути такий: «Моя Батьківщина, вся моя Батьківщина, і нічого іншого, крім моєї Батьківщини¹». Я прийму цю велику довіру, якою мене вшанували вільні освічені люди. Неухильно додержуючи основ конституційної свободи, закликаючи до волі всемогутнього Провидіння, Провідника народів, трудити-

---

¹ Тут перефразовується формула складання присяги: «Клянуся говорити правду, всю правду і нічого, крім правди» («*the truth, the whole truth, and nothing but truth*»).

мусь, виконуватиму свій обов'язок і ніколи не допущу ганебних плям на моїй політичній репутації. Прошу передати Його Світлості, спадкоємцеві безсмертного Вашингтона у Кріслі Верховної Влади, що в моїй службі буде нагляд недремним оком, щоб забезпечити якнайбільше добра якнайбільшій кількості людей, стабільність роботи республіканських інституцій і тріумф партії на всіх виборах. Цьому я присвячу своє життя, свої статки і незаплямовану честь. Я негайно приготую належну відповідь на промову голови комісії, уповноваженого повідомити мене про моє призначення. Сподіваюся, почуття, відображені в моєму слові, відгукнуться в серцях народу, як і наказ від Найвищої Влади про затвердження».

Генерал-майору Блаунтові Вордорту, командувачеві Військової управи Східного Кентуккі від міністра оборони

Вашингтон, 14 листопада 1861 р.

«Я призначив у Вашу управу бригадного генерала Джупітера Доука, який невдовзі прибуде до Дистиллерівілла, що біля річки Літл-Баттермілк, і перейме командування Іллінойською бригадою. Листовно він повідомить Вас про це й чекатиме наказів. Чи й досі дорогу з Ковінгтона через Блуграсс, Опоссум-Корнерз і Горзкейв обсіли ворожі нам партизани, як зазначено у Вашій останній депеші? Я маю план, як її очистити».

Міністрові оборони від генерал-майора Блаунта Вордорта

Луїсвілл, Кентуккі, 20 листопада 1861 р.

«Я ніколи не чув про бригадного генерала Доука і про його службу, однак буду радий скористатися хистом і вмінням цього офіцера. Я змушений був поступитися противнику дорогою з Ковінгтона до Дистиллерівілла *via*¹ Опоссум-Корнерз і Горзкейв, бо через дії партизанів не було можливості тримати

---

¹ Через (лат.).

її під контролем, не відрядивши для цього великих військових сил із фронту. Бригаду в Дистиллерівіллі постачають усім потрібним пароплави, що ходять річкою Літл-Баттермілк».

*Бригадному генералу Джунітерові Доуку, Гарднан, Іллінойс,
від міністра оборони*

Вашингтон, 26 листопада 1861 р.

«Дуже перепрошую, що Вас призначено на пост раніше, ніж надійшов Ваш лист із згодою. Ми змушені обійтися без формальності – офіційного повідомлення, яке мало б надійти Вам від комісії. Президент дуже задоволений шляхетними, патріотичними почуттями, висловленими у Вашому листі, й наказує Вам негайно прибути на місце служби в Дистиллерівіллі, Кентуккі, і звідти листовно повідомити про це генерал-майора Вордорга в Луїсвіллі. Важливо, щоб Ваше переміщення до Ковінгтона було під великим секретом, оскільки бажано стримувати ворожі сили біля Дистиллерівіллі, поки ви в межах трьох днів дороги до нього. Відтак, коли стане відомо, що Ви наближаєтеся, це означатиме загрозу правому флангу противника й змусить останнього підсилити цю ділянку фронту за рахунок лівого флангу – перевести війська з Мемфіса (Теннессі). Це місто бажано захопити насамперед. Пересувайтеся маршрутом через Блуграсс, Опоссум-Корнерз і Горзкейв. Усім офіцерам, які добираються до фронту, належить бути в одностроях».

Міністрові оборони від Джунітера Доука

Ковінгтон, Кентуккі, 7 грудня 1861 р.

«Учора я прибув до цього населеного пункту й передав мої дотеперішні повноваження есквайрові Джоелу Бріллеру, кузенові моєї дружини, непохитному республіканцеві, який гідно представлятиме округу Поузі на полі бою і на форумах. Він може пишатися бездоганною репутацією в залах законодавства, де часто лунали його зворушливо красномовні виступи з питань, що

лежать у самих підвалинах народної влади. Джоела Бріллера називають Патріком Генрі¹ Гардпана, де він на добровільних засадах допомагав у разі скрути справі громадянської й релігійної свободи. Вчора ввечері містер Бріллер поїхав до Дистиллерівілла, і кожний прапороносець із демократичного воїнства, спіткавши цей оплот святої волі, відчує в ньому лева на побідній стезі. Мене попросили залишитися тут і виголосити люду кілька промов щодо місцевого спору, наслідки яких будуть неоціненної ваги. Сповнивши цей обов'язок, я особисто вийду на поле борні і, спаливши за собою всі кораблі, рушу туди, де гримлять гармати, де точиться найзапекліший бій. Із цим листом передаю Його Світлості Президентові прохання призначити мого сина Джейбеса Леонідаса Доука поштмейстером у Гардпані. Сер, я мав би за велику честь, якби Ви надали цьому проханню переконливу усну підтримку, оскільки це призначення належить до цілої низки реформаційних заходів. Будьте ласкаві повідомити мене про те, які гроші я одержуватиму за свою військову службу і в якому вигляді: платні чи винагород. Щомісяця присилатиму рахунок на виплату подорожніх витрат».

Генерал-майору Блаунтові Вордорту від бригадного генерала Джунітера Доука

Дистиллерівілл, Кентуккі, 12 січня 1862 р.

«Учора на пароплаві я прибув у розташування військ. Через недавні зливи повінь залила місцевість. Під водою опинилася, як гадаю, більша частина виборчого округу. Прикро, що досі нічого не чути про есквайра Джоела Бріллера, видатного громадянина з округи Поузі, Іллінойс, прозріливого державного мужа, якому я передав повноваження і який ще місяць тому мав загриювати у браму Розбрату. Напевно, поклав своє життя на олтар служіння Батьківщині. Американський народ втратив у його особі бастион свободи. Вношу пропозицію, щоб Ви сформуваали комі-

---

¹ Патрік Генрі (1736–1799) – політичний діяч часів Війни за незалежність. 1776 року вибраний губернатором штату Вірджинія. За фахом адвокат, був відомий як чудовий оратор.

тет, який ухвалюватиме рішення про заходи вшанування пам'яті полеглою. Прошу розпорядитися, щоб офіцери й солдати під Вашим командуванням протягом тридцяти днів носили належні відзнаки трауру. Я особисто відразу ж стану керувати всіма тутешніми справами. Я вже готовий відгукнутися на всякі Ваші побажання щодо кращого запровадження й додержання законів у цьому окрузі. Здається, що вояки-демократи по той бік річки готові вдатися до крайнощів. Мають там дві великі гармати, націлені на наш бік. Як мені повідомили, вчора вранці кілька цих вояків підійшли до берега й, на якийсь час влаштувавши там засідання, вигукували образливі голослівні твердження».

Із щоденника бригадного генерала Джунітера Доука в Дистиллерівіллі, Кентуккі

12 січня 1862 р. Вчора на моє прибуття в готелі «Генрі Клей» (названому на честь цього далекоглядного державного діяча¹) уже чекала делегація з трьох полковників, яким доручили командувати полками моєї бригади. Ця зустріч увійде в політичні аннали Америки. До газети в Поузі «Маверік» надіслано запис промов, щоб донести їх до широкого загалу й увіковічити в пам'яті. Джентльмени, що ввійшли до складу делегації, одноставно підтвердили свою відданість принципам єдності нації й справі Республіканської партії. Я був дуже радий побачити, що ці люди – видатні політики із кришталево чистим сумлінням. Пізніше на бенкеті були висловлені високопатріотичні почування. Я написав містерові Вордоргу в Луїсвіллі, щоб увів мене в курс справ.

13 січня 1862 р. Я винайняв на один рік показну резиденцію (попередній її господар тепер у війську заколотників) і відразу ж написав листа дружині бригадного генерала місіс Доук та потомству, крім Джейбеса Леонідаса. У таборі Зради по той бік річки – приблизно три тисячі одурених вояків підрубують

---

¹ Генрі Клей (1777–1852) – американський державний діяч. Під час президентства Джона Квінсі Адамса (1825–1829) був державним секретарем.

сокирою коріння дерева Свободи. У них значна кількісна перевага, бо багато наших воїнів повернулося, не маючи на те дозволу, у свої виборчі округи. Можемо тут розраховувати не більш як на дві тисячі голосів. Я доручив моїм командирам полків підрахувати точну кількість виборців, що залишилися, й викреслити відступників із списків.

14 січня 1862 р. Я надіслав Президентові письмове прохання затвердити контракт, за яким мій шуряк постачатиме підпорядкований мені військовий округ зброєю та різною амуніцією. Така діяльність якнайкраще відповідатиме виробничим і торговельним інтересам нашої країни. Аби поповнити наші збройні лави, до Джейгока, що за три милі звідси, прибуло угруповання канонірів. Вся моя бригада помарширувала до Джейгока, щоб ескортувати їх до міста, але їхній голова сприйняв моїх підвладних за представників опозиційної партії й відкрив вогонь по очільниках процесії. Через незвичайний шум гарматних пострілів (я й не гадав, що таке може бути!) мій кінь так схарапудився, що я мимоволі вилетів із сідла. Почалося безладдя, і нашу зустріч довелося відкласти. Повернувшись у табір, я виявив, що під час нашої відсутності делегація від ворога перейшла річку й розподілила між собою всі наші хлібини й рибини¹. Я написав Президентові листа з проханням призначити мене губернатором території Айдахо²».

Із передовиці в газеті «Маверік» (Поузі, Іллінойс)

20 січня 1862 р.

«Захоплива розповідь бригадного генерала Джупітера Доука про бій під Дистиллерівіллом, надрукована в сусідній колонці,

---

¹ Доук так називає армійське продовольство. Тут асоціація з хлібинами й рибинами, описаними в Євангелії.

² Територіями називалися землі, які вже входили до складу США, але ще не мали статусу штату. Наприклад, територія Вермонт стала штатом у 1791 р., територія Кентуккі – в 1792 р., територія Теннессі – в 1796 р. Територію Айдахо утворено 1863 р., а 1890 р. вона стала сорок третім штатом країни.

змушує серце кожного лояльного жителя Іллінойсу затрепетати з радості. Цей незрівнянний подвиг позначає початок нової ери у воєнній історії і, як каже генерал Доук, «закладає широкі й глибокі підвалини американської ратної доблесті». Оскільки ніхто з тамтешніх войовників, за винятком самого Джупітера Доука (він сам вартий цілого війська), не був призваний із округи Поузі, то наш доблесний автор-ватажок слушно зауважив, що публікувати список полеглих – це означає займати дорогоцінну газетну площу за рахунок набагато істотнішого. І справді, ось вам стратегічна хитрість, коли генерал Доук навмисно й напоказ покинув табір, щоб заманити туди підступних ворогів, спраглих убивати хворих і поранених. Ось нещасливі *countertempus*¹ біля Джейгока, а опісля – блискавичний напад на спійманого у пастку супротивника, увінчаний сподіваним успіхом. Ось перелякані ворожі легіони, загнані в річку, яка стає на перешкоді переслідуванню. Всі ці «хвилюючі картини повеней і баталій» написані полум'яним пером, всі вони дуже цікаві, наче з роману взяті.

Воістину, правда дивовижніша від дійсності, а перо сильніше від меча. Завдяки могутності письменства – найтривкішого з усіх мистецтв – ми постали віч-на-віч з такими славними діяннями, як ці. Роль «Маверіка» тут другорядна – тільки зберегти для тисяч читачів спадок такого визначного дописувача, як Великий Полководець, що творить історію й пише її. Як майбутній Президент (з 1864 року; хай лиш Республіканські національні збори виголосять відповідну ухвалу) – бригадний генерал Джупітер Доук із Іллінойсу!»

Бригадному генералу Джупітерові Доуку від генерал-майора Блаунта Вордорта

Луїсвілл, 22 січня 1862 р.

«Ваш лист, у якому Ви повідомляєте про своє прибуття до Дистиллерівілла, надійшов із запізненням. Тільки що мені

---

¹ *Countertempus* (спотвор. фр.) = *contretemps* – непередбачене ускладнення.

принесли його (розпечатаного) солдати під білим прапором завдяки люб'язності командувача військової округи конфедератів. Цей офіцер попрохав мене запевнити Вас, що напад на Вашу бригаду він вважав і вважатиме актом жорстокості. Я теж так вважаю. Поводьтеся й далі войовничо, але навіть за найменшої ознаки атаки ворога негайно відступайте. Ваша позиція – це лише аванпост, втримувати який не передбачено».

Міністрові оборони від генерал-майора Блаунта Вордорта

Луїсвілл, 23 січня 1862 р.

«Маю достовірні дані, що біля річки Літл-Баттермілк супротивник зосередив військові сили, які налічують двадцять тисяч чоловік. Згідно з Вашим розпорядженням генерал Доук командує невеликою бригадою, яка складається з недосвідчених новобранців і протистоїть цим силам. До моїх планів не входить стримувати просування ворога на цій ділянці, і я знімаю з себе відповідальність за все, що може статися із згаданою бригадою, поки нею командує Доук. Вважаю, що він дурень».

Генерал-майору Блаунтові Вордорту від міністра оборони

Вашингтон, 1 лютого 1862 р.

«Президент беззастережно довіряє генералові Доуку. Хай навіть ваша оцінка бригадного генерала й правильна, та, як виглядає, він розташувався дуже вдало. Натомість ваші плани, як здається, передбачають надто великі жертви задля вельми сумнівних переваг».

Генерал-майору Блаунтові Вордорту від бригадного генерала Джунітера Доука

Дистиллерівілл, 1 лютого 1862 р.

«Завтра я переведу свою штаб-квартиру до Джейгока, щоб показувати дорогу моїй бригаді, коли та відступатиме з Дистиллерівілла, як обумовлено у Вашому листі від 22 *ult*¹. Я сформував Комітет відступу. Опишу Вам перші хвилини його діяльності. Зауважте, що Комітет було належно організовано, вибрано голову й секретаря. На зборах прийнято резолюцію (я підготував її власноручно) про те, що в разі коли зрада знову підніме свою огидну голову по сей бік річки, кожен із бригади має одразу ж сісти на мула і рушити разом з усією процесією до Луїсвілла, на лояльну Північ. Готуючись до такого крайнього заходу, протягом певного часу я брав мулів у місцевого подемократичному налаштованого населення і тепер маю 2300 голів на лугах біля Джейгока. Недремна пильність – ось ціна свободи!»

Міністрові оборони Конфедерації від генерал-майора Гідеона

Дж. Бакстера, начальника штабу армії

Банг-Стейшн, Кентуккі, 4 лютого 1862 р.

«Уночі проти 3 лютого наші головні сили, що склалися з 25000 чоловік і 32 гармат, під командуванням генерал-майора Сіммонза Б. Флада переправилися бродом на північний берег річки Літл-Баттермілк, за три милі від Дистиллерівілла, й рушили навпростець у напрямку до ковінгтонської застави біля Джейгока. Кінцевою метою цього переміщення було, як Ви знаєте, захопити Ковінгтон, знищити Цинциннаті й зайняти долину Огайо. Кілька місяців перед нами стояла фронтом тільки невелика бригада, яка складалася з недисциплінованих солдатів, очевидно без командира. Нам було на руку не чіпати їх,

¹ *Ult.* (скороч. лат.) = *ultimo* – минулого місяця.

бо в такому разі вони мали б враження, що ми слабкі. Вирушивши до Джейгока, ми перекрили їм дорогу до відступу. Мій підрозділ ішов попереду, і я вже налаштувався послати Алабамський полк, щоб ліквідувати цю бригаду, аж раптом пролунав гуркіт, затряслася земля, а на передній край колони налетів один із смерчів, якими славляться тутешні місця, й змів її. Як гадаю, торнадо пройшов уздовж усієї дороги до форту, нищачи й розкидаючи все наше військо. Втім, цього я не певен, бо смерч підняв мене, непритомного, в повітря й заніс на південний берег річки. Безперервна стрілянина вночі з північного берега, про яку рапортували наші солдати, котрі повернулися бродом на південний берег, – це свідчення того, що бригада янки винищила безпомічних уцілілих. Наші втрати дуже великі. Мій підрозділ, який складався з 15000 піхотинців, втратив 14994 – убитих, поранених, взятих у полон і пропалих безвісти. З підрозділу генерала Доллівера Біллоуза, де налічувалося 11200 чоловік, я виявив тільки двох офіцерів і кухаря. Із 800 артилеристів немає жодного на цьому березі річки. Генерал Флад загинув. Я взяв на себе командування експедиційним військом. З огляду на важкі втрати, вважаю за потрібне якнайскоріше налагодити лінію постачання. Завтра вранці я вирушу на південь. Мета воєнної кампанії частково виконана».

*Міністрові оборони Конфедерації від генерал-майора
Доллівера*

Біллоуза, начальника штабу армії

Б'югак, Кентуккі, 5 лютого 1862 р.

«...Але 2 лютого супротивник потайки від нас підсилив своє військо п'ятдесятьма тисячами кавалеристів. Шпигун вивідав про наш похід, і ці величезні військові сили підійшли в темряві до Джейгока. Коли голова нашої колони близько 23.00 досягла цього пункту, ворог несподівано напав на нас і миттєво знищив підрозділ генерала Бакстера. Артилерійська бригада під командуванням генерала Баумшенка, що була в тилу, мабуть, відступила. Я не мав часу в цьому пересвідчитися, бо перевів мій підрозділ на місце, що за кілька миль від броду. Зранку я

переправився через річку на двох дошках із паркану, зв'язаних до купи підтяжками. Втрати мого підрозділу, який налічував 11200 чоловік, становлять 11 199. Генерал Бакстер загинув. Я передислокову свою базу до Мобайла, що в Алабамі».

Постанови Конгресу від 15 лютого 1862 р.

Ухвалено: скласти від Конгресу подяку бригадному генералу Джупітерові Доуку і його доблесним підлеглим за безприкладну наступальну воєнну операцію. Налічуючи всього 2000 чоловік, цей підрозділ подолав армію із 25 000 чоловік, знищив 5327 чоловік, взяв у полон 19 003 чоловік, із яких більш як половина – поранені, захопив 32 гармати, 20 000 зразків дрібнішої зброї. Загалом же – все спорядження супротивника.

Ухвалено: попросити Президента на честь цієї небаченої перемоги призначити День подяки з богослужіннями в усіх церквах.

Ухвалено: щоб увіковічити цю велику подію й віддячити хоробрим воїнам, чиї дії вкрили безсмертною славою американські збройні сили, попросити Президента присвоїти, з поради й згоди Сенату, згаданому вище офіцерові звання генерал-майора.

Сутичка аванпостів

І. Про бажання загинути

Двоє сиділо й розмовляло. Один із них був губернатор штату. Тривав 1861 рік, точилася Громадянська війна, і цей високопосадовець уже прославився тямучістю та завзятістю, прикметними рисами його діяльності – залучати всі сили та засоби штату на благо Федерації¹.

– Що я чую! Ви?! – вигукнув здивований губернатор. – Ви теж хочете стати офіцером? Воістину, свист флейт і гуркіт барабанів учинили глибоку зміну вашого світогляду. В ролі сержанта-вербувальника мені, мабуть, не годиться надто вже перебирати рекрутами, але... – тут голос набрав іронічного відтінку, – невже ви забули, що від вас вимагатимуть скласти присягу на вірність?

– У мене зовсім не змінилися ні переконання, ні симпатії, – спокійно відказав співрозмовник. – Я прихильний до Півдня й щойно мав честь почути від вас натяк про це, а однак завжди вважав, що правда на боці Півночі. У дуже важливих справах я, тілом і душею південець, керуюся розумом, а не почуттями.

Можновладець неухважно барабанив олівцем по письмовому столі й мовчав. Озвався за добру хвилину.

– На світі є різні люди. Напевно, є й такі, що поводяться в цей спосіб. Поза сумнівом, ви зараховуєте себе до них. Та я знаю вас віддавна і – вибачайте – вважаю інакше.

– Отже, ви дали зрозуміти, що мою заяву відхилено?

---

¹ Йдеться про союз (федерацію) 23 штатів, що виступали за справу північан у Громадянській війні й за цілісність США.

– Так. Хіба що зумієте мене переконати, що ваші симпатії до Півдня не стануть певною завадою на службі. Не сумніваюся у ваших добрих намірах. Знаю, що ви обдарований, розумний чоловік і маєте відповідні навички, щоб виконувати офіцерські обов'язки. Ви сказали, що за переконаннями підтримуєте справу північан, але я волію, щоб людина вклала серце в цю справу. Це ж бо зброя, якою воюють, – серце.

– Послухайте, губернаторе, – мовив молодик, усміхнувшись не так тепло, як ясно, – у мене про запас є ще одна річ – кваліфікація. Очевидно, про неї не варто згадувати. Крім того, один великий воєначальник запропонував простий спосіб стати добрим вояком: «Завжди старайся, щоб тебе вбили». Ось це і є причина того, що я бажаю служити у війську. Невеликий, мабуть, з мене патріот, але я хочу, щоб мене вбили.

– Є простіший і відвертіший спосіб, – гостро глянув цивільний начальник. Погляд став холодним.

– У моєму роді, сер, не повелося так робити. Ніхто з Армистедів не вчинив такого.

Запала довга тиша. Співрозмовники не дивились одне на одного. Нарешті відірвавши очі від олівця, що й далі постукував, губернатор поставив запитання:

– Хто вона?

– Моя дружина.

Сановник вкинув олівця в шухляду, звівся й кілька разів пройшовся по кімнаті. Тоді обернувся до Армистеда, пройняв його, теж на ногах, ще холоднішим поглядом і спитав:

– Чи не краще було б, якби... наша країна втратила не вас, а ось цього... чоловіка? Може, на заваді стоїть те, що Армистеди не визнають неписаних кодексів?

Напевно, члени цього роду гостро відчували образу. Молодик спаленів, тоді сплотнів, але стримався – аби домогтися свого.

– Я не знаю, хто цей чоловік, – доволі спокійно відповів він.

– Пробачте, – мовив губернатор з більш-менш помітною ноткою каяття, зазвичай властивою такому слову. Поміркувавши якусь мить, він додав: – Завтра надішлю вам скерування на службу капітаном у Десятому піхотному полку. Тепер він у Нашвіллі, штат Теннессі. На добраніч.

– На добраніч, сер. Дякую вам.

Залишившись на самоті, губернатор трохи постояв, спершись на стіл, а тоді здвигнув плечима так, наче хотів скинути з них тягар.

– Паскудна справа, – буркнув він собі під ніс. Тоді всівся за журнальний столик перед каміном, узяв першу-ліпшу книжку й почав її гортати. Око впало на таку сентенцію:

«Бог спонукав невірну жону набріхувати на мужа й таким чином виправдовувати свої гріхи, а водночас мав ласку наділити інших чоловіків дурістю – вірити їй».

На обкладинці стояло: «Його величність дурень¹».

Губернатор жбурнув книжку у вогонь.

II. Як сказати те, що варто почути

Переможені у дводенній битві на місцині Піттсберг-Ландинг², конфедерати понуро відступали до Коринта, звідки й прийшли. За очевидну нездарність позбувся посади Грант³, побите військо якого врятувалося від знищення та полону завдяки солдатському вмінню й зарадності Б'юлла⁴, однак командувачем замість рятівника став Галлек⁵ – не випробуваний на ділі, нерішучий і забарний теоретик. Помалу тяглися його заго-ни, ненастанно розгорталися в лінію фронту, щоб протистояти прудким ворожим стрільцям, раз у раз окопувалися проти колон, жодна з яких так і не надійшла. Крок за кроком просувалися протягом тридцяти миль лісів і боліт – назустріч супро-

---

¹ Очевидно, ця книжка фіктивна.

² Ширше вживана назва – битва під Шайлом (6–7 квітня 1862 року). У ній, найкровопролитнішій за всю Громадянську війну (24 000 вбитих), перемогли північани.

³ Улісс Сімпсон Грант (1822–1885) – американський генерал, полководець північан під час Громадянської війни, вісімнадцятий президент США.

⁴ Дон Карлос Б'юлл (1818–1898) – американський генерал. Відіграв вирішальну роль у битві під Шайлом.

⁵ Генрі Вейджер Галлек (1815–1872) – американський генерал. Від липня 1862 до березня 1864 року головнокомандувач армії північан.

тивникові, завжди готовому щезнути, наче нічна мара від кукурікання на світанку. Це була кампанія по-театральному мішурних вилазок і гучних сигналів тривоги, рекогносцирувань і контрмаршів, безглузких непорозумінь і скасованих наказів. Тижнями той вельми серйозний фарс привертав увагу видатних цивільних діячів на ниві політичних амбіцій і спокушав цілком безпечно користати з жахів війни. До цих діячів належав також наш любий губернатор. І в штабі армії, і в таборах вояків-земляків він був свій чоловік – завжди в оточенні кількох підлеглих, у картинній позі на коні, в бездоганно скроєному одязі, у хвацькому шовковому циліндрі. Ті чарівливі риси виразно нагадували про мирний суходіл ген за воєнним океаном. Отож обляпаний болотом рядовий спозирав на них зі свого шанця, спершись на лопату, й уголос кляв – висловлював думку про несумісність вишуканої декоративності з суворою простотою солдатського ремесла.

– Будь я вами, губернаторе, то не поганяв би далі в такий спосіб, – сказав якимсь генерал Мастерсон¹, що саме мав рушити верхи на неофіційну нараду й сидів в улюбленій позі, закинувши ногу за луку сідла. – Не в ті ворота ідемо. Ми не що інше, як ланцюг стрільців. Гадаю, тільки тому мені наказали розставити тут гармати, призначені для облоги. Якщо наша шеренга відступить, то конфедерати з відчайдушною натуго пудитимуть у штани й гинутьимуть, не маючи можливості забрати із собою ту зброю. Бо ж вона нівроку важкенька.

Є підстава побоюватися, що нефільтрована дешиця цього армійського гумору впала на місце під цивільним циліндром трохи інакше, ніж крапля літеплого дощичу. Однак губернатор не дав по собі цього пізнати й ані на крихту не збавив гордовитості.

– Я чув, – поважно відповів він, – що тут є мої люди. Це рота Десятого полку під орудою капітана Армистеда. Я б хотів зустрітися з ним, якщо ви не проти.

– Він того вартий. Але туди треба добиратися через добрячий клопоть хащів. Я б порадив вам залишити тут коня та інше... – генерал глипнув на губернаторський почет... – зайве спорядження.

---

¹ В армії північан не було генерала з таким прізвищем.

Губернатор пустився пішки й самотою. За півгодини він продерся крізь мочарі з густим плутаним чагарником і дістався сухої та відкритішої місцини, де за низкою поставлених у козла рушниць байдикувала піврота піхотинців. Кожен був при повній амуніції – з ременем, ладівницею, ранцем та флягою. Одні солодко спали, розпростершись на сухому листі. Другі спроквола теревели про се й те. Треті знічев'я перекидалися в карти. Ніхто не відбився аж надто далеко від рушниць. На погляд цивільної людини, це була сцена безладдя, безтурботності й недбальства. Натомість військовоє око розпізнало б вичікування та готовність.

Неподалік, на поваленому дереві, сидів озброєний офіцер у поношеному однострої й дивився на прибульця, до якого саме підходив сержант.

– Хочу бачити капітана Армистеда, – озвався сановний прибулець.

Уважно розглянувши його, сержант мовчки кивнув на повалене дерево, взяв рушницю й попровадив гостя до офіцера.

– Цей чоловік хоче бачити вас, сер, – доповів сержант, відкозирявши. Офіцер підвівся.

Його впізнало б хіба що дуже гостре око. За якихось кілька місяців каштанове волосся помережили сиві пасма. Засмагле обличчя покрилося передчасними зморшками. На лобі довгий синюватий шрам позначив удар шаблею. Куля залишила на щоці впадину і складку. Тільки жінка з лояльної Півночі могла б вважати цього чоловіка вродливим.

– Армистеде... Капітане... – сказав губернатор, простягнувши руку. – Невже не впізнаєте мене?

– Сер, я вас упізнав. І віддаю вам честь... як губернаторові мого штату.

Звівши свою правицю до рівня очей, капітан рвучко відкинув її й опустив. У кодексі військового етикету немає параграфу про ручкання. Відповідний параграф цивільного етикету тільки що знехтувано. Якщо гість і здивувався чи образився, то не дав узнаки.

– Ця рука підписала документ про ваш офіцерський чин, – зауважив він.

– І ця рука...

Речення залишилося незакінченим. З фронту долинув різкий гук рушничного пострілу, тоді ще один. І ще один. У лісі

просвистіла куля й влучила в дерево поблизу. Солдати зірвалися на ноги й – перш ніж капітан високим чистим голосом віддав команду «струн-ко!» – вишикувалися за низкою складених рушниць. Гучно, розмірено й співуче – тепер уже на тлі частоті барабанної стрілянини – прозвучало «до збро-ї!», і забряжчали відчіплювані багнети.

Дзумкітливим роєм, наосліп летіли кулі невидимого ворога, уривчасто виляскувало гілляччя, перебиваючи їм політ. У шерензі впало троє. Один за одним із фронтової лінії незграбно пробиралися крізь лісову гущу поранені. Мало хто з них приставав. Зціпивши зуби, стиснувши губи на сполотнілих обличчях, простували у тил.

Зненацька на передовій басовито й гулко бухнуло. Майже водночас снаряд, пролетівши понад головами, розірвався на краю заростей і підпалив опале листя. Перекриваючи гуркіт, плаваючи на ньому піснею високо злетілого птаха, неквапно та мелодійно дзвеніли капітанові команди – без натиску, без наголосу, монотонно й погідно, як вечірня молитва під повним місяцем. Призвичаєні до такого заспокійливого речитативу в миті неминучої небезпеки, новобранці з менш ніж однорічною практикою служби підлягали його чару й виконували накази по-ветеранському холоднокровно та чітко. Навіть цивільний достойник за деревом, проймаючись водночас гордістю й страхом, піддавався цьому заворожливому вмовлянню та замовлянню. Набравшись твердості, він утік звідти не раніше, ніж стрільці. Ті, діставши наказ приєднатися до резерву, вибігли з лісу, немов гнані зайці, та стали на ліве крило шеренги, засапані й вдячні за даровану благодать – дихати.

III. Як воювати, коли серце не лежить до бою

Відступаючи в супроводі одного з поранених утікачів, вельми засапаний і трохи заморочений губернатор браво пробирався у тил крізь «добрячий клопоть хащів». Крім поодиноких пострілів за спиною, не було чути інших звуків бою. Конфедерати оговтувалися перед повторною атакою на ворога, не знаючи гаразд, які в нього сили та дислокація. Відчувши, що, мабуть-таки вдасться порятуватися на благо вітчизни,

цивільний утікач схвалив відповідне в цьому плані розпорядження Всевишнього. Ба, внаслідок іншого розпорядження стався нещасливий випадок – підвернулася нога у стрибку через потічок на менш-більш відкритому просторі. Надто огрядний, щоб скакати на одній нозі, губернатор не міг іти далі. Кілька разів спробував ступити, але дуже боліло, отож він сів на землю, щоб якось залагодити свою ганебну недієздатність і різко засудити таку воєнну ситуацію.

Раптово поновилася стрілянина, задзижчали сліпі кулі. Виразно й чисто прогрімліли два залпи, на тлі невпинного торохтіння лунали крики та бойові заклики вояків, акцентовані гуркотом гармат. Усе вказувало на те, що невеликий Армістедів загін потрапив у скрутну облогу й триває ближній бій. Відбиті від загону поранені розбрідалися, їх усе більшало. Поодинці, удвох, утрюх вони тяглися й зникали в підліску. Деякі з них підтримували ще гірше скалічених побратимів, усі оглухлі до волянь про допомогу. Пальба гучнішала, набирала виразності, і ось услід за потерпілими пустилися певнішою ходою уцілілі. Час від часу вони спинялися, оберталися й стріляли, а тоді зразу ж відступали, на ходу заряджаючи зброю. Губернатор бачив, як один за одним упали три солдати й уже не підвелися. Один із них, ще втримуючи в собі дрібку життя, зробив жалюгідну спробу відповзти в кущі й заховатися. На короткий час, потрібний для пострілу, біля цього бідолахи зупинився товариш, оцінив на око його стан і понуро пішов своєю дорогою, поправляючи патронник. У всьому цьому не було ані крихти воєнної величі, ані натяку на славу. Навіть наражаючись на страждання й небезпеку, безпомічний сановник не міг стерпіти різкого контрасту такої картини з бучними військовими парадними та оглядами, які влаштовувалися на його честь, з пишними одностроями, музикою, знаменами та маршируванням. Це ж огидно, відворотна річ, як на його тонку артистичну натуру, це бридота, брутальність і несмак.

– Фу! – пирхнув він, пересмикнувшись, – який жах! Де ж тут шарм? Де високі почуття, самовідданість, героїзм...

Десь неподалік, з боку наступу конфедератів, лунав дзвінкий розмірений речитатив капітана Армістеда.

– Спокій-но, хлоп-ці... спокій-но. Стій! Во-гонь!

У гармидері виділялися постріли менш ніж тузіня рушниць. І знову цей пронизливий фальцет:

– Припинити во-гонь! До відступу – ма-а-арш!

За якусь хвилину недобитки роти помалу проминали губернатора. Солдати просувалися праворуч від нього, розосередившись ланцюгом на п'ять-шість кроків. На їхньому лівому крилі, трохи відставши, йшов капітан. Сановник гукнув його на ім'я, але той не почув. Тим часом із хащів вигулькнув гурт переслідувачів у сірих одностроях. Південці, змушені через горби та видолінки збитися в купу, прямували якраз на те місце, де лежав наш потерпілий. Розпачливо борючись за життя і свободу, він спробував звестися. Цієї миті Армистед озирнувся й зауважив горопаху. Відразу ж – так само неквапно, помірно й співуче, як і перед тим – прозвучала капітанова команда.

– Стріль-ці, стій!

Ті зупинилися й, як велить правило, обернулися лицем до ворога.

– Напра-во... ши-куйсь!

На ходу прикріплюючи багнети, його підлеглі підбігли до крайнього солдата і сформували вільний стрій.

– Уперед... на порятунок губернатора вашого штату... бігом... ма-а-арш!

Тільки один шереговий не виконав цього чудернацького наказу. Упав мертвим. З бадьорим криком солдати пустилися бігти двадцять-тридцять кроків, за якими лежала мета бойового завдання. Їхньому командирові було ближче, тож дістався першим – водночас із ворогами. Ті встигли кілька разів вистрілити в нього, а конфедерат, що мчав попереду, розхристаний простоволосий велетень, замахнувся рушницею, щоб ложем розчерепити капітанову голову. Коштом зламаного передпліччя Армистед відбив удар і по саме руків'я встромив шпагу велетневі в груди. Він упав, ефес вислизнув з руки, й поки та рука сягала по револьвер у кобурі, ще один ворог по-тигрячому скочив на капітана, схопив його за горло й кинув на розпростертого губернатора, що досі силкувався встати. Нападника наскрізь прохромив штик федерального сержанта, й смертельний затиск на горлі ослаб після двох сильних ударів по кистях. Звівшись на ноги, капітан опинився в оточенні своїх підлеглих,

які тим часом наспіли, прикрили його й розпочали запеклу сутичку. Південці переважали числом, але поступалися злагодженістю дій. З обох боків майже всі рушниці були розряджені, й у такому шарварку не було ні часу, ні місця їх заряджати. Мало хто з ворогів мав багнета, тож їм довелося битися кольбами. Рушниця як дубець – теж грізна зброя.

Гомін сутички був схожий на перестук рогів у бійці биків. Раз за разом лускотів розтрощений череп. Раз у раз лаялися уста й бурчав живіт під припертим дулом, коли багнет уже прохромив тіло. Упав один із північан, і крізь прогалину в живій стіні вискочив капітан Армистед. Ліва рука метлялась, а правою він по-жахливому швидко й дієво розрядив револьвер у гущу сірих мундирів. Уцілілі південці підштовхували товаришів, що були попереду, й ті, переступаючи через тіла убитих, ставали грудьми проти невтомних штиків. А цієї холодної зброї все меншало – залишилось якихось жалюгідних п'ять-шість штук. Ще кілька хвилин грубої роботи – невеликої сутички лоб у лоб – і буде по всьому.

Зненацька праворуч і ліворуч розпочалася пальба. Наступали свіжі загони федеральних стрільців, женучи флангові частини конфедератів, відсталі від головних сил, що просунулися центром. А позаду цих свіжих галасливих бійців, кроків за триста, крізь дерева мріла лінія фронту.

Наскочивши на жменьку вояків у синьому, натовп вояків у сірому піддався інстинкту й спинився. Приголомшивши північан напором і не маючи змоги в товкотнечі скористатися зброєю, південці затоптали їх, люто й жорстоко чавлячи кінцівки, тулуби та обличчя. А тоді відступили закривавленими ногами по тілах своїх загиблих і приєдналися до всього конфедераційного війська, що нині зазнало поразки. На тому й закінчилася сутичка.

IV. Велика честь великим людям

Губернатор розплющив очі й розглянувся навколо себе. Очунявши з неприємності, помалу пригадував нинішні події. Біля нього стояв навколішки чоловік у мундирі майора – хірург. Довкола них згуртувалися цивільні члени губернаторового штабу з виразом хвилювання та турботи на обличчях, відповідним до їхніх посад. Трохи віддалік генерал Мастерсон балакав з іншим офіцером.

– Сер, цей бій найкращий і найвеличніший із тих, що досі були, – ствердив генерал, змахнувши сигарою. – Йй-бо, це бій понад усі бої!

Про його красу та велич свідчила низка акуратно вкладених трупів і ще одна низка – поранених бійців, не дуже доладно розміщених, неспокійних, напівголих, зате бинтованих і перебинтованих.

– Як почуваетесь, сер? – спитав хірург. – Не бачу рани.

– Мабуть, зі мною все гаразд, – відповів пацієнт, напівзвівшись. – Ось тільки щиколотка...

Медик перевів погляд на пошкоджену ступню й розтяв чобота. Очі всіх присутніх стежили за ножем.

Ворухнулася нога, з халяви випав складений папірець. Недужий сановник недбало розгорнув його. То був лист тримісячної давності, підписаний іменем «Джулія». Зауваживши в тексті своє ім'я та прізвище, губернатор прочитав від початку до кінця все написане. Нічого особливого, от таке собі зізнання слабкої жінки в геть невігідному гріху; покута невірної дружини, зраженої коханцем. Під час сутички біля потічка цей лист випав із Армистедової кишені, а губернатор спокійнісінько переадресував його у свою власну.

Тим часом прискакав верхи ад'ютант. Спішившись, підійшовши до губернатора й відкозирявши, сказав:

– Сер, дуже шкода, що я застав вас пораненим. Генералові-командувачеві не доповіли про це нещастя. Маю повідомити, що він складає вам шану й завтра з його наказу відбудеться великий огляд усіх резервних військових частин – на вашу честь. Насмілюся додати, що карета командувача до ваших послуг, якщо маєте змогу відвідати огляд.

– Перекажіть, будь ласка, генералові, що мене глибоко зворушила його люб'язність. Якщо потерпите й почекаєте ще кілька хвилин, тоді зможете передати конкретнішу відповідь.

Широко всміхнувшись і глянувши на хірурга та своїх підлеглих, призвідця урочистості додав:

– З вашого дозволу натякну про жахіття миру. Поки що моя доля в руках друзів.

Гумор великих людей заразний. Засміялися всі, хто почув ці слова.

– Де капітан Армистед? – спитав губернатор не зовсім недбалим тоном.

Відірвавши очі від своєї роботи, хірург мовчки кивнув на тіло, найближче серед убитих. Обличчя покривав носовичок. Мрець лежав так близько, що великий муж міг би покласти на нього руку. Міг би, але не поклав. Либонь, побоявся, що з ран мерця потече кров¹.

---

¹ За поширеним у США повір'ям, якщо вбивця торкається своєї жертви, її рани починають кровоточити.

Історія про сумління

I

На форпості своєї сторожової застави капітан Паррол Гартрой тихо розмовляв із вартовим. Пост виставили на дорозі, що перетинала капітанів табір за півмилі позаду, звідси його не видно. Мабуть, Гартрой давав солдатів якісь настанови або ж просто розпитував, чи все спокійно на фронті. Отак стояли вони та балакали, аж із боку табору надійшов, безтурботно насвистуючи, якийсь чоловік, і вартовий зразу ж зупинив його. Цивільний на вигляд, високий незнайомиць носив домоткану, неоковирно пошиту одяжину сіро-жовтої барви, званої сіро-горіховою¹; останнім часом тільки так і зодягалися чоловіки в Конфедерації. З-під широких опущених крисів м'якого фетрового капелюха, колись білого, звисали буйні патли, які очевидно не спізнали ножиць і гребінця. Впадало в око незнайомцеве обличчя – широкий лоб, горбатий ніс, кошлата занедбана, як і волосся, темна борода, що ховала уста. Великі очі, погляд уважний, чіпкий і допитливий. Ці риси часто позначають неабиякий розум і цілеспрямовану волю, принаймні так стверджують фізіономісти з подібним типом очей. Загалом узявши, цей чоловік і звертав, і привертав увагу. Ходив він із ціпком, недавно вирізаним у лісі, й був взутий у поношені черевики з волячої шкіри, побілілі від пороху.

---

¹ *Butternut* (англ.) – сірий (або ж білий) горіх; жовто-брунатна барва. Таким словом прозвали солдатів Конфедерації та її прихильників, бо уніформу цих солдатів шили з домотканої матерії, пофарбованої виваром із кори та шкаралуп сірого горіха. М'які фетрові капелюхи з широкими опущеними крисами (*the slouch hats*) належали до обмундирування армії південців.

– Пред'явіть перепустку, – наказав федеральний солдат надто вже командним тоном. Сам би так вважав, якби не був під наглядом свого командира. Той стояв на узбіччі, схрестивши на грудях руки.

– Мені ся здає, же впізнали-сьте мене, пане генерале, – спокійно сказав подорожній, виймаючи папірця з кишені плаща. Через ледь помітний відтінок іронії ось таке непомірне возвеличення достойного вояка, що став завадою на дорозі, сприймалося менш приємно, ніж звичайне підвищення у званні. – Таж мали-бисьте памнітати, – докинув він, тепер уже з відтінком примирення, неначе перепрошуючи за те, що завдав клопоту з цим затриманням.

Поставивши рушницю й сперши на себе, вартовий прочитав написане в перепустці, мовчки віддав її власникові, узяв зброю на плече й повернувся до свого командира.

Чоловік почимчикував серединою дороги. Перейшовши через кордон на територію Конфедерації й ступивши кілька кроків, він знову став насвистувати, а за хвилину-дві зник за поворотом, де починалося рідколісся.

Раптом офіцер розчепив руки, вихопив з-за пояса револьвера й кинувся до кордону, навздогін. Здивований солдат залишився на посту. Висловивши в усіляких більш чи менш цензурних формах своє здивування, він знову прибрав міну незворушності та спокою, присталу воякові у стані пильного вартування.

II

Капітан Гартрой мав під орудою окремий підрозділ – піхотну роту, кавалерійський ескадрон і артилерійську батарею. Звільнений від безпосереднього підпорядкування начальству армії, до складу якої входив, цей батальйон мав завдання – охороняти вузький прохід у Камберлендських горах, що в Теннессі, важливий у військовому плані. Командувати таким значним військовим підрозділом належало б старшому офіцерові, натомість це робив молодший¹. Перед тим служив собі

---

¹ В армії США старшими офіцерськими вважаються чини від майора до полковника.

спокійненько в лавах, аж тут його помітили й підвищили на посаді. Місцина була дуже небезпечна, її охорона вимагала великої відповідальності, тож Гартроя мудро наділили відповідними самостійницькими повноваженнями, таки потрібними з огляду на значну відстань від головних сил, ненадійний зв'язок із ними та розгул ворожих партизанських загонів, якими тут кишма кишіло. Капітан добряче укріпив свій невеликий табір, розташований у сільці з півдесятка будинків та крамнички, й подбав про чималий запас провіанту.

Кільком селянам, безперечно лояльним, з якими було бажано торгувати і з чиїх послуг по-різному користав сам Гартрой, видано перепустки, які дозволяли пересуватися в межах розташування його частин. Звісно ж, зловживання таким привілеєм на користь ворогам могло б спричинити серйозні наслідки. Тому капітан і видав наказ про розстріл на місці за таке зловживання.

Поки солдат вивчав перепустку, його зверхник придивлявся до затриманого. Обличчя ніби знайоме, й спершу не було сумніву, що цьому чолов'язі таки видали документ, який задовольнив вартового. Та коли чолов'яга зник з очей і, мабуть, зміркував, що його пригадали та розпізнали, капітанові засвітило в голові. По-солдатському швидко прийнявши рішення, Гартрой став діяти відповідно до того, що йому пригадалося.

III

Хіба що дуже вже холоднокровну людину не занепокоїть офіцер, який щодуху біжить у завзятій погоні, тримаючи оголену шпагу в одній руці й револьвер у другій. Наш подорожній, зауваживши, що його переслідує Гартрой, тільки заспокоївся. Міг завиграшки сховатися в лісі будь-де, звернути праворуч чи ліворуч, натомість обернувся й рушив назустріч капітанові.

– Певно, ви мали щось мені повісти, але забули-сьте, – озвався він. – То про що мова, сусідоньку?

«Сусідонько» не відповів. Був заклопотаний зовсім не сусідським ділом – тримав співрозмовника на мушці пістолета.

– Здавайтеся, – сказав Гартрой якнайрівнішим голосом, наскільки дозволяла задишка після бігу, – бо інакше застрелю вас.

У цій вимозі не було ані крихти погрози. Йшлося про мету і про засіб домогтися її. Це підтверджував погляд холодних сірих очей понад дулом. Якусь мить двоє чоловіків мовчки постояли, дивлячись один на одного. Без тіні страху, ще байдужіше, ніж тоді, коли довелося виконати вимогу вартового, далеко не таку грізну, як ця, подорожній спроквола вийняв із кишені перепустку, яка цілком задовольнила скромного вояка, й простягнув її капітану.

– Сесея перепустка від пана Гартроя...

– Це фальшивка, – перебив офіцер. – Я капітан Гартрой, а ви – Дреймер Брун.

Треба було гострого ока, щоб зауважити, що на ті слова цивільний чоловік трішки зблід. Ще одним доказом їх вагомості стало те, що пальці навмисно випустили зганьблений папірець. Обділений увагою та зневажений, він упав на дорогу, покотився під легким вітерцем і завмер. Так і лежав, обсипаючись попелястим порохом, ніби спокуюючи брехню, яку носив у собі. За якусь мить Брун, не зводячи ока з дула, відповів:

– Так, я Дреймер Брун, конфедератський шпигун і ваш полонений. Маю при собі, як ви незабаром пересвідчитесь, план вашого форту з позначеним розташуванням зброї та боєприпасів, дані про кількість ваших солдатів і про їх розквартирування, карту підходів до ваших позицій, на якій позначено всі ваші аванпости. Моє життя у ваших руках. Може, ви воліли б відібрати його в офіційніший спосіб, ніж розстрілювати власноруч. Може, ви не проти вберегти мене від ось такої ганьби – до самого табору йти під прицілом вашого пістолета. Якщо це так, то обіцяю вам не опиратися, не втікати й ні в чому не перечити. Буду покірний і прийму кару, хай якою вона буде.

Гартрой опустив пістолет, спустив гачок і засунув на місце, за пояс. Брун підступив на крок і простяг долоню.

– Це рука зрадника і шпигуна, – холодно зауважив офіцер, не потиснувши її, тож цивільний обмежився уклоном. – Ходімо до табору. Вас стратять не раніше, як завтра вранці.

Він відвернувся від полоненого. Двоє загадкових, дивних чоловіків рушили в дорогу й невдовзі проминули вартового. Той виразив своє ставлення до подій – зайво й понад міру чітко віддав честь командирові.

IV

Зранку ці чоловіки сиділи в капітановому наметі. На столі поміж ними лежали приватні та службові листи, які Гартрой написав за ніч, і знайдені в шпигуна папери. Цей джентльмен проспав ніч у сусідньому наметі – без сторожі. Поснідавши, обоє курили.

– Містере Бруне, – мовив Гартрой, – мабуть, ви не здогадуєтесь, чому мені вдалося викрити вас, перебраного та замаскованого, і звідки я знаю ваше ім'я та прізвище.

– Я й не пробував здогадатися, капітане, – спокійно й гідно відповів полонений.

– У всякому разі, я б хотів, щоб ви таки дізналися... Аби тільки вас не образила ця історія. Доводжу до відома, що знаю вас ще з осені 1861 року. На той час ви служили шереговим в Огайському полку й були хоробрим та надійним солдатом. На превеликий подив і жаль командирів та товаришів, ви дезертували й перейшли до ворога. Незабаром у воєнній сутичці вас взяли в полон, упізнали, й трибунал присудив вас до смертної кари. Перед виконанням вироку вас розкували й помістили у вантажний вагон, що стояв на бічній залізничній вітці.

– Це було в Графтоні, що у Вірджинії, – сказав Брун, струшуючи мізинцем попіл із сигари. Не дивився на співбесідника.

– У Графтоні, – повторив капітан. – Отож одної темної дощової ночі поставили солдата сторожувати вас. Він якраз повернувся з довгого виснажливого маршу. Вартовий сидів у вагоні, біля дверей, на ящику з-під печива. Мав заряджену рушницю з прикріпленим багнетом. Ви сиділи в кутку. Вартовому наказали стріляти у вас при спробі встати.

– Але якби я попрохав дозволу встати, він міг би покликати капрала охорони.

– Так. Ви обидва мовчали. Минали години, й цей вояк піддався вимогам природи. Сам собі заробив смертну кару – заснув на посту.

– Цим вояком були ви.

– Що?! Ви впізнали мене?! І весь час пам'ятали?!

Зірвавшись на ноги, Гартрой, очевидно схвильований, ходив узад-вперед. Обличчя спаленіло, очі втратили холодний

безжальний вираз, із яким споглядали понад цівкою револьвера. Тепер вони напрочуд потепліли.

– Я впізнав вас, – відповів Брун, і досі незворушний, – щойно ви наказали мені здатися. Нині, коли все так склалося, мені й у голову не прийшло згадувати старе. Може, я зрадник, а що шпигун – то цілком певно. Але я не хочу стати ще й прохачем.

Спинившись біля полоненого, капітан подивився йому у вічі й хрипкувато заговорив.

– Містере Бруне, будь ви хоч ким, це вже як сумління дозволяє, але ви врятували мені життя, запропонувавши взамін своє власне. До вчорашнього дня я гадав, що вас стратили... Що вам випала така доля, яку можна було б легко оминути – завдяки моєму злочину. Досить було зіскочити з вагона – і тоді перед розстрільною командою замість вас став би я. Але ви почували божественне співчуття. Ви пожаліли втомленого, дали йому поспати, попилували, а коли настав час замінити його свіжим вартовим і заодно спіймати на злочині, ви делікатно розбудили бідолаху. Бруне, Бруне, це було добре діло... величне... воно...

Гартроєві зірвався голос. Обличчям збігали сльози й скапували на бороду та груди. Сівши за стіл, він сховав лице в долонях і схлипував. Крім схлипування, нічого іншого не було чути.

Зненацька дзвінка трель ріжка проголосила збір. Капітан здригнувся й відірвав мокре обличчя від долонь. Воно смертельно сплотніло. Знадвору, з осоння долинав гомін. Тупотіли солдати, стаючи в шеренгу. Гукали сержанти на перекличці. Постукували барабанщики, напинаючи шкіру на інструментах. Гартрой заговорив знову:

– Я мав би зізнатися у злочині й доповісти про вашу великодушність. Тоді вас могли б помилувати. Сто разів я постановляв так зробити, але не давав сором. Крім того, ваш вирок був слухний і справедливий. Що ж, прости мені, Господи! Я так нічого й не сказав, а невдовзі мій полк перебрався в Теннессі. Відтоді я нічого не чув про вас.

– Не варто перейматися, сер, – відповів Брун, незворушно. – Я втік і повернувся під свої знамена – конфедератські. Мушу додати, що я, перш ніж стати дезертиром, попросив дозволу піти у відставку. І відверто пояснив причину – змінилися мої погляди і переконання. Мені відповіли дисциплінарною карою.

– Так, але якби мені дісталось по заслугі за свій злочин... якби ви не подарували мені життя... я ж то прийняв цей дар і не віддячився... Ви б тоді не постали ще раз перед неминучою смертю.

Полонений ледь здригнувся. На його обличчі з'явився вираз тривоги й неспокою. Може, ще й здивування. Цієї миті у вхідному отворі намету з'явився лейтенант – ад'ютант капітана.

– Капітане, – сказав він, відсалютувавши, – батальйон вишикувано.

Опанувавши себе, Гартрой обернувся до ад'ютанта і відповів:

– Лейтенанте, передайте капітанові Грему, що я наказав йому перейняти командування батальйоном. Хай вишикує частини трохи далі – за бруствером. Ось цього джентльмена – зрадника і шпигуна – належить розстріляти у присутності всіх офіцерів і солдатів. Підете удвох, разом із ним. Без кайданів і без конвою.

Поки ад'ютант чекав біля входу, два чоловіки в наметі звелися й обмінялися церемонійними уклонами. Брун зразу ж вийшов надвір.

За півгодини старий чорношкірий кухар – крім командира батальйону, єдиний, хто залишився в таборі, – так наполошився від залпу мушкетів, що впустив чайника з окропом на вогнище. Дарма що впав у досаду, але й не гадав дослухатися, дарма що гучно зашипіла вода на жару, та кухар цілком міг почути виляск пострілу пістолета – цього разу ближчий. Капітан Гартрой зрікся життя. Не міг далі жити з цим даром, не дозволяло сумління.

Згідно з проханням, висловленим у передсмертній записці, адресованій капітанові Грему, новому командирові батальйону, Гартроя поховали – як і Бруна – без військових почестей.

У темному затінку гори, яка вже нічого не пам'ятає про війну, солодко сплять двоє чоловіків у давно забутих могилах.

Офіцерське поріддя

I. Про застосування ввічливості

– Капітане Рансоне, вам не належить щось та й знати. Цілком досить виконати мій наказ. З вашого дозволу, повторю його. Якщо ви зауважите бодай якийсь переміщення ворожих військових частин на вашій ділянці фронту, то відкривайте вогонь. Якщо на вас підуть у наступ, то втримуйте свою позицію скільки змога. Чи зрозумілі мої слова, сер?

– Зрозуміліших не буває. Лейтенанте Прайсе, – звернувся капітан до офіцера своєї батареї, який тільки що під'їхав верхи й почув генералові слова, – суть цього наказу ясна й проста, правда ж?

– Цілком ясна.

Лейтенант проминув їх і поскакав на своє місце. Якийсь час генерал Камерон¹ і командир батареї посиділи в сідлах, мовчки дивлячись один на одного. Не було про що говорити. Очевидно, вже й без того забагато сказано. Холодно кивнувши, генерал розвернув коня, збираючись рушати. Капітан відкозиряв – повільно, понуро й вкрай церемонно. Ознайомлена з тонкощами військового етикету людина витлумачила б таку манеру як спосіб показати своє ставлення до уразливого дотинку. Один із важливих різновидів застосування ввічливості – це виражати образу.

Генерал під'їхав до свого штабу та супроводу, що чекали неподалік. Уся кавалькада рушила праворуч від батареї й зникла в тумані. Капітан Рансом залишився на самоті, мовчазний і

---

¹ В армії північан не було генерала з таким прізвищем.

нерухомий, як кінна статуя. Сірий туман, дедалі густіший, оповив його, неначе зримий фатум.

II. За яких обставин люди не хочуть, щоб їх застрілили

Напередодні випав безладний бій, у якому ніхто не здобув переваги. На місцях сутичок блакитними простирадлами в гіллі нависав пороховий дим, аж поки його розсіяв дощ. У розгрузлій землі колеса гармат і зарядних ящиків прорізали глибокі нерівні колії. Здавалося, пересуванню піхоти перешкоджає прилипла до ніг грязюка, коли промоклі до рубця солдати, сяк-так прикривши плащами рушниці, лаmanoю лавою брели поперед себе мокрим лісом і затопленими полями. Кінні офіцери, визираючи з-під каптурів блискучих, немов чорні лати, гумових плащів-пончо, поодинці чи групками пробиралися поміж піших шерегових, безцільно сновигали вперед-назад і не привертали нічиєї уваги, окрім хіба що своєї власної. Розкидані там і тут убиті бійці своїми забрудненими землею мундирами й чи то накритими ковдрою, чи то відкритими проти дощу та жовтими як глина обличчями додавали сумовитого духу іншим безрадіним рисам усього видовища та посилювали гнітюче враження від нього. Дуже відразливі, аж ніяк не героїчні були ці полегли, й нікого не поривав їхній приклад патріотизму. Еге ж, загинули на полі слави, але воно таке мокре! Це істотна обставина.

Так і не дійшло до генерального бою, якого всі сподівалися; нічого не дала незначна перевага то на одному, то на другому боці в окремих випадкових сутичках. Мляві атаки викликали понурий опір, нічого більш. Люди механічно виконували накази, сповняли обов'язок, ото й усе.

– Сьогодні солдати показали себе боягузами, – сказав командир бригади федеральної армії генерал Камерон своєму ад'ютантові.

– Вони мерзнуть, – відповів той і додав, кивнувши на одного з мерців, що лежав у мілкій жовтій калюжі, весь оббризканий болотом з-під коліс і копит: – Та й... не хочуть стати ось такими, як він.

Зброя, як і люди, допустилася злочинного недбальства. Рушниці торохтіли глухо й жалюгідно. Це безглузде торохтіння навряд чи відповідало сподіванням солдатів на бездіяльних ділянках лінії фронту та в резервах. Навіть зблизька гармати бухали негучно й тупо. Бракувало гостроти та гучності, немовби їх заряджали сліпими зарядами. Ось так нудно волікся до кінця цей марний день, поки дійшов до бентежливої ночі, яка переросла в тривожний ранок.

Армія має своє «я». Під масою різних особистих думок і почуттів усіх її живих складників вона мислить і відчуває як одне ціле. І в цьому широкому, узагальненому усвідомленні порядку речей полягає більша мудрість, ніж у звичайній сумі окремих світоглядів. Того похмурого ранку велика груба армійська потуга, навпомацки пробираючись в океані білого туману, по самому дні, серед схожих на водорості дерев, невиразно відчувала, що все складається негаразд, що через вчорашнє маневрування її складові частини розмістилися геть неправильно, а сила розпорошилася. Зачувши небезпеку, солдати балакали між собою про тактичні помилки, яких не вміли назвати через свій убогий військовий словник. Офіцери різних звань збиралися в купки й уже більш по-вченому висловлювали свої невиразні побоювання. Стривожені командири бригад і дивізій пильнували зв'язок з іншими частинами праворуч та ліворуч, посиляли штабних офіцерів розвідати що і як, тихо й обережно просували стрілецькі ланцюги вперед, у непевний простір між знаним і незнаним. На деяких позиціях передової лінії бійці, очевидно з власної волі, зводили як уміли укріплення – без мовчазних лопат і галасливих сокир.

Одну з таких позицій втримувала батарея капітана Рансома, що складалася з шести гармат. Його підлеглі, маючи шанцевий інструмент, старанно працювали всю ніч, і тепер гармати випинали чорні жерла з бійниць масивної земляної споруди, справді грізної. Батарейою розташовано на вершці пологого безлісного схилу, звідки можна було безперешкодно покривати обстрілом добрячий шмат незнаних теренів. Навряд чи вдалося б вибрати кращу позицію. Була в ній одна особливість, яку не оминув увагою Рансом, любитель користуватися компасом: обстріл скеровано на північ, тоді як лінія фронту – і капітан це знав – мала б пролягати лицем на схід. Так і було, а цю частину пере-

дової лінії відвели назад, далі від супротивника. Це означало, що Рансомова батарея укріпилася десь на лівому крилі. Адже на передовій лінії, якщо дозволяє характер місцевості, полководці зазвичай відтягують до тилу фланги війська – найуразливіші його частини. Справді, капітан таки підтримував крайню ліву ділянку фронту. Лівіше не було видно жодної військової частини. Зразу ж за гарматами Рансома й відбулася його розмова з бригадним командиром, кінцеву й найколоритнішу частину якої наведено вище.

III. Як без нот грати на гарматі

Капітан Рансом сидів на коні, непорушний і мовчазний. Поряд, біля гармат, стояли солдати. В околі кількох миль товпилося сто тисяч вояків – друзів і ворогів. А проте він був на самоті. Туман відділив його від людей, та так надійно, як відділяє пісок у серці пустелі. Рансомів світ обмежився кількома квадратними ярдами мокрої витоптанної землі навколо копит його коня. У цьому примарному царстві не видно й не чути товаришів. Такі умови сприяють розмислу, отож Рансом замислився. Суть цих думок не відобразилася жодною позначкою на його виразно окресленому вродливому обличчі, непроникному, як у сфінкса. Зрештою, навіщо ця позначка, якщо нема кому її розпізнати? Почувши чийсь кроки, капітан тільки повів оком туди, звідки долинув звук. Один із його сержантів, що видавався велетнем в оманливій перспективі туману, наблизився до зверхника настільки, щоб набрати чітких обрисів та природних розмірів, віддав честь і став струнко.

– Слухаю, Моррісе, – озвався Рансом, відповівши на військове привітання.

– Лейтенант Прайс наказав доповісти вам, сер, що від нас відвели більшість піхоти. Тепер ми майже не маємо прикриття.

– Так. Я це знаю.

– Маю вам сказати, що наші солдати вийшли на сто ярдів за укріплення й виявили, що на цій ділянці фронту нема сторожових застав.

– Так.

– Вони зайшли так далеко, що почули супротивника.

– Так.

– Вони почули торохтіння коліс артилерії і голоси офіцерів.

– Так.

– Ворог просувається до нашого укріплення.

Капітан, досі повернений лицем до тилу своєї позиції – туди, де мряка поглинула бригадного командира разом із кавалькадою, розвернув коня в протилежний бік. І знову застиг, наче статуя.

– Хто саме доповів про це? – спитав він, не дивлячись на сержанта, вступившись в імлю понад головою коня.

– Капрал Гассман і рядовий Маннінг.

Рансом трохи помовчав. Його обличчя ледь зблідло, губи злегка стиснулись, але зауважити цю зміну зумів би значно уважніший спостерігач, ніж сержант Морріс. Голос анітрохи не змінився.

– Сержанте, подякуйте від мене лейтенантові Прайсу. Передайте йому мій наказ – відкрити вогонь з усіх гармат. Картечю.

Сержант відкозиряв і щез у тумані.

IV. Для ознайомлення з генералом Мастерсоном

Шукаючи командира дивізії, генерал Камерон разом із своїм супроводом проїхав майже милю вздовж лінії фронту, праворуч від Рансомової батареї, й тут дізнався, що дивізійний командир вирушив шукати командира корпусу. Кожен хоче знайти свого безпосереднього начальника – зловісна ознака того, що ніхто не почувається впевнено та спокійно. Камерон проїхав ще півмилі й, на щастя, перестрів командира дивізії – генерала Мастерсона.

– А, це ви, Камероне, – сказав дивізійний командир, осадивши коня й зовсім не по-військовому перекинувши ногу через луку сідла. – Що там у вас? Сподіваюся, ви знайшли добру позицію для своєї батареї. Зрештою, в такому тумані будь-яка позиція не краща й не гірша від іншої.

– Так, генерале, – відповів Камерон з великою гідністю, підхожую його нижчому чину, – розташування моєї батареї дуже добре. Чого, на жаль, не можна сказати про командування нею.

– Що? Кого ви маєте на увазі? Рансома? А я гадаю, що він хлопець хоч куди. У збройних силах ми маємо ним пишатися.

Офіцери звикли величати армію збройними силами. Самозвеличення городян чималих міст дуже вже провінційне, так само й самопишання аристократів очевидно плебейське.

– Капітан занадто наполягає на своїх судженнях. Між іншим, щоб зайняти висоту, яку він утримує, я мусив до небезпечної міри розтягти фронт своєї бригади. Ця висота на моєму лівому... тобто на краю лівого флангу армії.

– Та ні, ще лівіше розташувалася бригада Гарта. Він дістав наказ – уночі виступити з Драйтауна¹ й підтягтися до вас. Краще б вам поїхати й...

Репліку обірвала жвава канонада, що розпочалася ліворуч. Обидва генерали в супроводі ад'ютантів та ординарців, гучно вибрязкуючи й видзенькуючи, пустилися туди учвал. Та невдовзі пригальмували, бо в тумані треба було мати на очах лінію фронту й триматися поблизу неї, а тут роїлися вояки й сновигали впоперек дороги. На всій довжині ця лінія набирала чіткішої форми – солдати кидалися до зброї, а офіцери з оголеними шпагами шикували шеренги. Прапорonosці розгортали знамена, горністи сурмили збір, з'являлися санітари з ношами. Офіцери сідали на коней і відсилали свої пожитки в тил під наглядом чорношкірих денщиків. Позаду, в примарному просторі лісу, шаруділи й стиха гомоніли бійці резерву, що гуртувалися в лаву.

Не марним було це приготування. Минуло заледве п'ять хвилин після того, як гармати капітана Рансома порушили хистку тишу непевності, і всюди загриміли постріли та вибухи. Майже на всіх ділянках фронту вороги рушили в атаку.

V. Як звуки можуть воювати з тінями

Рансом походжав за своїми гарматами, що гатили часто й рівномірно. Каноніри орудували нишком, хоча не квапилися й наче не хвилювалися. Зрештою, не було чого хвилюватися.

---

¹ У США є тільки два міста з такою назвою (одна з них – колишня), обидва у штаті Каліфорнія. Очевидно, в цьому оповіданні йдеться про фіктивний Драйтаун.

Не штука вицілити в туман і вистрілити. Таке кожному до снаги.

Солдати усміхалися за своєю grimкою роботою. Працюючи вже не так жваво, вони раз у раз цікаво позирали на свого капітана, який став на стрілецький приступець і дивився понад бруствер, ніби бачив наслідки палби. Але єдиним видимим наслідком було те, що при землі замість густої мряки залягли широкі простирадла диму. Раптом імла вибухнула гуками «ура», які напрочуд доладно заповнювали паузи між пострілами. Небагатьом бійцям, що мали час і змогу прислухатися, ці поклики видалися невимовно дивними: такі гучні, близькі й грізні, а нічого не видно. Люди вже не усміхалися – працювали зосереджено й гарячково.

З приступця капітан Рансом побачив, що внизу з туману виринула юрма невиразних сірих постатей і кинулася вгору схилом. Тепер гармати палили часто й запекло, поливаючи залюднений схил картеччю, свист якої було чути крізь вибухи. У цій несамопитій залізній зливі нападники просувалися крок за кроком по тілах своїх полеглих, стріляли в амбразури, перезаряджали рушниці, знову стріляли й, нарешті, падали – зразу ж перед тими, що полягли раніше. Невдовзі дим згустився й покрив геть усе. Він осідав на вояків у наступі, волікся назад і огортав вояків в обороні. Артилеристи бачили на кілька кроків – достатньо, щоб обслуговувати гармати. Раз по разу на бруствері виникали силуети ворожих солдатів – щасливців, які добралися до простінка між двома бійницями й порятувалися від картечі. Такими вже безтілесними увижалися ці постаті, що кільком піхотинцям видавалося не вартим завдавати собі клопоту – йти на них зі штиками і скидати у рів.

Під час бою командир батареї може знайти собі краще заняття, ніж троцяти черепи, тож Рансом відійшов від бруствера на своє звичне місце позаду гармат і став, склавши руки на грудях. Поряд із ним стояв горніст. І тут у розпалі бою до капітана підійшов лейтенант Прайс, який тільки-но в самому укріпленні зарубав шаблею надто вже відважного нападника. Між двома офіцерами зав'язалася жвава розмова, принаймні лейтенант вів її таки жваво – розмашисто жестикулював і раз у раз гукав у вухо своєму командирові, стараючись перекричати пекельний гуркіт гармат. Якби ці жести поспостерігав актор, то

потракував би їх як вираз спротиву. Прайс ніби не схвалював того, що робили гармаші та піхотинці. Невже захотів піддатися ворогам?

Рансом слухав, не змінюючи ні пози, ні виразу обличчя. Дочекавшись кінця цього полум'яного звернення і вловивши мить відносного затишшя, він спокійно подивився у вічі своєму підлеглому й відповів:

– Лейтенанте Прайсе, вам не належить щось та й знати. Цілком досить виконувати мій наказ.

Лейтенант повернувся на своє місце, а що бруствер очистився, капітан знову підійшов до нього, щоб глянути назовні. Коли він піднявся на стрілецький приступець, над гребенем насипу вигулькнув солдат, вимахуючи великим яскравим прапором. Вихопивши пістолета з-за пояса, Рансом застрелив сміливця. Тіло хитнулося вперед, упало й повисло з внутрішнього боку насипу. Простягнуті руки досі стискали древко. Кілька супутників цього південця повернулись і пустилися навтіки вниз схилом. Повівши оком понад бруствер, капітан не побачив жодної живої людини й зауважив, що по укріпленню вже не стріляють.

Він дав знак горністові, й той просурмив сигнал припинити вогонь. На всіх інших ділянках бій уже закінчився. Атаку конфедератів відбито. Змовкла канонада, стихла стрілянина, запанувала мертва тиша.

VI. Чому не варто ображати Ігрека, коли тебе публічно образить Ікс

Генерал Мастерсон в'їхав верхи в редут. Зібравшись у купки, солдати вимахували руками й голосно балакали. Одні тицяли пальцями в убитих і перебігали від тіла до тіла. Інші, облишивши свої брудні розпечені гармати й забувши одягти плащі, підбігали до бруствера й виглядали назовні, а декотрі зіскакували в рів. Зо двадцять душ скупчилося навколо прапора, в якого намертво вчепився вбитий боєць.

– Що ж, хлопці, – весело сказав генерал, – ви добряче повоювали.

Хлопці видивлялися на нього й мовчали. Либонь, збентежилися й стривожилися від появи великого начальника.

Не почувши відповіді на своє ласкаве покровительське звернення, генерал невимушено просвистів кілька тактів популярної пісеньки, під'їхав до бруствера й подивився на схил, на вбитих. Враз Мастерсон рвучко розвернув коня і помчав повз гармати, розглядаючись на всі боки. На хоботі одного з лафетів сидів офіцер і курив сигару. Він підвівся і спокійно відкозиряв, коли біля нього осадив коня генерал.

– Капітане Рансоне! – Слова лунали різко й гостро, як брязкіт крицевих клинків. – Ви стріляли в наших солдатів! Наших солдатів, сер! Чуєте мене? То була бригада Гарта!

– Генерале, я це знаю.

– Знаєте? Ви це знаєте і спокійно сидите та курите собі?! Хай йому біс, Гамільтоне, – звернувся він до начальника військової поліції, – щось я зірвався. – Сер... коли ваша ласка, капітане Рансоне, скажіть... поясніть, чому ви палили по своїх.

– Цього я не зможу пояснити. Мені дали наказ без пояснення. Генерал очевидно не зрозумів відповіді.

– Хто розпочав цю збройну сутичку? Ви чи генерал Гарт? – спитав він.

– Я.

– Та невже ви не знали... невже не бачили, сер, що ви напали на своїх?

На те прозвучала дивовижна відповідь.

– Знав, генерале. Я зробив висновок, що це поза межами моєї компетенції.

Порушивши гнітючу тишу, що запала після цих слів, капітан додав:

– Замість мене треба було б спитати компетентного в цій справі – генерала Камерона.

– Генерала Камерона вбито, сер. Він мертвий – мертвішого не буває. Лежить он там, під деревом. Хочете сказати, що він причетний до цього жахіття?

Рансом промовчав. Зауваживши гостру розмову офіцерів, навколо них зібралися капітанові солдати послухати й подивитися, чим вона закінчиться. Імла, яка трохи розсіялася була від пальби, знову оповила вкрай збуджених людей, та так щільно, що вони сходилися дедалі тісніш, аж поки цим двом – судді в

сідлі й обвинуваченому, що спокійно стояв перед ним – залишився тільки клаптик простору, на який ще ніхто не вторгнувся. Цілком неформальним був цей польовий суд, але всі відчували, що офіційний розгляд тільки підтвердить його ухвалу. Не маючи юридичної сили, суд мав вагу пророцтва.

– Капітане Рансоне! – сердито вигукнув генерал, хоча в його голосі звучало майже благання. – Якщо можете додати хоч щось, що показало б вашу незрозумілу поведінку в кращому світлі, то зробіть це. Прошу вас.

Опанувавши себе, цей великодушний воїн хотів знайти виправдання своєї природної симпатії до хороброї людини, якій загрожувала ганебна смерть.

– Де лейтенант Прайс? – спитав капітан.

Прайс виступив наперед. Під закривавленою пов'язкою на лобі його смагляве понуре обличчя видавалося зловісним і непривабливим. Зрозумівши, навіщо це питання, він заговорив без запрошення. Не дивлячись на капітана, лейтенант звернувся до генерала.

– Під час бою я побачив, як розвиваються події, й повідомив командира батареї. Ще й наважився наполягати на тому, щоб припинити вогонь. Мене образили й послали на місце.

– Чи знаєте ви щось про наказ, згідно з яким я діяв? – спитав капітан.

– Про наказ, згідно з яким діяв командир батареї, – відповів Прайс не капітанові, а генералові, – я нічого не знаю.

Рансом відчув, як земля втікає з-під ніг. Ці жорстокі слова забриніли шипінням століть, що б'ються об берег вічності. У вухах озвався голос фатуму – холодно, байдуже й розмірено: «Приготуйся, прицілься, вогонь!» Пронизало відчуття того, як кулі розривають серце на шматки. Долинув стукіт грудок землі, що падають на віко домовини, і (якщо буде на те милість Господня) пташиний спів над забутою могилою.

Спокійно відчепивши шпагу, капітан віддав її начальникові військової поліції.

Один офіцер, один солдат

Капітан Граффенрід стояв на чолі своєї роти. Його полк, який поки що не вступив у бій, займав ділянку фронту, яка близько двох миль тяглася праворуч – на відкритому просторі. Звідси не було видно лівого флангу, прикритого лісом, сама ж передова лінія пролягла на багато миль. За нею на відстані ста ярдів проходила друга лінія, де колонами стояли резервні бригади та дивізії. На вершках невисоких пагорбів між цими двома лініями розташувались артилерійські батареї. Групи вершників – генералів зі своїми штабами та ескортами, командирів полків – порушували чіткий порядок ліній та колон. Багато хто з цих видатних осіб нерухомо сидів на коні й крізь бінокль незворушно спостерігав краєвид на фронті. Інші офіцери сновигали легким галопом то туди, то сюди, передаючи накази та розпорядження. Позаду всіх їх розмістилися медичні карети, фургони з боєприпасами, команди санітарів-носильників і денщики офіцерів. А ще далі до тилу, куди не сягає око, на узбіччях довжелезних доріг роїлася сила-силенна людей, які не воювали на полі бою, зате зі своїм спорядженням виконували хоч і не дуже славний, та важливий обов'язок – забезпечували бійців усім потрібним.

Армія, що готується до наступу або оборони, – це картина чудернацьких контрастів. На фронті переважають точність, формальність, стабільність і тиша. Що ближче до тилу, то менш помітні ці прикмети, а в певній точці простору вони губляться в рейваху, метушні та гармидері. Однорідне стає різнорідним. Зникає чіткість, місце врівноваженої витримки заступає безцільна шарпанина, гармонія тоне в хаосі, а усталений лад – у шарварку. Всюди панують нескінченна метушня й вічний безлад. Люди, що не воюють, завжди ні до чого не готові.

З передової позиції на правому крилі своєї роти капітан міг безперешкодно спостерігати супротивників. Перед ним на півмилі простягалася відкрита рівнина й переходила в пологий схил, покритий клаптями лісу. Навкруги – ні душі. Важко уявити щось погідніше й мирніше, ніж цей прегарний краєвид зі смугами брунатних полів, над якими дрижить марево ранкової спеки. У лісі та в полі залягла тиша. Не долинає ні гавкіт, ні кукурікання від схованого за деревами плантаторського будинку на вершині пагорба. А однак кожен із розставлених тут вояків усвідомлює, що стоїть віч-на-віч зі смертю.

Капітан ще жодного разу не бачив озброєних ворогів за два роки війни, на якій його полк сформували одним із перших. Мав дуже цінну й не дуже-то поширену перевагу – військову освіту, тож його приятелі помарширували на фронт, а Граффенріда скерували на адміністративну службу в столиці штату. Вважали, що там із цього офіцера буде найбільша користь. Спершу він виступав проти такого розпорядження, як ото поганий солдат, а тоді підпорядкувався йому, як ото добрий солдат. Підтримуючи добрі товариські та службові стосунки з губернатором штату, заслуживши довіру та прихильність у цього сановника, Граффенлід, однак, категорично відмовлявся від підвищення в чині й давав молодшим службовцям можливість просунутися вище, ніж він сам, у табелях про ранги. В його фронтовому полку невтомно працювала смерть, тож у командному складі раз по разу відкривалися вакансії. Але Граффенлід далі обіймав свою скромну посаду й великодушно, по-лицарському допомагав іншим робити кар'єру, вважаючи, що по праву воїнські винагороди належать тільки тим людям, які стають грудьми проти шквалу й натиску в битві. Зрештою ця тиха відданість принципам таки переважила, його звільнили від ненависних обов'язків і послали на фронт. І ось зовсім не обстріляний новак опинився на передовій лінії, очолив роту загартованих ветеранів, які мали нового командира за порожнє місце, а його ім'я та прізвище – за пустий звук. Ніхто з них, ба навіть із офіцерів-побратимів, задля яких капітан відмовлявся від своїх прав, не зумів розпізнати його відданість обов'язку. Дуже вже заклопотані, вояки не спромоглися на справедливість і вбачали в новоспеченому фронтовикові мазуна, що доти ухилявся від виконання своєї повинності, доки його силоміць

послали-таки на поле бою. Надто гордий, щоб пояснювати, і водночас не настільки товстошкурый, щоб не відчувати несправедливості, він міг тільки терпіти й сподіватися на краще.

Цього літнього ранку в усій федеральній армії не було людини, що тішилася б майбутнім боем так, як Андертон Граффенрід. Він був у бадьорому піднесеному настрої, все його єство переповнювали бурхливі почуття. Вкрай збуджений, капітан нетерпеливився від того, що конфедерати зволікають з атакою. Є нагода, а про наслідки байдуже. Перемога чи поразка – на все Божа воля; хай там як, а треба показати себе справжнім воїном і героєм, довести своє право на пошану від солдатів, на приятелювання з офіцерами-побратимами, на увагу начальників. Як же забилося, мало не вискочило з грудей серце, коли прозвучала запальна мелодія горна – сигнал про збір! Якою ж легкою ходю, не відчуваючи землі під ногами, йшов Граффенрід попереду роти! Як же він зрадив, утямивши, що в бойовому порядку його полк має зайняти передову лінію! А якщо ненароком і згадалися карі очі, що розпроміняться ніжністю, читаючи газетну статтю про події цього дня, то хто звинуватить молодого офіцера за зовсім не воїнські гадки? Хто вважатиме їх слабкістю, ознакою браку бойового завзяття?

Раптом понад лісом, за півмилі попереду, знявся високий стовп білого диму. Здавалося, димить верховіття, а не жерло гармати на гряді, невидимій за деревами. За мить пролунав різкий басовитий гук, зразу ж супроводом почулося огидне шипіння. З неймовірною швидкістю пронизавши простір, воно вмить з шепоту обернулося на рев – нізащо не встигнеш вловити поступ цієї жахливої переміни. Лави вояків помітно здригнулися. Заскочені зненацька, всі заворушилися. Скособо-чившись, Граффенрід обіруч рвучко прикрив щоку й скроню – долонями назовні.

Водночас він почув гучний дзвінкий ляскіт і побачив клуб диму та пилюки на схилі пагорба. Снаряд пролетів повз капітана – за якихось п'ятдесят кроків ліворуч, трохи позаду. Почувся – а може, й причувся – тихий глузливий смішок. Обернувшись у той бік, Граффенрід зустрівся з очима першого лейтенанта, свого підлеглого. Той видивлявся на зверхника з неприхованою насмішкою. Капітан окинув поглядом солдатів у шерензі. Вони сміялися. Невже над ним потішаються? Від

такого здогаду шугнула до голови кров, зарум'янилося сполотніле обличчя. Щоки пашіли від сорому.

На постріл конфедератів не було відповіді. Очевидно, командувач цієї ділянки фронту не захотів спровокувати канонаду. Граффенрід був вдячний йому за витримку. Він і не гадав, що політ снаряда може справити таке разюче враження. Вмить докорінно змінилось його уявлення про війну, й капітан відчував, що на його обличчі виразно відображається бентега. У жилах вирувала кров, у горлі став клубок, і якби зараз довелося дати команду, то підлеглі не зрозуміли б її, та й навряд чи почули б. Тремтіла правиця, стискаючи руків'я шпаги, механічно совалася по мундирі лівиця, хапалася за тканину, а ноги заледве втримувалися, щоб не зрушити з місця. Здавалося, що солдати спостерегли це сум'яття. Невже це страх? Граффенрід побоювався, що так воно і є.

З правого боку вітер доніс негучний уривчастий гул, схожий на прибій штормових хвиль, далекий відгомін коліс потяга на рейках та напливи буревію в соснових кронах. Такі подібні ці звуки, що й не розрізниш їх, коли не знаєш наперед. Шерегові глянули в тому напрямку, звідки прийшли ці звуки. Туди ж спрямували свої біноклі верхові офіцери. Упереміж з гулом звучав нерівномірний стукіт. Спершу капітан гадав, що це стукає кров у вухах, а тоді вирішив, що це гуркотять барабани вдалині.

– Почалося. На правому фланзі, – сказав один із офіцерів.

Допіру тоді Граффенрід утямив, що чує пальбу з рушниць і гармат. Кивнувши, він спробував усміхнутися. Така усмішка не могла передатися іншим.

Незабаром уздовж узлісся позначилася низка світло-блакитних хмарок, затріскотіли постріли. Гострий свист куль обривався глухим стуком об землю. Солдат, що стояв поруч капітана, впустив рушницю, трішки осів, похитнувся й незграбно впав долілиць. «Лягай!» – крикнув хтось. Тепер убитий майже не відрізнявся від живих. Здавалося, що кілька рушничних пострілів скосило десять тисяч вояків. Стояли тільки командири. Зробили єдину поступку на шкоду героїзму й на користь безпеці – спішилися і наказали відвести своїх коней до недалекого тилу, в низовину за невисокими пагорбами.

Капітан лежав поряд мерця, з грудей якого точився тонкий струмінчик крові й поширював солодкуватий нудотний запах.

Понівечене від удару об землю, пожовкле обличчя викликало огиду. Ніщо не вказувало на воїнську славу полеглого, ніщо не скрашувало цієї бридкої смерті. Граффенрід не міг відвернутися від тіла, бо тоді втратив би з очей свою роту.

Він втупився поглядом у ліс, де знову залягла тиша, й спробував уявити, що там діється. Мабуть, формуються лінії бійців перед атакою й артилеристи штовхають гармати до узлісся. Здається, з гущавини вже випинаються чорні жерла, готові вивергнути із себе зливу снарядів – таких самих, як той, що ревом рознервував капітана. Від напруги заболіли очі, на них неначе напливла полуда, однак Граффенрід не відривав погляду з невидимого вже лісу, аби тільки не дивитися на мертвяка.

У душі нашого героя згас войовничий запал. Вимушена бездіяльність спонукала його до самоаналізу. Думки снувалися не про те, щоб відзначитися в бою й увінчатися славою. Конче треба було зорієнтуватись у хаосі своїх почуттів. Наслідком роздумів стало глибоке розчарування. Затуливши обличчя долонями, капітан застогнав.

На правому фланзі дедалі виразніше звучало хрипке бурмотіння битви. Воно перероджувалося в рев, гуркіт і гримотання. Ці звуки долинали здалеку. Напевно, під натиском відступало ліве крило ворога, назривала слушна пора рушити туди, де його передова лінія виступала клином проти позицій північан. На інших ділянках фронту запала незбагненна грізна тиша. Кожен відчував, що вона провіщає лихо воякам, які підуть в атаку.

Солдати, що залягли на передовій, озиралися на стукіт копит. Дванадцять штабних офіцерів галопувало до бригадних і полкових командирів, які вже спішилися. Невдовзі хор голосів невлад виголосив команду «батальйон, шикуйся!» Шерегові зірвалися на ноги й виконали команду. В очікуванні слова «вперед» калатали серця й стискалися зуби. Люди також чекали олив'яного та крицевого градопаду, що посіче їх на шмаття, хай тільки рушать уперед, підкорившись наказу. Але командири мовчали. Не знялася буря. Нестерпне зволікання зводило з розуму, позбавляло сили духу – так само, як короткочасне відтермінування вироку приреченому лягти під лезо гільйотини.

Граффенрід стояв на чолі своєї роти, біля його ніг лежав труп. З правого боку гриміла битва – безперестанку торохтіли рушниці, ненастанно бухали гармати, недоладно кричали неви-

димі бійці. Капітан зауважив клуби диму над далекою смугою лісу й звернув увагу на зловісне затишся в лісі поблизу. Ці контрасти пантеличили й вражали. Мов струни натяглися нерви. Його обдавало жаром і холодом. Граффенрід са́пав, як пес у спеку. На якусь хвилину він мимоволі затамував подих і тільки під впливом запаморочення став знову дихати.

Зненацька все його єство охопив спокій. Око впало на оголену шпагу, затиснуту в руці. Згори лезо здавалося коротшим, ніж насправді, й було схоже на меч римського воїна. Така подібність навівала гадку про лиху долю й героїзм.

Сержант, що стояв у шерензі зразу ж за капітаном, спостеріг дивну картину. Той викинув руки вперед, рвучко розвів лікті, наче веслувальник у човні, й між лопатками капітана висунулося на фут щось блискуче й металеве, з легким червоним відтінком – лезо шпаги. Воно так прудко наблизилося до грудей сержанта, що той відсахнувся. Цієї миті капітан Граффенрід важко звалився долілиць на мерця й сконав.

А за тиждень генерал-майор, командувач лівофлангового корпусу федеральної армії, подав офіційний рапорт:

«Сер, маю честь доповісти, що під час бою, який відбувся 19-го числа цього місяця, сили супротивника, розташовані проти мого корпусу, відступили, щоб зміцнити свій лівий фланг, битий нашими військами. Мій корпус майже не взяв участі в бойових діях. Його втрати вбитими такі: один офіцер, один солдат».

Джордж Терстон

Три випадки в житті людини

Перший лейтенант Джордж Терстон служив ад'ютантом у штабі полковника Брафа, командувача федеральної бригади, що тимчасово заміщав бригадного генерала. Той, серйозно поранений, дістав відпустку на лікування. Гадаю, що Терстон належав до складу Брафівського полку. Мабуть, так було б і далі, якби поталанило дожити до одужання генерала. Лейтенант прийшов на місце вбитого в бою. Це була єдина зміна в нашому штабі після того, як командування перейняв полковник. Ми недолюблювали нового ад'ютанта – відлюдного й нетовариського. Ця риса характеру вадила не так мені, як іншим офіцерам. Хоч де був наш підрозділ – у таборі, на марші, на біваку, в казармах, у наметах, а мені, інженерові-топографу, випадало одне – гарувати, весь день скакати на коні й півночі просиджувати за столом, складаючи карти, схеми та плани. То була небезпечна робота. Що ближче я діставався до ворожих ліній, то ціннішими ставали мої польові нотатки й підсумкові мапи. У такій справі життя людини нічого не важить проти можливості уточнити, де саме пролягає дорога, чи зробити ескіз моста. Бувало, цілі ескадрони йшли в атаку на потужний ворожий аванпост тільки задля того, щоб за короткий час між наступом і неминучим відступом з'ясувати, де брід чи роздоріжжя.

У деяких глухих закутках Англії та Валлії досі притримуються давнього звичаю – відбивання меж церковної парафії. Раз на рік, у свято Вознесіння або перед Великоднем, уся паства разом з пастором обходить парафію й б'є палицями межові дерева та стовпи. У найприкметніших місцях дубцями дістається також хлопчикам, щоб назавжди запам'ятали свою рідну місцину. Отож ті й тямлять. Наші часті сутички з конфе-

дератами – вартовими, патрульними та розвідниками – мали таку саму навчальну цінність. У моїй пам'яті закарбувалися живі картини різних місцевостей – замість акуратних польових нотаток, які навряд чи зробиш, коли навколо тебе торохтять карабіни, брязкотять шаблі й тупотять коні. У цих незабутніх випадках постали яскраві спостереження.

Одного ранку я вибрався на чолі свого супроводу у вилазку, небезпечнішу, ніж зазвичай. Несподівано до нашої групи під'їхав верхи лейтенант Терстон і спитав, чи не буду я проти, якщо він долучиться до неї. Мовляв, полковник дав на те дозвіл.

– Звичайно ж, не буду проти, – доволі неприязно відповів я.
– Але в ролі кого ви поїдете? Ви ж не топографічний інженер, а моїм супроводом командує капітан Берлінг.

– Поїду в ролі глядача, – сказав лейтенант. Скинувши з себе пояс для шпаги й видобувши пістолети з кобури, він віддав ці речі денщиківі, щоб відніс їх до штабу. Я картав себе за грубий тон, але не знав, як тут перепроситися, тому й нічого не сказав.

Ополудні наша група наткнулася на полк ворожої кінноти й на польову гармату, що покривала вогнем добру милю від застави, до якої ми наблизилися. Мій супровід відстрілювався, розосередившись у лісі з обох флангів, натомість Терстон залишився посередині дороги, яку що кілька секунд поливав шквал картечі, розриваючи повітря. Лейтенант опустив поводи на кінську шию й сидів у сідлі рівно, склавши руки. Невдовзі коня рознесло на шмаття, а вершник упав на дорогу. Забувши свої обов'язки, відклавши олівця та записника, я сидів на узбіччі дороги й спостерігав, як відчайдух помалу вибирається з-під понівеченого тіла тварини й спинається на ноги. Враз гармата перестала палити, й кремезний солдат-південець, видобувши з піхов шаблю, вихором помчав на баскому скакуні назустріч Терстону. Той побачив випад, став на повний зріст і знову схрестив руки на грудях. Був надто вже гордий, щоб порушити своє слово, до якого я його принукав своєю неввічливою реплікою. Він став глядачем, і тільки. Ось-ось лезо розтяло б лейтенанта, як скумбрію, але благословенна куля в останню мить звалила нападника на дорожню пиліюку, й той з розгону докотився до Терстонових ніг. Того вечора, доводячи до пуття свої похапцем зроблені записки та шкіци, я знайшов час придумати

перепрошення – щось на зразок недолугого каяття. Згодом я пробелькотів його – геть по-дурному.

За кілька тижнів частина нашого війська пішла в наступ на ліве крило ворога. Атаку на незнані позиції в незнайомій місцевості повела бригада, в якій я служив. Такі вже там були яри та крутосхили, такий густий виріс чагарник, що всім нашим кавалеристам довелося спішитися – навіть бригадному командирові та його штабникам. У ближньому бою Терстон випередив усіх, і ми знайшли його, важкопораненого, допіру тоді, коли взяли останній рубіж ворожої оборони. Кілька місяців лейтенант пролежав у нашвілльському шпиталі, що в Теннессі, а тоді повернувся до нас. Про свою пригоду сказав небагато. Мовляв, заблукавши, він забрів мало не в тил супротивника й там дістав кілька куль. Однак ми дізналися подробиці від одного з полонених південців, який перед тим узяв був у полон Терстона:

– Він неквапно підійшов просто до нас, залеглих в обороні. Вся наша рота зірвалася на ноги й націлила на нього рушниці. Дехто міг би й упертися цівкою в його груди. «Кинь під ноги шпагу й здайся, клятий янкі!» – крикнув хтось із командирів. А той дивак повів оком по дулах, тоді схрестив руки, не випустивши ефеса, й поволі проказав: «Не кину й не здамся». Якби ми всі випалили, то посікли б його на дрібний мак. Але були серед нас такі, що не вистрелили. Як-от я. Ніхто б мене не змусив пустити кулю.

Якщо хтось спокійно дивиться смерті у вічі й відмовляється від усіх поблажок, то він, природно, високої думки про себе самого. Не знаю, чи цим висновком можна було б витлумачити отаку гордовиту позу зі схрещеними руками. Яюсь за столом після обіду, коли Терстона не було в їдальні, наш квартирмейстер, невинуватий заїка, особливо ж напідпитку, подав інше тлумачення:

– Ц-це т-такий с-с-спос-сіб б-борот-тися з-зі с-своєю рисою х-характ-теру. Лейт-т-тенантові з-з-завжди к-кортить ут-тект-ти в-в-від н-неб-безпеки.

– Що?! – спалахнув я, рвучко вставши. – Натякаєте, що Терстон боягуз?! Та ще й позаочі?!

– Як-кби в-він б-був б-боягуз, т-то н-навіть н-не проб-бував б-би б-борот-тися з т-такою в-вад-дою. А як-кби в-він б-був т-

тут, то я н-н-не н-наважив-вся б г-говорити п-п-про це, – примирливо відповів заїка.

Сміливець і відчайдух, Джордж Терстон загинув ганебною смертю. Бригада розташувалася в полі, штаб – у гаю з височезними деревами. До горішньої гілки одного з них якийсь урвиголова прив'язав за два кінці шнур завдовжки не менш ніж сто футів – змайстрував гойдалку. Розгойдавшись, летиш униз із висоти п'ятдесяти футів, описуєш півколо й злітаєш до такої самої висоти, а тоді, затримавшись на одну бездиханну мить, поринаєш назад у запаморочливу прірву. Той, хто зазнав таких разючих відчуттів, нізащо не зуміє передати їх словами новачкові в цій забаві. Одного дня Терстон, вийшовши із свого намету, забажав пізнати премудрощі набирати розмаху в гойданні – мистецтво присідати та випростовувати ноги, в якому кожний хлопчисько мастак. За хвилину-дві лейтенант опанував цю штуку, а тоді розгойдався, та так, що й не снилося найдосвідченішим і найхоробрішим із нас. Ми здригалися, спостерігаючи цей карколомний політ.

– С-с-спиніть його, – сказав квартирмейстер, лінкуватого походжаючи після полудника біля намету-їдальні. – В-він н-не зн-нає, що к-коли п-переб-брати в-висот-ту, ц-ця з-з-забава с-стає с-с-смертельною.

Терстон завзято нарощував розмах, і на верхніх точках дедалі більшої дуги його постать, уперта ногами в шнур, неухильно наближалася до горизонтального положення. Як тільки ноги занесуться понад голову, натяг шнура згубно ослабне й почнеться вертикальне падіння, яке зрештою досягне такої швидкості, що лейтенант не втримає шворок у руках і розіб'ється. Всі усвідомлювали цю небезпеку, всі жестикулювали й кричали, щоб припинив забаву, та він і далі шугав повз них – шумний, як картеч, і розмитий у найпрудкішому русі внизу жахливої дуги. Жінка, що стояла неподалік, зомліла й упала. Ніхто цього не зауважив. Надбігали, галасуючи, юрми солдатів із польового табору. І раптом запала тиша – в мент, коли Терстон був на злеті.

Лейтенант відділився від гойдалки – ото й усе, що знаємо. Обидві кисті водно відпустили шворки, а ті, враз утративши надлишкову вагу, заметлялися й стали опадати. Натомість людське тіло понеслося за інерцією вгору й уперед головою, вже не

по колу, а по зовнішній, дотичній кривій. Це тривало кілька митей, які видалися віками.

– Господи! Невже він вічно здійматиметься вгору?! – крикнув я. Може, й не крикнув, а тільки подумав.

Тіло наближалося до гілки дерева. Пригадую, я втішився був надією, що лейтенантові вдасться вхопитися за неї й порятуватися. Ба навіть встиг поміркувати, чи витримає вона його вагу. Та Терстон пролетів понад гілкою, виразно позначившись на тлі блакитного неба. Дотепер, по стількох роках, пам'ятаю образ людини в небі, її зведену голову, стулені до купи ноги. А от руки... їх я не побачив.

Умить, несподівано й приголомшливо, постать змінила напрямок руху і, перевертаючись, полетіла сторчголов. Натовп загомонів і кинувся вперед. Пролунав ні на що не схожий звук. Бухнуло, стрясло землею. Воякам, звиклим до смерті в її найстрашніших видозмінах, стало зле. Одні поплелися геть на непевних ногах, другі сперлися на стовбури, треті посідали на коріння. Смерть повелася нечесно – вдарила незнаною зброєю, скориставшись новою підступною стратегією. Ми й не віддали, що в неї в запасі такі жахливі та бридкі засоби залякувати.

Терстонове тіло лежало горілиць. Одна нога підвернута під нього й зламана над коліном. Кістка ввігналася в землю. Живіт луснув, випали нутроці. В'язи скрутилися.

Руки застигли, схрещені на грудях.

Пересмішник

Час дії – погожий недільний пополудень ранньої осені 1861 року. Місце дії – лісові нетрі в горах на південному заході Вірджинії. Вільям Грейрок, рядовий федеральної армії, вигідно всівся під великою сосною, спершись на стовбур, випроставши ноги й поклавши рушницю на колінах. Щоб не падали на землю, солдат міцно стиснув ними цівку. Потилиця притулена до дерева, тому картуз насунувся на лоба й майже накрив очі. На перший погляд здавалося б, що молодик заснув.

Але рядовий Грейрок не спав. Якби було навпаки, він поставив би під велику загрозу інтереси Сполучених Штатів, бо ж забрався далеко від розташування своєї військової частини й міг потрапити у ворожий полон або й загинути. Зрештою, мав такий настрій, що не спалося. Ось у чому полягала причина сум'яття душі. Минулої ночі нашому героєві довелося побувати в дозорі й вартувати в цьому самому лісі. Попри те, що не світив місяць, ніч випала ясна, але в лісовій глушині залягла непроглядна пільма. Між Грейроковим постом і двома сусідніми праворуч та ліворуч була чимала відстань, бо всі пости загалом виставлено задалеко від табору, тож вони не могли покрити довжелезної сторожової лінії. Війна ще тільки почалась, і командири хибно вважали, що вночі для охорони табору краще виставити рідкий ланцюг дозору якнайближче до супротивника, ніж густий – якнайближче до себе. А на той час вони таки потребували якнайраніше діставати попередження про ворожий наступ, бо в таборах мали звичку роздягатися на ніч – геть не солдатську. Незабутнього ранку 6 квітня в битві під Шайлом вояки генерала Гранта нахромалися на багнети конфедератів зовсім голими, як ото цивільні люди. Правда, треба визнати, що таке трапилося не через хибне роз-

міщення аванпостів. Помилка крилася в іншому – їх взагалі не виставили. Втім, я зробив таки зайвий відступ, адже не мав на меті зацікавити читача долею всієї армії. Тут ітиметься про долю шерегового Грейрока.

Залишившись суботньої ночі вартувати на самоті, він зо дві години стояв як укопаний, притулившись до великого дерева, і вдивлявся в темряву. Силкувався розпізнати знайомі предмети, бо ж за дня він уже вартував на цьому самому місці. Але тепер усе змінилося. Подробиць не розрізнити, видно тільки нагромадження речей, обриси яких удень не виділялися на тлі багатьох інших, а тепер геть невідомі. Здається, що їх тут взагалі не було. Крім того, картині з самих дерев та підліску бракує виразності, вона хибує на однотонність і не має чітко акцентованих мазків, які привертають око. А тут іще темінь безмісячної ночі. Щоб добре орієнтуватися за таких умов, треба ще чогось понад великий природний розум і здобуті в місті знання та навички. Ось так і сталося, що рядовий Грейрок, сторожко повдивляючись поперед себе, а тоді необачно обстеживши ледве видиму округу, тобто тихцем обійшовши кругом дерево, втратив орієнтацію, тобто став майже непридатний як вартовий. Заблукав на посту й не знав, звідки може напасти ворог і де саме заснулий табір, за безпеку якого треба відповідати життям. Утямивши, в яку безглузду халепу випало потрапити, і зміркувавши, що сам теж опинився під загрозою, Грейрок не на жарт стривожився. Заспокоїтися не було часу, бо саме тоді, коли до свідомості дійшли можливі наслідки цього випадку, зашаруділо листя і хруснула суха гілка. Вартовому похололо серце. Обернувшись на ці звуки, він угледів невиразну постать людини.

– Стій! – гучно скомандував Грейрок і по-статутному доповнив вигук клацанням рушничного замка. – Хто йде?!

Прибулець на мить завагався, а якщо й відповів, то його слова заглушив постріл вартового. У тиші нічного лісу цей звук пролунав оглушливо. Ще не завмерши, він повторився на аванпостах праворуч і ліворуч, почалася пальба за компанію. У кожному з цих дозорців досі сидів цивільний чоловік, який упродовж останніх двох годин викликав із уяви ворогів і населяв ними ліс перед собою, а Грейроків постріл перетворив цей уявний наступ війська південців у відчутну реаль-

ність. Пальнувши з рушниць, вартові відступали до табору – прудко, щодуху. Всі, крім Грейрока, бо той не знав, у якому напрямку треба відступати. Коли солдати, прокинувшись у таборі й не дочекавшись супротивника, знову роздяглися та полягали спати, а командири знову завбачливо виставили лінію дозору, виявилось, що рядовий Грейрок увесь цей час несхитно стояв на посту. Отож начальник церемонійної гвардії похвалив цього єдиного солдата з усієї самовідданої варти, якого по праву можна вважати зухом, зразком молодецтва – рідкісної чесноти.

Тимчасом зух старанно й марно шукав тлінних останків непроханого гостя, маючи снайперське чуття, що таки влучив у нього. Належав-бо до тих уроджених мастаків, які стріляють майже не цілячись, підсвідомо спрямовуючи зброю. Уночі вони такі самі небезпечні, як і вдень. Так що упродовж половини свого двадцятичотирилітнього життя Грейрок був грозою мішеней у всіх тирах трьох міст. Тепер же, не маючи змоги похвалитись упольованим трофеєм, він розсудливо вирішив тримати язика за зубами й був радий, що товариші та командир цілком природно вважають: залишився на місці – значить, не спостеріг нічого загрозливого. Хай там як, а Грейрок не покинув поста, за що й заробив похвалу. Але сам він не міг вдоволюнитися наслідками нічної пригоди й наступного дня під якимсь першим-ліпшим приводом попросив перепустку на вихід із табору. На те генерал одразу ж дав згоду – з огляду на героїчну поставу цього рядового минулої ночі.

Прийшовши на місце події й пояснивши вартовому, що треба знайти згубу – фактично не збрехавши, Грейрок поновив пошуки вбитого. Якщо ж той тільки поранений, то, може, вдасться знайти його по кривавому сліду. Однак і в денному світлі успіх був такий самий, як і в нічній темряві. Обійшовши добрячий шмат лісу й навіть відважно забравшись у глиб території конфедератів, Грейрок покинув пошуки. Притомившись, він усівся на корінні великої сосни, де ми його побачили на початку оповіді, й дав попуст своєму розчаруванню.

Не варто вважати, що Грейрок розчарувався так, як ото жорстокий убивця, що змарнував нагоду помилуватися закривавленою жертвою. З великих чистих очей цього юнака, з делікатно різьблених уст і високого чола можна було б вчитати зов-

сім інше. Авжеж, у його вдачі напрочуд доладно поєдналися відважність і чутливість, відчайдушність і совісність.

«Виявляється, мені прикро, – сказав він собі, сидячи на дні золотавої імлі, яка примарним морем залила ліс. – Прикро, бо не вдалося знайти людини, вбитої моєю рукою! Невже тільки задля воїнського обов'язку я захотів укоротити комусь віку? Адже міг би виконати цей обов'язок і без убивства! А чого ще я міг хотіти? Якщо загрожувала якась небезпека, то мій постріл відвернув її. Для цього мене там і поставили. Та ні ж бо, я справді буду радий, коли дізнаюся, що відібрав життя не намарно. А наразі я ні в сих ні в тих. Довелося натерпітися, щоб потім хвалили командири й заздрили товариші. Уже по всьому табору роздзвонили про мою хоробрість. Неслушно зробили. Маю себе за відважного, але нині мене славлять за те, чого я не вдіяв, а якщо й вдіяв, то не так, як вони це уявляють. Склалася думка, що я мужньо стояв на посту й не стріляв. Проте саме я розпочав пальбу й не втік у паніці тільки тому, що втратив орієнтацію. Що ж мені тепер робити? Пояснити, що я побачив ворога й вистрілив? Але ж те саме твердять усі вартові, й ніхто їм не вірить. Навіщо тоді ця правда, якщо вона поставить під сумнів мою мужність і при тому все одно видаватиметься брехнею? Тьху, паскудна справа, хоч звідки глянь. Якби ж то поталанило знайти цього чолов'ягу!»

На такому побажанні шереговий Грейрок, розморений полудневою млістю, заколисаний тихим бринінням комашні в запашному чагарнику, геть забув про інтереси Сполучених Штатів і міцно заснув, ставши легкою здобиччю для ворогів. І наснився йому сон.

Грейрок почувався хлопчиком у далекій чарівній країні. Жив він край широчезної ріки, на якій велично пропливали здоровенні пароплави під звивистими стовпами чорного диму, що вістували про прибуття цих велетнів геть зарані – ті ще далеко не встигали обігнути закрут – і позначали їхню путь, коли ті вже запливали ген за обрій. І завжди пліч-о-пліч із хлопчиком задивлявся на пароплави той, кому він віддав серце і душу, – брат-близнюк. Удвох вони гуляли на березі річки, удвох досліджували поля, що стелилися далі від побережжя, удвох збирали запашну м'яту й духмяні лаврові гілочки на високих пагорбах, за якими пролягло Таємниче Королівство і з

яких, кинувши оком на південь, на той берег¹, можна було вгледіти краєчок Зачарованої Країни. Єдині діти матері-вдови, рука з рукою й серце з серцем, вони мандрували світляними стежками серед мирних долин, щодень споглядаючи новий світ під новим сонцем. І крізь усі ці щасливі дні біг нескінченний струмінець – тремка, багата на переливи пісенька пересмішника, що жив у клітці поряд хатніх дверей. Музичним благословенням вона просочувала й переповнювала хвилини одухотворення в цьому сні. Весела пташка співала без упину; з кожним ударом серця безконечно мінливі звуки випливали з її горла вільно, без зусиль, дзюркотячи й хлюпочучи, неначе води жвавого потічка. Ясна, чиста мелодія була душею цієї мирної картини, поясненням сокровенної суті всіх таїн життя і любові.

Та настав час, коли на ці щасливі дні насунули хмари печалі й пролилися сльозами. Добра мама померла, хатка на лужку край берега широкої ріки розвалилась, а братів віддали на виховання двом родичам. Вільям (якому й снівся цей сон) переїхав до людного міста в Таємничому Королівстві, а Джона повезли в далечінь на тому боці ріки – в Зачаровану Країну. Ходили чутки, що там живуть дивні й лихі люди за такими самими, як і вони, звичаями.

Ось цьому братові під час поділу майна померлої матері дісталося те, що справді цінували близнята, – пересмішник. Дітей можна поділити, а пташку – ніяк. Ось вона й опинилася в чужих краях, назавжди покинувши Вільямів світ. Однак упродовж довгих років самотності пісня пересмішника супроводжувала всі сни Вільяма й завжди відлунювала у вухах та серці.

Родичі, що всиновили хлопчиків, ворогували й не підтримували між собою стосунків. Якийсь час близнята обмінювалися листами, повними хлоп'ячої бравади, хвальковитих оповідок про значніші й яскравіші, ніж було колись, події, – гротескного опису двох нових змістовніших життів і двох нових підкорених світів. Поступово листування робилося все мляві-

---

¹ Очевидно, йдеться про ріку Міссісіпі й про її дуже звивисту ділянку завдовжки понад сімдесят кілометрів між містечками Тайлер (штат Теннессі) та Мак-Карті (штат Міссурі). На цій ділянці є три місцевості, які могли б відповідати описаній у цьому оповіданні. Нині всі вони фактично незаселені.

шим, а після Вільямового переїзду до більшого міста зовсім припинилося. А проте пересмішницька пісня не припинялася, звучала й далі. Обірвалася допіру тоді, коли Грейрок розплющив очі, побачив галявину в бору й утямив, що це вже наяву.

Під скісним промінням призахідного багряного сонця стовбури велетенських сосон відкидали позад себе частокіл тіней, що в золотавій імлі городився далеко на схід, де світло і тінь зливалися в розмиту синяву.

Звівшись, шереговий Грейрок обачливо розглянувся навколо, узяв на плече рушницю й подався до табору. Пройшовши близько півмилі, він проминав густі лаврові зарості. Раптом із них випурхнула пташка і, сівши на гілку дерева, залилася радісною нескінченною піснею, яку тільки вона з усіх Божих створінь здатна заспівати на Його хвалу. Ніби й дрібниця – пташка щебече, розтуливши дзьобика. Але чоловік остовпів, ніби громом битий. Впустивши рушницю на землю, він глянув угору на пташку, затулив обличчя долонями й заридав як дитина. Цієї миті він справді помислами і душею став дитиною понад великою рікою, за якою пролягла Зачарована Країна. Насилу опанувавши себе, чоловік підібрав зброю, вголос обізвав себе телепнем і рушив далі. Натрапивши на просіку, що вела в саму гущавину заростей, він зазирнув туди. Там, на землі, розкинувши руки й вивернувши бліде обличчя вгору та набік, лежав горілиць його двійник, зодягнений у сірий однострій. На грудях темніла плямка крові. Це було тіло Джона Грейрока, вбитого кулею. Воно ще не залякло. Стрілець знайшов чолов'ягу, якого шукав.

Коли бідолашний солдат опустився навколішки перед шедевром громадянської війни, дзвінкоголоса пташка змовкла, злетіла з гілки над братами і, спалахнувши відсвітом кривавої присмеркової заграви, безшумно розчинилася в понурих лісових нетрях.

Цього вечора на перекличці в таборі північан ніхто не відгукнувся на ім'я Вільяма Грейрока.

І вже ніколи не відгукнеться.

II. ЦИВІЛЬНІ

Чоловік, що виходив із «носа»

У частині Сан-Франциско, довільно званій Північним Берегом, поблизу одного з перехресть, є пустир. Від інших незабудованих ділянок у цій окрузі він відрізняється рівнішою поверхнею. Зразу ж за ним із південного боку починається крутосхил, перебитий трьома терасами, висіченими у м'якому камені. Це місцина для кіз і бідняків. Кілька родин кожного з цих двох видів у мирі та злагоді займають її ще «від заснування міста¹». Одне з кількох скромних жител долішньої тераси привертає увагу грубою схожістю на людське обличчя, тобто таку його подобу, яку хлопчиська вирізають із видовбаних гарбузів², не маючи на меті образити когось зі свого поріддя. Очима правлять круглі вікна, носом – двері, а ротом – отвір по дошці, що відпала внизу. Сходів немає. Надто велика ця хатка як на обличчя й надто мала як на житло. Стає моторошно від порожнього, безглузлого погляду її «очей» без брів та повік.

Час від часу з «носа» виходить чоловік, повертає праворуч, проминає місце, де мало б бути «вуха», прокладає дорогу крізь тисняву дітей і кіз, які загороджують вузький прохід між дверима сусідів та краєм тераси, і хисткими сходами спускається на вулицю. Тут він зупиняється, щоб глянути на свого годин-

---

¹ Автор пародіює поширений у його часи пишномовний стиль. *Anno Domini ad urbe condita* – «року Божого від заснування міста» (лат.).

² В англомовних країнах святкують Геловін, один із символів якого – видовбаний на подобу людського обличчя гарбуз із кількома прорізами і з запаленою свічкою всередині.

ника, чим міг би здивувати випадкового перехожого. І справді, нащо ось такому чоловікові знати, котра година? Завдяки тривалим спостереженням можна було б відповісти, що час відіграє важливу роль у прогулянці цього чоловіка. Рівно о другій дня той іде далі. І так діється 365 разів кожного року.

Вдовольнившись тим, що не помилився в часі, він кладе годинника в кишеньку й швидко простує на південь. Проминувши два квартали, повертає праворуч, доходить до найближчого рогу й вступлюється в одне з горішніх вікон триповерхового будинку по той бік вулиці. На цьому домі, спорудженому з червоної цегли, нині вже сірої, виразно позначилися час і пил. Мав бути житловим, але став фабричним. Не знаю, що в ньому виготовляють. Мабуть, якісь звичайнісінькі речі. Знаю тільки, що кожного дня, крім неділі, о другій годині дня він повниться стуком-грюком, пронизується вищанням мордованої пилкою деревини й стрясається від гупання якоїсь величезної машини. У вікні, на яке вичікувально задивляється чоловік, ніхто й ніщо ніколи не з'являється. На шибках осіло стільки пилюки, що вони віддавна непрозорі. А той, не спиняючись і на ходу помалу крутячи голову, все одно не зводить очей з вікна. Дійшовши до наступного рогу, він звертає ліворуч, обходить навколо квартал і знову опиняється на тому першому розі. Тою самою дорогою, якою прийшов, цей чоловік іде геть, часто оглядаючись через праве плече, аж поки вікно пропаде з поля зору. За багато років ніхто жодного разу не зауважив якоїсь зміни цього маршруту. Як і поведінки нашого героя на прогулянці. За чверть години він знову опиняється перед «ротом» свого помешкання, і дружина, що вже стоїть у «носі», допомагає ввійти господареві хати. Його побачать у місті не раніш як завтра, о другій дня. Дружина заробляє на хліб для себе й чоловіка тим, що пере білизну навколишнім біднякам за смішну плату, яка руйнує конкурентів у цій галузі діяльності – китайських та інших.

Цьому чоловікові п'ятдесят сім років, хоч він видається значно старшим зі своїм білосніжним волоссям. Бороди він не носить і завжди свіжопоголений. У нього чисті руки й доглянуті нігті. Одежа надто вже гарна, як на злиденне житло, жінчину роботу, та й на сам його стан, – акуратна, хоч і не дуже модна. Шовковий капелюх придбано не раніш ніж два роки тому, начищені до блиску туфлі не знали латок. Мені сказали,

що цей чоловік виходить на свої щоденні п'ятнадцятихвилинні прогулянки зовсім не в тому костюмі, який носить удома. Як і всю решту його пожитків, цей костюм купила, чистить і лагодить дружина. Час від часу ще й докупить чогось, наскільки дозволяє мізерний заробіток.

Тридцять років тому Джон Гардшоу мешкав разом із дружиною в Ринкон-гіллі, в одній із найвишуканіших вілл цього кварталу, колись аристократичного. Свого часу Джон був лікарем, але, успадкувавши по батькові непоганий маєток, збайдужів до болячок роду людського й вважав, що цілком досить клопотів зі своїми власними справами. Подружжя Гардшоу відзначалося делікатністю й вишуканістю, до оселі в Ринкон-гіллі учащало вузьке коло людей, з якими воно вважало за потрібне знатися. Наскільки їм відомо, господарі вілли жили в щасті та злагоді. Звичайно ж, дружина була віддана своєму вродливому й освіченому чоловікові й дуже ним пишалася.

До кола їхніх знайомих належали Барвелли із Сакраменто – чоловік, дружина і двоє маленьких дітей. Працюючи будівельним та гірничим інженером, містер Барвелл їздив у тривалі службові відрядження й часто бував у Сан-Франциско. У таких випадках його супроводжувала дружина, яка, неодмінно взявши з собою дітей, проводила чимало часу в домівці подруги, місіс Гардшоу. Бездітна господиня вілли полюбила цих малюків. На превелике лихо, господар покохав їхню маму, причому ще дужче. На ще більше лихо, ця приваблива леді була далеко не така мудра, як піддатлива.

Одного осіннього ранку, десь о третій годині, патрульний №13 сакраментської поліції помітив, що із заднього входу показної кам'яниці покрадьки вибирається якийсь чолов'яга, і зразу ж його затримав. Дорогою до поліційного відділку чолов'яга в капелюсі з обвислими крисами й у ворсяному пальті запропонував патрульному спершу сотню, тоді п'ятсот, а далі вже й тисячу доларів, аби тільки той дав йому спокій і відпустив з Богом. А що в затриманого не було при собі й суми, згаданої на самому початку, то доброчесний полісмен зневажливо відкинув цю пропозицію. Вже на підході до відділка чолов'яга підняв суму до десяти тисяч доларів чеком і сказав, що ладен стояти прикутим кайданками до верби на річковому березі, аж поки оплатять цей чек. Ця репліка викликала глузування, тож

він більш нічого не сказав, назвав тільки своє ім'я – очевидно фіктивне. Затриманого обшукали й не знайшли нічого цінного, крім мініатюрного портрета місіс Барвелл – господині дому, під яким упіймано чоловіка. Портрет прикрашали коштовні діаманти, білизна затриманого була далеко не з найдешевших, і ці обставини викликали гостре, але запізніле каяття в непідкупній душі патрульного №13. Затриманий не мав при собі документів, на білизні не було монограм, тож його зареєстрували під поданим іменем та прізвищем, цілком порядним: Джон К. Сміт, запідозрений у крадіжці. Ініціал «К.» вигадано в напливі натхнення, й автор вигадки, либонь, пишався нею.

Тимчасом у Ринкон-гіллі пішли чутки про загадкове зникнення Джона Гардшоу, ба навіть одна з газет опублікувала відповідний матеріал. Дружині, яку газета вельми тактовно назвала вдовою, і на думку не спало шукати чоловіка в міській тюрмі Сакраменто, таж його в тому місті ніколи не бачили. Джонові К. Сміту висунули звинувачення, а що він відмовився відповідати на допиті, то справу зразу передали до суду.

Десь за два тижні перед судовим процесом місіс Гардшоу випадково довідалася, що в Сакраменто затримали її чоловіка під фіктивним ім'ям і звинуватили в крадіжці. Тож леді, нікому ані словом не прохопившись про новину, поквапилася приїхати до цього міста й попрохати дозволу побачитися з її ув'язненим чоловіком – Джоном К. Смітом. Змордована тяжким переживанням, виснажена безсонною ніччю на пароплаві, вбрана в простий дорожній костюм, що закривав тіло від шиї до п'ят, ця жінка навряд чи виглядала на леді, але її манери подіяли переконливіше, ніж усі слова про право на побачення. Тож їй дозволили зустрітися з чоловіком віч-на-віч.

Ніхто не дізнався, до чого дійшло під час цієї болючої розмови. Судячи з пізніших подій, можна припустити, що Джон Гардшоу знайшов якийсь спосіб підбити дружину під свою руку. Зламана горем, жінка вийшла з тюрми, де не відповіла на жодне з поставлених запитань. Повернувшись до спорожнілої оселі, вона про людське око послала кілька запитів про зниклого чоловіка. А за тиждень і сама зникла. «Повернулася до Штатів» – ось і все, що про неї знали.

На суді Гардшоу визнав себе винним – «з поради адвоката», як сказав сам адвокат. Однак суддя, якому видалися дивними

певні обставини справи, домігся від окружного прокурора, щоб патрульний №13 дав свідчення і щоб присяжним зачитати письмові показання місіс Барвелл, яка на той час через хворобу не могла прийти на процес. У документі написано небагато. Леді може повідомити лише те, що портрет справді належить їй, а в ніч, коли заарештовано Сміта, вона, мабуть, залишила цю річ на столику у вітальні. Власниця речі мала намір подарувати її своєму чоловікові, який у справах гірничої компанії поїхав до Європи ще перед тою ніччю й досі не повернувся.

Окружний прокурор, який був удома в цієї леді під час складання письмових показань, потім назвав її поведінку вкрай дивною. Двічі відмовилася свідчити, а коли їй залишилося тільки поставити підпис, вирвала аркуша з рук клерка і пошматувала. Покликавши дітей до свого ліжка, місіс Барвелл обнімала їх і заливалася сльозами, а тоді ні з того ні з сього вигнала з кімнати. Засвідчивши документ присягою й підписом, вона знепритомніла – «геть на місці», як висловився прокурор. І тут на цій сцені з'явився домашній лікар. Зразу ж зорієнтувавшись що й до чого, він ухопив за комір старшого служителя закону й виволік на вулицю, а його помічника потурих стусанами в зад. Що ж, наруги над законом не констатовано, та й на суді жертва глуму замовчала цей випадок. Прокурор заповзявся виграти процес, а обставини написання показань не такі аж важливі, щоб їх ще й згадувати. Зрештою, підсудний теж учинив наругу над законом, хоч і не таку бридку, якої допустився дратівливий медик.

На пропозицію судді присяжні ухвалили вердикт про вину – нічого іншого їй не залишилось, і підсудний дістав кару – три роки ув'язнення. Захисник не заперечував і не подав заяви про пом'якшення вироку, та й на судовому засіданні заледве слово два мовив. Наостанок він потиснув клієнтові руку й вийшов із зали. Усім судочинцям було очевидно, що його найняли тільки для того, аби не дати суду призначити іншого адвоката. Той, цілком можливо, узявся б захищати по-справжньому.

Джон Гардшоу відбув кару в Сан-Квентіні. Вийшовши з в'язниці, біля воріт, він побачив свою дружину Вона приїхала із «Штатів», щоб зустріти чоловіка. Знайомі гадали, що подружжя зразу ж вирушило до Європи. Хай там як, а його генеральне доручення адвокатові (від нього, досі живого-здорового, я дізнався чимало подробиць цієї нехитрої історії) оформлено в

Парижі. Цей правник швидко розпродав усе, що Гардшоу мали в Каліфорнії, і тривалий час нічого не було чути про тих нещасливців. Багато хто з людей, до чиїх вух доходили туманні й непевні подробиці їхньої дивної історії, та з тих людей, що зналися з ними обома, згадував їх теплим і співчутливим словом.

За кілька років подружжя повернулося. В обох занепав дух та статок, а в нього ще й здоров'я. Я не зміг з'ясувати причини повернення. Якийсь час вони під прізвищем Джонсон мешкали в доволі порядному кварталі, що на південь від вулиці Маркет-стріт, і не відходили далеко від домівки. Мабуть, у них ще залишилося трохи грошей, бо не видно було, щоб містер Джонсон мав якесь заняття. Либонь, здоров'я не дозволяло. Сусідки розводили про відданість місіс Джонсон своєму недужому чоловікові: ні на крок від нього не відходити, завжди його підтримує та підбадьорює. Годинами вони сиділи на лавці у сквері, й жінка, взявши чоловіка за руку, читала йому вголос. Час від часу злегка торкалася його блілого лоба, часто робила зауваги до змісту прочитаного, відривала досі гарні очі від сторінки й зазирає йому у вічі, а то відкладала книжку, щоб підняти йому дух розмовою... про що? Ніхто ніколи не чув того. Читач, у якого стало терпцю добратись ось до цього місця оповіді, може припустити: йшлося про щось таке, чого не скажеш на людях. Чоловік завжди був у пригніченому й понурому настрої, і сусідські зовсім не співчутливі парубчаки, вдатні та охочі до поверхового характеризування, яке завжди вирізняє юного представника чоловічої статі з усього нашого поріддя, називали його між собою Вклепанам Хнюрком.

Та ось одного дня Джон Гардшоу пройнявся неспокоєм. Бозна-що повело його через вулицю Маркет-стріт до пагорбів на півночі, а тоді до низинної ділянки, відомої як Північний Берег. Невідь-чого звернувши ліворуч, ноги понесли його незнайомою вулицею аж до будинку – тоді ще житлового, нового та пишного, а нині фабричного й занедбаного. Знічев'я глянувши вгору, Джон раптом побачив у відчиненому вікні таке, що краще б не бачити. Там сиділа Ельвіра Барвелл. Вони зустрілися очима. Жінка пронизливо зойкнула, як сполохана птаха, зірвалася на ноги й наполовину висунулася на вулицю, обіруч ухопившись за віконну раму. Почувши крик, перехожі спинилися й задерли голови. Гардшоу стояв, мов скам'янілий і онімільй. Його очі палали. «Бережися!» – гукнув хтось у натовпі, коли жінка посу-

нулася ще далі, кидаючи виклик тихому й невблаганному закону¹ всесвітнього тяжіння, як ото колись кидала виклик іншому закону¹, що його Бог громовим голосом прорік із Синаю. Від різкого руху повінь чорного волосся спливла з плечей, хлинула повз щоки й майже приховала обличчя. Ще мить – і...

Вулицею прокотився моторошний крик – втративши рівновагу, жінка злетіла з вікна плутаниною спідниць, ніг, рук, волосся, білого лиця й страшно гупнула об хідник з такою силою, що удар було відчутно за сто футів віддаля. На якусь мить очі всієї юрби відмовилися служити й відвернулися від жахливого видовища на тротуарі. Привернуті страхіттям, вони побачили двох дійових осіб замість одної. Сидячи на бруківці, простоволосий чоловік пригортав понівечене тіло й крізь злипле сплутане волосся цілував розбиті щоки та потовчені мокрі вуста. Кров заливала чоловікові обличчя й розмивала риси, затікала в горло й душила, просочувала бороду й скапувала на хідник.

Моє завдання репортера майже виконано. Саме цього ранку Барвелли прибули з Перу, де провели два роки. А за тиждень удівець – подвійно спустошений, бо ж не міг не втямити, що криється за бридким вибриком Джона Гардшоу – відплив невідкуди й не повернувся. Ну а Гардшоу – тепер уже не Джонсон – рік лікувався в Стоктонівській психіатричній клініці. Завдяки клопотанню впливових співчутливих приятелів дружині дозволили доглядати чоловіка. Коли його випустили, не одужалого, але цілком нешкідливого, подружня пара знову оселилася в Сан-Франциско. Це місто, мабуть-таки, вічно манило й манить їх обох якимсь жаским чаром. Вони осіли неподалік Місії Долорес і злидарювали майже так, як мешканці цього притулку. Але звідти було дуже далеко до заповітного місця щоденної прощі Джона Гардшоу, а на їзду каретою бракувало грошей. Тож горопашна янголиця, дружина злочинця й божевільного, дешево винайняла халупу на долішній терасі Козячого пагорба. Звідси недалеко добиратися до будівлі – колись житлової, а нині фабричної. Це відстань пішої прогулянки – доволі приємної, судячи з бадьорого й радісного обличчя чоловіка, який щодня вирушає на неї. Ось тільки повертається трохи втомленим.

---

¹ Йдеться про Сьому з Десяти заповідей: «Не чини перелюбу!»

Пригода у Браунвіллі¹

Я вчителював у невеликій сільській школі неподалік Браунвілла². Це столиця розлогого краю, наймальовничішого в Каліфорнії, й це знає кожен, кому поталанило там побувати. Влітку до цього міста учашають люди, яких місцева газета звично називає «спраглими втіх», хоч їм радше годилася б назва «ситі бідую». Та й сам Браунвілл можна було б цілком справедливо охарактеризувати як відпочинкове місце останньої надії. Тут не бракувало пансіонів, отож у найменш згубному з них я щодня двічі (ленч мені випало споживати в школі) справляв смиренний обряд – цементував союз душі і тіла. Від цього «готелю» (так його воліла називати та сама газета, коли не вживала слова «караван-сарай») до школи пролягало десь півтори милі битого шляху. Але туди можна було дістатися навпростець – малоходженою стежкою, яка вела через невисокі пагорби, зарослі густим лісом. Саме цією дорогою я повертався одного вечора – пізніше, ніж зазвичай. Був останній день семестру, і я затримався в школі аж до сутінків, готуючи звіт про свою менторську діяльність, призначений для кураторів. Мав сподівання, що двоє з них зможуть його прочитати, а третій (зразок панування уявного-духовного над реальним-матеріальним) відмовиться від практики виступати проти вчителя на користь свого нащадка.

---

¹ Це оповідання, написане у співавторстві з міс Айною Ліліан Петерсон, по праву завдячує їй усе найкраще, що в ньому є (примітка автора).

² У Каліфорнії немає міста з такою назвою. Описаний в оповіданні Браунвілл має певну схожість із двома каліфорнійськими містечками – Сан-Марино і Ворнер-Спрингсом.

Пройшовши близько чверті дороги, я зацікавився вибриками сімейки місцевих ящірок, які по-рептилячому тішилися, що їм зовсім не шкодять болячки пансіонату «Браунвілл-гаус». Я сів на повалене дерево й став їх спостерігати. Поки сидів, спершись на кривулясту гілку, в темному лісі згустився сутінок. Серпик нового місяця сріблив листя ніжним примарним сяйвом і викреслював виразні тіні.

Тишу порушили голоси. Жіночий, сердитий та запальний, здіймався проти чоловічого, багатого на відтінки й мелодійного. Напруживши зір, я вдивлявся в лісові тіні, шукав оком порушників моєї самотності, але нікого не побачив. Стежка добре проглядалася на кілька ярдів у обох напрямках, іншої немає в межах півмилі. Мабуть, ці люди вийшли сюди з лісу. Крім цих голосів, нічого іншого не було чути, а тепер вони набули такої виразності, що я міг розібрати кожне слово. Чоловік говорив гнівно, та й зміст сказаного цілком відповідав тональності.

– Я не вдаюся до погроз. Ви ж безсилі, й самі це добре тямите. Нехай усе залишиться таким, як було досі. А якщо ні, то – присягаю Богу! – потерпимо обоє.

– Що ви маєте на увазі? – спитала жінка поставленим голосом справжньої леді. – Ви ж не гадаєте... вбити нас.

Відповіді не було, принаймні я не почув її. Тривала мовчанка, я промацував оком ліс, сподіваючись углядіти цих двох. Був уже певен, що це серйозна справа, в якій не варто зважати на делікатність. Мабуть, жінці таки загрожує небезпека, таж цей чоловік не заперечив можливості вбивства. Якщо граєш роль потенційного вбивці, то не маєш права вибирати собі аудиторію.

Невдовзі я побачив їхні невиразні в місячному промінні постаті серед дерев. Високий і стрункий чоловік був, здається, в чорній одежі, жінка – в сірій сукні. Цілком певно, що вони не бачили мене в тіні, але, поновивши розмову, чомусь заговорили тихше, і я вже нічого не розчув. Мені здалося, що жінка осіла на землю, благально звівши руки. Таке часто трапляється на сцені, але не поза нею, тож я досі не певен, що саме так воно й було. Чоловік втупився у свою супутницю, його очі холодно відблискували в місячному світлі, і я чомусь подумав, що їх погляд ось-ось звернеться на мене. Не знаю, що на мене найшло, але я раптом вискочив із тіні. Обидві постаті зразу ж зник-

ли, даремно я видивлявся в прогалини між деревами і кущами підліску. Нічний вітер шелестів листям. Ящірки вже забралися звідси – рептилії зі зразковим режимом дня. Місяць ковзнув за чорний пагорб на заході.

Спантеличений, я пішов додому. Не був певен, що чув і бачив когось, крім ящірок. Усе це видавалося мені дивним і дещо моторошним. Поміж кількох нинішніх явищ – об'єктивних і суб'єктивних, що разом склали певну суму, затесався сумнівний складник, що забарвив її непевністю, ще й додав відтінку нереальності. Мені це не подобалося.

Вранці за сніданком у мене була нова сусідка – навпроти сиділа дівчина, на яку я кинув оком, вмощуючись на своє звичне місце. Коли вона заговорила з високим дебелим бабищем, що нарешті удостоїло нас ласкою обслужити стіл, я звернув увагу на її голос – і подібний, і не подібний до того, що досі відлунював у моїй пам'яті після вчорашньої пригоди. Невдовзі ще одна дівчина, старша на кілька років, сіла ліворуч моєї сусідки, приязно побажавши їй доброго ранку. Я здригнувся. Поза сумнівом це був, той самий голос, почутий увечері, про який мені нагадала перша дівчина. Втілена у плоті, переді мною сиділа героїня вчорашнього випадку в лісі. Очевидно, це сестри.

Піддавшись туманному побоюванню, що в мені розпізнають безславного і безмовного героя пригоди, вилитої нині в докори сумління за підслуховування, я обмежився тим, що похапцем випив чашечку теплої кави, яку завбачлива прислуга заздалегідь поставила саме про такий випадок, та й підвівся з-за стола. Проминаючи пансіон, я почув арію Герцога з «Ріголетто», яку виконував глибокий потужний баритон. Мушу визнати, спів був чудовий, але щось у ньому мені не подобалося. Так і не добравши, на що ж він хибує, я прудко пішов своєю дорогою.

Повернувшись сюди серед дня, я зауважив старшу з дівчат, що стояла на веранді з високим чоловіком у чорному – саме його я сподівався побачити. Весь день у мене в голові тільки те й було, що бажання дізнатися бодай щось про цих людей, отож я постановив вивідати все можливе в будь-який спосіб – аби тільки не ганебний і не безчесний.

Чоловік вів легку приязну балачку. Почувши мої кроки на жорствяній доріжці, він замовк, обернувся і подивився мені у вічі. Середнього віку, чорнявий, напрочуд вродливий, бездо-

ганно вбраний, він поводився вільно, невимушено й елегантно. Його погляд був відкритий і ясний, без найменшого натяку на грубість. А однак він вразив мене й викликав дивне відчуття. Згодом відтворене з пам'яті й розглянуте з усіх боків, воно скидалося на суміш ненависті й остраху... волю не вживати слова «страх». За якусь мить ці двоє зникли, наче за помахом чарівної палички. Йдучи коридором, я побачив їх крізь двері вітальні. Ця пара зайшла всередину через вікно, що сягало підлоги.

Обережно й небезуспішно я розпитав господиню пансіону про її нових жильців. Почуте, з невеликою поправкою на англійську граматику, звучало так: ці дівчата – Полін та Ів Мейнард – приїхали із Сан-Франциско. Полін старша. Чоловік у чорному звався Річард Беннінг, нині опікун дівчат, а перед тим щирий приятель їхнього батька, недавно померлого. Містер Беннінг привіз їх до Браунвілла, сподіваючись, що гірський клімат піде на користь Ів. Як гадали лікарі, їй загрожували сухоти.

У ці стислі й прості аннали господиня вплітала барвистий панегірик – переконливе свідчення впевненості в тому, що містер Беннінг хоче й може заплатити за все найкраще, запропоноване в пансіоні. Господиня була певна, що в опікуна золоте серце: таж він такий відданий своїм чарівливим вихованкам і так зворушливо дбає про їхні вигоди. Вважаючи це твердження необґрунтованим, я подумки ухвалив лаконічний вердикт: «Не доведено».

Атож, містер Беннінг був дуже уважний до дівчат. Прогулюючись на природі, я часто зустрічав їх, деколи в товаристві з іншими гостями нашого пансіонату, які урізноманітнювали монотонність курортного життя вилазками в ущелини, риболовлею й стріляниною з рушниць. І хоча я спостерігав цю трійцю зблизька, наскільки дозволяли правила хорошого тону, та все одно не помічав чогось такого, що могло б якось витлумачити дивні слова, підслухані в лісі. Тим часом я порівняно близько зазнайомився з дівчатами, та й з їхнім піклувальником перекидався поглядами, ба навіть вітався без видимої антипатії.

Минув місяць, і я майже перестав цікавитися їхніми справами, та ось одного вечора нашу невеличку спільноту сколихнула подія, яка нагадала мені про випадок у лісі.

Померла Полін, старша сестра.

Сестри Мейнард мешкали в одній кімнаті, на третьому поверсі. Прокинувшись рано-вранці, Ів застала Полін мертвою. Згодом, коли бідолашна дівчина плакала біля покійниці серед тлуму співчутливих, хоч і не дуже тактовних людей, до кімнати зайшов містер Беннінг і, як мені здалося, хотів узяти Ів за руку. Дівчина звелася й помалу пішла до дверей.

– Це ви... – насилу мовила вона. – Це ваших рук справа. Це ви... ви... ви!

– Вона не при тямі, – тихо сказав опікун.

Він насував на вихованку в такт її кроків, вступившись їй у вічі, й у цьому погляді не було ані крихти ніжності та співчуття. Ів зупинилася, звела була руку в жесті звинувачення, та безсило впустила її. Розширені зіниці звузилися, повіки помалу опускалися, прикриваючи дивовижну неспокійну красу очей; дівчина застигла й сплотніла, як її мертва сестра. Беннінг узяв її за руку й м'яко обняв за плечі, ніби хотів підтримати й заспокоїти. Раптом Ів заридала й притулилася до нього, як дитина до матері. Він усміхнувся так, що мене це дуже прикро вразило (мабуть, усяка усмішка подіяла б так само), й тихо вивів дівчину з кімнати.

Відбулося дізнання, виголошено звичний тоді вердикт: смерть настала внаслідок серцевої хвороби. У той час ще не винайшли серцевої недостатності, а на довше життя бідолашній Полін таки не стачило серця. Тіло забальзамував і повіз до Сан-Франциско хтось викликаний звідти. Ів Мейнард і Річард Беннінг не поїхали разом із ним на похорон. Готельні пліткарі вважали таку поведінку дивною, ба навіть дуже дивною, але наша добросерда господиня самовіддано стала на захист грудьми – сказала, що все це пояснюється слабким здоров'ям міс Мейнард. Не було помічено, щоб котрась із двох осіб, найбільш потерпілих у цій справі й, очевидно, найменш у ній зацікавлених, щось комусь та й пояснювала.

Якось увечері, коли минув тиждень після смерті Полін, я вийшов на готельну веранду, щоб забрати забуту там книжку. В місячній тіні кількох витких лоз я зауважив Річарда Беннінга. Сподівався його побачити, бо ще перед тим почув низький приємний голос Ів Мейнард. Вона стояла перед опікуном, поклавши руку йому на плече, й дивилася йому у вічі. Беннінг тримав її за другу руку, поважно й граційно схиливши голову. Стоячи й

спостерігаючи цю пару в позі коханців, я знімав ще дужче, ніж того пам'ятного вечора в лісі. Вже хотів був забратися звідти, але тут озвалася Ів. Її слова і поза так різно контрастували, що я залишився на місці – ноги прикипіли до землі.

– Ви відберете в мене життя, – сказала вона, – як уже відібрали в Полін. Знаю ваші наміри, як і можливості. Нічого не прошу, крім одного. Доведіть до кінця вашу справу без зайвого зволікання й дайте мені спокій.

Опікун не відповів – просто відпустив долоню Ів, зняв її руку зі свого плеча, обернувся, спустився сходами до саду й зник у заростях. А за якусь мить я почув, неначе з незмірної даліни, його добре поставлений чистий голос. Звучав монотонний варварський наспів, виводячи з підсвідомості чуття якоїсь заморської дивної країни, де живуть істоти, наділені забороненою силою. Цей наспів зачарував мене, та як тільки стих, я отямився й відчув, що випала слухна нагода втрутитися. Виступивши з тіні, я підійшов до дівчини. Вона подивилася на мене поглядом гнаного, зацькованого зайця. Напевно, її наполохала моя несподівана поява.

– Міс Мейнард, – озвався я, – попрошу вас сказати, хто цей чоловік і чому він справляє над вами владу. Мабуть, я грубо поводжуся, але наразі не час для бездіяльної люб'язності. Коли жінці загрожує небезпека, кожний чоловік має право втрутитися.

Ів слухала безпристрасно, мало не байдуже. Коли я закінчив, вона заплющила великі блакитні очі, неначе страшенно втомилася.

– Ви нічого не зможете вдіяти, – відповіла вона.

Я схопив її за руку й злегка потряс. Так розбуркують людину, що ось-ось зомліє.

– Отямтеся! – сказав я. – Треба щось та й робити. Дозвольте мені вас захистити. Ви сказали, що цей чоловік убив вашу сестру, і я вам вірю... Ви сказали, що він уб'є вас, – теж вірю.

На те вона тільки глянула мені у вічі.

– Ви ж розкажете мені все як є, хіба ні? – докинув я.

– Нічого не треба робити. Кажу вам... нічого. Навіть якби я могла щось учинити, то й не починала б. Зрештою, це вже не має найменшого значення. Ми побудемо тут ще два дні, а тоді поїдемо. Далеко, дуже далеко! Якщо ви щось зауважите, то мовчіть про це, будь ласка.

– Гей, дівчино, та це ж безголов'я! – вдався я до грубого тону, щоб вибити Ів із мертвотної млявості. – Ти звинуватила його в убивстві. Якщо зараз же не поясниш, у чому річ, то мені доведеться звернутися до влади.

Еге ж, тон подівав, але зовсім не так, як мені хотілося б. Гордо звівши голову, вона проказала:

– Сер, не втручайтеся в те, що вас не обходить. Це моя справа, містере Моране, а не ваша.

– Ця справа обходить кожного чоловіка в країні... в усьому світі, – відповів я, так само холодно. – Мабуть, ви не любили своєї сестри, натомість я принаймні непокоюся вами...

– Послухайте, – перебила Ів, схилившись до мене. – Я дуже любила сестру. Бог не дасть збрехати! А ще дужче – понад усе, неказанно – я кохаю його. Ви підслухали, дізналися таємницю й не смієте скористатися нею на шкоду йому. Я ж усе заперечуватиму. Ваше слово проти мого – ось що вийде. Гадаєте, ота ваша влада повірить вам, а не мені?

Дівчина вже усміхалась, як янгол, а я – поможи мені, Господи! – вже закохався в неї по самі вуха! Невже вона у якийсь спосіб, знаний жінкам, вловила мої почуття? У всякому разі, Ів поведилася зовсім інакше, ніж раніш.

– Будь ласка, – вкрадливо й прохально мовила вона, по-приятельському взявши мене за руку, – пообіцяйте мені, що будете чемним. Ходімо прогуляймося. Він не дізнається... його не буде всю ніч.

Ми походжали по залитій місячним сяйвом веранді. Здавалося, Ів забула про свою недавню втрату. Вона по-дівочому вуркотіла й шепотіла про всілякі дрібнички та дурнички у Броунвіллі, а я, збентежений, мовчав. Мав відчуття, що мене втягують у якусь інтригу. Дивна річ, це чарівне невинне створіння свідомо й холоднокрівно зраджувало чоловіка, про кохання до якого зовсім недавно зізналося й ладне було задля нього віддати життя.

«Еге ж, – подумав я, недосвідчений, – це справді щось нове під сонцем. Циганським».

Циганське сонце – сиріч місяць – на те, либонь, усміхнулося.

Наостанок я взяв з Ів обіцянку завтра пополудні – перед тим як розлучитися назавжди – прийти до Старого Млина, однієї з браунвіллських пам'яток, спорудженої 1860 року.

– Якщо його не буде поблизу, – серйозно додала вона, коли я відпустив руку, подану мені на прощання. Хай простять мене, грішного, всі святі, але я зробив марну спробу знову заволодити її рукою, почувши такі чарівливі слова. Як сказав один мудрий француз, чарівливою ми вважаємо жіночу невірність тільки тоді, коли стаємо її метою, а не жертвою. Чи так, чи сяк, але тої ночі янгол сну, вділяючи свою благодать, оминав мене до самого ранку.

Наступного дня міс Мейнард, якої не було на обіді в «Браунвілл-гаусі», мовчки підійшла до мене на веранді, вбрана в дуже скромний костюм для прогулянок. Очевидно, «його не було поблизу». Ми помалу пішли дорогою до Старого Млина. Моя супутниця не видавалася недоступною. З примхи вона то брала мене за руку, то відпускала. Її настрій – або ж, точніше, низка різних настроїв – був такий самий мінливий, як сонячні відблиски на брижах. Вона жартувала так, ніби ніколи й не чувала про смерть, сміялася з найменшої причини, а тоді зразу ж наспівувала кілька тактів сумної пісні з такою ніжністю, що мені доводилося відвертатися, щоб приховати, як впливає на мене її штука чи то пак нештучність. Ів заводила дивну мову про химерні речі й час від часу забиравалась аж до самої філософської безодні, куди я ніколи не наважився б ступити. Одне слово, ця дівчина заворожувала мене в незчисленні способи. З кожним кроком я впадав у дедалі глибший шал, дедалі грубішу духовну нетактовність. Набирала ваги відповідальність за сумління, яке мало б, наче полісмен, покласти край порушенням мого ж таки спокою.

Діставшись до Старого Млина, Ів не зупинилася й звернула на стежину, що вела через зжате поле до струмка. Перейшовши його абияк збитим докупи мостом, ми далі простували цією стежкою, що тепер здіймалася до одного з наймальовничіших місць в окрузі – Орлиного Гнізда. Ця вершина скелі височіла на кількасот футів понад лісом. Звідси, з верхотури, відкривався широкий краєвид на іншу долину й пасмо пагорбів, що тепер багровіли під останніми променями призахідного сонця.

Поки ми дивилися, як світло втікає дедалі вище від завойовницького напливу пільми, що заливала долину, пролунали кроки, й зразу ж перед нами постав Річард Беннінг.

– Я побачив вас з дороги, – недбало кинув він, – ото й підійшов.

Ні в сих ні в тих, я пробурмотів щось ввічливе й брехливе замість ухопити його за горло та спихнути вниз, на вершки дерев. Натомість на Ів його поява вплинула миттєво і недвозначно. Її обличчя змінилося – засвітилося від кохання; очі променіли сяйвом, що затьмарило відблиски заграви в них.

– Я така рада, що ви прийшли! – мовила вона, подаючи йому обидві руки. Господи, це ж щира правда!

Сівши на землю, він почав жваво й по-вченому теревенити про дикорослі квіти цього краю, мав-бо при собі добрячого букета. Посеред однієї зі своїх дотепних фраз опікун раптом змовк і втупився в Ів, яка сиділа, спершись на пенюк, і неухважно сплітала травинки. Вона стривожено підняла очі, ніби відчувши цей погляд, тоді звелася, відкинула трав'яне плетиво й спроквола відійшла від Беннінга. Він теж підвівся, не зводячи з неї очей і не випускаючи букета з рук. Дівчина обернулася, ніби хотіла щось сказати, але змовчала. Добре пам'ятаю подробицю, яку тоді не до решти усвідомив, – моторошний контраст між усмішкою на вустах і жахом в очах дівчини, який напливав під невідчипним владним поглядом Беннінга. Досі не можу усвідомити, як до такого дійшло. Тямлю тільки, що Ів Мейнард з янгольською усмішкою на губах і з виразом жаху в прекрасних очах підійшла до краю обриву, скочила й полетіла вниз, ламаючи гілля сосон.

Уже й не пригадаю, як я спустився зі скелі й скільки часу це тривало. Річард Беннінг випередив мене. Я застав його навколішки перед понівеченими рештками, які щойно були юною красунею.

– Мертва... авжеж мертва, – байдуже й холодно сказав він. – Піду до міста по допомогу. А ви побудьте, будь ласка, тут.

Беннінг встав і вже рушив був, але спинився й обернувся.

– Ви, звичайно ж, спостерегли, друже, – сказав він, – що Ів скочила сама, без принуки. Я не встиг перешкодити їй. А ви не знали, в якому стані її психіка, тому не могли навіть припустити щось таке.

Ці слова довели мене до шалу.

– Це ви її вбили, – сказав я йому. – З таким самим успіхом ви могли б узяти у ваші трикляті руки бритву й перетяти їй горло.

Він не відповів, тільки знизав плечима. Тоді відвернувся, рушив і зник за деревами. Невдовзі до мене із сутінок долинула арія «Серце красуні...» з «Ріголетто», яку наспівував соковитий, сильний баритон.

Сумнозвісний заповіт Гілсона

Гілсонові справи були кепські. Так звучав короткий, холодний, хоч і не без дрібки співчуття, присуд маммон-гіллських¹ вершків – вердикт респектабельної частини громадян. Протилежна, або ж супротивна частина, непосидливі представники якої з налитими кров'ю очима товчуться біля шинквасу в «западні» Моллі Герні, тоді як стовпи респектабельності попивають бренді з цукром у розкішному салуні містера Джо Бентлі, ухвалила загалом подібний вердикт, хоч і висловлений у мальовничішому стилі, з допомогою образних висловів, які тут не варто цитувати. Коротко кажучи, в думці про Гілсона містечко Маммон-гілл становило одне ціле. Треба визнати, що – принаймні з перспективи часу – в містера Гілсона все складалося далеко не найкращим чином. Вранці його привів до містечка містер Brentшо й привселюдно звинуватив у конокрадстві. Тим часом шериф заходився ладити до Дерева новеньку манільську мотузку, а Піт-тесля в часових проміжках між скляночками споруджував соснову скриню – на зріст і ширину містера Гілсона. А якщо вже спільнота проголосила вирок, то Гілсона тепер відділяла від вічності суто формальна судова процедура.

Ось короткі й прості відомості про ув'язненого. Донедавна він мешкав у Нью-Джерусалемі², над північною притокою річки Літл-Стоуні, звідки й перебрався на нововідкриті родовища в Маммон-гіллі. Це сталося незадовго до початку золотої лихоманки, через яку його попереднє місце проживання збез-

¹ Фіктивне місто. Його назва означає «пагорб Маммони».

² За часів, коли Бірс написав це оповідання, в Каліфорнії був тільки один Нью-Джерусалем, містечко золотошукачів, якому згодом дали іншу назву – Петролія.

люділо. Відкриття золотих розсипів випало дуже впору містерові Гілсону, бо саме тоді нью-джерусалемський комітет пильності¹ натякнув, що йому задля поліпшення, ба навіть збереження своїх життєвих перспектив краще б переселитися деінде. А що в переліку місць, де наш герой міг би без ризику оселитися, не значилася жодна з його давніх адрес, то він, природно, вибрав Маммон-гілл. Склалося так, що невдовзі до Маммон-гілла посунули всі нью-джерусалемські судді, й це спонукало Гілсона до певної обачності. Однак він і далі викликав підозру, бо ж ніхто й ніколи не бачив цього новосела за порядною працею в царині, дозволеній суворим місцевим кодексом моралі, хіба що за грою в покер. Ходили чутки, що він призвідця зухвалого обкрадання золотоносних жил, недавно скоєного з допомогою щітки й таза.

Серед тих, чия підозра визріла у тверде переконання, виділявся містер Brentшо. З усякої більш чи менш зручної нагоди він виголошував свою готовність довести зв'язок містера Гілсона з ганебними нічними наскоками на золотопромивні жолоби, а також відкрити сонячним променям дорогу крізь тіло кожного, хто вважатиме доцільним висловити іншу думку. При містерові Brentшо ніхто не утримувався від заперечення його думки так послідовно, як миролюбний джентльмен, найближче причетний до цієї справи. Хай там як воно було насправді, а достовірно відомо те, що Гілсон ходив до салуну Джо Бентлі грати у фараона й частенько програвав за один вечір більше «чистого пісочку», ніж, за даними місцевих літописців, міг би чесно заробити грою в покер за весь час проживання в селищі. Кінець кінцем власник салуну – мабуть, побоюючись втратити вигідніше заступництво містера Brentшо – категорично відмовився допускати Гілсона до картярських столиків і відверто та рішуче дав йому зрозуміти, що привілей програвати гроші в «цьому закладі» залежить від того, чи властиві гравцю всіма визнана порядність у комерційних справах та бездоганна репутація громадянина, що логічно впливає з цих двох чеснот і ґрунтується на них.

---

¹ У США – громадська організація, яка підтримувала порядок і призначала кару за його порушення, коли не було добре налагодженого судочинства.

Отож маммон-гіллська спільнота вирішила, що настав слушний час узятися за особу, затаврувати яку найшанованіший громадянин мав за святий обов'язок, нехай це й коштувало йому чималого збитку. Зокрема, переселенці з Нью-Джерусалема помалу позбувалися колишньої терпимості, породженої гумористичним ставленням до промаху, якого допустилися, вигнавши осоружного сусіда звідти, звідки самі виїхали, й відтак переселившись туди, де він уже мешкав. Зрештою, Маммон-гілл дійшов одностайності. Сказано було небагато, але в повітрі зависла думка про те, що Гілсона конче треба повісити. Однак за такого критичного стану справ він став подавати ознаки зміни на краще якщо й не свого внутрішнього світу, то принаймні способу життя. Напевно, причина полягала в тому, що разом із втратою доступу до «закладу» Джо Бентлі наш герой втратив інтерес до золотого піску, не маючи куди його дівати. В усякому разі, ніхто вже не докучав промивним жолобам. Але надлишкову енергію такої натури, як у Гілсона, годі втримати в рамках, і він – мабуть, за звичкою – далі тримався кривої доріжки, якою досі йшов на вигоду містерові Бентлі. Після кількох невдалих спроб розбою на великій дорозі (якщо хтось відважиться так грубо назвати невинні наскоки на диліжанси) невгамовний чоловік вдався до скромних випадів у царині конокрадства, і під час одного з таких, вельми обнадійливого, коли здавалося, що у вітрила справ подув попутний вітер, сталася кораблетроща. Імлистої місячної ночі містер Brentшо, їдучи верхи, догнав Гілсона, якому очевидно нетерпеливилось покинути межі тутешньої округи, захопив повід, що з'єднував зап'ясток з вудилами гнідої кобили містера Гарпера, фамільярно поплескав конокрада по щоці цівкою великокаліберного револьвера й попрохав зробити честь – розвернутися й підтримати компанію в подорожі до Маммон-гілла.

Еге ж, кепські були Гілсонові справи.

Вранці після арешту його судили, визнали винним і ухвалили вирок – повішання. Щоб закінчити оповідь про земну путь підсудного, залишається тільки звершити кару, аби була змога докладніше розглянути його духівницю, з превеликим трудом складену у в'язниці. У цьому документі смертник, керуючись, мабуть, туманним і неповним уявленням про право ловця на винагороду, заповів усе, що мав, своєму «веконавциві духив-

ниці» – містерові Brentшо. Однак заповіт набирав сили тільки за умови, що спадкоємець власноруч зніме тіло заповідача з Дерева і «пухуває як годиця».

Отож містера Гілсона... я мало не написав «порішили», але стримався, бо ж у цьому безсторонньому викладі фактів та подій і без того надмір просторічних слів та виразів. До того ж спосіб, у який виконали волю закону, можна точніше описати терміном, який вжив суддя, оголошуючи вирок: «підвісили».

У належний час містер Brentшо – цілком можливо, трохи зворушений простакуватістю духівниці – прийшов до Дерева зірвати дозрілий плід. І, звільнивши тіло від зашморгу, знайшов у кишеньці камізельки належним чином засвідчене доповнення до цього документа. Сама суть застороги в доповненні пояснила, чому заповідач приховав його й не зразу довів до відома. Справді, якби містер Brentшо наперед знав умови, на яких мав стати спадкоємцем, то він, звісно, відхилив би пов'язану з ними відповідальність. Засторога зводилася ось до чого.

Оскільки деякі особи в різний час і в різних місцях стверджували, що заповідач обкрадав їхні золотоносні лотки, то якщо протягом п'яти років від дня складення цього документа хтось із потерпілих обгрунтує свої претензії в судовому порядку, цей потерпілий має право одержати як відшкодування збитків усе рухоме і нерухоме майно, що належало заповідачу до самої смерті, з відрахуванням судових витрат і визначеної винагороди виконувачеві духівниці, Генрі Клеєві Brentшо. Якщо таких потерпілих осіб виявиться дві або більше, то спадок належить розділити між ними порівну. Якщо нікому не вдасться в судовому порядку довести провину заповідача, то все майно, з відрахуванням вищезгаданих судових витрат, перейде в повну власність названого Генрі Клея Brentшо, як зазначено в основному тексті заповіту.

Синтаксис цього незвичайного документа міг би стати предметом критичних зауваг, однак зміст написаного був прозорий. Орфографія не вписувалася в жодну з прийнятих систем, але, будучи переважно фонетичною, не могла стати причиною двозначних трактувань. Як висловився суддя, що засвідчив духівницю, треба було б мати п'ять тузів на руках, щоб її побити.

Добродушно усміхнувшись, містер Brentшо з потішною церемонністю звершив печальний ритуал поховання, склав

належну присягу як виконувач духівниці й умовний спадкоємець – відповідно до закону, наспіх ухваленого (на настійну вимогу депутата від Маммон-гіллського округу) в одному веселенькому законодавчому органі. Як згодом з'ясувалося, той закон також передбачав запровадження трьох-чотирьох прибуткових необтяжливих посад і асигнування значної суми із громадських фондів на будівництво залізничного моста. Ця споруда, мабуть, краще пригодилася б у місцевості, де є залізниця.

Звичайно ж, містер Brentшо не сподівався на якийсь прибуток від заповіту й не мав наміру зав'язати в судовій тяганині, пов'язаній з цим незвичним доповненням. Гілсон, хоч частенько й смітив грошима, та належав до таких людей, що податкові чиновники раді, коли не доводиться за них доплачувати. Проте під час першого ж поверхового й суто формального огляду паперів покійника знайшлися документи про його солідне нерухоме майно у східних штатах і чекові книжки на неймовірні суми, поміщені в кількох кредитних установах, менш вимогливих, ніж установа Джо Бентлі.

Ця приголомшлива новина миттєво поширилась на всю округу, і Маммон-гілл охопило гарячкове збудження. Місцева газета «Патріот», редактор якої був один із натхненників процедури спровадження Гілсона з Нью-Джерусалема, опублікувала хвалебний некролог і заодно привернула увагу читачів до негідної поведінки сквогалчського «Вісника», який зневажив чесноти небіжчика підлабузницькими лестощами. А той за життя гидував цією паскудною газеткою, ані в руки її не брав. Ці панегирики аж ніяк не відбили охоти потерпілим від крадіжок претендувати на Гілсонове майно. Хоч і велике, та воно видавалося мізерним порівняно з незліченною кількістю лотків, яким нібито завдячувало своє походження. Вся округа рушилась як один!

Містер Brentшо теж не сидів склавши руки. Спритно застосувавши деякі скромні допоміжні засоби, він зразу ж звів над останками свого благодійника коштовний пам'ятник, що височів над усіма непоказними нагробками, й завбачливо наказав викарбувати на ньому епітафію, яку сам склав на славу порядності, громадянського духу та інших чеснот того, хто навіки спочив, «ставши невинною жертвою зміїного поріддя наклепників».

Крім того, Brentшо залучив найвидатніших місцевих юридичних талантів обороняти добре ім'я свого покійного друга, і

упродовж п'яти довгих років каліфорнійські суди розглядали тяжби, викликані Гілсоною духовницею.

Проти вигадливого правничого крутійства він виставляв ще вигадливіше. Домагаючись свого підкупом, він пропонував ціни, від яких ходив ходуном ринок. У своїй оселі містер Brentшо приймав суддів і їхніх коней так гостинно, як ніде в Каліфорнії. Щоб спростувати кривосвідчення, він знаходив свідків, що брехали значно переконливіше.

Не обмежившись стінами храму сліпої богині, битва за спадок охопила пресу, церкву й вітальні, бушувала на ринку, біржі та в школі, на золотоносних жилах і міських перехрестях. Та ось добіг кінця останній день п'ятирічного терміну судових тяжб, і запала ніч над краєм, де вмерла мораль, обросло грубою шкірою сумління, змалів, ослаб і затуманився здоровий глузд. Зате містер Brentшо святкував перемогу.

Так сталося, що того вечора затопило куток кладовища, де лежав нині шанований прах Мілтона Гілсона, есквайра. Від ненастанних дощів Кошачий струмок вийшов із русла, хлинув по берегах лютою повинню, вирив потворні ями всюди, де будь-коли турбували рискалем землю, а тоді наче засоромився за скоєне святотатство й відступив, виставивши на видноту багато чого, що досі по-святенницькому ховалося від людського ока. Навіть славетний пам'ятник Гілсонові, гордість і слава Маммон-гілла, вже не височів німим докором «змійному поріддю наклепників». Через підкоп, учинений потоком, він звалився. Нечестива повінь випорпала з-під землі убогу трухляву соснову домовину – оголила жалюгідну протилежність помпезному монументові, який тепер гігантським окличним знаком наголошував відкриту істину.

У цю юдоль печалі прийшов містер Brentшо, піддавшись невловимому неясному потягу, якого він не пробував ні витлумачити, ні здолати. Він став зовсім іншою людиною. П'ять років клопоту, тривоги й напруги всіяли сивиною чорні кучері, зігнули стрункий стан, загострили риси обличчя й перетворили ходу на непевне човгання. Не менш згубно вплинули ці роки запеклої боротьби на серце і розум. Безтурботна добродушність, що колись спонукала його взяти на себе клопіт із власністю небіжчика, поступилася місцем ненастанному смутку. Ясний гострий розум виродився в старече недоумство дру-

гого дитинства. Широкий світогляд звузився до меж однієї ідеї, на місці колишнього розважного цинічного вільнодумства в його душі тепер билась і трепетала тіньовим кажаном невідступна віра в надприродне, зловісна провість божевілля. Свідомість хворобливо й вперто, по-схибленому чіплялася за одним-одне переконання, ні в чому іншому не певна. То була непохитна певність у тому, що покійний Гілсон ні в чому не завинив. Містер Brentшо так часто присягав про цю невинність перед судом, так часто запевняв про неї у приватних розмовах, стільки разів тріумфував, довівши її дорого купленими свідченнями (того самого дня останній долар Гілсонового спадку заплачено містерові Джо Бентлі, останньому оборонцеві честі покійника), що така певність стала для нього чимось на кшталт релігійної догми. Це була головна, засаднича, непохитна життєва істина, єдина щира правда у світі брехні.

Цього вечора Brentшо задумливо сидів над поваленим пам'ятником і силкувався при непевному світлі місяця прочитати слова епітафії, які п'ять років тому придумав, пирхаючи зо сміху. Не зберігся у пам'яті той давній випадок, а нині на очі зненацька набігли сльози каяття. Згадалося своє неправдиве звинувачення, яке довело до смерті достойного чоловіка. А таки неправдиве, бо ж під час процесуальних дій містер Гарпер, керуючись якимись уже забутими мотивами, присягнув, що у дрібній справі з гнідою кобилою містер Гілсон діяв відповідно до Гарперових таємних побажань і зберіг таємницю ціною свого життя. І раптом усе, що сам містер Brentшо зробив задля доброї пам'яті про свою жертву, видалося йому дріб'язковим і нікчемним, знеціненим корисливістю.

Ось так він сидів і мучив сам себе даремним каяттям, аж тут на очі впала легка тінь. Місяць, завислий низько над обрієм, затуляла якась невиразна водяниста хмарка. Коли вона пересунулася й місячне проміння полилося на неї збоку, стало видно чіткі, виразні обриси постаті людини. З'ява набирала барви й форми, більшала й наближалася до Гілсонової могили. Від жаху заціпеніли всі чуття й скам'яніло тіло містера Brentшо, від страхітливих домислів затуманіла голова, а однак він зауважив – чи то уявив, що зауважив – дивну подібність цього привида до земного образу Мілтона Гілсона. Саме таким був небіжчик, коли його зняли з Дерева п'ять років тому. Разюча

схожість – аж до вирячених засклілих очей і темної борозни впоперек шиї. Привид був без капелюха та плаща, як і Гілсон у мить, коли руки Піта-теслі обережно вкладали його в бідняцьку дешеву домовину (хтось давно вже зробив і самому Пітові таку добросусідську послугу). Привид – якщо це справді був привид – тримав у руках якусь річ. Годі розгледіти, що ж це таке. Підступивши ще ближче, він зупинився біля труни з останками містера Гілсона, віко якої зсунулося наперекіс. Її вмісту не було видно. Нахилившись, мара висипала з невеликого тазика в домовину щось темне, а тоді покрадьки ковзнула до найнижчої частини цвинтаря. Там потік розмив безліч могил, оголив і відкрив труни, а тепер дзюрчав поміж них, стиха шепочучи й схлипуючи. Ставши біля однієї з трун, привид старанно змів щіткою в тазик усе, що там було, повернувся до своєї домовини й знову поповнив її принесеним. Такі самі загадкові дії повторялися з кожною відкритою домовиною. Час від часу привид занурював наповненого тазика у воду й злегка потрясав ним, щоб позбутися домішок глини та ґрунту, але те, що осідало на дні, незмінно приносив до своєї могили. Одне слово, нетлінний дух Мілтона Гілсона промивав прах своїх сусідів і, як ото дбайливий господар, досипав його до свого власного.

Напевно, це був витвір хворобливої уяви розпаленого гарячкою мозку. Напевно, це був понурий фарс, розіграний жвавими істотами, незчисленні тіні яких юрмляться на межі потойбічного світу. Всю правду відає тільки Бог. Нам же відомо тільки одне: коли сонце нового дня позолотило сплюндроване маммон-гіллське кладовище, найласкавіший промінець упав на бліде застигле обличчя Генрі Клея Brentшо – мерця серед мерців.

Прохач

Відважно прокладаючи дорогу в наметених за ніч кучугурах попереду молодшої сестрички, яка пробиралася слідом і підбадьорювала брата веселими вигуками, дебелий малюк, син одного з найшановніших жителів Грейвілла, раптом спіткнувся об щось приховане під глибоким снігом. Мета цього оповідання – пояснити, що це було і звідки воно взялося.

Ті, кому поталанило проїжджати через Грейвілл удень, не могли не зауважити великого кам'яного будинку, що вінчає невисокий пагорб на північ від залізничної станції, тобто по праву руку, якщо подорожувати до Грейт-Моубрея. Либонь, архітектор цієї доволі понурої споруди «раннього коматозного» стилю скромно уникав слави, а що не міг приховати свого творіння – ба більше, мусив звести його на видноті, то вже старався як міг, щоб нікому не закортіло подивитися на це диво вдруге. Сам зовнішній вигляд Аберсашевої богадільні безумовно засвідчує нехіль приймати вияви уваги й вділяти її людям. Однак ця будівля таки велика й велична. На її спорудження добродійний засновник, провадячи комерційну діяльність у Бостоні, пожертвував прибуток від багатьох партій чаю, шовку та прянощів, доправлених його суднами від антиподів. Ще більше коштів він вклав у фонд утримання притулку. Пустившись на непомірну щедроту, цей безрозсудний чоловік пограбував своїх законних спадкоємців на півмільйона доларів, не менш. А невдовзі він – мабуть, задля того, щоб не муляв очей той велетенський німий свідок нападу ексцентричності, – розпродав усе своє майно в Грейвіллі, відвернувся від сцени марнотратства та й відплив ген за море на одному з власних кораблів. Пліткарки, почерпнувши натхнення безпосередньо з небес, запевняли, що він вирушив на пошуки дружини. Нелегко узго-

дити таке твердження з міркуванням одного грейвіллського дотепника, який усерйоз стверджував, що місцеві перезрілі дівулі на виданні не давали проходу нежонатому філантропові, отож він і покинув нашу долину сліз – сиріч Грейвілл. Хто його зна, як воно було насправді, але доброчинник назад не повернувся. Зрідка долітали непевні вістки про його мандри в чужих краях, понад те ніхто нічого не знав, і для молодого покоління ім'я цієї людини стало порожнім звуком. А проте воно кричало кам'яними буквами з фронтона Аберсашевої богадільні.

Попри свій негостинний вигляд, вона була доволі вигідним сховком від усіх злигоднів, що випадають на долю літнім злиденним людям. На час подій, описаних у цій короткій хроніці, тут проживало зо двадцять старих, але їхньої злобності, сварливості і чорної невдячності з надлишком вистачило б на добру сотню. Принаймні так вважав містер Сайлас Тілбоді, директор богадільні. На його тверде переконання, рада кураторів, приймаючи стариганів замість тих, що перейшли в інший, кращий притулок, ставила перед собою чітко визначену мету – порушувати спокій і випробовувати терпець директора. Сказати по правді, що довше перебував директор на своїй посаді, то твердіше укріплявся в думці, що шляхетний задум засновника богадільні зведено нанівець наявністю в ній підопічних як таких. Містер Тілбоді не міг похвалитися нестримною фантазією, але ту, що мав, цілковито залучив до перетворення богадільні в повітряний замок, де він сам як кастелян хлібосолюно гостює невелике товариство обраних, заможних джентльменів середнього віку, приязно налаштованих і ладних платити за хліб, сіль і дах над головою. У цьому виправленому філантропічному проекті не мали щастя фігурувати куратори, яким містер Тілбоді завдячував свою посаду й перед якими відповідав за свою поведінку. Самі ж вони, на думку згаданого вище містечкового гумориста, орудуючи великим богоугодним закладом, з Божого веління мали схильність до ощадливості. Ми утримаємося від висновків – очевидних, як вважає гуморист; їх-бо не підтверджували і не спростовували підопічні притулку – безперечно, найбільш зацікавлені особи. Вони просто доживали решту життя й сходили в акуратно пронумеровані могили. Натомість тут поселялися інші дідугани, такі подібні до своїх попередників, що більшої подібності не побажав би й

сам Дух Тьми. Якщо богадільня слугувала місцем кари за гріх марнотратства, то наполегливість, з якою старі грішники прагли відбутися в ній покуту, свідчила про щирість каяття. До одного з таких грішників ми хочемо привернути увагу читача.

У своїй одежі він справляв далеко не найприємніше враження. Якби це діялося не взимку, то хтось неухвально міг би подумати, що бачить перед собою хитромудре творіння хлібороба, не схильного ділитися плодами своїх трудів з воронами, які не орють і не сіють. Цю помилку можна було б виправити тільки завдяки тривалому спостереженню, на яке навряд чи заслуговував цей подорожній. Він ішов у зимовому сутінку до богадільні вулицею Аберсаш-стріт не швидше, ніж можна було б сподіватися від городнього опудала, наділеного юністю, здоров'ям і невгамовністю. Поза сумнівом, вбраний погано, а однак не без смаку та елегантності. Очевидно, це прохач, що сподівався поселитись у притулку, а перепусткою туди слугують тільки злидні. Мундири у війську злидарів – це лахміття. По ньому розпізнають рядових, офіцерів і вербувальників.

Увійшовши через браму на подвір'я богадільні, старий почувгав широкою алеєю, вже побілілою від густого снігопаду, й, час від часу немічно обтрушуючи сніжинки, що знайшли в лахмітті зручні пости спостереження¹, нарешті опинився під оглядом великого круглого ліхтаря. Той завжди світився вночі над великими вхідними дверима будинку. Неначе забажавши сховатися від цих викривальних променів, прибулець повернув ліворуч і, пройшовши чималий шмат дороги вздовж фасаду, подзвонив у менш показні двері, над якими напівкругле віконце тьмяно й байдуже позирало ген понад його голову.

Двері відчинив не хто інший, як сам містер Тілбоді у всій своїй величі. Зауваживши відвідувача, який зразу ж оголив голову й трохи зменшив радіус кривизни своєї вічно зігнутої спини, ця велична персону не подала знаку здивування чи досади. Містер Тілбоді був у незвичайно доброму настрої, й цей феномен постав завдяки життєдайному впливу пори року: надійшов-бо Святвечір, а завтра мала настати благословенна

---

¹ В оригіналі «*coigns of vantage*» – вигідні позиції, зручні спостережні пункти. Ремінісценція слів Банко в Шекспіровій п'єсі «Макбет» (дія перша, сцена сьома).

одна триста шістдесят п'ята частина року, яку всі порядні християни відзначають великими подвигами задля милосердя й веселощами. Містер Тілбоді глибоко пройнявся різдвяним духом. Одутле обличчя, яке відрізнялося від невчасно поспілої дині хіба каламутним полиском водянистих оченят, променіло таким уже доброзичливим сяйвом, що аж досада брала: ну чому в ньому не може поніжитися й погрітися усвідомленням своєї важливості цей сановник? Тим часом він, у шапці, в чоботах та в пальті, тримав у руках парасольку, як і личить людині, що ось-ось наразиться на нічну негоду, аби звершити діяння людинолюбства. Щойно покинувши дружину й дітей, містер Тілбоді налаштувався рушити до середмістя. Мав намір придбати все те, що кожного року додає правдоподібності байці про череватого святого, який забирається в димарі й винагороджує чемних, особливо ж правдивих, хлопчиків та дівчаток. Тому-то господар оселі й не запросив старого увійти, лишень привітно поздоровкався.

– Добрий вечір! Дуже вчасно ви прийшли. Ще хвилина – і не застали б мене. Я дуже кваплюся. Ходімо, трохи пройдемося разом.

– Дякую, – відповів прибулець. У світлі, яке впало з прочинених дверей, було видно, що на його бліде, худе, доволі шляхетне обличчя насунув вираз чогось подібного до розчарування. – Скажіть... а що рада кураторів... що з моїм проханням?..

– Куратори зійшлися на думці відхилити ваше прохання, – мовив містер Тілбоді, зачинивши двері як до оселі, так і до притулку й обірвавши два промінці – світла і надії.

У різдвяні дні деякі почуття геть недоречні, але Іронія, як і Смерть, не зважає на календар.

– Господи! – вигукнув старий, але таким тонким і хрипким голосом, що вигук не міг справити відповідного враження на його двох адресатів і видався недоречним принаймні першому з них. Що ж до Другого... але не нам, простим мирянам, про те судити.

– Еге ж, – повів далі містер Тілбоді, пристосовуючись до ходи свого супутника, який машинально й не дуже вдало старався ступати у свої сліди, ще помітні на снігу, – за обставин, доволі незвичних... ви ж розумієте... рада кураторів вирішила, що прийняти вас навряд чи доцільно. Як директор притулку і

секретар *ex officio*¹ високошановної ради (від урочистого виголошення цих титулів великий будинок за пеленою заметілі ніби втратив частину своєї величі), вважаю конче потрібним повторити вам слова голови ради кураторів, диякона Байрама: ваша присутність у притулку для старців за нинішніх обставин дуже небажана. Я мав за обов'язок передати високоповажаній раді все те, що ви розповіли мені вчора, – про вашу скруту, про хвороби й про випробування, яких вам, із Божої волі, довелося зазнати, перш ніж особисто подати слухне прохання. Однак після ретельного і, я б навіть сказав, благочестивого його розгляду, якому сприяло також почуття милосердя, природного напередодні Різдва, рада дійшла висновку, що було б непростимим гріхом завдати шкоди діяльності богоугодному закладу, який Провидіння довірило нашому піклуванню.

На той час вони вийшли на вулицю. Крізь завію ледве мрів вуличний ліхтар навпроти брами. Сліди старого вже замело, й він завагався, ніби не знаючи, куди податися. Містер Тілбоді пройшов трохи вперед і оглянувся, неохочий відмовитися від нагоди повправлятися в красномовстві.

– Отже, за цих обставин, – підсумував він, – рішення...

Але до старого прохача вже не доходили ці пустослівні пишномовні тиради. Він перетнув вулицю, вийшов на пустир і непевно рушив куди ноги несуть. А що не було куди податися, то вибір напрямку був не такий уже безглуздий, як могло б видатися на перший погляд.

Ось так і сталося, що вранці наступного дня, коли грейвілльські дзвони бемкали особливо весело й лунко на честь Різдва, дебелий малюк, син диякона Байрама, пробираючись крізь замети до храму Божого, спіткнувся об мертве тіло Амоса Аберсаша, філантропа.

---

¹ На посаді; з обов'язку (*лат.*).

Сторож покійника

I

В одній із горішніх кімнат занедбаного будинку, який стоїть у частині Сан-Франциско, відомій під назвою Північний Берег, лежав накритий простирадлом труп. Було близько дев'ятої години вечора, кімнату тьмяно освітлювала єдина свічка. Попри те, що стояла тепла погода, і всупереч звичаю вділяти небіжчикові вдосталь повітря, обидва вікна зачинено й запнуто гардинами. Скромна обстава складалася з крісла, конторки зі свічкою та довгого кухонного стола, на якому лежав небіжчик. Якби тут опинився хтось спостережливий, то зауважив би, що ці предмети – і тіло теж – потрапили сюди зовсім недавно. Вони ще не встигли загорошитися, тоді як всю решту вкривав товстий шар порошу, а в кутках висіло павутиння.

Крізь простирадло виразно проступали контури тіла й навіть риси обличчя, неприродно загострені. Вважають, що така особливість властива всім мерцям, а насправді ж – тільки тим, яких знищила важка хвороба. Судячи з тиші, можна було виснувати, що вікна виходять не на вулицю. Слушний висновок – із них відкривався вид на крутий схил скелі, до якої прибудували це житло.

Неподалік дзигарі на дзвіниці вибивали дев'яту з млявістю, яка свідчила про таку байдужість до плину часу, що хоч-не-хоч, а здивуєшся, чому вони взагалі завдають собі клопоту це робити. Цієї миті відчинилися двері, до кімнати увійшов чоловік і попростував до мерця. Тим часом двері зачинилися – ніби самі собою, скреготнув ключ, клацнув замок, залунали й стихли кроки в коридорі. Либонь, цього чоловіка ув'язнили. Наблизившись до стола, він трохи постояв, подивився на тіло,

тоді злегка знизав плечима, підійшов до вікна й підтягнув угору гардину. Надворі залягла смоляна пільма. Чоловік змахнув пил із шибки, й стало видно, що ззовні, на відстані кількох дюймів від неї, маячать міцні залізні ґрати, вмуровані в стіну. Виявилось, що й на другому вікні такі самі ґрати. Він не здивувався, навіть рами не підняв. Якщо це й в'язень, то цілком покладистий. Оглянувши кімнату, він сів у кріслі, вийняв із кишені книжку, присунув ближче конторку зі свічкою й почав читати.

Цей смаглявий, гладко поголений шатен мав не більш як тридцять років. На худорлявому обличчі виділялися подовгастий ніс, широкий лоб і тверде підборіддя – вольове, як вважають наділені такою рисою люди. Сірі очі дивилися пильно й не бігали. Тепер їх погляд майже невідривно впирався у сторінки. Час від часу молодик зиркав на тіло – очевидно, не під впливом бридкого вабливого зачарування, якому в таких умовах підлягають навіть сміливці. Ані не з свідомого спротиву діаметрально протилежному впливові, якому могли б піддатися слабкодухи. Наш герой дивився на мерця так, немовби прочитане в книжці навело на гадку про все, що є в кімнаті. Безперечно, сторож покійника виконував свій обов'язок належним чином – розважно й холоднокровно.

За якихось півгодини він відклав книжку – мабуть, дочитав розділ. Тоді звівся, відніс конторку в куток біля вікна, взяв свічку й повернувся до порожнього каміна, край якого сидів із самого початку.

Перегодивши трохи, молодик підступив до тіла, підняв край простирадла й відкрив кучму темного волосся та тонку фланельку на обличчі, під якою його риси видавалися ще гострішими, ніж було досі. Затулившись від світла дашком долоні, він якийсь час спокійно, серйозно і шанобливо дивився на свого знерухомілого компаньйона. Вдоволений оглядом, знову покрив обличчя простирадлом, повернувся до крісла, взяв із підсвічника кілька сірників і поклав у кишеню. Тоді вийняв із підсвічника недогарок і кинув на нього критичним оком, оцінюючи, чи надовго вистачить світла від решток свічки завдовжки менш ніж два дюйми. Десь за годину кімнату поглине темрява. Молодик поставив свічку на місце й задув її.

II

У лікарському кабінеті на Керні-стріт троє медиків сиділи за столом, пили пунш і курили. Господар, тридцятирічний доктор Гелберсон, був старший від гостей. Наближалася північ, пуншу не бракувало.

– Неможливо позбутися забобонного страху, з яким живі люди ставляться до мерців, – ствердив господар. – Це спадкова риса, якої не варто соромитися. Так само як, наприклад, вродженого браку здібності до математики. Або ж схильності до обману.

Гості засміялися.

– Невже не варто людині соромитися за те, що вона бреше? – спитав наймолодший, ще студент.

– Мій любий Гарпере, я не про те. Схильність до брехні й сама брехня – це різні речі.

– Ви стверджуєте, – втрутився третій, – що ця забобонна й безглузда боязнь мерців властива геть усім. А я її не почуваю.

– Проте цей страх закладений у вашому єстві, – відказав Гелберсон. – За певних умов, коли настане те, що Шекспір назвав слухним часом¹, він дуже прикро дасть про себе знати й відкриє вам очі. Зазвичай медики і солдати стійкіші проти нього, ніж інші люди.

– Медики і солдати! А чому ви не назвали катів? Був би тоді повніший перелік різновидів убивць.

– Е ні, мій любий Манчере. Суди присяжних не дають катам можливості аж так призвичаїтися до смерті, щоб збайдужіти до неї.

Юний Гарпер взяв зі столика сигару й повернувся до свого крісла.

– То за яких же, на вашу думку, умов той, кого породила жінка, міг би дуже прикро пересвідчитися, що йому теж притаманна ця наша спільна слабкість? – доволі мудровано спитав він.

---

¹ Йдеться про вираз «*confederate season*», який вжив Луціан у п'єсі «Гамлет» (дія третя, сцена друга): «Рука тверда, мисль чорна, смертний сік // І слухний час – ніхто не визна повік» (переклад Леоніда Гребінки).

– Та досить замкнути когось на всю ніч наодинці з мерцем у якомусь безлюдному будинку, в темній кімнаті, де немає ковдри, щоб залізти під неї й не бачити страхіття. Якщо той сміливець перебуде ніч і не збожеволіє, то матиме право хвалитися тим, що не з жіночого лона вийшов, ба навіть не за допомогою кесарового розтину, як ото Макдуф¹.

– Я вже подумав був, що кінця-краю не буде балаканині про умови, – зауважив Гарпер. – Знаю одного чоловіка, не медика й не солдата, що прийме вашу умову й зважиться зробити таке на спір. Можете призначити будь-яку ставку.

– І хто ж це?

– Його прізвище Джаретт. Нетутешній чоловік, приїхав сюди, як і я, із Нью-Йорка. Не маю грошей поставити на нього, але він сам на себе поставить будь-яку суму.

– Звідки ви знаєте?

– Та його хлібом не годуй, дай тільки побитися об заклад. Що ж до страху... Як знаю, Джаретт вважає це почуття чимось на зразок корости. Або ж якоїсь особливої ересі.

– Який він на вигляд? – очевидно зацікавився Гелберсон.

– Схожий на Манчера... як брат-близнюк.

– Приймаю парі, – запалився Гелберсон.

– Красенько дякую. Таке порівняння робить мені честь, – протягнув Манчер, якого вже брав сон. – А чи не міг би і я побитись об заклад?

– Тільки не зі мною, – відказав Гелберсон. – Не потребую ваших грошей.

– Гаразд, – сказав Манчер. – Тоді я ляжу трупом.

Усі засміялися.

Ми вже знаємо наслідки цієї немудрої розмови.

III

Містер Джаретт загасив недогарка – про всякий несподіваний випадок. Мабуть, гадав, що темнота рано чи пізно, а таки

---

¹ Макбет, головний герой однойменної Шекспірової п'єси, міг не боятися людей, народжених у природний спосіб. Вийнятий із розрізаного лона матері, Макдуф зумів убити Макбета.

настане, тому варто приберегти цей засіб розвіяти прикрі відчуття чи навіть заспокоїтися на той час, коли буде непереливки. Недогарок може також пригодитися хоча б для того, щоб побачити, котра година.

Задувши племінець і поставивши підсвічника поряд себе на підлогу, молодик вигідно вмотивувався в кріслі, сперся на спинку й заплющив очі. Сподівався заснути, та марно. Ніколи в житті він не зазнавав такого непозбувного безсоння. За кілька хвилин облишив спроби задрімати. Але до чого тут узятися? Не нікати ж сліпма, ризикуючи потовктись об щось, а то ще й наткнутися на стіл і грубо потривожити небіжчика. Ми ж то всі визнаємо право мерців спокійно лежати, відмежувавшись від грубощів та насильства. Джареттові майже вдалося переконати себе, що тільки такі міркування спонукали його відмовитися від ризикованих прогулянок і невідступно триматися крісла.

Під час цих роздумів від стола начебто долинув якийсь ледве чутний звук. Джаретт не повернув голови. Чи варто це робити в непроникній пільмі? Натомість нагострив вуха. Чому б ні? Прислухавшись, він відчув запаморочення й ухопився за бильця крісла. У вухах стояв дивний передзвін, голова мало не розколювалася, одежа здушувала груди. «Що це? – майнула думка. – Невже ознаки страху?» Після довгого й цілковитого видиху запалися груди. За якусь мить вичерпані легені рвучко наповнилися великим ковтком повітря – і запаморочення відступило. Дуже вже напружено дослухався Джаретт і так довго тамував подих, що мало не задихнувся. Утямивши це й розсердившись на себе, він звівся, відштовхнув ногою крісло й попрямував до середини кімнати. Але в темряві не дуже-то погуляєш. Довелося наосліп шукати стіну й далі дибати, тримаючись за неї. Добравшись до кутка, він повернувся, проминув вікна, а в наступному кутку болоче стукнувся об конторку й перекинув її. Грюкіт наполохав і водночас роздратував Джаретта. «Що за чортівня! Як я міг забути, де вона стоїть? – пробурмотів він, пробираючись уздовж третьої стіни до каміна. – Треба поставити все на місце».

Знайшовши навпомацки свічку, Джаретт засвітив її і зразу ж кинув оком на стіл, де, природно, ніщо не змінилося. Конторка так і залишилася лежати на підлозі непоміченою – Джаретт забув «поставити її на місце». Він уважно оглянув

кімнату, розганяючи густі тіні широкими рухами руки зі свічкою, відтак підступив до дверей і спробував їх відчинити. Крутив, щосили сіпав клямку, але вона не піддалася, й на тому Джаретт задовольнився. Ба навіть замкнувся ще надійніше – на засув, якого раніше не зауважив. Знову всівшись у кріслі, він глянув на годинника. Пів на десяту. Джаретт здивувався й підніс його до вуха. Годинник поцокує, справно відлічує час. А ось недогарок помітно скоротився. Молодик знову загасив його й поставив на підлогу біля себе.

Сам не свій у цьому оточенні, містер Джаретт картав себе. «Чого тут боятися? – думав він. – Безглуздя й ганьба. Я ж не дурень». Усе це так, але неможливо набратися хоробрості завдяки тому, що усвідомиш таку потребу й постановиш не піддаватися страху. Що гостріше Джаретт дорікав собі, то більше ставало підстав дорікати. Що більше знаходилося підстав не боятися мерця, то дужче, аж до нестерпності баламутилося в голові й у серці.

– Що ж воно таке?! – вигукнув він, геть розгубившись. – Та я анітрохи не забобонний... не вірю в безсмертя... знаю, тепер уже ліпше, ніж будь-коли, що потойбічне життя – це нездійсненна мрія... Невже я програю заклад, втрачу честь, самоповагу, а то й здоровий глузд тільки через те, що наші дикі предки, які жили в печерах і норах, тупо вірили, буцімто мертвяки ходять ночами, буцімто...

За спиною виразно прозвучали – у цьому годі було засумніватися – легкі, м'які кроки, неспішні, рівномірні й дедалі ближчі.

IV

Удосвіта доктор Гелберсон зі своїм юним приятелем Гарпером повільно їхав у власній двомісній кареті вулицями Північного Берега.

– Ви й далі по-дитячому покладаєтеся на хоробрість, тобто товстошкірість вашого приятеля? – спитав старший. – Досі вважаєте, що я програв заклад?

– Я це знаю, – з притиском відповів молодший, силкуючись на переконливість.

– А я на це сподіваюся, їй-бо, – поважно, мало не врочисто мовив доктор.

На хвилину-дві запала мовчанка.

– Гарпере, мене непокоїть ця історія, – повів він далі. У переморгуванні підсліпуватих вуличних ліхтарів його обличчя видавалося дуже серйозним. – Якби не те, що ваш приятель вкрай роздратував мене... таж покепкував з мого сумніву в його витримці – суто фізичній властивості... та ще й вкрай нетактовно забажав, щоб я розстарався на труп лікаря... Якби не те, я б не зайшов так далеко. Якщо трапиться щось лихе, то нам обом погибель, і то заслужена.

– А що може трапитися? Навіть якщо справа поверне на лихе, а я такого й не припускаю, то Манчер просто «воскресне» й усе пояснить. Інакше було б зі справжнім трупом із прозекторської або з одним із ваших померлих пацієнтів.

Отже, доктор Манчер таки додержав слова – зіграв роль покійника.

Доктор Гелберсон довго мовчав, поки карета по-слимачому плуганилася тою самою вулицею – вже втретє.

– Що ж, – озвався він нарешті, – будемо сподіватися, що Манчер якщо й «воскрес», то повівся делікатно. У таких випадках невідповідна поведінка не допоможе – тільки напсує.

– Так, – згодився Гарпер. – Джаретт міг його й прибити. Але, докторе... – він глянув на годинник, коли карета проминала газовий ліхтар. – Вже доходить до четвертої ранку.

За якусь хвилину вони вийшли з екіпажа й прудко попрямували до занедбаного будинку, який належав Гелберсонові. Саме там, відповідно до умов безглузлого закладу, замкнули Джаретта. Вже на підході до мети назустріч їм вибіг якийсь чоловік.

– Чи не скажете, – гукнув він, не спиняючись, – де тут знайти лікаря?!

– А в чому річ? – ухильно відповів запитанням на запитання Гелберсон.

– Підіть і самі подивіться, – сказав чоловік і прискорив біг.

Вони наддали ходи. До будинку одне за одним квапливо входили збуджені люди. Із відчинених вікон сусідніх помешкань визирали цікаві мешканці. Всі навперебій розпитували та випитували, але ніхто не дочекався чіткої відповіді. У кількох

досі запнутих шторами вікнах світилося. Там одягались охочі стати безпосередніми очевидцями. Якраз навпроти дверей, у які хотіли б увійти ці охочі, стояв ліхтар, кидаючи на сцену неяскраве жовтувате світло. Здавалося, він натякав, що міг би багато чого розказати, якби захотів. Зупинившись біля входу, Гарпер торкнувся руки свого супутника.

– Нам гаплик, докторе, – тривожно мовив він, геть не в лад із жартівливою просторічною забарвленістю слів. – Ми догралися. Не варто туди потикатися. Краще десь припишкнуту.

– Я лікар, – спокійно відповів Гелберсон. – Там потребують моєї допомоги.

Вони піднялися сходами до відчинених дверей. Вуличний ліхтар освітлював коридор, повен гаволовів, що стояли також на сходах і, не маючи змоги проштовхатися далі, дожидалися нагоди це зробити. Гомоніли всі нараз, ніхто нікого не слухав. Раптом на горішньому сходовому майданчику зчинилася веремія. З дверей вискочив якийсь чоловік, вирвавшись із рук, що затримували його. Він кинувся вниз, на юрму оторопілих витріщак, і заходився прокладати собі дорогу. Розштовхував їх, відкидав до стіни та перил, хапав за горло, молотив кулаками, спихав зі сходів і топтав тих, що впали. Простоволосий, недбало вбраний, він навівав страх не так надлюдською силою, як поглядом блудних божевільних очей. Над безкровним, гладко поголеним обличчям куйовдилося біле як сніг волосся.

Біля підніжжя сходів трохи рідший натовп розступився, щоб дати йому дорогу, і цієї ж миті Гарпер метнувся вперед.

– Джаретте! Джаретте! – крикнув він.

Гелберсон ухопив його за комір і відтягнув назад. Окинувши обличчя обох приятелів невидючим поглядом, чоловік вибіг на вулицю й зник. Огрядний полісмен, якому не так легко вдалося здолати спуск сходами, вибіг надвір і кинувся навздогін за втікачем, а з вікон гукали жінки та діти, вказуючи правильний напрямок погоні. Більшість натовпу ринула на вулицю – навздогін за погонею, і на сходах стало просторіше. Разом із Гарпером Гелберсон побрався нагору. Ввійти у двері їм не дав ще один полісмен.

– Ми лікарі, – пояснив доктор, і їх пропустили.

У кімнаті було повно людей, що товпилися навколо стола. Прибульці проштовхалися вперед і глянули понад плечі

гаволовів у першому ряду. На столі лежало тіло, по груди накрите простирадлом й освітлене яскравим промінням ліхтаря, який тримав один із полісменів, стоячи в ногах трупа. За винятком тих, що тіснилися біля узголів'я, всі – і сам полісмен теж – тонули в пільмі. Жовте обличчя мерця навівало жах і огиду. Напівзаплющені очі закотилися, щелепа відвисла, на губах, підборідді та щоках засохла піна. Хтось високий, очевидно медик, нахилився над мерцем, поклав руку на його серце, а тоді засунув два пальці у застиглий роззявлений рот.

– Ця людина померла годин шість тому, – сказав довгань. – Це вже не моя справа. Передайте її слідчому.

Вийнявши візитну карточку, він вручив її полісменові й рушив до дверей.

– Геть з кімнати! Всі! – гарикнув полісмен і підняв ліхтаря.

Раптово опинившись у темряві, труп зник, наче й не був на столі. Сніп світла оббігав кімнату й вихоплював із пільми обличчя за обличчям. Це вплинуло просто-таки чудодійно. Осліплені яскравим світлом, розгублені й настрашені люди всі нараз посунули до дверей, натикаючись одне на одного, штовхаючись і пхаючись. Утікали, немов воїнство нічної богині Нікти від гострих Аполлонових променів. Полісмен нещадно й невпинно хлистав світляним жмутом тупітливу, збиту до купи юрбу. Вона винесла Гелберсона й Гарпера надвір.

– Господи Боже! Та чи не казав я вам, докторе, що Джаретт приб'є його?! – обізвався Гарпер, коли вони удвох вибралися з натовпу.

– Здається, щось таке ви сказали, – відповів незворушний доктор.

Вони мовчки проминали квартал за кварталом. Проти сірого небесного тла видніли обриси будинків на пагорбах. Вулицею звично котився візок із молоком. Уже вирушив у дорогу листоноша з газетами, невдовзі з пекарні на сцену вийде продавець хліба.

– Я оце подумав, юначе, – сказав Гелберсон, – що ми з вами надто вже довго дихали ранковим повітрям. Таке шкодить здоров'ю, треба змінити оточення. Що скажете про подорож до Європи?

– Коли?

– Та будь-коли. Мабуть, ще не пізно буде відплисти нині, о четвертій дня.

– Зустрінемося на пароплаві, – відповів Гарпер.

V

Минуло сім років. Коли ті самі приятелі балакали, сидячи на лавці в нью-йоркському Медисон-сквері, до них підійшов незнайомец і, поштиво скинувши капелюха, блиснув білим як сніг волоссям. Перед тим він якийсь час нишком і непомітно спостерігав за ними.

– Вибачайте, панове, – озвався він. – Якщо вб'єш людину тим, що воскрес, тоді поміняйся одежею з убитим і втікай, щойно випаде нагода.

Приятелі багатозначно презирнулися. Їх розвеселила ця тирада. Приязно глянувши в незнайомцеві очі, Гелберсон відповів:

– Я завжди так гадав. Цілком згоджуюся з вами щодо переваги...

Він раптом затнувся й сплотив. Роззявивши рота й тремлячи, доктор витріщався на співрозмовника.

– Еге! – сказав той. – Бачу, вам зле, лікарю. Якщо не можете уздоровитися самотужки¹, то зарадить доктор Гарпер. Не сумніваюся.

– Хто ви такий, хай вам біс? – грубо спитав Гарпер.

Невідомий підійшов впритул до двох медиків, нахилився й шепнув:

– Інколи я зву себе Джареттом. Охоче зізнаюся вам, як давнім приятелям, що насправді я доктор Вільям Манчер.

Почувши ці слова, Гарпер зірвався на ноги.

– Манчер! – вигукнув він.

– Їй-бо, це він! – підтвердив Гелберсон.

– Так, – злегка всміхнувшись, докинув третій медик, – це він. Безперечно.

Він замовк, ніби намагаючись щось пригадати, натомість

---

¹ Паралель зі словами Ісуса Христа: «Лікарю, уздоров самого себе!» (Євангеліє від Луки, IV, 23).

замугикав модну пісеньку. Очевидно забув про Гелберсона та Гарпера.

– Манчере, – сказав найстарший із трійці, – розкажіть нам, що сталося тої ночі... з Джареттом. Пригадуєте?

– Ага, з Джареттом, – відповів Манчер. – Дивно, що ви не знаєте... я ж про це часто розповідаю. Еге ж, він говорив сам до себе, і я зрозумів, що це з великого переляку. І я не встояв перед спокусою зобразити воскресіння й потішитися з цього боягуза. Ніяк не міг встояти. Ото й піддався спокусі. Я ж не знав, що він сприйме це аж так серйозно. Ані не гадав. А тоді... нелегко було помінятися з ним місцями... А тоді... ви ж мене не випускали надвір, трясця вам у печінку!!!

Його останні слова забарвила така страшна лють, що два приятелі позадкували.

– Ми? Але ж... – затнувся Гелберсон, втративши самовладання. – Але ж ми не маємо нічого спільного... з цією справою.

– Хіба ви не медики Геллборн і Шарпер¹? – спитав, сміючись, Манчер.

– Моє прізвище Гелберсон, а цього джентльмена звать Гарпером, – відповів найстарший із трьох, якому сміх додав певності. – Але ми вже не медики. Ми... та пропади воно пропадом... Ми гравці, друже.

І це була правда.

– Гарна професія... Чудова. Ага. До слова. Сподіваюся, Шарпер як порядний співучасник розрахувався за Джаретта, що програв заклад. Атож, це порядний і достойний фах... – задумливо повторив він, покидаючи приятелів. – Натомість я й далі тримаюся свого. Я головний лікар психіатричної клініки в Блумінгдейлі. До моїх обов'язків належить лікування хворого директора клініки.

---

¹ Прізвища спотворено задля гри слів. *Hell-born* – породження пекла, *Sharper* – шулер.

Людина і змія

«Се есть віри годнее свідочство, подпертеє стількома самовидцями, що ні один мудрий і учений муж не одмовить того, же око змія має магнетичнії свойства. Аще хто ся поддасть зову ока, той ся притягне до змія против свої волі і марно погибне од укусу сеї тварі».

I

У шлафроку й капцях Гаркер Брейтон вигідно простягся на канапі. Прочитавши це місце у книжці давнього письменника Моррістера «Дива науки¹», він усміхнувся. «Тут хіба з одного дивно, – пробурчав собі під ніс, – що за часів Моррістера мудрі й учені мужі вірили в таку нісенітницю. Тепер навіть неuki не ймуть віри цим вигадкам».

І зароїлися одна за одною думки. Ще б пак, адже Брейтон був інтелектуал. Несамохіть опустивши книжку, він не перевів погляду. Як тільки томик зник з очей, щось у темному кутку кімнати навернуло увагу до дійсності. Гаркер спостеріг у затінку під ліжком дві ясні плямки, десь на дюйм одна від одної. То міг бути відблиск на головках цвяхів від світла газового ріжка над канапою. Не задумуючись над тим, став знову читати. Але за мить щось – Гаркеру й на гадку не спало розмірковувати, чому так сталося, – спонукало його відкласти книжку й придивитися до побаченого. Два світилка й досі там. Наче ясніші, ніж були, жевріють із зеленкуватим відтінком, якого спершу він не завважив. Ще й, здається, трохи наблизилися. Та все

---

¹ Цей письменник – вигадана особа, насправді такого не було.

одно задалеко вони в цьому сутінку, як на ледачого спостерігача; не з'ясуєш, що це таке й звідки взялося.

Брейтон знову взявся до книжки. Раптом щось у прочитаному навело на думку, від якої він здригнувся і втретє відклав стародрук на край канапи. Томик вислизнув із руки і впав на підлогу, палітуркою догори. Напівзвівшись, чоловік видивлявся в темряву під ліжком, де світилка сяяли неначебто ще яскравіше. Насторожився, напружив зір й угледів, що там скрутилася велика змія. Дві плямки – не що інше, як її очі! Жахлива голова випиналася з внутрішнього кільця, спочивала на зовнішньому, й була повернута просто до Брейтона. Обриси широкої брутальної пащі й низького, як у недоумка, лоба вказували, куди скеровано зловливий погляд. Це вже не просто світлячки. Ці баньки втупилися на людину умисно, значуще й грізно.

II

На щастя, змія у спальні сучасного комфортабельного міського помешкання трапляється далеко не щодня. Таке явище не зайво було б пояснити.

Гаркер Брейтон, тридцятип'ятилітній парубок, грамотій, знаний багатій, нероба й трохи спортсмен, у дуже доброму здоров'ї, повернувся з далеких чужих країн. Завжди мав замилювання до розкоші, а тепер воно набрало сили через тривалий брак такої розкоші. Не дуже відповідали його забаганкам навіть вигоди у «Кастл-готелі», тож він охоче скористався гостинністю свого приятеля – доктора Друрінга. Просторий старомодний дім цього видатного науковця стояв у відлюдній околиці міста й мав виразний вигляд гордої стриманості. Зовсім не пасував до оточення й, здавалося, через самотність став дивакуватим. Чудернацьким був його флігель, що очевидно не гармонував своєю архітектурою з рештою будинку. Та й призначенням теж разюче відрізнявся. То було щось середнє між лабораторією, звіринцем і музеєм. Там доктор вгамовував свою жагу наукових пошуків, вивчаючи такі форми живої природи, які відповідали його захопленням і вподобанням. Треба визнати, це були нижчі види. Щоб зацікавити гострий розум учено-

го, вища тварина мусила мати принаймні рудиментарні залишки, що наближували б її до таких «водяних драконів», як жаби й змії. Особливо подобалися Друрінгу рептилії, він любив цих примітивів природи й називав себе Емілем Золя зоології. Його дружина й доньки не мали честі поділяти цієї благородної зацікавленості поведінкою й звичками горопашних братів наших менших. Цих дам натураліст із цілком зайвою суворістю не допускав до свого, як сам казав, гадючника і таким чином прирешував на товариство істот їхнього поріддя. А щоб трохи підсолодити ось таку гірку долю, вділяв їм децицію із своїх великих статків, аби мали багатшу обстановку, ніж у плазунів, і перевершували тих блиском і розкішшю.

Гадючник був обладнаний доволі просто, відповідно до скромних потреб його мешканців. Багатьох із цих рептилій учений не міг наділяти цілковитою свободою, потрібною для повного щастя й розкоші, бо мали одну клопітливу властивість: були живі. Обмежував їм волю до такої міри, щоб стримати й уберегти їх від гідної осуду звички – пожирати одне одного. Брейтона заздалегідь попереджено, що в різних місцях дому частенько можна натрапити на якусь із цих істот і щоразу годі пояснити, як їй вдалося туди забратися. Втім, незважаючи на гадючник і на все прикре, пов'язане з ним, Брейтону припала до вподоби Друрінгова садиба.

III

Містер Брейтон здригнувся з огиди. Дарма що зазнав гострого неприємного враження, та не дуже знітився. Спершу намірився був подзвонити й покликати слугу, але, хоч легко міг сягнути рукою до шнурка дзвінка, навіть не поворухнувся. Йому спало на думку, що за таке можуть і в боягузстві запідозрити, а він же анітрохи не боявся. Був радше спантеличений неприродністю такої небезпеки, ніж наляканий її наслідками. Паскудне становище, ще й дурне.

Брейтон не знав, якого виду ця змія. Про її довжину міг хіба що здогадуватися. У найгрубшому місці вона була завтовшки з передпліччя. Якщо цей плазун небезпечний, то чим саме? Чи отруйний він? А може, це удав? Коли не розумієшся на озна-

ках, якими природа сповіщає тебе про небезпеку, то й не збагнеш. Не розгадаєш мудрової вістки.

Хай навіть ця істота й нешкідлива, та все одно вона бридка. Це вже *de trop* – занадто, це вже зухвала недоречність. Цей камінець аж ніяк не вартий такої оправу. Хоч нині в нашій країні варварський смак велить завішувати стіни картинами, заставляти підлогу меблями, а ті захаращувати антикварним мотлохом, та навіть і він навряд чи підлаштовував би інтер'єр для цієї частки дикого життя джунглів. Та ще й – нестерпна річ! – подих цього гада мішається з твоїм. Мусиш дихати таким повітрям.

Такі думки менш чи більш чітко сформувались у Гаркеровій голові й спонукали до дії. Цей процес прийнято називати міркуванням і вирішуванням. Тож ми діємо або розумно, або ні. Так восени зів'ялий листок виявляє більшу чи меншу кмітливість, ніж подібні до нього, коли падає на землю чи на гладінь озера. Таємницю дій людини відкрито: щось скорочує м'язи. І що від того зміниться, коли ми назвемо підготовчі молекулярні зміни волею?

Звівшись, Брейтон налаштувався позадкувати від гада – обережно, щоб його не потривожити, а тоді прослизнути у двері. Так повелося відходити від великих, бо велич – це могутність, а могутність – це небезпека. До дверей вдасться легко відступити. Якщо потвора кинеться вслід, то й на цей випадок є рада. Стіни прикрашені, крім картин, ще й цілим набором смертоносної східної зброї. Завжди можна щось вхопити при потребі. А тим часом безжальні зміїні сліпаки запалали ще дужчою злобою.

Гаркер відірвав праву ногу від підлоги, щоб ступити назад, але зненацька його охопила бридливність до своєї поведінки.

«Мене ж мають за хороброго, – подумав він. – Невже моя хоробрість лише про людське око? Невже втечу, скориставшись тим, що ніхто не бачить моєї ганьби?»

Сперся правою рукою на спинку стільця, нога зависла в повітрі.

– Дурниці! – сказав він уголос. – Не такий уже я великий страхопуд, щоб боятися видатися самому собі таким.

Підняв ногу трохи вище, злегка зігнувши коліно, і рвучко ступив – на дюйм поперед другої стопи! Сам не зогледівся, як це сталось. Спроба з лівою ногою закінчилася так само – трохи

поперед правої. Кисть стискає спинку стільця, вся рука випростана й відхилена трохи назад. Наче не хоче відриватися від цієї опори. А зловорожа зміїна голова, непорушна, все стримить із звоїв. Очі – немов електричні іскри. Випромінюють безконечність осяйного надміру.

Лице чоловіка посіріло. Ще раз ступив уперед. І ще раз. Потягнув за собою стілець, і той, врешті відпущений, впав, грюкнувся об підлогу. Брейтон застогнав. Змія навіть не поворухнулась, не видала ані звуку. Її очиська тепер – два сліпучі сонця. Не видно за ними самого гада. Розпливаються чистими кольоровими, стобарвними кільцями. Ті ростуть і, сягнувши безкраю, щезають, як мильні бульбашки. Чи то торкаються самого лиця, чи то зникають у запаморочливій далині. Звідкись чути ненастанний гуркіт велетенського бубна й уривчасті перегуки музики, невимовно солодкої, наче звуки еолової арфи. Гаркер упізнав цей милозвучний спів, чув його на світанні від статуї Мемнона¹. Йому здається, що він стоїть у заростях папірису край Нілу й, заморожений, вслухається в цей безсмертний гімн, що лине крізь тишу століть.

Стихаючи, музика непомітно перейшла в далекі перекати грози. Розкинулися неозорі простори, земля блищить від сонця й дощу, понад нею красується веселка. Обрамляє гігантською барвистою дугою сотні видимих міст. А перед ними величезна змія, увінчана короною, випинає голову із своїх потужних кілець. Дивиться на Гаркера очима його мертвої мами. І раптом це манливе видіння здіймається вгору, немов завіса в театрі, й зникає в піднебессі. Щось сильно вдарило Брейтона в обличчя й груди. Він упав, із зламаного носа й розбитих губ заюшила кров. Оглушений і запаморочений, простягся, заплющивши очі, припавши лицем до підлоги. За якусь мить отямився й відчув, що вільний від мани: завдяки благословенному падінню він уже не бачив зміїних очей. Якщо не дивитися на неї, то вдасться відступити й врятуватися. Але як це нестерпно – за кілька футів від твоєї голови гад, і ти його не бачиш! Ану ж він

---

¹ Іменем Мемнона, сина богині ранкової зорі, греки назвали статую єгипетського фараона Аменхотепа III, яка на світанку видавала жалібний звук, схожий на людський голос. Вважалося, що Мемнон так вітає свою матір.

уже лаштується скочити й оповити тобі шию могутніми скрутнями. Гаркер підвів голову, задивився в лиховісні сліпаки й знову став їм підвладним.

Змія, й далі нерухома, вже не панує над уявою. Куди й ділися розкішні видива! Під безмізким пласким лобом мерехтять чорні очиці-намистинки. Як і раніш, злісно й зловтішно. Видно, рептилія, певна свого тріумфу, вирішила не викликати марень.

І розпочалася жаска сцена. За крок від ворога розпростерта ниць людина звелася на лікті й закинула голову. Бліде закривавлене обличчя, вибалушені очі мало не вилазять із орбіт, з уст злітають клапті піни. Тілом пробігають корчі, воно звивається майже по-гадючому. Вигинається в попереку, соває ногами з боку в бік. І з кожним рухом наближається до змії. Гаркер вперся руками, щоб відповзти назад, та замість того просувався вперед на ліктях.

IV

У бібліотеці сиділи доктор Друрінг і його дружина. Науковець був у дуже доброму гуморі.

– Тільки-но, – сказав він, – я виміняв в одного колекціонера чудовий зразок офіофага.

– А що воно таке? – байдуже спитала жінка.

– О Господи, яке дрімуче неуцтво! Дорогенька моя, якщо чоловік після весілля дізнається, що жінка нічого не тямить у грецькій мові, то він має повне право на розлучення. Офіофаг – це змія, що пожирає інших змії.

– Сподіваюся, той офіофаг пожере усіх твоїх гадів, – відповіла дружина, підкручуючи лампу. – Але як йому це вдається? Він зачаровує їх поглядом?

– Інакше ти й не могла сказати! – роздратовано сказав доктор. – Любонько, таж знаєш, як мене злостить, коли хтось хоч словом прохопиться про цей дурний забобон – чари погляду змії...

Цю милу бесіду перервав гучний крик, що пронизав тихий дім, як воання демона в могилі. Знову й знову лунав він з жахливою виразністю. Налякані, бліді й безмовні, чоловік і жінка зірвалися на ноги. Коли вляглося відлуння крику, науковець

вибіг із кімнати й помчав, перестрибуючи по дві сходинки за раз. У коридорі, перед дверима Брейтонового покою він перестрів кількох слуг, що прибігли з горішнього поверху. Гуртом вони кинулися на двері. Ті були незамкнені й легко відчинилися. На підлозі лежав долілиць мертвий Гаркер. Голова й руки були під ліжком. Слуги й доктор перевернули тіло на спину. Вони побачили жахливе видовище. Лице – у крові й піні, очі вирячені, мало не вилазять із очниць.

– Помер від серцевого нападу, – сказав зоолог, припавши на коліно й поклавши руку на приятелеву грудну клітку. Глянувши під ліжко, він вигукнув: – Господи! Як це сюди потрапило?!

Друрінг видобув з-під ліжка змію й жбурнув її від себе. Скручена в кільця, вона шурхітливо ковзнула полірованою підлогою й спинилася під стіною. Лежала там нерухомо. То було опудало змії. За очі їй правили гудзики від туфель.

Лихо, а не баба

I

Нікого не зацікавив чоловік, що приїхав до Герді-Герді¹ останнім. Його навіть не охрестили колоритним влучним прізвиськом, яке в таборах золотошукачів дістає чи не кожний новак. У будь-якому іншому таборі така особливість стала б підставою прозвати його, наприклад, Безіменним, Безпрізвищним чи Безвісним. Але не тут. Його приїзд не викликав ані найменших брижів зацікавлення на гладкій поверхні громадської думки в цьому поселенні. Поширену на всю Каліфорнію нешанобливість до життеписів усіх землян тут щедро доповнювала байдужість до життеписів місцевих жителів. Еге ж, давно минули часи, коли в цій місцині звертали бодай якусь увагу на прибульця чи принаймні на його появу. Бо тепер уже ніхто не мешкає в Герді-Герді.

Ще два роки тому цей табір міг похвалитися вельми діяльним населенням – двома-трьома тисячами чоловіків і не менш як дюжиною жінок. Із самого початку впродовж кількох тижнів гарували оті перші й, на превелику досаду отих других, щодня відкривали не золоту жилу, а безсоромну брехню чолов'яги, який заманив їх до Герді-Герді баєчками про багатючі поклади золота. Ці труди праведні нічогісінько не дали – жодного цента прибутку, жодної дрібки морального відшкодування. Не було на кому зганяти досаду й злість, бо вже третього дня від заснування табору куля з револьвера одного джентльмена, натхненного служити громаді, вберегла байкаря від такого зганяння.

---

¹ Фіктивна географічна назва, як деякі інші в цьому оповіданні. *Hurdy-Gurdy* має кілька значень: а) катеринка; б) колісна ліра; в) лебідка для витягування глибоководних тралів.

Попри те, багато хто вважав, що в цих вигадках є частка правди, а тому ще довго капарив у Герді-Герді чи в околицях. Але кінець кінцем табір покинули всі до одного.

Та залишилося чимало позначок колишнього кипучого життя-буття. Від місця, де Індіанський Струмок впадає в річку Ріо-Сан-Хуан-Сміт, уздовж його берегів і до каньйону, звідки він витікає, простяглася подвійна низка покинутих халуп, які, здається, ось-ось упадуть одна одній в обійми й оплакуватимуть свою занедбаність. Інші халупи – їх майже стільки ж – урозсип забралися на схили обох берегів і з висоти командних пунктів оглядають цю тоскную картину. Ще й похилилися, щоб було видніше. Переважна більшість осель скидається на скелет померлого від голоду бідака. Прилипли до кісток відразливі клапти могли б видаватися шкірою, але насправді це брезент. Дуже непривабливо виглядає невелика долина струмка, роздовбана й розколупана кайлами та лопатами. То там, то сям трухляві промивні жолоби або спочивають на гострих гребенях хребтів, або ж довгим звивистим шляхом незграбно дибають додолу на зрідка виставлених ходулях неотесаних стовпів. Уся місцина – це відворотна ілюстрація обірваного поступу, яка в молодих країнах слугує заміником пишної й величної картини руїн, створеної тривалим перебігом історії. Тут із кожного клаптика неторканої землі на сцену суне порість бур'янів та ожини, і хтось цікавий надибає в її вологих нездорових тінях незчисленні пам'ятки колишньої слави табору. Ось тобі одинокий, безпарний чобіт, покритий зеленою пліснявою й присипаний гнилим листям; ось тобі зітлілий фетровий капелюх, зіжмакані останки фланелевої сорочки, немилосердно понівечені бляшанки з-під сардин; ось тобі силеча чорних пляшок з-під рому, розподілена рівномірно й справедливо по всій території – з суто католицькою безсторонністю.

II

Чоловік, що заново відкрив Герді-Герді, очевидно не цікавився тамтешньою археологією. Зітхнув він тільки з утоми, аж ніяк не з жалю, споглядаючи сумне свідчення змарнованих трудів і розбитих надій, гнітючу образність якого іронічно

підкреслювала помпезна дешева позолота сонячного проміння. Скинувши зі свого втомленого осла клунок із спорядженням золотошукача, трішки більший, ніж ця в'ючна тварина, прибулець вийняв сокирку й зразу ж попрямував через пересохле русло Індіанського Струмка до вершини низького жорствяного пагорба.

Переступивши через повалену огорожу – трохи тин, а трохи паркан, він підібрав одну дошку, розколов її на п'ять частин і загострив їх із одного кінця. Тоді взявся щось шукати, час від часу нахилиючись і уважно придивляючись. Нарешті це старанне дослідження ніби увінчалось успіхом. Чоловік випростався на весь зріст, вдоволено змахнув рукою, мовив слово «Скаррі» й зразу ж пішов сягнистими рівними кроками, причому рахував їх. Тоді зупинився й забив у землю одного із загострених кілків. Відтак розглянувся на всі боки, відміряв на дуже нерівному ґрунті ще скільки там кроків і загнав другого кілка. Проїшовши подвійну відстань під прямим кутом до утвореної таким чином лінії, чоловік забив у землю третього, а тоді, повторивши всю процедуру, – четвертого. Перш ніж поставити п'ятий кілок, він розколов його вершок і засунув у шпарину старий поштовий конверт, помережаний написаними олівцем закарлюками. Коротко кажучи, прибулець оформив заявку на гірську ділянку згідно із золотодобувними законами Герді-Герді.

Варто пояснити, що одним із передмість Герді-Герді (згодом ця метрополія сама стала його слобідкою) був цвинтар. Першого ж тижня після заснування табору комітет громадян завбачливо постановив влаштувати місце вічного спочинку. Наступний день позначився суперечкою двох членів комітету про підхоже місце для некрополя, а на третій день відбулася його інавгурація – подвійний похорон. Мірою занепаду табору кладовище розросталось і стало густонаселеним передмістям значно раніше, ніж останній житель Герді-Герді, здобувши остаточну перемогу в борні з невідступною малярією та дуже вже нав'язливими револьверами, розвернув свого в'ючного осла хвостом до Індіанського Струмка. А тепер, коли містечко перегорнуло суху жовту сторінку старечого маразму, цей цвинтар, хоч і трохи потерпів від часу та обставин, хоч і не вільний від усіляких граматичних та орфографічних новацій (уже не кажучи про набіги койотів), цілком відповідав скромним потре-

бам свого населення. Кладовище займало понад два акри землі, слушно вибраної – з огляду на її непридатність як золотодобувної ділянки. Тут росло кілька схожих на кістяки дерев. Одне з них відзначалося товстою гілкою, на якій досі промовисто теліпалася знищена негодою мотузка. Було також півсотні жорствяно-піщаних пагорбків і зо двадцять грубих нагробних дощок, прикметних своєю рідною, згаданою вище орфографією. На цвинтарі бідувала колонія колючих грушевих деревець. Одне слово, цей Господній притулок, як його шанобливо називали, міг похвалитися ще разючішим занепадом, ніж сам Герді-Герді. І ось у найгустіше заселеній частині цього видатного клаптя землі містер Доуман вбив кілок із золотошукацькою заявкою. В супутній записці він зазначив: «Про випадок, якщо в процесі роботи доведеться видалити когось із мерців, я зобов'язуюся повторно поховати його з відповідними почесностями».

III

Джефферсон Доуман був родом із Елізабеттауна, що в штаті Нью-Джерсі. Шість років тому він залишив там своє серце на зберігання золотоволосій скромній дівчині на ім'я Мері Маттьюз – як запевнення того, що Джефф повернеться й попросить її руки.

– Я знаю, що ти не повернешся живим. Таж тобі ніколи нічого не вдавалося.

Цією реплікою міс Маттьюз проілюструвала своє уявлення про успіх, а заодно й про вміння жінки заохочувати чоловіка.

– Якщо не повернешся, – додала вона, – я сама приїду до тебе в Каліфорнію. Будеш викопувати монети із землі, а я складатиму їх у мішечки.

Містер Доуман не схвалив такої суто жіночої теорії про золоті поклади. Сам він вважав, що цей метал видобувають у рідкому стані, тож рішуче забракував наміри Мері. Не давав їй хлипати, злегка затуливши долонею рота, усміхався їй у вічі й зціловував сльози, а тоді, сказавши бадьоре «бувай», вирушив на довгі самотні роки до Каліфорнії, щоб там із незламною волею, тривкою надією та непорушною вірністю працювати для нареченої. Жодної миті не забував, навіщо він на це пішов. Тим

часом міс Маттюз поступилася монополією на свій скромний талант – складати монети в мішечки. Перейняв її азартний гравець із Нью-Йорка, містер Сімен. Він цінував цей жест значно вище, ніж непереборну схильність Мері спорожнити мішечки й роздаровувати гроші своїм залицяльникам – суперникам Джо Сімена. Зрештою той виразив своє несхвалення такої схильності відчайдушним вчинком, яким зразу ж забезпечив собі посаду обліковця в тюремній пральні, а своїй напарниці – прізвисько «Покремсана Моллі». Тоді ж Моллі написала містерові Доуману зворушливого листа, в якому звільнила нареченого від даного ним слова. Також додала знімок, який наочно показав, що вона вже не має права навіть мріяти про те, щоб стати колись місіс Доуман. Адресантка так мальовничо описала, як їхала верхи, упала й увередила обличчя, що за цю кінську провину сумирна шкапа, на якій адресат вибрався до Червоного Вовка одержати листа, мусила розплачуватися боками під гострими шпорами вершника упродовж зворотної дороги до табору. Дивно, але той лист подіяв зовсім інакше, ніж гадалося. Досі вірність містера Доумана диктували кохання та обов'язок, а тепер до цих двох спонук долучилася честь. Світлина із зображенням гарненького личка, знівченого чимсь схожим на удар ножа, посіла належне місце в серці нареченого й нахабно витіснила попередній образ, не спотворений шрамом. Дізнавшись про це, міс Маттюз здивувалась, але не аж так, як можна було б сподіватися з огляду на її низьку оцінку Доуманової шляхетності, засвідчену тоном листа. Відтоді ця дівчина писала дедалі рідше й зрештою перестала листуватися.

Був у містера Доумана ще один кореспондент – містер Брі з Герді-Герді, колишній мешканець Червоного Вовка. Цей джентльмен, хоч і помітний серед золотошукачів, не належав до них. Знав їхнє ремесло, а на ділі це знання зводилося до того, що Барні Брі чудово володів їхнім жаргоном і щедро збагачував його власними лінгвістичними знахідками, характерними не так вишуканістю, як влучністю. Цим він справляв сильне враження на недосвідчених новаків, які прагли осягти глибини новаторських досягнень. Коли Барні не розважав захоплених слухачів із Сан-Франциско або зі східних штатів, він зазвичай виконував порівняно скромну роботу – підмітав підлогу й очищував плювальниці в танцювальних залах.

Містер Брі мав дві сильні пристрасті. Перша – прив'язаність до Джефферсона Доумана, який колись зробив йому велику послугу. Друга – любов до віскі, від якого, звісно, ніхто ніколи не дочекався послуг. Барні був одним із перших, що нахлинули до Герді-Герді, але не досяг успіху і помалу опустився до роботи гробокопача. Вона не була посадою. Просто час від часу, коли якийсь невелике непорозуміння за картярським столом у салуні збігалося з частковим витвердженням містера Брі після тривалої п'ятики, той брався тремкими руками за лопату. Одного дня містер Доуман одержав у Червоному Вовку листа з поштовим штемпелем «Герді, Каліфорнія» і, заклопотаний іншими справами, засунув його у шпарину в стіні своєї хижки. Мав намір прочитати, коли руки дійдуть, але забув про це. Прочитати довелось аж за два роки, коли це послання випало з шпарини. Ось що в ньому написано:

«Герді, 6 червня.

Друже Джеффе, я напав на неї у складі кісток. Вона сліпа й кишить вошами. Я не я, якщо не паюватиму з тобою. Пари з рота не пущу, поки не аговкнеш.

Твій Барні.

P. S. Я запечатав її Скаррі».

Маючи уявлення про жаргон золотошукачів і про манеру містера Брі ділитися думками, містер Доуман легко зрозумів цю незвичну епістолу. Барні, копаючи могилу, наткнувся на нерозгалужену кварцову жилу, багату на самородки. Задля давньої дружби він хоче зробити містера Доумана своїм компаньйоном і буде мовчати про це відкриття, поки не дістане відповіді. Постскриптом прозоро вказує, що грабар приховав скарб, поховавши над ним тлінні останки якоїсь особи на ім'я Скаррі.

За два роки, які минули між одержанням і прочитанням цього листа, сталися певні події, про які містер Доуман дізнався в Червоному Вовку. Мабуть-таки, містер Брі, перш ніж прикрити свою знахідку тілом Скаррі, вирішив слушно нею розпорядитися й видобув із жили дещицю золота. Бо ж саме тоді він

започаткував у Герді-Герді довгу низку пиятик із щедрим пригощанням, про яку досі ходять легенди понад усією річкою Ріо-Сан-Хуан-Сміт і яку згадують навіть у таких далеких місцинах, як Скеля Привидів і Самотній Гравець. Щойно ця низка добігла кінця, колишні громадяни Герді-Герді, яким Барні зробив останню дружню послугу на цвинтарі, потіснились і дали йому місце серед себе самих. Отож він опинився на вічному спочинку.

IV

Застовпивши ділянку, містер Доуман рушив до її середини й зупинився на тому місці, де його пошуки серед могил вилились у вигук «Скаррі!» Він знову нахилився над дошкою з написом цього імені і, неначе запрагнувши підсилити зорове й слухове чуття, провів вказівним пальцем по грубо викарбуваних буквах. Тоді випростався й уголос доповнив цей простий напис своєю відвертою й різкою епітафією: «Це ж було лихо, а не баба!»

Якби тут хтось поставив вимогу підкріпити оте твердження доводами (а таки треба було б їх навести, бо ж дуже воно гостре та критичне), то Джефферсон Доуман, безперечно, опинився б ні в сих ні в тих. Адже не мав гідних поваги свідків і послуговувався тільки чутками. За часів, коли Скаррі мала велику популярність у золотопромивних таборах і, зі слів редактора газети «Герді Гералд», досягла вершини свого могуття, містер Доуман був у скруті й вів нелегке мандрівне життя золотошукача. Більшість часу він проводив у горах то з одним, то з іншим напарником і склав думку про Скаррі, слухаючи замилювані оповіді цих випадкових товаришів – прибульців із різних таборів. Сам він не удостоївся сумнівної честі знайомства з нею, тож, відповідно, ніяк не міг відчутти на собі нетривку прихильність цієї дами. Коли закінчилась її аморальна кар'єра в Герді-Герді, Доуман випадково прочитав у «Герді Гералді» присвячений їй некролог (твір місцевого гумориста, написаний у щонайвишуканішому стилі цього жанру), віддав усмішкою данину пам'яті покійниці й талантові її біографа, а відтак по-лицарському забув про неї.

Нині ж, стоячи поряд з домовиною цієї гірської Мессаліни, він пригадав головні події її бурхливого життя такими, якими

їх зобразили оповідачі біля табірних вогнищ. Мабуть, підсвідомо шукаючи собі виправдання, Доуман повторив уголос епітафію про лихо, а не бабу й загнав у могилу кайло аж до самого держака. Цієї ж миті крук, що досі мовчки сидів на гілці хирлявого дерева над могилою, поважно роззявив дзьоба й висловив свою думку в цій справі – схвально каркнув.

Свого часу завзято розробляючи знайдену золотоносну жилу, містер Брі викопав незвичайно глибоку яму, тож сьогодні містер Доуман добрався до труни перед самим заходом сонця, бо працював спроквола. Знав-бо, що це певна справа, й не боявся, що хтось силоміць відбере у нього право на першість. Ось тут і почалися непередбачені труднощі. Домовина – плоска скриня зі струхлявілих дощок червоного дерева – не мала ручок і займала все дно могили. Єдине, що можна було вдіяти, не припустившись наруги над небіжкою, – це подовжити яму, щоб була змога стати в головах труни, а тоді піднатужитися й поставити її на вужчий торець. Насувала ніч, і це спонукало налягти на роботу. Навіть на думку не спадало, щоб усе відкласти до ранку, до сприятливіших умов. Годі було баритися – Доуман копав запопадливо, мов шаленець. Гарячкова жадібність і чар страху залізною рукою прикували його до моторошної роботи. Простоволосий, розхристаний, зрошений звивистими струмінцями поту на грудях, цей затятий золотошукач і безкарний осквернитель могил докладав величезних зусиль, які майже ушляхетнювали страхітливий засіб досягти мети. Коли на пасмі пагорбів догоріли торочки призахідного сонця й із присмерку, простеленого на пурпуровій рівнині, вибрався повний місяць, Доуману вдалося поставити труну сторчма й обперти на край розритої могили. Стоячи по шию в землі й кинувши оком на яскраво освітлену місяцем домовину, він здригнувся від страху. На ній вимальовувалася чорна людська голова – тінь його власної. На якусь хвилину це звичайне природне явище позбавило його сили духу. Лякав шум свого ж таки важкого дихання, але годі було затамувати подих легень, спраглих повітря. Зрештою золотошукач, стиха й зовсім не весело посміюючись, почав похитувати головою, щоб змусити тінь повторяти ці рухи. Відчуття влади над власною тінню дало полегшу. Він старався виграти час, підсвідомо сподіваючись віддалити навислу катастрофу. Відчувши, що над головою згу-

щуються незримі лихі сили, Доуман вів із Неминучістю перемовини про відтермінування.

І тут йому в око впало кілька незвичайних особливостей. На гладкій поверхні труни перехрещувалися два подовгасті й вузькі виступи. Місце їх перетину, посередині найширшого поперечника труни, покривала металева табличка¹. Подзьобана іржею, вона гнітюче відсвічувала під місяцем. Видніли іржаві головки цвяхів, рідко забитих уздовж країв домовини. Еге ж, догори дном опустили в могилу цей нетривкий витвір столярного ремесла!

Це, мабуть, золотошукацька витівка. Пустотливий дух знайшов у ній матеріальне втілення, ну а літературне – у блазенському некролозі з-під пера великого місцевого гумориста. А може, тут криється якесь особливе значення, зрозуміле тільки втаємниченим у традиції Герді-Герді. Найгуманніше було б припустити, що цей прикрий випадок стався з вини містера Брі. Цілком можливо, що той вершив обряд похорону одним-один (чи то через намір зберегти таємницю свого відкриття, чи то через байдужість громади до покійниці), отож і припустився грубої помилки, а згодом не зміг або не захотів її виправити. Хай там як воно було, а вийшло на одне – бідолашну Скаррі поховали долілиць.

Поєднавшись, страшне й абсурдне справляють жахливе враження. Цього сильного духом і хороброго чоловіка, відчайдушного нічного руйнівника могил, зухвалого противника пільми і запустіння зламала безглузда несподіванка. Доумановим тілом пробіг холодний дроз, нековирні плечі сіпнулися, ніби скидаючи чиюсь крижану руку. У грудях забило дух, під холодною шкірою нестримно хлинув гарячий кров'яний потік. Позбута кисневої поживи кров ударила в голову, залила мозок. Усе тіло по-зрадницьки перекинулося на сторону ворога, навіть серце збунтувалося. Доуман не міг ні поворухнутися, ні крикнути. Достеменний труп, хоч у домовину клади; від смерті його відділяли тільки довжина сплюндрованої могили й товщина струхлявілої дошки.

Але помалу чуття поновлювались одне за одним. Почав відступати приплив жаху, що затопив свідомість. Трохи оговтав-

---

¹ У США є звичай прикріпляти до віка труни невеликий хрест і табличку, на якій вказано особисті дані померлої людини.

шисть, Доуман збайдужів до того, що раніше навівало страх. Бачив золотавий відблиск місячного проміння на труні, але не помічав самої труни. Трохи повернувши голову й глянувши вгору, він зауважив чорну крону й спробував прикинути на око довжину мотузки, що звисала, погойдуючись, із кощавої руки мертвого дерева. Здалося, що далеке монотонне дзявкання койотів уже звучало уві сні багато років тому. Понад головою незграбно й безшумно промайнула сова, й Доуман став вгадувати, куди вона полетить далі, якщо добереться до крутосхилу, що височів за милю звідси. До вух долинув шурхіт скрадливих рухів ховраха в тіні кактуса. Тривало напружене спостереження, всі чуття загострилися, але зір не сприймав домовини. Якщо задивитися на сонце, то якоїсь миті воно видасться чорним, а тоді зовсім зникне. Так само й розум, коли вичерпалися всі засоби відчувати страх, уже не усвідомлює, що серед усіх предметів і явищ є щось страшне. Убивця заховав меча в піхви.

Затишшя в битві тривало. Тим часом поширився слабкий огидний запах. Доуман подумав, що це тхне гримуча змія, й мимоволі глянув собі під ноги, майже невидимі в могильній темряві. Згори, неначе з самого неба, долинув хрипкий булькітливий звук, схожий на передсмертне харчання людини, і зразу ж перетілівся у велику чорну вугласту тінь. Звиваючись, вона впала з вершка примарного дерева на Доуманове обличчя, попурхала трохи, а тоді люто накинулася на залеглий уздовж струмка туман.

Це полетів крук. Завдяки йому Доуман знову повернувся до тями й відшукав поглядом поставлену сторчма труну, освітлену вже до половини. Він бачив мерехтливу металеву табличку й, не зрушивши з місця, силкувався розгледіти напис на ній. Спробував уявити те, що криється в домовині, й творча фантазія змалювала картину – таку виразну й докладну, немовби побачену навіч крізь дошки. У нього безглуздо втупилися запалі в орбітах і без повік очі посинілої покійниці в савані. Її щелепа відвисла, верхня губа піднялася вгору й оголила зуби. На запалих щоках проступив строкатий візерунок із плям гниття.

Чомусь саме цієї миті, уперше за весь минулий день, на думку навернулося фото Мері Маттюз. Вроду живої білявки відтіняла бридота небіжки. Найлюбішому з усього, що тільки є на світі, протиставилося найгідкіше з усього, що тільки можна уявити.

Убивця наблизився до жертви, оголив меча й приставив лезо до її горла. Іншими словами, жертва почала спершу невиразно, а тоді дедалі чіткіше усвідомлювати разючі речі – збіжність, паралель та зв'язок між обличчям на світлині й прізвиськом¹ на прибитій до труни табличці. Перше знівечив шрам, друге походило від слова «шрам».

Це відкриття приголомшило й заповонило Доумана, а тоді перетворило уявний образ по той бік віка. Контраст обернувся у схожість. Схожість переросла в тотожність. Доуман перебирав у пам'яті почуті біля табірних вогнищ описи зовнішності Скаррі, але ніяк не міг добрати, де ж у неї був шрам; таж неспроста її так паскудно прозвали. Зрештою, прогалини в пам'яті заповнила уява й додала їм переконливості. У відчайдушному намаганні пригадати почуті уривки з історії життя цієї жінки він до болю напружував руки, неначе мав зрушити з місця величезний тягар. Тіло звивалось і корчилося від зусилля. Жили на шиї напнулись, як мотузки. Дихання стало різким і уривчастим.

Годі баритися з трагічним розв'язком. Якщо й далі триватиме агонія дождання та непевності, тоді не буде часу на смертельний удар, заподіяний з милосердя, аби розвіяти сумніви. Тоді пошрамоване, сховане в труні обличчя встигне вбити Доумана раніше – крізь ще не зруйноване віко...

Цю Доуманову думку перервала домовина, ворухнувшись. Ось вона сунеться назустріч, ось уже стоїть мало не впритул, блимаючи у вічі заіржавленою табличкою з написом, нерозбірливим у місячному світлі. Постановивши не ухилятися, він спробував надійно спертися плечима на стінку ями й мало не впав навznak. Не було на що спертися. Насправді наступав сам Доуман, стискаючи в руці важкого ножа, вийнятого з-за пояса. Домовина стояла непорушно, й він, усміхнувшись, подумав, що ворогові нема куди подітися. Розмахнувшись, наш герой щосили торохнув масивним руків'ям ножа по табличці. Пролунав різкий дзвінкий гук. З глухим тріском розпалося трухляве віко, й уламки впали до ніг Доумана. Живий і мертва стояли віч-навіч. Репетував знавіснілий чоловік, мовчала незворушна жінка.

Це ж вона й була – лихо, а не баба!

---

¹ «Скаррі» (Scarry) означає «Пошрамована».

Кілька місяців по тому гурт панянок і панів, що належали до вершків суспільства Сан-Франциско, їхав новим шляхом до Йосемітської долини й зупинився пообідати в Герді-Герді. Поки смажилось та варилось, подорожні стали оглядати занедбаний табір. Один із них проживав тут у часи розквіту слави Герді-Герді. Ба навіть був один із видатних жителів, маючи найпопулярніше в селищі казино, в якому за ніч на картярських столах крутилося більше грошей, ніж за тиждень у всіх разом узятих закладах-конкурентах. Тепер же, ставши мільйонером, він орудував значно більшими справами і вважав, що ці колишні успіхи навряд чи такі вагомі, щоб удостоїти їх згадкою. У поїзді його супроводжувала хвора дружина – дама, що прославилася на все Сан-Франциско розкішними гостинами й неймовірною вимогливістю до родоводу та соціального стану своїх гостей. На прогулянці серед халуп покинутого табору містер Порфер розповів дружині та приятелям про засохле дерево, що стояло на низькому пагорбі по той бік Індіанського Струмка:

– Як я вам уже сказав, мені трапилося побувати тут проїздом 1852 року. Місцеві люди казали, що на цьому дереві вігіланти¹ повісили в різний час не менш як п'ятьох чоловіків. Якщо не помиляюсь, на ньому й досі висить мотузка. Ходімо й огляньмо це місце.

Містер Порфер забув додати, що ця сама мотузка цілком могла б зашморгнути і його власну шию, якби він на якусь годину забарився в Герді-Герді.

Неспішно йдучи вздовж струмка до першої-ліпшої підхожої переправи, товариство наткнулося на дочиста обгризений кістяк тварини. Після належного огляду містер Порфер оголосив, що то був осел. Бракувало головної відмітної ознаки цієї худобинки – вух, зате звірі та птахи пощадили велику частину неістивної голови. Уцілили також добротню зсукані з кінського волосу вуздечка та повід, прив'язаний до надійно вбитого в землю кілка. Поряд лежав набір золотошукацького спорядження. Про

¹ Члени комітету пильності. Див. примітку 3 в оповіданні «Сумнозвісний заповіт Гілсона».

все побачене висловлено звичні в таких випадках коментарі – іронічно-цинічні з боку джентльменів і вишукано-сентиментальні з боку леді.

Невдовзі панство добралося до сумнозвісного дерева на цвинтарі. Звільнившись від пут сановитості та гідності, містер Порфер став під гілкою й накинув на свою шию недотлілий зашморг. Очевидно, зробив це собі на втіху, а жінці на лихо. Така комедія дуже прикро вразила її тонку натуру.

Тимчасом один із учасників поїздки натрапив на розриту могилу й покликав їх подивитися. На дні ями білів розсип людських кісток і чорніли рештки труни. Над цим і над рештою, якої нині бракувало, вже справили останній печальний обряд койоти та канюки. Розсип привертав увагу аж двома черепами. Захотівши з'ясувати причину такого надміру, один із молодиків здобувся на відвагу скочити в могилу й передати черепи іншому. Місіс Порфер не встигла перешкодити цьому святотатству. Зате вона зразу ж висловила різкий осуд у найвишуканішій формі та з відповідним почуттям.

Знахідкою в дослідженні печальних останків стала заіржавлена табличка з абияк викарбуваним написом. Містер Порфер насилу розшифрував його, а відтак прочитав уголос, небезуспішно постаравшись викликати театральний ефект, відповідний до такого випадку й до свого власного таланту оратора:

*Мануеліта Мерфі
Народилася в місії Сан-Педро
Померла в Герді-Герді
Прожила 47 років
Пекло переповнене такими, як вона*

З пошани до нервів місіс Порфер і читача цієї книжки, не стану описувати прикрого враження, яке справив на всіх слухачів цей незвичайний напис. Скажу тільки, що декламаційний талант містера Порфера ніколи ще не здобував такого приголомшливого успіху.

Наступним здобутком юного осквернителя кладовищ стало довге, вимашчене глиною пасмо чорного волосся, але така звичайна річ не викликала великого зацікавлення. Раптом молодик збуджено вигукнув, нагнувся, видобув із землі сіруватий

камінь, похапцем оглянув його й передав містерові Порферу. Усипана осяйними блискітками, знахідка жовто відсвічувала в сонячному промінні. Містер Порфер схопив камінь, придивився до нього, а тоді відкинув убік і коротко зауважив:

– Це ж колчедан. Тільки дурник сплутає його з золотом. Шукач у могилі очевидно зніяковів.

Не будучи в змозі далі дивитися на неприємне заняття чоловіків, місіс Порфер повернулася до дерева й сіла на оголене коріння. Поправляючи локон свого золотого волосся, що вибився з-під капелюшка, вона зауважила якусь одежину. Це були рештки старого плаща. Роззирнувшись і переконавшись, що ніхто не бачить її дій, не дуже достойних, як на вишукану леді, жінка засунула прикрашену перснями руку в кишеню плаща й витягла звідти запліснявілого гаманця. Ось що в ньому було:

- Пачка листів, проштемпельованих в Елізабеттауні (штат Нью-Джерсі).
- Кільце білявого волосся, перев'язане стрічкою.
- Фотографія вродливої дівчини.
- Фотографія її ж, але обличчя спотворене шрамом. На звороті написано: «Джефферсонові Доуману».

За кілька хвилин гурт стривожених джентльменів оточив місіс Порфер. Вона нерухомо сиділа під деревом, опустивши голову й міцно стиснувши пальцями зіжмакану світлину. Містер Порфер підвів дружині голову. Її смертельно бліде обличчя спотворював довгий шрам, добре знаний усім її знайомим, бо його не могла приховати жодна косметика. Тепер він червонів на її лиці, як тавро прокляття.

Собі на лихо, Мері Маттюз Порфер померла.

Відповідне оточення

Вночі

Якось улітку вночі фермерському синові, що жив за десять миль від Цинциннаті, трапилося йти стежною, протоптаною кіньми в темному густому лісі. Шукаючи кількох корів, що відбилися від череди, він заблукав. Глупа ніч застала його далеко від рідної оселі, в незнаній місцині. Та цей хлопець був не з боязких. Приблизно знав, в якому боці має бути ця оселя, тож рішуче рушив навпростець через ліс, орієнтуючись по зірках. Невдовзі він вийшов на цю стежку, переконався, що вона веде куди треба, й попростував нею.

Була ясна ніч, але в лісі залягла непроглядна пільма, тож довелося йти мало не навпомацки. Дарма, збитися з дороги тут не давав густий підлісок, що тягся обабіч стежки. Пройшовши понад милю, пастушок раптом зауважив слабке світло, що сочилось ліворуч проблизками поміж листя. З несподіванки він наполохався. Серце закалатало так, що було чути його удари.

– Десь тут має бути житло старого Бріда, – буркнув він собі під ніс. – Мабуть, я опинився на продовженні тої стежки, що веде до нього від нашої ферми. Але чому там світиться? Тьху! Як це могло статися?..

Однак хлопчина йшов далі. Ось уже й узлісся, попереду відкрилася галявинка, чи не вся зарощена ожиною. Видно залишки спорохнявілого паркану. За кілька ярдів від стежки, посеред галявинки, стояв будинок, з незаскленого вікна якого падав сніп світла. Колись це було звичайне вікно, та з часом втратило шибки й хрестовину під бомбардуванням каменів, пущених

із рук шибеників. Ті прагли показати себе як сміливцями, так і ворогами всього надприродного. Еге ж бо, люди подейкували, що в Брідовому будинку водяться привиди. Може, й помилялися. Але навіть найзатятіший скептик не заперечить того, що цей будинок стояв пустою; ну а на селі «стояв пустою» і «служувати притулком усілякій нечисті» – це, вважає, те саме.

Дивлячись на тьмяне загадкове світло в сплюндрованому вікні, хлопчик пройнявся лихим передчуттям, пригадавши, що він сам приклався до того руйнування. Отож малого грішника кольнуло дошкульне каяття, ще дошкульніше від того, що запізнає та марне. Ось-ось на нього накинуться потойбічні безплотні уособлення зла за те, що уразив їх, порушивши спокій і цілість їхнього притулку. Проте впертюх не відступив, хоч тілом бив дроз. Ще б пак, таж у його жилах текла гаряча, змішана на рушничному поросі кров колоністів Дикого Заходу. Тільки два покоління відділяли нашого героя від підкорювачів індіанських племен. Він рушив, вирішивши пройти повз будинок.

Минаючи Брідове житло, хлопець заглянув у віконний отвір і побачив дивовижну й страшну картину. Посеред кімнати, за столом, на якому лежало кілька аркушів паперу, сидів чоловік, підперши голову руками й зарившись пальцями в чуприну. У світлі єдиної свічки, поставленої на край стола, половина обличчя видавалася мертвотно-жовтою. Друга половина ховалася в тіні. В очах, задивлених у далеку безвість, зрілий і холоднокровний спостерігач уледів би відтінок тривожності, але хлопчик зауважив тільки бездушну порожнечу. Був певен, що це мрець.

Це видовище навівало жах, але водночас зачаровувало й вабило. Пастушок зупинився, щоб усе добре розгледіти. Від його обличчя відхлинула кров, під ослабленим тремким тілом підламувалися ноги, проте він зціпив зуби й рішуче ступив до будинку. Не мав якогось усвідомленого наміру, таку сміливість породив тільки страх. Щойно сплотнілий сміливець встроїв голову у віконний отвір, як тишу ночі пронизав дивний різкий і верескливий зойк – крик маленької совки. Чоловік зірвався на ноги, стіл перекинувся, свічка згасла. Хлопчик кинувся навікача.

Напередодні

– Доброго ранку, Коулстоне. Оце так поталанило! Ви часто кажете, що я тільки для годиться хвалю ваші твори, а тут застаєте мене на тому, що я заглибився, з головою поринув у ваше останнє оповідання, опубліковане в цьому «Мессенджері». З усього, що хвилину тому могло б повернути мене до дійсності, нема нічого разючішого, ніж ваш несподіваний доторк до мого плеча.

– Ви навіть не уявляєте, який переконливий цей доказ, – відповів Коулстон. – Вам так кортить прочитати моє оповідання, що ви ладні відкинути самолюбні мотиви й відмовитися від справжньої втіхи, яку можна було б знайти в ньому.

– Не розумію вас, – сказав читач оповідання, склавши газету й засунувши її в кишеню. – Ви, письменники, таки дивні люди. Скажіть-но, будь ласка, де я схибив і в чому провинився. Невже від мене залежить втіха, яку можна знайти у вашому творі?

– Так. І то по-всякому залежить. Дозвольте спитати, а чи змогли б ви усмак поснідати ось у цьому трамваї? Або ж, скажімо, фонограф так удосконалили, що він може відтворити цілу оперу – арії, партії хору, оркестру й таке інше. Чи велике задоволення мали б ви, накрутивши його у своїй конторі, коли робочий час? Чи потішить вас спросонку серенада Шуберта, коли її рано-вранці цигикає італієць-скрипаль на пароплаві? Невже ви завжди і всюди однаково налаштовані на втіху та задоволення? Невже у вас завжди наготові будь-який настрої? Дозволю собі наголосити, сер, ось на чому. Безперечно, ви зробили мені честь, узявшись читати мій твір. Але ж для вас він слугує засобом розвіяти нудьгу в трамваї. А це ж бо оповідання про привидів!

– І що з того?

– Як це що? Хіба не має читач, крім прав, ще й обов'язків? Ви заплатили за цю газету п'ять центів. Вона ваша. Маєте право читати її будь-де й будь-коли. Самому сприйняттю як такому переважної частини надрукованих у ній матеріалів не допомагатимуть і не перешкоджатимуть час та місце читання, як і настрої читача. Є такі матеріали, які треба читати негайно, поки вони свіжі. Але моє оповідання не з такого гатунку.

Це не останні новини з країни привидів. Воно призначене не для того, щоб ви були в курсі подій у царстві тіней. Оповідання може і мусить почекати, поки ви здобудетеся на відповідний його духу настрій. Дозволю собі зауважити, що в трамваї вам це не вдасться, навіть якщо ви єдиний пасажир. Це не та самотність, яка необхідна. Автор теж має права, і читач має шанувати їх.

– Які саме?

– Та хоча б право на зосереджену увагу читача до твору. Відмовляти письменникові в цьому праві – аморальна річ. Це ж величезна несправедливість, коли читач поділяє свою увагу між літературним твором і гуркотом трамвая, рухомою панорамою вуличного натовпу, тротуарів, будинків – тисяч речей, які становлять наше повсякденне оточення і відволік увагу... Йй-бо, це ж не що інше, як нищість!

Літератор зірвався з сидіння й втримував рівновагу, вхопившись за звислий зі стелі ремінь. Заскочений читач газети глянув на співрозмовника. Дивно, як могла така дріб'язкова кривда викликати таку гнівну промову. Видно, що приятелеве обличчя бліде, як ніколи, а очі палають, як жар.

– Ви ж, Марше, знаєте, що я маю на увазі, – вів далі розпашілий Коулстон, густо нанизуючи слова. – Чудово знаєте. В моєму творі, що надрукували в сьогоднішньому номері «Мессенджера», є простий і ясний підзаголовок – «Оповідання про привидів». Годі придумати щось простіше і ясніше. Кожен порядний читач зрозуміє, що цей підзаголовок обумовлює відповідне оточення, в якому належить читати цей твір.

Марш трохи скривився, тоді усміхнувся й спитав:

– То яким має бути це оточення? Я ж, знаєте, звичайний собі бізнесмен і на таких штуках не розуміюся. Де, коли і як належить вас читати?

– На самоті... вночі... у світлі свічки. Є почуття, які легко вдається викликати в читача. Наприклад, співчуття чи радість. Я міг би майже за всяких умов довести вас до сліз чи сміху. Але для того, щоб моє оповідання вплинуло належним чином, треба навіяти вам страх або ж принаймні відчуття надприродного, а це нелегко. Я маю право сподіватися, що ви – якщо взагалі хочете читати мої твори – посприєте мені й відкриєте дорогу тим почуттям, які я стараюся вам навіяти.

Тим часом трамвай зупинився на кінцевій станції. Це був його перший ранковий рейс, і ніхто не перешкоджав розмовляти двом пасажирам. Вулиці були ще тихі й безлюдні. Сонячні промені тільки торкалися дахів. Приятелі вийшли з вагона й пішли разом. Марш приглядався до свого супутника, що йому, як і багатьом обдарованим літераторам, пліткарі приписували різні згубні гріхи й огріхи. У такий спосіб ниці душі й куці розуми мстять великодушним мудрецам за вищість. Містера Коулстона мали за генія. Є наївні простаки, що вважають геніальність різновидом ненормальності. Коулстон був відомий як непитущий, але ходили погоски, що він курить опій. Нинішнього ранку містер Марш ладен був у це повірити, зваживши на блудний погляд очей, незвичайну блідість обличчя, багатослівну й швидку мову письменника. І ніяк не міг здобути на те, щоб змінити цікаву йому тему, хоч така розмова могла вивести приятеля з рівноваги.

– Отже, ви стверджуєте, – повів далі мову бізнесмен, – що зможете оповіданням про привидів навіяти мені відчуття чогось надприродного, якщо я, згідно з вашими вказівками, забезпечу обумовлене – самотність, ніч та лойову свічку? І тоді я сіпатимусь від кожного несподіваного звуку, тоді в мене калататиме серце, по спині бігатимуть мурашки й стоятиме дибки волосся?

Коулстон враз обернувся й на ходу вступився у вічі приятелеві.

– На таке ви не наважитесь. Не здобудетеся на мужність, – відповів він, підкресливши сказане зневажливим жестом. – Вам стачить хоробрості хіба на те, щоб читати мої твори в трамваї. Але в занедбаному житлі – на самоті – вночі – в лісі! Ба! Я ж тут маю в кишені рукопис, який вас уб'є на місці.

Марш розсердився. Мав себе за сміливця, і ці слова зачепили його за живе.

– Якщо маєте на прикметі підхоже місце, – сказав він, – то ми удвох підемо туди сьогодні ж увечері. Дасте мені свічку та ваш рукопис і залиште мене одного. Повернетесь за якийсь час – коли встигну прочитати. Тоді я перекажу зміст оповідання – і дам вам нагінку.

Ось чому фермерський син, заглянувши вночі у потрощене вікно Брідового житла, побачив чоловіка, що сидів за столом у світлі свічки.

Назавтра

Під вечір наступного дня троє чоловіків і хлопчик наближались до Брідової оселі з того боку, куди той утік минулої ночі. Чоловіки були в доброму гуморі. Вони дуже гучно балакали, сміялися й жартома підштрикували наймолодшого в гурті незлобливими іронічними заувагами про його нічну пригоду, в яку, очевидно, не вірили. Хлопчик незворушно вислуховував ці насмішки й не відповідав на них. Мав тверезий погляд на світ, тож не сердився на цих трьох дорослих. Справді, не можна вважати надійним свідком того, хто запевняє, ніби бачив, як мрець зірвався на ноги й загасив свічку.

Підійшовши до будинку й побачивши, що двері незамкнені, всі четверо не стали церемонитися й зразу ж увійшли досередини. На коридор виходили двері двох кімнат – ліворуч і праворуч. Прибульці увійшли до кімнати зліва – тої, що з розбитим вікном. На підлозі лежало тіло.

Небіжчик лежав на боці, підігнувши під себе руки. Щока торкалася підлоги. Прикро вражали витріщені очі. Щелепа відвисла, під ротом набралася калюжка слини. Перекинутий стіл, недогарок свічки, стілець і кілька списаних аркушів паперу – це все, що було в кімнаті. Чоловіки оглянули тіло й по черзі доторкнулися до обличчя. Хлопчик з виглядом власника поважно стояв у головах. Настав час найбільшого тріумфу в його житті. Один із дорослих назвав його молодчагою, інші згідно кивнули. Скептицизм просив пробачення в Очевидного. Тоді інший дорослий зібрав розкидані на підлозі аркуші й підійшов до вікна, бо в кімнаті вже згущувався сутінок. Здалеку долинув жалібний спів дрімлюги. Повз вікно промайнув величезний жук, шурхіт крил, якого затих вдалині. Чоловік біля вікна почав читати вголос.

Рукопис

«Перш ніж виконати свою слухну чи неслухну постанову і постати перед судом Творця, я, Джеймс Р. Коулстон, вважаю своїм обов'язком журналіста оприлюднити викладену нижче

заяву. Мене, смію припустити, порівняно широкі кола знають як автора трагічних повістей, але навіть схильній до найпону-рішого уяві не до снаги створити таку трагічну повість, як істо-рія мого життя. Йдеться не про сюжет. Зовнішній бік мого існу-вання був бідний на події та пригоди, натомість внутрішню запламували прокляття й убивства. Не переповідатиму їх тут. Описи деяких із них уже готові до оприлюднення деінде. Мета цієї заяви – пояснити всім, кого це може зацікавити, що моя смерть цілком добровільна. Я помру опівночі п'ятнадцятого липня – на знаменні роковини. Саме цього дня й цієї години Чарлз Брід, мій друг повіки-віків, додержав даного мені при-сяжного слова таким способом, до якого закликає тепер і мене його вірність нашій обітниці. Він наклав на себе руки у своєму будиночку в Коуптонському лісі. Висновок медичної експерти-зи був звичний: «короткочасний психічний розлад». Якби я свідчив на слідстві й розповів усе, що знаю, то психічно хво-рим визнали б ще й мене».

Тут читець зробив паузу, пробіг очима довгий уривок тек-сту, а решту прочитав уголос.

«Мені залишається прожити ще тиждень, щоб дати лад своїм земним справам і приготуватися до великої зміни. Цього досить, бо таких справ небагато, тоді як смерть ось уже чотири роки нависає наді мною зобов'язанням, яке конче треба вико-нати.

Цей рукопис я буду носити при собі. Попрошу того, хто на нього натрапить, передати знахідку слідчому.

Джеймс Р. Коулстон.

Р. С. Вілларде Маршу, сьогодні, п'ятнадцятого липня – фатальної дати, вручаю Вам цей рукопис, щоб Ви вийняли його з конверта й прочитали за застережених умов у місці, яке я призначив. Я відмовився від наміру тримати цей документ при собі як пояснення причин моєї смерті. Для мене це не дуже важливо. Хай краще він пояснить причини Вашої загибелі. Як ми умовилися, я маю прийти до Вас серед ночі й перевірити, чи прочитали Ви оповідання. Ви досить добре мене знаєте, щоб

не сумніватися, що я додержу слова. Але, любий друже, це буде після півночі. Хай змилується Господь над нашими душами!

Дж. Р. К.»

Хтось підібрав і засвітив свічку ще під час читання заяви. Коли воно дійшло кінця, читець спокійно підніс папір до племінця і, попри всі заперечення, спалив дотла. Той, хто це зробив і згодом незворушно вислухав сувору догану від слідчого, доводився зятем покійному Чарлзові Бріду. На опитуванні так і не вдалося з'ясувати, про що йшлося в не прочитаному вголос уривку заяви.

ЗАМІТКА В ГАЗЕТІ «ТАЙМС»

«Учора, згідно з висновками психіатричної експертизи, в лікарні для душевнохворих опинився містер Джеймс Р. Коулстон – письменник локального значення, пов'язаний з газетою «Месенджер». Містера Коулстона взяли під варту ввечері п'ятнадцятого липня на вимогу його сусіда в Бейн-Гаусі. Той зауважив, що письменник поводиться дуже дивно: розхристується, гострить бритву, пробує гостроту леза, надтинаючи шкіру на своїй руці, тощо. Коли на виклик прибули полісмени, цей нещасник чинив їм відчайдушний опір. Він і далі галабурдив, тому довелося одягти на нього гамівну сорочку. Інші співробітники цієї шановної газети поки що перебувають на волі».

Житель Каркоси

«Бо суть різні подоби смерті: деколи бренте тіло остає ся, а деколи зникає без сліду вкупі з душею. Остатнє частіше лучає ся на відлюддю (на те воля Божа), а ми, не будши при сконі людини, кажемо, що вона безвісті пропала або рушила в далеке вандрування...а так, прецінь, вона й учинила. Але іноді – і про те є немало свідчень – людина зникає у всіх на очах. Є й така смерть, коли умирає тільки душа, а тіло живе ще довгі літа. Часами, і се достеменно відомо, душа гине вкупі з плоттю, але по якомусь часі відроджує ся, і то на тім самім місці, де зогнила була плоть».

Роздумуючи над цими словами Галі¹ (нехай спочиває з Богом), я старався до дна пізнати їхнє значення. Ось так людина, сприйнявши суть повідомлення, застановляється, чи немає в ньому іншого, якогось глибшого змісту. Замислений, я не помічав, куди мене несуть ноги, й зогледівся аж тоді, коли обличчя шмагнув раптовий повів холодного вітру. Роззирнувшись, я здивувався – все навколо видавалося досі не баченим. Навкруги простягалася безрадісна й безлюдна рівнина, поросла височезною сухою травою, що з присвистом шуміла під осіннім вітром, немовби натякала на щось загадкове й бентежне. Подекуди, віддалік одна від одної, спиналися темні скелі з химерними обрисами. Здавалося, вони, порозумівшись між

---

¹ Цей письменник – вигадана особа. Ймовірно, Бірсові це ім'я асоціювалося з індійським поетом Мауланою Гаваджею Галі (1837–1914) або туніським астрологом Галі Абенраджелом (X століття).

собою, перекидаються багатозначними лиховісними поглядами й витягають шиї, аби було краще видно якусь давно передбачену подію. То там, то сям чорніли обпалені блискавицею дерева – неначе верховоди тих злобних змовників, що застигли в мовчазному вичікуванні.

Хоч я й не бачив сонця, та гадав, що воно вже на схилку. Те, що повітря холодне й вологе, я не так відчував, як усвідомлював, і воно не завдавало мені прикрості. Над усім цим понурим краєвидом нависав, як утілене прокляття, низька пелена олив'яно-сірих хмар. Тут усе просякло погрозою, провістю лиха, знаком неминучої погибелі. Не було ні птахів, ні тварин, ні комах. Тільки вітер зітхав між голих гілок на всохлих деревах, тільки сіра трава хилилася до землі й пошепки довіряла їй якусь жахливу таємницю. Понад те жоден звук, жоден порух не тривожив гнітючого спокою цієї печальної місцини.

У траві виднів розсип поруйнованих негодою каменів, очевидно обтесаних людською рукою. Потріскані, вкриті мохом, наполовину вгрузлі в землю, вони лежали плазом, хилилися під різними кутами, й жоден не стояв рівно. Безперечно, це були надгробки, а самі могили давно зникли; від них майже не зосталося пагорбків і западин – час усе зрівняв. Зрідка розкидані масивні брили позначали місця, де колись пихаті усипальниці та претензійні монументи кидали жалюгідний виклик забуттю. Такими прадавніми видавалися ці кам'яні останки, ці рештки марноти, ці забуті пам'ятки пієтету до Бога та прихильності до людини, такі вже потерті й побиті вони були, такою занедбаною, спустошеною й здичавілою була ця місцина, що я мимоволі почувся першовідкривачем могильників доісторичного племені, назва якого губилася в минулому.

Якийсь час мені, поринулому в ці розважання, і не в голові були наслідки моєї теперішньої пригоди, та враз зблиснула думка: «Як я сюди потрапив?» Хвилина розміркування прояснила всю картину й пояснила (а водночас і занепокоїла мене) особливості, якими моя фантазія наділяла все побачене й почуте. Я ж хворий. Ось зараз згадалося, що я зліг від наглої лихоманки і, зі слів моїх родичів, у маренні безперестанку кричав, що хочу на простір, на свіже повітря. Вони силоміць втримували мене в ліжку, щоб я часом не втік з дому. Однак я обманув пильність цих опікунів і примандрував... куди? Годі й вгадува-

ти. Поза сумнівом, звідси добрячий шмат дороги до мого рідного міста – старовинної славетної Каркоси¹.

Тут не було жодної позначки життя людей; не видно диму, не чути гавкоту, мукання, дитячих голосів у забаві. Нічого, крім тужливого кладовища, огорнутого таємницями й жахіттями – виплодами моєї розпаленої уяви. Невже знову напливає гарячка, ще й тут, де ніхто мені не зарадить? А може, це мана, гра звихненого розуму? Я гучно кликав дружину та дітей, простягав до них руки, хоч і тямив, що це намарно, що я ось тут ступаю по зів'ялій траві серед кам'яних уламків.

Шарудіння за спиною змусило мене обернутися. До мене наближався звір – рись. Майнула думка: «Якщо я зараз впаду тут, на безлюдді, якщо пропасниця відбере у мене сили, то ця тварюка перегризе мені горло...» Я з криком кинувся на рись. Але вона байдуже пробігла повз, мало не тернувшись об мене, й зникла за надгробком.

За якусь хвилину неподалік вигулькнула людська голова, ніби з-під землі. Чоловік брався угору схилом пологого пагорба, вершина якого трохи здіймалася над рівниною. Ось виринула й уся постать на тлі сірої хмари. На с'як-так прикриті одержиною із шкур тіло звисало нечесане волосся та довга сплутана борода. В одній руці він тримав лук і стріли, в другій – смолоскип, за яким тягнулася смуга чорного диму. Чоловік ступав повільно і обережно, ніби побоюючись провалитися в могилу, приховану у високій траві. Цей дивогляд заскочив мене зненацька, але не налякав. Я рушив йому назустріч і, підійшовши мало не впритул, привітався, як велить звичай:

– Бережи вас Бог!

Він не спинився, навіть не сповільнив ходи. Наче не побачив і не почув мене.

– Чоловіче добрий, – не відступався я, – я заблукав, та ще й недужий. Благаю, покажіть мені дорогу до Каркоси.

---

¹ Придумуючи назву цього міста, автор, можливо, орієнтувався на «Каркассон» – місто на півдні Франції. Слово «*carcass*» позначає, зокрема, тушу, порожню оболонку та руїни. Каркоса фігурує у творах пізніших письменників – «Король у жовтому» (Роберт В. Чамберз), «Август Дерлет» (Говард Філіпс Лавкрафт), «Пісня Льоду і Вогню» (Джордж Мартін), а також у телесеріалі «Справжній детектив».

Проминаючи мене, дикун завів варварської пісні незнаною мені мовою. Ось він і зник. З гілки всохлого дерева понуро пугукнула сова, здаля їй відгукнулася ще одна. Глянувши вгору, я побачив у просвіті між хмарами Альдебаран і Гіади. Все вказувало на те, що настала ніч: рись, чоловік зі смолоскипом, сова... Проте я дуже добре бачив їх, як удень. І зірки теж добре видно – на тлі ясного неба, не темного! Так, я бачив і чув, а сам був невидимий і нечутний. Якими жахливими чарами мене заворожили?

Я сів на корінь великого дерева, щоб подумати, як тут бути й що робити. Цілком певно, що я збожеволів, але якась крихта сумніву не давала в це повірити. Пропасниці наче й не було. Я жвавий і бадьорий, як ніколи, тіло й душа пройнялися небувалым збудженням. Навдивовижу загострилися чуття, тепер я міг мацати повітря і слухати тишу.

Величезні корені могутнього дерева, на яке я сперся, стискали у своїх обіймах гранітну брилу. Її частина впиалася в закамарок під іншим коренем, біля самого стовбура. Це якоюсь мірою захистило моноліт від вітрів і дощів, але йому таки дісталося. Грані округлилися, краї оббилися, вся поверхня покрилася тріщинами та борозенками. Біля нього на землі виблискували слюдяні пластівці – сліди розпаду граніту. Очевидно, це надгробок. Колись він позначав могилу, з якої ще в сиву давнину виросло це дерево. Його загребуще коріння спустошило могилу і ув'язнило надгробок.

Зненацька шпаркий вітер здув із надгробної плити сухе листя та дрібні гілочки, й переді мною відкрився карбований напис. Я нахилився, щоб прочитати його. Господи Боже! Мое ім'я, прізвище! Дата мого народження! І дата моєї смерті!..

Охоплений жахом, я зірвався на ноги, й цієї ж миті перші ранкові промінці освітили дерево. На рожевому обрії сходило сонце. Я стояв між деревом і величезним багряним диском, але... на стовбурі не було моєї тіні.

Виття вовчого хору привітало світанок. Вовки сиділи поодиноці й зграйками на пласкуватих рештках могильних пагорбів. Куди не глянь – всюди вовки, аж до виднокола. І тоді я втямив, що навкруг мене руїни давньої преславної Каркоси.

Ось такі факти передав медіуму Бейроулзу дух Госейба Алара Робардіна.

Забите вікно

Ще 1830 року за кілька миль від того, що тепер звуть великим містом Цинциннаті, простягався величезний несходжений ліс. Жили в цій окрузі далеко одне від одного першопрохідці-піонери – люди фронтиру, неспокійні душі. Відвоювавши у пустоші місце, спорудивши затишні й вигідні оселі, домігшись сякого-такого достатку, який ми тепер вважаємо убогістю, вони, спонукувані якимсь незбагненим покликом душі, покидали все й рушали на захід – назустріч новим небезпекам і злигодням, щоб здобувати блага, від яких добровільно відмовилися. Багато хто з них уже віддав перевагу далеким краям над цією округою. Серед тих, що залишилися, був першоприбулець. Жив самотою в рубленій хижі, оточеній густим бором, та й сам видавався частиною безмовних лісових нетрів. Ніхто не бачив його усмішки, не чув від нього зайвого слова. Чоловік задовольняв свої скромні потреби, продаючи й міняючи шкури дичини в прирічному містечку. Нічого не вирощував на землі – нічий, хоч міг би, якби хотів, оголосити її своєю за правом власності, на яку ніхто не претендує. Його спробу показувати було видно: на кількох акрах зразу навколо хижі колись вирубано дерева, а тепер струхлявілі пеньки покрила молода порость, стараючись залагодити спустошення, заподіяне сокирою в давні дні. Очевидно, палкий порив до хліборобства перегорів і осипався покутницьким попелом.

У його хатині із зашпарованих глиною колод, покритій кривими колотими дошками на поперечних жердинах, були тільки одні двері й одне вікно навпроти них. Завжди забите дошками – ніхто не зміг би пригадати, що було інакше. Як і пояснити, чому воно так. Звісно ж, не тому, що хазяїн не любив світла й свіжого повітря. Адже коли якому мисливцеві траплялося

пройти повз хижу, то в таких рідкісних випадках він зазвичай бачив, що самітник засмагає на порозі, якщо, звичайно, небо послало на той час сонячну погоду. Мабуть, небагато хто з нинішніх людей знає таємницю цього вікна. Я знаю, і зараз ви в цьому пересвідчитесь.

Кажуть, цей чоловік звався Мерлок. Виглядав на сімдесят років, а насправді було йому під п'ятдесят. Щось, крім літ, постарило його. Сива голова, сива довга й густа борода, запалі сірі тьмяні очі, поборознене перехресними зморшками лице. Високий, худорлявий, сутулий – як вантажник. Я ніколи не бачив Мерлока; мені, ще хлопчикові, його описав мій дід і розказав ось цю історію. Колись давно дідусь жив неподалік цього чоловіка й знався з ним.

Одного дня Мерлока знайшли в хижі мертвого. Було не на часі й не на місці кликати слідчих та газетярів. Як гадаю, стало на тому, що він вмер природною смертю. Якби вирішили інакше, то дідусь сказав би мені про це. Знаю, що, керуючись здоровим глуздом, небіжчика поховали біля хатини, поряд з могилою його дружини. Пішла в землю задовго перед чоловіком, тож мало хто й пам'ятав, що була така.

На цьому й закінчується фінальний розділ моєї правдивої оповіді. Треба ще додати, що багато років по тому я і такий же відчайдух добулися до Мерлокової садиби. Насмілилися підійти до зруйнованої хатинки на який кидок каменем – і кинулися навтіки, щоб не спіткати привида. Те, що він там ходить, знав кожний хлопчисько в окрузі. Цей випадок я згадав принагідно. Та повернімося до попереднього розділу.

Мерлок був дужим, молодим і сповненим надій, коли збудував житло й заходився вирубувати ліс, щоб зайнятися фермерством. Тим часом жив із полювання. Ще в тих східних краях, звідки він прийшов, одружився з дівчиною, в усьому гідною його сердечної прив'язаності. Обраниця охоче й з легким серцем ділила з чоловіком усі лиха й негаразди в його житті. Не збереглася пам'ять про її ім'я, не ходила слава про її чесноти, і невіра може собі сумніватися в них, якщо хоче. Тільки не я, Боже борони! Про любов і щастя цієї подружньої пари переконливо свідчить кожний день, прожитий вдівцем. Бо що втримало б на старому місці цю невгамовну, охочу до мандрівок і пригод душу, як не пам'ять про дружину?

Одного дня Мерлок повернувся з далеких ловів і застав жінку в гарячці. Лежала й марила. На цілі милі навкруги не було ні лікаря, ані навіть сусіда; по допомогу ніяк податися, бо хвора в такому стані, що її не можна лишити саму. Отож чоловік став лікувати її самотужки. На третій день вона впала в глибоке безпам'яття і так померла, за весь час не опритомнівши ні на мить.

З усього, що ми знаємо про такі натури, як Мерлок, спробуємо доповнити подробицями загальні риси картини, яку описав мій дід. Переконавшись, що жінка нежива, чоловік не втратив самовладання. Тямив, що її треба спорядити до похорону. Сповняючи цей священний обов'язок, він раз у раз помилявся. Одне робив неправильно, а друге, хоч і правильно, та повторяв знову й знову. Сам дивувався, що не вдаються йому прості, звичайні речі, як ото п'яному дивно, що порушуються усталені закони природи. Заскочило й присоромило Мерлока те, що він не плакав. Звичайно, мерців слід оплакувати. «Завтра, – сказав він сам собі, – доведеться зробити труну й викопати могилу. Потім ніколи вже не побачу дружини, бракуватиме мені її. А тепер... вона мертва, звичайно, однак усе тут по-старому, як завжди... так і мусить бути. Не може бути все так погано, як здається».

Схилившись у присмерку над тілом, Мерлок укладав зачіску, розправляв і розгладжував скромну одежину. Робив це рвучко, з бездумною ласкою. Весь час підсвідомо він був певен, що все гаразд, що знову буде з нею, що життя триватиме, як колись. Не звідавши досі горя, він не розвинув у собі здатності відчувати його. Серце його не вмещало, а уява не осягала. Не знав, що дістав страхітливого удару долі, що знаття прийде потім і вже ніколи не полишить його. Горе – митець із здібностями такими різноманітними, як і інструменти, на яких виконує похоронну пісню. З одних видобуває пронизливі, різкі ноти, з інших – низькі, понурі співзвуччя, що час від часу стугонять, як удари далекого барабана. Деякі натури воно збурює, деякі – отупляє. Когось уражає, як стрілою, загострює всі чуття, а когось оглушує й приголомшує, як дубцем. Мабуть, і Мерлока так приголомшило. Впоравшись з усім належним, він опустився на стілець поряд зі столом, де лежала небіжчиця, й задивився на її профіль, білий проти дедалі густішого сутінку. Склавши руки на краю стола, він сперся до них лобом. Не плакав і був страшенно втомлений. Цієї миті крізь відчинене вікно долинуло

протяжне голосіння – ніби дитини, заблукалої в глушині присмеркового бору. Та чоловік навіть не поворухнувся. Знову, цього разу ближче, пролунав той жахливий зойк у його вухах. Може, то звір завивав, а може, й примарилося. Мерлок спав.

За кілька годин цей несумлінний вартівник небіжчиці прокинувся і, звівши голову, сторожко прислухався. Сам не знав чому. У непроникній темряві, поряд з тілом, спокійно згадуючи все, він напружував зір, щоб побачити щось. Сам не знав що. Усі чуття насторожі, подих стриманий, серце стишило биття, немовби не хотіло порушувати тиші. Хто... що розтривожило сон? Де воно?

Раптом під руками хитнувся стіл, і тої ж миті Мерлок почув – а може, йому причулося – легку м'яку ходу. Один крок... другий. Неначе чалапання босоніж.

Переляканий, він не міг ні крикнути, ані ворухнутися. Зневолений, чекав... чекав у п'ємті століть несьогосвітнього жаху. Даремно силкувався вимовити ім'я померлої, простягти руку й помацати, чи досі вона лежить. Зсудомило горло, налило оливом руки. І тут почалося найстрашніше. Щось важке з розгону налетіло на стіл і вперло його в груди Мерлоку так різко, що той мало не перекинувся. Водночас щось гупнуло об підлогу, аж затряслася вся хижа. Чути було вовтузню й мішанину звуків, які годі описати. Скинувши оціпеніння, чоловік зірвався на ноги й провів рукою по столі. Тіла там не було.

Цієї миті жах переродився в шал і спонукав до дії. Без певного наміру, гнаний норавливим відрухом божевільного, Мерлок кинувся до стіни, навпомацки захопив заряджену рушницю й, не цілячись, вистрілив. У спалаху, що яскраво освітив кімнату, він побачив величезну пантеру. Зціпивши зуби на горлі мертвої жінки, звір волік її до вікна. Запав морок, ще чорніший, ніж був, і тиша.

Коли Мерлок опритомнів, сонце високо підбилося, а ліс був повен пташиного щебетання. Покійниця лежала біля вікна, де її облишила пантера, настрашена спалахом і гуком із рушниці. Одежа в безладі, довге волосся розпатлане, руки й ноги розкинуті. Із страшенно понівеченого горла натекла калюжка крові, ще не зовсім скипілої. Стрічка, якою Мерлок зв'язав зап'ястки, розірвана, кулаки судомно стиснуті. У зубах стирчав шматок вуха пантери.

Середній палець правої ноги

I

Усі знають, що в старому Мантоновому будинку водяться привиди. У цьому не сумнівається жоден з неупереджених людей, що живуть в цій окрузі, ба навіть у місті Маршаллі, що за милю відсіля. Недовіра судилася тільки впертюхам, яких тут же прозвуть «ексцентриками», щойно це підхоже слово візьмуть на озброєння журналісти-інтелектуали маршаллської газети «Поступ». Про те, що цей будинок не без привидів, свідчать, з одного боку, безсторонні очевидці, а з другого – він сам. Свідчення перших можна знехтувати, а то й заперечити, обґрунтувавши це безліччю різноманітних причин, що їх дуже легко знаходять чи винаходять любителі сперечатися; а от зі спостереженими фактами – матеріальними й легкими на перевірку – не посперечаєшся.

Варто почати з того, що ось уже понад десять років у Мантоновій оселі не живе ніхто зі смертних, а тому вона разом із господарчими приміщеннями хоч повільно, але неухильно занепадає, і розсудлива людина навряд чи наважиться заперечувати цю обставину. Стоїть ця будівля трохи подалік найглухішого відтинку дороги між Маршаллом і Гаррістоном, на вирубці. Колись тут була ферма, а нині рештки порохнявого паркану псують вигляд обійстя, наполовину зарослого ожиною, яка покриває кам'янисту й неродючу, віддавна не орану землю. Оселя ще в порівняно непоганому стані, хоча добряче полиняла від негоди й гостро потребує допомоги скляра, відколи місцеве населення юного віку й чоловічої статі у свій, характерний йому спосіб виразило несхвалення того, що в помешканні немає жителів. У цей двоповерховий будинок

можна потрапити через єдині двері на майже квадратному фасаді. Два вікна обабіч забиті дошками. Над ними два такі самі вікна нічим не захищені й служать тільки для того, щоб пропускати світло і дощ у кімнати другого поверху. Трава та бур'яни ростуть всюди й дратують своєю пролазливістю. У кількох тінистих дерев, що під постійним вітром в одному напрямку вирости похилими, такий вигляд, ніби вони гуртом стараються за всяку ціну вирватися звідси. Коротко кажучи – словами журналіста-гумориста, опублікованими в «Поступі», «припущення, що Мантонів будинок кишить привидами, – єдиний логічний висновок, який можна побудувати на такій основі». Є ще одна обставина, яка, безсумнівно, також навела місцевих жителів на думку про підхожість цього місця для всяких надприродних явищ. Саме тут років десять тому містер Мантон якимось уночі визнав за потрібне перерізати горло власній дружині та двом маленьким дітям і зразу ж податися в іншу частину країни.

Ось до цього будинку якимось влітку ввечері під'їхало четверо чоловіків. Троє швидко вибралися з екіпажа, й кучер прив'язав коней до єдиного вцілілого стовпа в паркані. Четвертий і далі сидів в екіпажі.

– Ходімо, – сказав йому один із подорожніх, поки двоє інших ішли до дверей. – Ми на місці.

Четвертий навіть не поворухнувся.

– Якого біса?! – вигукнув він. – Усе це підлаштовано. Мені здається, що ви теж у це вплутані.

– Може, й так, – дещо зневажливим тоном відповів подорожній, дивлячись йому у вічі. – Але, як пам'ятаєте, з вашої згоди вибір місця дали другій стороні. Звичайно, якщо ви боїтеся привидів...

– Я нічого не боюсь, – перебив його четвертий, лайнувся й зіскочив на землю.

Вони приєдналися до гурту біля дверей, які вже вдалося відчинити – з певними труднощами, бо замок і завіси заіржавіли. Всі ввійшли. Всередині було темно. Той, хто впорався із замком та завісами, вийняв свічку й засвітив її. Тоді відімкнув двері в коридорі праворуч від входу – до великої квадратної кімнати. Свічка ледве освітлювала її, кроки заглушував товстий шар пилюки на підлозі. Павутина заснувала кутки, клап-

тями тлілого мережива звисала зі стелі й спроквола колихалася від руху повітря. Годі було побачити щось надворі в кожному з двох вікон у суміжних стінах. Погляд упирався в шорстку поверхню неструганих дощок на відстані кількох дюймів від шибок. Тут не було ні каміна, ні меблів – нічого, крім павутини й пороху. У цій кімнаті тільки четверо прибульців не становили єдиного цілого з будівлею.

У жовтому світлі свічки вони видавалися доволі дивними. Передусім впадав в око, ба навіть вражав, той прибулець, що вийшов з екіпажа останнім, – сивий чолов'яга середнього віку, тілистий, широкогрудий і широкоплечий. Судячи з його статури, він мав неабияку силу. А судячи з рис обличчя, він звик застосовувати її, не задумуючись. Чолов'яга був чисто поголений і коротко підстрижений. Низький лоб борознили зморшки – горизонтальні над очима й вертикальні над переніссям. Густі чорні брови підлягали тій самій закономірності: кожна уникала зустрічі, круто повернувши вгору, не дійшовши до того ж перенісся. Під ними жевріли глибоко запалі очиці невизначеної барви, з неприємним погрозливим блиском, якого не пом'яшували жорсткі вуста й масивна нижня щелепа. Ніс був як ніс, він не додавав колоритності. Усі похмурі й зловісні риси підкреслювала неприродна блідість обличчя, неначе знекровленого до краплинки.

У його супутників був цілком звичайний вигляд. Побачиш таких – і зразу ж забудеш. Усі троє молодші від описаного вище чолов'яги, а найстарший із трійці (він стояв трохи подалік) очевидно почував до нього аж ніяк не приязнь. Вони уникали навіть дивитись один на одного.

– Джентльмени, – озвався чоловік зі свічкою та ключами, – як гадаю, все гаразд. Містере Россере, ви готові?

Той, що стояв подалік, уклонився й усміхнувся.

– А ви, містере Гроссміте?

Здоровань кивнув і насупився.

– Скиньте, будь ласка, верхній одяг.

Обидва швидко зняли із себе капелюхи, піджаки, камізельки та краватки й кинули їх за двері, в коридор. Чоловік зі свічкою кивнув, а четвертий – той, хто принукав Гроссміта вийти з екіпажу, видобув із кишені плаща два довгі, смертоносні на вигляд мисливські ножі й вийняв їх із шкіряних піхов.

– Вони однакові, – мовив він, простягаючи ці ножі дуелянтам. Навіть нетямущий спостерігач здогадався б, навіщо приїхали сюди ці люди. Тут мав відбутися смертельний поєдинок.

Кожен із супротивників узяв ножа, критично оглянув його при свічці й перевірів міцність леза та ручки на зведеному коліні. Тоді їх обшукали – кожного секундант його супротивника.

– Якщо ви не заперечуєте, містере Гроссміте, – сказав чоловік зі свічкою, – то станете он у тому кутку.

Він указав на далекий від дверей куток. Туди Гроссміт і рушив, перед тим обмінявшись далеко не приязним рукостисканням зі своїм секундантом. Ставши в протилежному кутку, містер Россер пошептався про щось зі своїм секундантом. Тоді той відійшов до порога, де вже стояв секундант Гроссміта. Раптом свічка згасла, усе потонуло в непроглядній пільмі. Мабуть, це сталося через протяг. Хай там яка причина, а наслідок вийшов разючий.

– Джентльмени... – озвався голос, що в темноті видавався незнайомим і пантеличив. – Джентльмени, попрошу вас не рухатися, поки не почуєте, що вхідні двері зачинилися.

Пролунали кроки, зачинилися двері. Спершу кімнатні, а тоді і вхідні – та з таким грюком, що весь будинок задрижав.

А за кілька хвилин запізнілому хлопцеві з сусідньої ферми трапився на дорозі легкий екіпаж, що мчав у бік Маршалла. Хлопець запевняв, що на передку сиділо двоє, а третій стояв за ними, вчепившись у їхні згорблені плечі, та так міцно, що ті не могли вирватися. На відміну від цих двох, третій був зодягнений у біле. Безсумнівно, він ускочив в екіпаж, коли той їхав повз будинок з привидами. Цей юний свідок міг похвалитися значним набутиим у цій окрузі досвідом у царині надприродних явищ, тож його слово мало таку саму вагу, як висновок експерта. Це свідчення (у зв'язку з подіями наступного дня), трохи прикрашене в літературному плані, згодом було опубліковано в «Поступі». Воно закінчувалося натяком, що згаданих осіб уповноважують викласти на шпальтах газети свою версію подій тієї ночі. Однак цим привілеєм ніхто не скористався.

II

До «дуелі в п'їтьмі» призвів цілком звичайний випадок. Одного вечора три молодики сиділи в затишному куточку на веранді невеликого маршаллського готелю, курили й розмовляли про справи, які можуть цікавити трьох освічених молодих південців-провінціалів. Звали їх Кінг, Санчер і Россер. Неподалік сидів четвертий чоловік, який чув їхню розмову, але не втручався. Троє приятелів не були з ним знайомі. Знали тільки, що пополудні він приїхав диліжансом і зареєструвався в готелі як Роберт Гроссміт. Ніхто не бачив, щоб він говорив з кимсь, крім готельного порт'є. Здавалося, цей приїжджий радо задовольняється спілкуванням із самим собою, або ж, як це сформулювали штатні співробітники «Поступу», «дуже схильний до поганої компанії». Щоб віддати справедливе незнайомцеві, варто зазначити, що ці журналісти були надто вже компанійські, а тому й не могли правильно оцінити людину іншого складу характеру, ніж вони, та ще й дістали від неї різку відмову дати «інтерв'ю».

– Не зношу фізичних вад у жінки, – сказав Кінг, – чи то вроджених, чи то набутих. За моєю теорією, вони завжди поєднуються з розумовими або моральними вадами.

– Отже, припускаю, – з підкресленою поважністю докинув Россер, – що леді, позбавлена такої моральної чесноти, як ніс, пересвідчилася б, що стати місіс Кінг – дуже й дуже важка справа.

– Можна й у такий спосіб це висловити, – відповів Кінг. – А проте я справді колись покинув чарівливу дівчину, випадково дізнавшись, що їй бракує пальця на нозі. Згоден, я повівся жорстоко, але якби ми одружилися, то я все життя почувався б нещасним, та й їй було б не краще.

– Узявши це до уваги, – реготнувши, сказав Санчер, – вона вийшла заміж за менш вибагливого джентльмена, ніж ти, тож уникнула такого нещастя. Ось тільки горло їй перерізали.

– Ага, то ти знаєш, про кого мова. Так, вона вийшла за Мантона. Не знаю, чи він менш вибагливий, ніж я. Цілком можливо, що він перерізав їй горло тільки тому, що виявив брак чудової частини жіночого тіла – середнього пальця правої ноги.

– Гляньте-но на цього типа! – раптом шепнув Россер, показуючи очима на незнайомця.

«Цей тип» відкрито підслуховував їхню розмову.

– Щоб його чорти вхопили, цього нахабу! – пробурмотів Кінг. – Що з ним робити?

– Тут легко зарадити, – відповів Россер. Підвівшись, він звернувся до незнайомця: – Сер, мені здається, що вам годилося б переставити свого стільця он туди – на той кінець веранди. Очевидно, досі ви не бували в товаристві джентльменів.

Зблідлий від гніву незнайомиць зірвався на ноги, стис кулаки і рушив до молодиків, які теж звелися. Санчер став між задирами.

– Ти погарячкував, – спробував він угамувати Россера. – Цей джентльмен не заслужив на таке звертання.

Але Россер не захотів узяти свої слова назад. За місцевим звичаєм тодішніх часів, сварка могла мати тільки один наслідок.

– Я вимагаю сатисфакції, належної джентльмену, – сказав незнайомиць, трохи заспокоївшись. – Не маю жодного знайомого в цій околиці. Сер, – уклонився він Санчерові, – чи не була б ваша ласка представляти мене в цій справі?

Санчер згодився, хоча й неохоче. Йому зовсім не подобалися манери й зовнішність цього чоловіка.

Кінг, який за весь час розмови не зронив ні слова й не відривав очей від обличчя незнайомця, кивком голови виразив свою готовність представляти Россера. Закінчилося на тому, що дуелянти розійшлися, щоб наступного вечора зустрітися знову. Вид дуелі описано вище. Бій на ножах у темній кімнаті був тоді повсякденною прикметою життя в південно-західних штатах. Ми ще побачимо, яка тонка оболонка «лицарства» покривала жорстокість кодексу честі, що уможлиблював такі криваві сутички.

III

У яскравому світлі літнього полудня старий Мантонів дим знехтував свої традиції. Цілком земний, стояв на землі, зігрітий ласкою сонячного проміння, яке не зважало на його лиху славу. Трава, що зеленіла на всьому просторі перед фасадом, уже не хиріла – буяла життєлюбно й нестримно, а бур'яни пишались цвітом, не гіршим, ніж у плеканих рослин. Проїняті чарівливими світлотінями, переповнені солодкозвучними співами птахів дерева вже не рвалися втекти, а святобливо схилялися під живодайною ношею сонячного сяйва і пташиних пісень. Навіть розбити горішні вікна, впустивши в кімнати світло, променіли утішеним і умиротвореним поглядом. Над кам'янистами полями мерехтіли хвилі спеки, протиставляючи свій живий жвавий танець мертвотній понурості, притаманній усьому надприродному.

Ось такою ця місцина постала перед шерифом Адамсом і ще двома маршалцями – містером Кінгом, помічником шерифа, і містером Бруером, братом покійної місіс Мантон. Згідно з добродійним законом штату про майно, яке покинув власник і зник безвісті, шериф мав наглядати за Мантоновою садибою. Цього разу він приїхав сюди у зв'язку з постановою суду, в якому містер Бруер домагався права успадкувати майно своєї покійної сестри. Цілком випадково сталося так, що шерифів офіційний візит випав наступного дня після вечора, коли Кінг відімкнув двері цього житла із зовсім іншої потреби. Нині він приїхав сюди вимушено: діставши наказ супроводити начальника, не зміг миттю придумати причину ухилитися, тож повівся якнайрозсудливіше – зобразив готовність виконати наказ.

Не підозрюючи лихого, Адамс відчинив вхідні двері – на його подив, не замкнені – й оторопів, угледівши на підлозі в коридорі купу чоловічого одягу. Огляд показав, що вона складалася з двох капелюхів і з двох-таки піджаків, камізельок та краваток. Усі ці предмети гардеробу чудово збереглися, хіба що трохи запорошилися. Зрештою, вони й лежали в пилюці. Містер Бруер теж оторопів, а про почуття містера Кінга краще промовчати. Ще дужче, по-новому зацікавлений виконанням

свого обов'язку, шериф Адамс відчинив двері, що вели праворуч. Усі ввійшли до кімнати. Спершу вона видалася порожньою, та коли очі призвичаїлися до сутінку, стало видно постать людини в далекому кутку. Щось у її позі спонукало усіх трьох спинитися, щойно вони переступили поріг. Невдовзі прибульці добре розгледіли цю постать. Чоловік стояв на одному коліні, втиснувшись спиною в кут, по самі вуха втягнувши голову в плечі й затуливши обличчя руками – долоні назовні, пальці розчепірені й скарлючені, наче кігті. На задертому вгору крейдяно-білому лиці застиг вираз невимовного жаху – роззявлений рот, виражені очі. У такій позі він сконав і заляк. У кімнаті не було нічого іншого, крім мисливського ножа, який, напевно, випав із руки небіжчика.

На густо запорошеній підлозі, біля дверей і під ближньою стіною, видніли плутані сліди чийхось ніг. Уздовж іншої стіни, повз забиті дошками вікна й до кутка, тяглися сліди цього чоловіка. Шериф і супутники машинально рушили до кутка тою самою дорогою. Шериф узяв мерця за руку – тверду як залізо, і той хитнувся всім заляклим тілом. Блідий від хвилювання Бруер придивлявся до спотвореного обличчя мерця.

– Боже милостивий! – раптом вигукнув він. – Та це ж Мантон!

– Авжеж він, – згодився Кінг, силкуючись опанувати себе й видаватися спокійним. – Я теж упізнав Мантона, хоч колись він носив довге волосся й широку бороду. Так, це він.

Кінг цілком міг би додати: «Я впізнав Мантона ще тоді, коли він кинув виклик Россерові, й тут же сказав двом приятелям, хто цей приїжджий. Тож ми вирішили ось у такий жахливий спосіб його розіграти. І коли Россер зразу ж за нами покинув темну кімнату, через збентеження та поспіх забувши взяти свою одежу, і коли їхав у самій сорочці, – весь цей час ми знали, з ким маємо справу. З убивцею і боягузом!»

Але містер Кінг нічого не додав. Спираючись на факти, він намагався з'ясувати загадкову причину смерті Мантона. Очевидно, той так і не вийшов із призначеного йому кутка. Поза свідчила, що він не нападав і не захищався. Скоріш за все, випустив з рук ножа й згинув від страху, побачивши якесь неймовірне жахіття. Усі ці обставини ніяк не міг пов'язати й витлумачити збаламучений розум містера Кінга.

Навпомацки шукаючи нитку, що могла б вивести на світло з лабіринту домислів і сумнівів, він машинально опустив очі звичайним відрухом людини, замисленої про щось дуже важливе, і враз помітив таке, що похолов від жаху – за білого дня й при живих людях поруч. У пилюці, що багато років покривала товстим шаром підлогу, пролягли три низки слідів, відбитих босоніж, хоч і неглибоких, але добре помітних. По боках ішли дитячі, а посередині – безсумнівно жіночі. Вони вели від дверей, на крок-півтора не доходили до кутка й обривалися. Назад уже не верталися. Бруер теж їх зауважив. Нахилившись, він уважно приглянувся, а тоді, сполотнілий, випростався.

– Подивіться! – крикнув він, тицьнувши обома руками в найближчий до нього жіночий слід. – Бракує середнього пальця... тут була Гертруда!

Гертрудою звали покійну місіс Мантон, сестру містера Бруера.

Вівчар Гайта

У серці Гайти оману юності ще не витіснила омана зрілого віку та досвіду. Чисті й милі були його помисли, бо жив він просто й не обтяжував душі честолюбством. Вставав цей вівчар разом із сонцем і йшов помолитися біля святині пастушого бога Гастура¹. Той слухав молитви і радувався. Звершивши священнодійство, Гайта відчиняв ворота кошари, виганяв отару на пасовище й на ходу радо ласував овечим сиром та вівсяним коржем. Час від часу він зупинявся, щоб присмачити цю нехитру поживу кількома зарошеними ягідками або попити зі струмка, що біг із пагорбів до річки, а та приймала його воду й несла в безвість.

Довгими літніми днями, поки вівці скубли послану їм богами соковиту траву або лежали, підібравши під себе ноги, й ремигали, Гайта сидів на камені чи в тіні дерева і грав на очертяній сопілці. Такі вже солодкозвучні були ці мелодії, що й маленькі лісові божества, бувало, слухали їх, вихиляючись із густого підліску, аби краще чути. Цих істот вдавалося побачити тільки краєчком ока. Щойно переведеш на них погляд — зразу щезають. Це підказало Гайті думку, — а думати таки треба було, аби не дорівнятися розумом до вівці, — що щастя надходить неждано й незримо, а якщо станеш розглядатися за ним, то нізащо не вгледити, не знайдеш його. На такий висновок навело ще й те, що вівчар, найвище цінуючи милість Гастура, який ніколи не показується, зразу ж після неї ставив приязну цікавість своїх сором'язливих безсмертних сусідів,

---

¹ Божество, яке вигадав сам Бірс. Згодом цей авторський вимисел використовували у своїх творах Роберт Чамберз, Говард Лавкрафт, Август Дерлет та інші.

що жили в лісах та річках. Надвечір він заганяв овець у кошару, надійно зачиняв ворота й простував до своєї печери – підживитися та поспати.

Ось так і минало вівчареве життя – низка днів, одноманітність яких порушувала хіба що буря – вираз гніву ображеного бога. Тоді Гайта сидів у своїй печері, зіщулившись та затуливши обличчя долонями, й у молитвах благав кари самому собі, а всьому світові – пощади від руйнування. Бувало, після злив річка виходила з берегів, і тоді пастух, змушений вивести перестрашених овець в гори, просив богів змилюватися над людьми у містах. Чув колись, що ці міста розкинулися ген за двома блакитними пагорбами – брамою до його рідної долини.

– Ти дуже добрий до мене, о Гастуре, – молився він. – Створив-бо гори так близько до мого житла та кошари, що я з вівцями можу порятуватися в них від повеней. Подбай же і про безпеку решти світу – сам не знаю як, але зроби це. А якщо ні, то перестану тобі поклонятися.

І Гастур, знаючи, що юний Гайта тримає слово, щадив міста й звертав води до моря.

Ось так жив той вівчар, відколи себе пам'ятав, і навіть не міг уявити іншого життя.

Про великі міста, в яких городяни – ото бідолахи! – не мають овець, йому розповів святий пустельник, що мешкав у верхів'ї долини, за годину ходу від Гайтиної печери, але від нього годі було дізнатися про ті минулі часи, коли Гайта був маленький і безпорадний, як новонароджене ягнятко.

Гайта роздумував про різні чуда-дива на світі, про жахливий перехід у світ тиші та розкладання. Колись таке, і юнак це знав майже напевно, станеться й з ним самим, як уже сталося з багатьма його вівцями, як стається з усіма живими створіннями, крім птахів. Отак роздумуючи, Гайта усвідомив, яка гірка й невтішна судилася йому доля.

– Мушу довідатися, – казав він собі, – звідки і як я прийшов на світ. Якщо не знатиму способу, яким на мене покладено моє призначення, то не дізнаюся, в чому воно полягає. Як же тоді його сповняти? І як мені тішитися життям, якщо я не знаю, скільки воно ще протриває? Адже страшна зміна може мене спіткати вже цієї ночі, до схід сонця. Що тоді буде з моїми вівцями? А зі мною що буде?

Від таких думок Гайта ходив сумний та понурий. Уже не примовляв ласкаво до овець, не бігав до Гастурової святині. У кожному подмуху вітру йому вчувався шепіт злих божеств, які віднедавна давали себе знати. Кожна хмарка видавалася провістю лиха, нічна темрява повнилася жахіттями. Очеретяна сопілка вже не співала, а завивала біля його вуст. Лісові та річкові німфи вже не тіснилися на краю заростей, щоб послухати його гри. Почувши тужливе виття, втікали хто куди, й пастух розпізнавав це по розворушеному листі та похилених квітах. Свою отару він пильнував уже не так ретельно, як колись, тому чимало овець пропало, заблукавши серед пагорбів. Ті, що залишилися, геть охляли та захиріли від недоситу, бо Гайта, переставши шукати нових пасовищ з густою травою, водив їх на те саме – випасене й витоптане. Все це через неухважність, бо пастух тільки про життя та смерть і думав. Про безсмертя він ніколи не чув.

Та одного дня юнак, отямившись із важкої задуми, підхопився з каменя, на якому сидів, махнув рукою й вигукнув:

– Віднині не буду вимолювати в богів знання, якщо не хочуть його вділяти! Нехай тепер самі пильнують, щоб мені та не нашкодити. Якнайстаранніше буду сповняти своє призначення, а якщо помилятимусь, то провина лягатиме на них, а не на мене!

Щойно пролунали ці слова – Гайту осяяло яскраве світло. Гадаючи, що це сонце виглянуло в просвіт між хмарами, він глянув угору, але на небі не було хмар. Поряд, рукою дістанеш, стояла прекрасна діва. Перед такою вродою заздрісні квіти заламували з розпачу пелюстки й схиляли голівки в покорі. Такий солодкий був її вид, що біля нього пурхали колібрі, мало не торкаючись очей спраглими дзьобиками, а коло вуст роїлися дикі бджоли. Її тіло, з голови до ніг, так яскраво сяяло, що все навкруги відкидало тіні, мінливі від його рухів.

Заворожений, Гайта побожно став навколішки перед дівою, й вона поклала долоню йому на чоло.

– Встань, – зазвучав її голос, мелодійніший, ніж усі дзвіночки його отари. – Не поклоняйся мені, я ж не богиня. Залишуся з тобою, якщо будеш правдивий і вірний своєму призначенню.

Вівчар схопив її за руку й, зводячись на ноги, безуспішно силкувався висловити радість і вдячність. Вони стояли мовчки,

взявшись за руки й усміхаючись одне одному. Гайта впивався в діву поглядом, повним шанобливого захоплення. Нарешті він промовив:

– Благаю тебе, о красуне, скажи мені, хто ти, звідки прийшла і чому.

На те діва застережливо приклала пальця до уст і стала віддалятися. Її прекрасний образ помітно змінювався. Вівчар задрижав. Сам не знав чому, адже врода діви не змаліла. Враз усе навколо потемніло, на долину прудким стерв'ятником насунула величезна тінь. Розтанула в сутінку постать діви, неначе з безмірної далі долинав її пройнятий смутком і докором голос:

– Зухвалий, невдячний юначе! Невже мені доведеться так скоро покинути тебе? Невже ти не спромігся вчинити щось краще, ніж зразу ж порушити предвічний договір?!

Невимовно засмучений Гайта впав на коліна й закликав діву залишитися. А тоді скочив на ноги й кинувся шукати її в дедалі густішому присмерку. Він бігав колами, гукав до діви – надаремно. Вона зникла в п'їтмі, а наостанок мовила:

– Припини пошуки. У такий спосіб не знайдеш мене. Повертайся до своїх обов'язків, недовіркуватий пастуше, бо інакше ми з тобою ніколи не зустрінемося.

Запала ніч. На пагорбах завили вовки. Перелякані вівці збилися до купи біля ніг Гайти. Заклопотаний насущним ділом, Гайта забув про гірке розчарування. Загнавши овець до кошари й зачинивши ворота, він подався до святилища й там вилив серце в подяці Гастурові за те, що допоміг врятувати отару. Відтак пастух забрався до своєї печери й ліг спати.

Коли Гайта прокинувся, сонце вже високо підбилося й пишно освітило печеру. Поруч юнака сиділа діва й усміхалася йому так, ніби на цих солодких вустах стала видимою музика його очертяної сопілки. Він не смів і слова зронити, побоюючись образити діву, як було вчора. Отож мовчав, не знаючи, що робити.

– Я повернулася тільки тому, – озвалася чарівна гостя, – що ти виконав свій обов'язок перед отарою й не забув подякувати Гастурові за те, що він стримав вовків. Чи хочеш мати мене за супутницю?

– Хто б не хотів завжди бути поруч з тобою? – відповів Гайта. – О, не покидай мене аж до... до зміни... до часу, коли я стану мовчазним і нерухомим.

Він не знав слова «смерть».

– Мені б хотілося, – повів далі пастух, – щоб і ти була чоловіком. Тоді ми могли б боротися й бігати навперегін. І ніколи не набридли б одне одному.

На те діва звелася й вийшла з печери. Зірвавшись із лежанки з духмяних галузок, Гайта кинувся був навздогін, але раптом, собі на подив, побачив, що періщить заливний дощ і річка вийшла з берегів. Забекали з переляку вівці – вода вже заливала кошару. Повінь загрожувала й незнаним містам на далекій рівнині.

Минуло дуже багато днів, поки Гайта знову побачив діву. Він якраз повертався додому, занісши овечого молока, вівсяного коржа і ягід святому пустельникові – старому й немічному, що вже не міг самотужки прогодуватися.

– Бідолашний дідусь! – сказав собі Гайта, насилу йдучи. – Завтра візьму його на спину, віднесу до себе в печеру та й буду доглядати. Не сумніваюся, що тільки для того Гастур всі ці довгі роки плекав мене, тільки для того дав мені здоров'я й силу.

Щойно сказав це – враз на стежці з'явилася діва в осяйному уборі й так усміхнулася Гайті, що йому аж дух перехопило.

– Я знову прийшла, – мовила вона, – щоб жити з тобою, якщо приймеш мене. Бо ж ніхто не приймає. Сподіваюся, ти набрався мудрості, тож візьмеш мене таку, яка є, й ні про що не допитуватимешся.

Вівчар кинувся їй у ноги.

– О прекрасна істото! – вигукнув він. – Якщо зволиш прийняти відданість мого серця і душі, після того як таку ласку вже зробив мені Гастур, – то вони твої навіки-віків. Та ба! Ти ж примхлива й мінлива. Може так статися, що я знову тебе втрачу – ще до схід сонця. Уклінно прошу тебе одним-одне. Пообіцяй, що прощатимеш мені кожну образу, заподіяну ненароком, через нетяму, і що завжди будеш біля мене.

Ще не встиг Гайта вимовити ці слова, а з пагорба вже спускалися ведмеді – мчали на нього, хижо роззявивши пащі й люто виблискуючи очима. Діва зeszла, а вівчар пустився щодуху втікати. Ні разу не спинившись, він добіг аж до хижі святого саїтніка, в якій уже побував сьогодні. Похапцем замкнувши за собою двері, юнак упав ниць і заривав.

– Сину мій, – сказав саїтник із ложа, яке Гайта цього ранку застелив свіжою соломою, – це не схоже на тебе – ось так побиватися через якихось ведмедів. Скажи, яке лихо тебе спіткало. Тут зарадить бальзам мудрості, яким старість гоїть рани юності.

Гайта розповів, як він тричі зустрів і втратив осяйну діву, докладно описавши всі три події й дослівно передавши всі розмови.

Коли він закінчив, святий пустельник трохи помовчав, а тоді сказав:

– Сину мій, я уважно тебе вислухав. Знаю цю діву. Я сам її бачив, як і багато хто. Знай же, що її ім'я, яке вона не дає з'ясувати, – Щастя. Ти слушно сказав, що вона примхлива, бо ж вимагає такого, що не кожному до снаги, а трохи схибиш – її вже й нема. Вона приходить неждано й не любить, коли її випитують. Найдрібніший вияв цікавості, найменша ознака сумніву, найнепомітніший вираз недовіри – і дива як не було! Чи довго вона залишалася з тобою кожного разу, перш ніж утекти?

– Тільки на мить, – відповів Гайта, зашарівшись від зніяковіння. – Щоразу я вмить проганяв її.

– Горопашний хлопче! – вигукнув святий пустельник. – Якби ти поводився обачніше, то міг би затримати її аж на дві миті!

Леді з Червоного Коня

Коронадо¹, 20 червня

Ловлю себе на тому, що дедалі більше зацікавлююся ним. І не тому, що він... Може, підкажеш якийсь точніше означення замість «вродливий»? Якимось не хочеться вживати слово «краса», коли йдеться про чоловіка. Бачить небо, що він доволі гарний. Коли цей чоловік у щонайкращому вигляді (а так воно завжди буває), я б навіть не наважилася залишити Тебе з ним наодинці, хоч Ти й найвірніша з усіх дружин, яких тільки можна уявити. Як гадаю, річ зовсім не в чарівливості його манер. Знаєш, чар мистецтва зваблювати полягає в тому, що воно не підлягає означенням. Еге ж, ми з Тобою, моя люба Айрін, піддаємося цьому чару далеко не так легко, як паньки, що вперше виходять на люди. Я бачу, як саме в багатьох випадках домагається свого цей делікатний джентльмен, і, либонь, могла б йому щось та й підказати, аби краще вдавалися ці штуки. Хай там як, а його манери справді чудові. Зрештою, передусім мене приваблюють не вони, а чоловічий розум. Його розмова – це найкраще з того, що я чула за все своє життя. Вона зовсім не схожа на буденні балачки. Таке враження, що мій співрозмовник знає геть усе. Напевно, так воно і є, бо ж він прочитав силу-силенну книжок, побував по всіх усюдах, дуже багато (може, й забагато) чого надивився й приятелює з дивовижними людьми. А який у нього голос, Айрін! Коли слухаю його, мені здається, що я не в себе вдома, а в театрі й мушу заплатити за вхід.

---

¹ Курортне місто в Каліфорнії.

3 липня

Побоююся, що у своєму останньому листі до Тебе, Мері Джейн, я висловилася про доктора Барріца бездумно, геть по-дурному, інакше Ти не написала б про нього так легковажно, а то й нешанобливо. Повір мені, люба, в ньому більше гідності та поважності (і ці риси зовсім не суперечать його трішки грайливим і дуже чарівливим манерам), ніж у будь-кому з усіх наших знайомих чоловіків. Та й Рейнор (Ти познайомилася з цим молодиком у Монтереї¹) каже, що Барріц подобається не тільки жінкам, але й чоловікам, і всі його шанують. А ще в доктора є якась таємниця, пов'язана з товариством Блаватської² в Північній Індії. Рейнор чи то не хоче, чи то не може вдаватися у подробиці. Здогадуюся (тільки не кепкуй з мене!), що доктора Барріца мають за мага. Що може бути краще, ніж така думка?

Звичайну собі таємницю цінують, коли вона присмачена плітками. А що може бути пікантніше від цієї таємниці, коли вона ще й стосується темних, жахливих справ, потойбічних сил? І це також пояснює його особливий вплив на мене. Саме в цьому невимовна особливість його чару – в чорній магії. Сприйми мене всерйоз, люба. Мало не дрижу під поглядом його бездонних очей, які я вже безуспішно старалася тобі описати. Це ж жахливо, якщо цей спокусник має силу змушувати закохуватися в нього! Може, знаєш, чи має таку силу братія Блаватської поза межами країни сипаїв³?

---

¹ Курортне місто в Каліфорнії.

² Олена Блаватська (1831–1891) – російська письменниця і теософ. 1875 року під впливом індійської філософії заснувала в Нью-Йорку Теософське товариство. У 1878–1884 роках осідок товариства був в Індії.

³ Айрін вжила цю образну назву Індії, маючи на увазі Індійське народне повстання, або ж Повстання сипаїв (1857–1859).

16 липня

Дивовижна річ! Учора ввечері моя тітонька була в готелі на танцюльках (я їх не терплю) – і тут до мене завітав доктор Барріц. Була непристойно пізня година. Мабуть, він побалакав із тітонькою в бальній залі й дізнався, що я вдома одна. А я весь цей вечір міркувала, як би то вивідати в доктора правду про його зв'язки з сипайськими головоорізами і взагалі про ці чорні справи. Та щойно він спинив на мені погляд (собі на сором, довелося впустити нежданого гостя) – я почувалася цілком безпорадною. Я затремтіла, зашарілася... Ой, Айрін, Айрін, я до нестями в нього закохалася. Сама знаєш, що це таке.

Хто б міг подумати! Я, бридке каченятко з Червоного Коня, донька (принаймні так кажуть) Джима Лиха¹ і його спадкоємиця (це вже безсумнівно), сирота з єдиною родичкою – старою химерною тіткою, яка розпещує небогу на всі лади, я, що не маю за душею нічого, крім мільйона доларів та мрії про Париж, і ось я посміла закохатись у бога! Моя люба, якби Ти потрапила мені під руку, я б Тобі волосся вирвала – зігнала б досаду.

Я цілком певна, що він здогадався про мої почуття, адже побув не більш як кілька хвилин, нічого особливого не сказав, а тоді послався на термінову справу й відкланявся. А сьогодні я дізналася (про те мені тельнюкнун птах-дзвонар), що він пішов додому й зразу ж ліг спати. Тебе не вражає такий приклад зразкової поведінки?

---

¹ В оригіналі – *Calamity* (біда, стихійне лихо, катастрофа). Таке прізвисько мала Джейн Каламіті (Марта Джейн Канарі; бл. 1852 – 1903) – легендарна особа часів колонізації Дикого Заходу. Рано осиротіла, чудово їздила верхи й влучно стріляла. Одягалася, пила й лаялася, як справжній ковбой.

Є й інші подробиці цього оповідання, пов'язані з Джейн Каламіті: її коханець звався Джеймс Батлер Гікок (Дикий Вілл), свого часу вона служила поштовим кучером, а улюбленого коня назвала Джимом.

17 липня

Учора до мене зайшов шалапутний Рейнор і такого набазікав, що я трохи не одуріла. Цей невтомний пліткар просто не встигає знищити репутацію комусь одному – зразу ж накидається на наступного. (До речі, він про тебе розпитував, і, мушу признатися, його показне зацікавлення тобою як жінкою не таке вже й нещире.) Містер Рейнор не визнає ніяких правил гри й однаково нещадний у будні та у свята, як і сама Смерть. Він став би їй дієвим помічником, якби злий язик міг убивати. Однак я симпатизую йому. Ми знали ще дітьми в поселенні Червоний Кінь. Його тоді прозвали Реготушком, а мене – ох, Айрін, вибачай за грубе слово – Рогожкою. Бозна-чого мене так продражнили. Може, за те, що я ходила у фартушку з рогожі. Або ж щоб прізвиська були співзвучні. Ми удвох були нерозлучні в забавах, тож золотошукачі, мабуть, у такий спосіб делікатно позначили певний зв'язок між нами.

Згодом до нас приєднався третій пасинок злої Долі. Еге ж, великий актор Гаррік розривався між Трагедією і Комедією, а нашого нового приятеля ніяк не могли поділити між собою Холод і Голод. Як ото штани тримаються на одній лямці, так і душа в його тілі трималася єдиною надією на шмат хліба, що дає змогу зносити голод і дає змогу продовжити існування. На злиденне прожиття собі та старій матері, місіс Бартс, він заробляв «хлоруванням відвалу», тобто з дозволу золотошукачів копирсався в купах порожньої породи, вибирав оминуті увагою уламки цінної руди, наповнював ними мішок і відносив на Синдикатну збагачувальну фабрику. Ось так постала наша фірма «Рогожка, Реготушко і Відвалко» – з моєї легкої руки. Я запросила Відвалка, бо тоді (зрештою, й нині) не могла встояти перед мужністю та завзятістю, з якими він у боротьбі з Реготушком обстоював споконвічне право чоловіка – кривдити беззахисну жінку, тобто мене. Відколи мій батько, старий Джим, раптом натрапив на золоту жилу в місцині Лихо й забагатів, я почала носити туфельки й пішла до школи. Щоб не відстати від мене, Реготушко взяв за звичку вмиватися й поступово переродився в Джека Рейнора з компанії «Веллз, Фарго і К°». Місіс Бартс «відхлорувалася» на той світ, а Відвалко від-

валився десь до побережжя річки Ріо-Сан-Хуан-Сміт, став поштовим кучером і загинув, коли в дорозі на диліжанс напали грабіжники. І так далі...

Навіщо я розповідаю все це Тобі, моя люба? Бо мені лежить камінь на серці. Бо я йду Долиною Смирення. Бо ненастанно змушую себе усвідомлювати, що я негідна розв'язувати шнурки на черевиках доктора Барріца. І до того ж – Господи Боже! – в нашому готелі поселився кузен Відвалка! Я ще не говорила з ним, ми, вважай, і незнайомі. Ану ж він мене впізнав? Як гадаєш? Уклінно прошу Тебе в наступному листі щиро й відверто викласти свою думку про все це. Тільки не кажи, що впізнав. Чи не здається Тобі, що доктор Барріц уже все про мене знає, тому-то вчора ввечері й покинув мене, побачивши, як я дрижу та червонію під Його поглядом? Тобі ж відомо, що я не можу заткнути підкупом роти газетярам. Та хай мене викинуть із пристойного товариства в море, а я все одно не зречуся усіх тих, які були добрі до Рогожки в Червоному Коні. Ось так скелет минулого торохтить не в шафі, а за дверима. Знаєш, колись мені було байдуже до такого, але тепер... тепер усе змінилось. Я цілком певна, що Рейнор Йому нічого не розкаже. Мій приятель дитинства, здається, так Його шанує, що й слово мовити боїться. Зрештою, я теж. Господи, чому в мене нічого немає, крім мільйона доларів?! Якби Джек був бодай на три дюйми вищий, я б зразу вийшла за нього заміж, повернулася б до Червоного Коня й ходила б там у покутній рогожній одежині до кінця своїх нікчемних днів.

25 липня

Учора був напрочуд гарний захід сонця... Мушу розповісти Тобі все, що сталося. Я втекла від тітоньки, від усіх і самотою гуляла на узбережжі. Сподіваюся, повіриш мені, що перед тим я не виглядала у вікно на море за готелем й не бачила Його, самотнього, біля води. Якщо Ти ще не втратила жіночої делікатності, то не піддаватимеш сумніву моє запевнення. Ото ж я, вмоствившись під парасолькою, якийсь час мрійливо споглядала морську гладінь, і тут з'явився Він. Ішов біля самої води, якраз був час відпливу. Запевняю Тебе, мокрий пісок так і сві-

тився в Нього під ногами! Наблизившись до мене, Він зняв капелюха й спитав:

– Чи дозволите мені посидіти з вами, міс Демент¹? А може, волієте прогулятись удвох?

Навіть не подумав, що мені, може, не хочеться ні того, ні того. Ти коли-небудь бачила таку самовпевненість? Та що там самовпевненість! Люба моя, це справдешнє нахабство, не інакше! Що ж, я проковтнула цю образу й, завмираючи неслухняним серцем із Червоного Коня, відповіла:

– Я... Мені однаково приємне перше і друге...

Чи можна сказати щось безглуздіше? Щира подруго, це ж несосвітєнна дурість!

Він, усміхнувшись, простягнув мені руку, а я, ні миті не вагаючись, подала йому свою. А коли його пальці обхопили мою долоню, я відчула, що вона тремтить, і зашарілася не згірш вечірньої зорі. Звівшись, я за якусь мить зауважила, що він не відпускає моєї руки, й спробувала була її вивільнити. Злегка смикнула – не вдалося. А він знай тримає, нічого не каже, тільки дивиться згори мені в обличчя і якимось дивно усміхається – чи то ніжно, чи то насмішкувато, чи то ще якимось. Не знаю, я ж на нього й оком не кинула. Який гарний він був! У глибині його очей пломеніли відблиски призахідного сонця. Може, в цих душителів і факірів Блаватської якісь особливі очі? Ти нічого про це не чула, моя люба подруго? Ах, бачила б ти його шляхетну поставу, божественний нахил голови, коли він височів наді мною! Велична картина, але я зразу ж її зіпсувала – стала осідати на пісок. Йому нічого іншого не залишалося, крім як підхопити мене, що він і зробив. Обняв мене за стан і питає:

– Вам зле, міс Демент?

Не вигукнув, не стривожився, навіть не поспівчував. Ще б тільки додав «мабуть, я сказав те, чого від мене сподіваєтеся» – навряд чи знайшлися б слова, які виразніше передали б його ставлення до цієї сцени. Від такої поведінки я обурилася й спаленіла із сорому, бо ж справді глибоко страждала. Отож висмикнула долоню, вхопилася за руку, що обнімала мене за талію, відштовхнула його, гепнулася на пісок і сиджу, безпо-

---

¹ *Dement* – недоумкуватий.

радна. Капелюшок з голови звалився в цій вовтузні, волосся розтріпалося й упало на обличчя й плечі. Ганьба.

– Геть від мене! – гукаю йому, мало не задихаючись. – Прошу вас, ідіть звідси! Ви... ви... душителю! Як ви смієте таке казати?! Я ж відсиділа ногу!

Ось так і сказала! Саме такими словами. А тоді не витримала й заплакала. Айрін, я ридала!

Він зразу ж став поводитись інакше – це я бачила крізь пальці та волосся. Опустився на коліно, відвів моє сплутане волосся з щік і якнайніжніше мовив:

– Моя бідолашна дівчинко, я не хотів тебе скривдити, їй-богу. Та й не зумів би. Я ж тебе кохаю... кохаю вже стільки років!

Він відняв від мого обличчя мокрі від сліз долоні й став покривати їх поцілунками. У мене щоки жаріли наче вугілля, а лице пашіло так, що здавалося, ніби від нього пара йде. Де б то його сховати? Я тицьнулася носом у чоловіче плече – іншого місця не було. Ой, моя подруго, як мені поколювало в нозі, як її сіпало! Як кортіло брикнути!

Ми довго так сиділи. Він випустив мою руку й тут же обняв за плечі, а я дістала хусточку, витерла очі й висякалась, не підводячи голови. Даремно він легенько відсторонював мене, щоб подивитися в обличчя. Коли почало смеркатися, я вже опанувала себе, глянула йому у вічі й променисто усміхнулась – а я це добре вмію, моя люба Айрін.

– А що означає «кохаю вже стільки років»? – спитала я.

– Наймиліша ти моя, невже не здогадуєшся? – поважно й з натиском відповів він. – Еге ж, мої щоки округлилися, очі вже не западають в очницях, волосся вже не прилизане. Уже ходжу не сутулячись, вбраний не в брудне лахміття, та й віддавна вже не дитина. Все це так, але як же ти мене не можеш упізнати, Рогожко? Я ж Відвалко!

Умить я зірвалася на ноги, як і він. Я вчепилася за лацкани його піджака і в дедалі густішому сутінку впилася поглядом у вродливе обличчя. Мені забило дух.

– То ти не загинув? – спитала я, сама не тямлячи, що кажу.

– Я тільки смертельно закоханий, моя мила. Від бандитської кулі я одужав, але від любові нема порятунку.

– А як же Джек... тобто містер Рейнор? Хіба не знаєш...

– Мені соромно зізнатися, кохана, але завдяки пропозиції цього лайдака я й приїхав сюди з Відня.

Ось так, Айрін, вони підманули й заманили Твою щирю подругу.

Мері Джейн Демент

P. S. Найгірше, що тут немає жодної таємниці. Все це вигадав Джек Рейнор, щоб розпалити мою цікавість. Джеймс не сипай і не душитель. Він запевняє, що багато мандрував, але в Індії ніколи не бував.

Очі пантери

I. Не всі одержимі одружуються

Чоловік і жінка – сама природа звела їх до купи – надвечір сиділи на кам'яній лаві при дорозі. Чоловік був середнього віку, стрункий, мав на обличчі засмагу, як у пірата, й задумливий вираз, як у поета. На таких оглядаються. Жінка – молода й витончена білявка, її постава та рухи підказували означення «гнучка». Вона була в сукні з сірої тканини, що рябіла химерними брунатними плямками. Не зразу скажеш, красуня це чи ні, бо увагу приковували її очі – сіро-зелені, подовгасті й вузькі, з виразом, який неможливо визначити. В усякому разі, вони непокоїли. Такі очі могли бути в Клеопатри.

Чоловік і жінка розмовляли.

– Так, – сказала жінка, – я кохаю вас. Бог мені свідок. Але ніколи не вийду за вас заміж. Не хочу й не можу.

– Айрін, ви мені вже не вперше таке кажете й завжди відмовляєтеся назвати причину. Я маю право дізнатися, зрозуміти, відчутти – і довести силу духу та стійкість, якщо треба. То скажіть же чому!

– Чому я вас кохаю?

Жінка усміхалася, дарма що зблідла й на очі набігли сльози. Але чоловік не сприйняв жарту.

– Цього не треба пояснювати. Назвіть причину того, що ви не хочете вийти за мене. Я маю право знати. Мушу знати. І дізнаюся!

Звівшись, він став перед нею, стиснувши кулаки й насупившись, з виразом на обличчі, що міг означати гнів. Здавалося, чоловік ладен задушити свою співрозмовницю, аби тільки дізнатись, у чому річ. Жінка вже не усміхалася – втупилася в його

обличчя порожнім, байдужим поглядом, у якому, однак, щось злагодило обуреного чоловіка й змусило його здригнутися.

– То ви постановили, щоб я пояснила вам причину? – спитала вона рівним, спокійним тоном, неначе озвучила свій погляд.

– Якщо ваша ласка... і якщо я прошу не понад міру.

Цей владар очевидно поступався певною часткою влади над істотою свого поріддя.

– Гаразд, знайте. Я психічно хвора.

Сіпнувшись, чоловік недовірливо глянув на неї; майнула думка, що тут варто було б розвеселитися. Однак знову підвело почуття гумору. Попри невіру, він глибоко зворушився такою новиною. Між нашими переконаннями і почуттями немає доброї злагоди.

– Так сказали б лікарі, – вела вона далі, – якби я звернулася до них. Сама ж я волію називати свій випадок одержимістю. Сядьте і вислухайте, що маю сказати.

Чоловік мовчки опустився на кам'яну лаву. Навпроти них двох, на східному кінці долини, пагорби вже зайнялися призахідним рум'янцем, і навколо стояла та особлива тиша, яка провіщає присмерк. Щось із цієї загадкової значущої урочистості передалося настрою чоловіка. Як у матеріальному, так і в духовному світі є знаки та провісті ночі. Зрідка ловлячи погляд жінки, хоча й усвідомлюючи, що, попри кошачу красу, її очі наводять безмежний жах, Дженнер Брадінг у цілковитій тиші вислухав історію Айрін Марлоу. З поваги до читача, який міг би упереджено поставитися до нехитрого викладу недосвідченого оповідача, автор відважується замінити її розповідь своєю версією.

II. Кімната може бути тісною для трьох, хай навіть один із них – назовні

У рубленому будиночку, що складався з однієї бідно і просто обставленої кімнати, на підлозі під стіною сиділа жінка, скорчившись і міцно притискаючи до грудей дитину. На багато миль навкруги розкинувся густий неходжений ліс. Була ніч, і в кімнаті панувала непроглядна пільма: людське око не розгледіло б

жінки та дитини. Однак їх спостерігали пильно й невсипуще, ні на мить не послаблюючи уваги. Це стрижень нашої оповіді.

Чарлз Марлоу належав до людей, яких уже не зустрінеш у цій країні, – піонерів лісу. Ці люди вважали найприйнятнішим для себе жити в лісових нетрях, що в ті часи простягалися вздовж східних схилів долини Міссіссіпі від Великих озер до Мексиканської затоки. Понад сто років ці першопрохідці, покоління за поколінням, просувалися на захід. Озброєні рушницею і сокирою, вони то там, то тут відвойовували в природи та її диких дітей окремішні клаптики землі під плуг, які згодом без бою переходили в руки менш відважних, зате більш розважних наступників. Кінець кінцем першопрохідці добиралися до межі пралісу, виходили на відкриті простори й зникали, ніби звалювались у прірву. Піонерів лісу вже немає, а піонери рівнини, ті, кому випало легше завдання – за одне покоління підкорити й зайняти дві третини країни, – це геть інші, здрібнілі люди.

У Чарлза Марлоу були дружина й дитина, які поділяли з ним небезпеку, труднощі та злигодні цього дивовижного позбавленого вигод життя в пущі. Як властиво людям його прошарку, що мають родинні цінності за релігію, він гаряче любив свою невеличку сім'ю. Жінка була ще молода, тому й миловидна, і ще не свідома жахить відособленого життя, тому й весела. Бог повівся з нею милостиво – не наділив надмірними вимогами до щастя, які неможливо задовольнити в лісовій глушині. Їй цілком вистачало необтяжливої домашньої роботи, дитини, чоловіка та кількох пустопорожніх книжок.

Одного літнього ранку Марлоу зняв із дерев'яного гака рушницю, чим позначив намір піти на полювання.

– У нас досить м'яса, – сказала жінка. – Прошу тебе, не йди сьогодні. Цієї ночі мені наснився сон. Дуже страшний! Не можу його пригадати, але я майже певна: якщо ти підеш полювати, сон збудеться.

Дуже прикро визнати, що чоловік злегковажив це понуре твердження. Мав би поставитися серйозніше до таємничості передбаченого лиха. По правді сказати, він засміявся.

– Спробуй пригадати, – відповів він. – Може, тобі наснилося, що наша манюня позбулася дару мови.

Очевидно, таку здогадку викликало те, що манюня вчепилася всіма пухкими пальчиками за торочки його мисливської куртки й цієї миті висловлювала своє розуміння розмови – радісно агукала, побачивши батькову снотову шапку.

Жінка поступилася. Обділена почуттям гумору, не встояла перед приязним піджартовуванням. Отже, поцілувавши дружину та доньку, Марлоу вийшов і назавжди зачинив двері за своїм щастям.

Настав вечір. Чоловік не повернувся. Жінка приготувала вечерю й чекала. Тоді вклала дитину в ліжко й приспала її колисковою. На той час згас вогонь, що на ньому було зварено вечерю, й кімнату освітлювала тільки свічка. Господиня поставила її на відчинене вікно – як провідний знак і привіт мисливцеві, якщо він надійде з цього боку. Вона обачливо замкнулася на засув – перед тими звірами, які надають перевагу дверям перед відчиненим вікном. Не знаючи про звичку хижаків заходити до оселі непроханими, вона з суто жіночою прозірливістю могла б передбачити хіба те, що вони можуть влізти крізь димар. Ніч тяглася, сонливість долала дедалі тривожнішу жінку, аж поки та сперлася ліктями на ліжечко поруч доні й схилила голову на руки. Свічка на підвіконні догоріла, зашипіла, на мить спалахнула й погасла. Господиня оселі цього не зауважила – заснула.

Марився сон, що вона сидить біля колиски другої дитини. Перша померла. Їхній батько теж помер. Не стало лісової хижі; її замінило незнайоме житло з важкими, вічно замкненими дубовими дверима, з ґратами, вмурованими поперед вікон у товсті кам'яні стіни, – либонь для захисту від індіанців. Усе це жінка розглядала, пройнята безмежним жалем за свою долю, але не здивована – уві сні не буває такого почуття. Раптом щось її спонукало відкинути ковдру, якою була прикрита дитина в колисці, – і замість личка відкрилася звіряча морда! Вражена цим жахіттям, жінка прокинулася, тремтячи, у своїй темній лісовій хижі.

Помалу дійшовши до усвідомлення дійсності, вона обмацала дитину – тепер уже наяву, прислухалася до дихання й переконалася, що все гаразд. Однак таки не втрималася й легко провела долонею по її обличчі. Тоді, майже несвідомо піддавшись якомусь миттєвому відруху, мати встала, взяла заснула доньку

на руки й притулила до грудей. Стояла, відвернувшись від стіни, до якої поставлено узголів'ям дитяче ліжечко. Піднявши очі, вона побачила дві яскраві плями, що палахтіли в п'їтьмі червонувато-зеленим світлом. Спершу жінці здалося, що це дві жаринки у вогнищі, але, зорієнтувавшись у просторі, вона занепокоїлася: ці плямки не в тій частині кімнати, та ще й надто високо, майже на рівні очей. То були очі пантери.

Хижак був навпроти, біля відчиненого вікна, не більш як за п'ять кроків. Жінка бачила тільки ці жахливі очі, але сум'яття, що охопило її, все ж не завадило якось здогадатися – звір стоїть на задніх лапах, а передніми спирається на підвіконня. Це свідчило про його лихий намір, а не про лїниву цікавість. Виразне усвідомлення цього викликало ще більший страх, підкреслило погрозу цих страшних очей, нерухомий вогонь яких спопеляв силу й мужність жінки. Під мовчазним випробуванням вона задрижала, їй стало зле, підігнулись колїна. Істинктивно уникаючи різких рухів, які могли б спонукати звіра стрибнути, жінка помалу опустилася на підлогу й скулилася під стїною. Старалася прикрити дитину всім своїм тремливим тілом і не зводила погляду зі світляних очей, що загрожували смертю. Страждаючи, вона й не подумала про чоловіка – ні на крихту не надїялася, що він надїйде й порятує. Здатність мислити та почувати звелася до страху перед стрибком пантери, поштовхом тіла хижака, ударом потужних лап, до уявлення, як гострі зуби впиваються їй в горло й шматують доню. Нерухома, онїміла, жінка чекала смерті. Хвилини переростали в години, роки, вічність, а диявольські очиська не відривалися від матерї й дитини.

Повернувшись пізно ввечері додому з оленем на спині, Чарлз Марлоу штовхнув двері. Вони не піддалися. На стукіт ніхто не відповів. Поклавши здобич на землю, мисливець рушив до вікна. Зразу ж за рогом хижї йому здалося, ніби в підліску щось обережно ступає й шелестить. Звуки були дуже тихі, навіть із вухом досвідченого ловця не будеш певен, що вони не причулися. Підїйшовши до вікна й побачивши його, собі на подив, відчиненим, Марлоу перекинув ногу через підвіконня й забрався в кімнату. Тут панували темрява і тиша. Навпомацки він добрався до вогнища, чиркнув сірником, засвітив свїчку й розглянувся.

На підлозі під стіною сиділа його дружина, скорчившись і міцно обнявши дитину. Коли чоловік кинувся до неї, вона звелася й зайшлася безглуздом, зовсім не веселим реготом – гучним, протяжним, механічним, схожим на брязкіт ланцюга. Не тямлячи себе, Марлоу простягнув руки. Жінка покляла на них дитину. Доня була мертва – задушилася в материнських обіймах.

III. Версія захисту

Ось таке трапилося вночі в дрімучому лісі. Не все з цієї історії розповіла Айрін Марлоу Дженнерові Брадінгу, та й не все знала. Коли вона закінчила, сонце вже зайшло за обрій і у видолинках згущалися довгі літні сутінки. Добру хвилину Брадінг мовчав, сподіваючись почути епілог історії, який пов'яже її з розмовою-прологом. Однак оповідачка мовчала, як і слухач, відвернувшись від нього. Її складені на колінах руки машинально стискалися й розтискалися, наводячи на думку про дії та вчинки, незалежні від волі Айрін.

– Сумна, жахлива історія, – озвався нарешті Брадінг. – Не все я в ній зрозумів. Ви звете Чарлза Марлоу батьком, це я знаю. Він передчасно постарів, якесь горе зламало його – це я помітив. Принаймні мені здавалося, що помітив. Але ж ви сказали, пробачте... ви сказали, що...

– Що я божевільна, – перебила його дівчина, не поворухнувшись.

– Але ж ви сказали, Айрін... мила моя, не ховайте від мене очей... ви сказали, що дитина померла. Не було мови про те, що вона збожеволіла.

– Так, але це була перша дитина... а я друга. Я народилася за три місяці після тої ночі. Бог змилювався над моєю матір'ю – дозволив їй померти й дати мені життя.

Брадінг знову замовк. Приголомшений, не зміг знайти підхожих слів. Айрін і далі дивилася кудись убік. Розгубившись, він мимохіть потягнувся до дівочих рук, які досі стискалися й розтискалися на колінах, але щось – бозна-що – стримало його. І тут Брадінгу спало на думку, що йому ніколи не хотілося взяти Айрін за руку.

– Невже дитина, народжена за таких обставин, – додала вона, – може бути такою самою, як усі? Тобто, вашими словами кажучи, психічно здоровою...

Брадінг не відповів. Його захопила інша думка, яку вчений назвав би гіпотезою, а нишпорка – версією. Вона могла б пролити нове світло, хоча й зловісне, на сумніви в душевному здоров'ї дівчини, яких не розвіяли її твердження.

Ця місцина, донедавна цілина, була майже незаселена поза межами селищ і містечок. Досі звичними постатями видавалися люди, що жили з полювання й мали, крім інших трофеїв, також голови та шкури великих звірів. Із уст в уста передавалися більш чи менш достовірні розповіді про нічні зустрічі з дикими тваринами на безлюдних дорогах і проходили звичні стадії розвитку, занепаду, а тоді й забуття. За останній час низка цих популярних народних апокрифів поповнилася ще одним, спонтанно створеним водночас у кількох садибах, – про пантеру, що вночі лякала їх жителів, заглядаючи у вікна домівок. Оповідка викликала легке хвилювання й навіть удостоїлася честі потрапити на шпальти місцевої газети, але випала Брадінгові з уваги. А тепер його вразила збіжність цієї оповідки з історією Айрін – мабуть, не випадкова. Хіба не можуть такі усні перекази знаходити сприятливий ґрунт у хворій голові з нестримною уявою й переростати в трагічні історії на зразок тільки що почутої?

Брадінг пригадав деякі обставини життя та особливості характеру Айрін, на які – через властивий закоханим брак уважності – досі не зважав. Хоча б те, що вона та її батько жили відлюдьками й не приймали гостей у себе вдома. Або ж її незбагненна боязнь темряви. Цією особливістю найближчі знайомі Айрін пояснювали те, що в темну пору доби ніхто й ніде її не бачив. Цілком певно, що у свідомості такої дівчини уява може спалахнути неприборканим полум'ям, яке охопить усе єство. Брадінг уже не сумнівався в її божевіллі, хоча такий висновок завдав йому гострого болю. Айрін переплутала наслідки свого психічного розладу з його причиною, пов'язавши власну історію з химерними вигадками місцевих міфотворців. З непевним наміром перевірити свою версію, не дуже ясно уявляючи, як за це взятися, він почав – розсудливо, але нерішуче:

– Люба Айрін, скажіть мені... прошу вас, тільки не сердьтеся... скажіть мені...

– Я вже все сказала, – нетерпляче перебила вона. Досі ніколи не було такої гарячкості тону в її голосі. – Я сказала, що ми не можемо одружитися. Чи варто ще щось говорити?

Брадінг і не зогледівся, як Айрін скочила з лави і мовчки, не глянувши на нього, скрадливою та павною ходою попетляла між деревами до своєї оселі. Щоб затримати дівчину, він звівся, але не рушив з місця – мовчки дивився, як щезає в темряві її постать.

Раптом він сіпнувся, ніби поранений кулею, на його обличчі відбився вираз подиву й тривоги. З п'ятьми, де щойно зникла Айрін, блимнули світляні очі. Якусь мить оторопілий Брадінг вагався, а тоді кинувся за нею в лісову гущавину.

– Айрін! Айрін, бережіться! Пантера! Пантера! – кричав він.

Вибігши на галявину, він встиг побачити сіру сукню дівчини у вхідних дверях будинку. Ніде не було видно пантери.

IV. Апеляція до Божого розсуду

Юрист Дженнер Брадінг мешкав на самому краю передмістя, зразу ж за його власним невеликим будинком починався ліс. Господар оселі був нежонатий, тож, згідно з чинним тоді драконівським кодексом моралі, не мав права найняти служницю-кухарку, а про слуг чоловічої статі в тих краях і не чували. Доводилося харчуватися в готелі. Там він і працював у своїй адвокатській конторі. Будиночок на узліссі, споруджений очевидно недорогим коштом, передусім мав слугувати наочним свідченням процвітання й респектабельності власника. Навряд чи випадає бути бездомним чоловікові, якого місцева газета гордо назвала «видатним юристом нашого часу». Все б нічого, та іноді на нього находила підозра, що слова «дім» і «будиночок» не зовсім синонімічні. Усвідомивши цю незбіжність понять, Брадінг логічно виснував, що треба їх узгодити. Так воно й було, адже невдовзі після його новосілля пішли чутки, що новоспечений домовласник зробив марну спробу одружитися, – але стримав відмову від вродливої,

проте ексцентричної доньки старого відлюдька Марлоу. Всі вважали, що це правда, бо про відмову сказав сам наречений-невдаха, а незгідлива дівчина змовчала. Зазвичай буває навпаки, так що тут годі сумніватися.

Брадінгова спальня була в задній частині будинку, її єдине вікно виходило в ліс. Одного разу вночі адвокат прокинувся від якихось дивних звуків за цим вікном. Проїнятий легким нервовим дрожем, він сів у ліжку й вийняв з-під подушки револьвер, покладений туди завбачливо й дуже доречно – як на людину, звиклу спати при відчиненому вікні на першому поверсі. У кімнаті стояла непроникна пільма. Брадінг не почув страху. Знав, у якому напрямку треба наглядати, отож наглядав і мовчки вичікував, що буде далі. Невдовзі можна було розрізнити вікно – чорний квадрат на смолянисто-чорному тлі. Раптом над його нижнім краєм сяйнула злісним, несказанно моторошним світлом пара палючих очей! Брадінгове серце калатнуло, а тоді наче спинилось. По спині, аж до потилиці пробігли холодні дрижаки. Від лица відхлинула кров. Перехопило горло, й Брадінг не зміг би крикнути навіть задля порятунку свого життя. Зрештою, він, сміливий чоловік, не став би цього робити, навіть якби й міг. Хай собі дрижить боягузливе тіло, зате ж дух набагато міцніший від нього. Повільно здіймалися світляні очі й немов наближалися, так само повільно здіймалася права рука з пістолетом. Він вистрелив!

Осліплений спалахом, оглушений гуком пострілу, Брадінг таки почув – або ж йому тільки причулося – несамовитий, пронизливий вереск пантери, який звучав так по-людському й був сповнений такого диявольського змісту. Зірвавшись із ліжка, він похапцем одягнувся і з пістолетом у руці кинувся надвір, назустріч людям, що підбігли з вулиці. Після короткого пояснення, в чому річ, усі гуртом ретельно обстежили будинок і подвір'я. Мокру від роси траву прим'ято під вікном. Звивистий слід, який можна було розрізнити у світлі ліхтаря, вів до кущів. Один із чоловіків спіткнувся й упав. Звівшись, став витирати забруднені чимсь липким руки. Йому посвітили. Виявилось, що на них кров.

Цим неозброєним людям була дуже не до вподоби можлива зустріч із пораненою пантерою, тож усі, крім Брадінга, повернули назад. Він же, з ліхтарем і пістолетом, відважно подався у

глиб лісу. Пробравшись крізь густі зарості, він вийшов на прогалинку, й тут його відвага здобула винагороду – тіло знайденої жертви. Не пантери. Про те, чиє воно було, донині повідає побита негодою плита на містечковому цвинтарі, й упродовж багатьох років правдивість цього підтверджували схилена постать і поборожене горем обличчя старого Марлоу. Мир його душі. Мир душі його причинної бідолашної доньки. Хай спочивають з Богом.

Чи може таке трапитися?

Смерть Галпіна Фрейзера

«Прецінь смерть приносить набагато більші зміни, ніж зовнішні, позірні. Здебільша при нагоді вертає ся на землю дух у такому вигляді, в якому сей усопший був при житті, і його видять люди у плоті і крові. Однак лучало ся, що ходили по світу й бездушні тіла. Той, хто стрічав тіло без душі й зостав ся живим, засвідчить, що такий посталий мрець не має натуральної прихильності, визбутий пам'яті про неї, натомість носить у собі ненависть. Знаним є те, що декотрі люди, будши за життя добрими, стають по смерті уособленням зла».

Галі¹

I

Темної літньої ночі в густому лісі, прокинувшись із сну без сновидінь, чоловік звів голову із землі, задивився в непроникну пітьму й мовив: «Кетрін Лару». Більш нічого не сказав. І сам не відав, чому вихопилися ці слова.

То був Галпін Фрейзер. Раніше він жив у Сент-Гелені, а де живе тепер – не знати, бо він уже небіжчик. Той, що звик спати в лісі, на підстилці лише із сухого листя, що вкриває сиру землю й під накриттям неба й оголеного верховіття, не може сподіватися на довгий вік. Ну а Фрейзер на той час уже дожив до тридцяти двох літ. На світі є люди, їх мільйони, – причому це найкращі з нас, – які вважають такий вік похилим. Я маю на

¹ Див. примітку 1 в оповіданні «Житель Каркоси».

увазі дітей. Тим, що ще в порту відправлення споглядають ціложиттєву мандрівку, корабель, який уже проплив шмат дороги, видається набагато ближчим до далекого берега, ніж є насправді. Що ж, у всякому разі не можна стверджувати, що Галпін згинув від застуди.

Увесь день він провів у горах, на захід від долини Напа, полюючи на голубів та іншу дрібну дичину, яка тільки була в ту пору. Надвечір захмарилося, й мисливець заблукав. Досить було йти весь час під гору – для заблукалого найпевніший спосіб вибратися з халепи, але через бездоріжжя Фрейзер не міг триматися правильного напрямку, тож ніч застала його в лісі. Неспроможний у темряві пробратися крізь чагарі манзаніти¹ та іншого підліска, зневірений і смертельно втомлений, він вклався біля окоренка великого суничного дерева й поринув у сон без сновидінь. А за кілька годин, опівночі, один із Божих таємничих посланців, линучи на захід, попереду незліченного сонму своїх супутників, зронив побудливе слово у вухо заснулому. І той, напівзвівшись, мимоволі проказав незнане йому ймення.

Фрейзер не був ні мислителем, ні науковцем. Те, що, пробудившись із глибокого сну вночі посеред лісу, він назвав уголос ім'я й прізвище, яких не пам'ятав і навряд чи взагалі коли знав, зовсім не зацікавило його, не спонукало дослідити таке незвичайне явище. Відзначив тільки, що це таки дивовижа, злегка здригнувся – ніби через те, що ніч була прохолодна, й знову ліг. Заснув, і цього разу вже були сновидіння.

У видінні Галпін простував курним шляхом, білим проти дедалі густішого сутінку літньої ночі. Звідки й куди провадила ця дорога, навіщо було нею йти, він не тямив. Втім, усе здавалося простим і природним, як завжди уві сні. Так, у країні по той бік ложа не докучають несподіванки, відпочивають судження. Невдовзі мандрівник вийшов на роздоріжжя. Від битого шляху відбігала лісова просіка, мало ким ходжена. Видавалася геть занедбаною. Мабуть, тому, що веде вона до чогось лихого, подумав Галпін. І все ж таки, ні на мить не завагавшись, звернув на неї, керований якоюсь конечною потребою.

---

¹ Дубильна толокнянка, вічнозелений кущ, що росте переважно на тихоокеанському узбережжі Америки.

Йдучи, він відчув, що навколо нього кубляться невидимі істоти. Годі було їх розпізнати. З-поміж дерев по обидва боки до нього доносився хрипкий нерівний шепіт – хоч і дивною чужою мовою, а однак дещо можна було зрозуміти. Уривчасті виголошення потворної змови проти Галпінового тіла і душі.

Давно вже спочило, а проте безконечний бір, крізь який він мандрував, заливало тьмяне світло. Сочилося немов нізвідки, у його мерехтливому промінні ніщо не відкидало тіні. Галпінів погляд привернула багряним полиском баюрка у старій колії. Мабуть, тут недавно випав дощ. Нагнувшись, побовтав рукою в калюжці. Пальці забруднилися, на них кров! Куди не кинь оком, всюди кров. Її плями – на розложистому листі бур'янів, що рядком стоять на узбіччі. Суха пилюка поміж коліями пририта темно-червоним розсипом краплин. Стовбури дерев загіджені широкими масними патьоками; кров, наче роса, скапує з листків.

Фрейзер видивлявся на все це, охоплений жахом – тим більшим, що нежданим. Здогадувався, що тепер покутує за якийсь злочин. Знав, що тяжко завинив, тільки не міг чітко пригадати, в чому саме. До таємничих жахів зачарованого лісу додалося ще одне – докори сумління. Даремно сягати пам'яттю в минуле, щоб збагнути, коли і як випало згрішити. Товпилися сцени, події, вчинки, одна картина витісняла іншу або безладно змішувалася з нею, і ніде не було навіть проблиску того, чого шукав Галпін. Через цю невдачу муки сумління посилювалися. Чоловік почувався, як той, хто вбив когось у темряві й не знає, кого саме і за що. Тут панувало страхіття. Загадкове світло сяє з тихою погрозою. Дерев, куці й трави, сумні й лиховісні, неначе змовившись, замишляють щось лихе. Звідусіль долітають виразні шепоти й зітхання неземних створінь. Галпін не витримав. Прагнучи звільнитися від чаклунського закляття, що досі прирікало його на безмовну покору, він заволав на всю силу легенів. Крик, подріблений, здавалося, на безліч дивних звуків, полетів, перериваючись і затинаючись, у лісові далі. Завмер там. Ніби нічого й не змінилося, але Фрейзер став хоч якось боронитися й підбадьорився.

– Не смію мовчати, – сказав він собі. – Може, біля цієї клятої дороги витають не тільки ворожі істоти, але й приязні. Обізвуся до них, дам їм знати про себе. Розкажу про свою біду,

про кривду, якої тут зазнаю я – беззахисний смертний, покутник, невинний поет!

Насправді ж Фрейзер був поетом, як і покутником, тільки уві сні.

Вийнявши з кишені оправлений у червону шкіру записничок, він згадав, що не має олівця. Відламавши від куща галузку, вмокнув її в калюжку крові й заходився швидко писати. Тільки торкнувся паперу кінцем гілочки, як звідкись, із безмежної далини, загуркотів низький нелюдський регіт. Щораз гучніший, щораз ближчий, безрадінний, бездушний, безсердечний. Як у гагари, що самотньо кричить опівночі край озера. Цей сміх виродився в пронизливий зойк – біля самого вуха, а тоді поступово й помалу стих. Здавалося, пекельний реготун забрався на край світу – туди, звідки й прийшов. Але людина відчувала, що це не так, що він зачаївся десь поблизу.

Поволі Галпінові тіло й душу заповняло дивне враження. Він не міг визначити, котре з чуттів загострилося і чи взагалі загострилося. Було сприйняття на рівні свідомості – загадкове духовне підтвердження того, що поблизу існує втілена надприродна могутня зла воля. Вона відрізняється від невидимих створінь, що рояться навколо нього, й набагато дужча, потужніша від них. Це вона зайшлася жахливим реготом, а тепер наближається. Звідки – невідомо, і припускати не наважишся. Забувся весь попередній страх, потонув у безкрайому жаху, що поневолив усе єство. Була лише одна думка: дописати звернення до прихильних людині сил. Вони, промчавши зачарованим лісом, порятують нещасника, позбавленого великої ласки – перейти в небуття. Галпін писав з блискавичною швидкістю. Не треба було вмочати гілку, сама сочилася кров'ю в його пальцях. Зненацька посередині рядка відмовили пальці. Батогами повисли руки, впала записна книжка. Позбавлений змоги ні рухатися, ні кричати, Галпін заляк, задивився на різко окреслене, спотворене обличчя, на мертві порожні очі рідної матері. Стояла перед сином, бліда й мовчазна, в білому савані.

II

Змалку Галпін Фрейзер жив із своїми батьками в Нешвіллі, що в Теннессі. Були вони заможні люди, посідали помітне становище в суспільстві, що пережило лихоліття Громадянської війни. Їхні діти мали всі можливості, як на той час, здобувати освіту та розвиватися. Їх вводили у добірне товариство й навчали хороших манер. Наймолодший із них, Галпін, не відзначався міцним здоров'ям і був трохи паньканий. Розпещувався подвійно – через мамине надмірне піклування й татове недбальство. Фрейзер-батько був тим, ким не може не бути багатий південець, – політиком. Вітчизна, точніше – штат, а ще точніше – однопартійці, вимагали від нього часу й уваги, тож до вимог своїх домочадців доводилося прислухатися вухом, оглушеним тріскотнею й галасуванням політичних верховод, у тому числі й себе самого.

Юний Галпін був млявий, мрійливий і романтичний, схильний радше до літератури, ніж до юриспруденції – професії, до якої його ладили. Родичі, які вірили у спадковість, вважали, що він перейняв від покійного Майрона Бейна, прадіда по матері, одну прикметну рису – пристрасть споглядати місяць. Свого часу це небесне світило так вплинуло на Бейна, що той став доволі відомим поетом¹ в англійських колоніях у Північній Америці. Навіть не дуже пильний спостерігач міг зауважити, що серед Фрейзерів чи не кожен був гордим власником розкішного видання поетичних творів цього предка (надрукованих коштом родини й давно вилучених із негостинного книжкового ринку). При тому чи не кожен (такого годі було сподіватися) відмовлявся ушановувати великого предка в особі юного духовного нащадка. На Галпіна дивилися несхвально, як на чорну вівцю-інтелектуалку, що будь-коли може осоромити отару – забекати віршованими строфами. Практичні люди були ці Фрейзери з Теннессі. Не те щоб корисливі, просто вони мали за ніщо все непідхоже людині, покликаний стати політиком.

На виправдання молодого Галпіна треба сказати, що, хоч у ньому й відтворилося чимало духовних і розумових рис, які

---

¹ Цей письменник – вигадана особа, насправді такого не було.

родинна традиція приписувала славетному колоніальному барду, та успадкування божественного таланту можна було хіба тільки припускати. Ніколи не помічений у залицянні до музи, цей молодик навіть під страхом смерті не зумів би ані рядка скомпонувати. А однак ніхто не знає, коли спляче обдарування прокинеться й ударить по струнах ліри.

У той час Галпін нічим особливо не захоплювався. Між ним і матір'ю панувала щира приязнь. Потайки леді була палка й віддана шанувальниця видатного Майрона Бейна і з великим тактом (ось таку чесноту повсюдно і слушно цінують у жінках; то тільки закоренілі злосливці вперто вважають її майже тим самим, що й хитрістю) завжди приховувала це від усіх, крім тих, хто поділяв цю слабкість. Спільна таємниця ще тісніше пов'язувала матір і сина. Мама розпестила його ще малим, і він охоче піддавався розпещуванню. Коли Галпін змужнів і досяг до віку, в якому південцеві байдужа доля виборів, його зв'язок з мамою-красунею, яку він змалку звав Кейті, набрав сили й ніжності. Ці дві романтичні натури свідомо нехтували те, що в усіх їхніх життєвих справах переважало статеве начало, і таке ставлення зміцнювало, пом'якшувало й прикрашало стосунки. Син та мама були майже нерозлучні, й незнайомці не раз сприймали їх як коханців.

Зайшовши одного дня до материного будуару, Галпін поцілував її в лоб, погрався трохи неслухняним чорним пасмом, що вибілося із зачіски, й озвався, силкуючись на спокій:

– Ти б не була проти, Кейті, якби я поїхав у справах до Каліфорнії на кілька тижнів?

Навряд чи варто було їй відповідати на це запитання. Щоки, спалахнувши, дали миттєву відповідь. Звичайно, Кейті була проти. Про це промовисто свідчили й сльози, що виступили на великих карих очах.

– Ох, синку, – сказала вона, ніжно дивлячись йому у вічі, – я знала, що так станеться. Та чи не проплакала я нині півночі? Чи не приснився мені за цю другу половину ночі мій дід Бейн? Прийшов до мене уві сні й, ставши біля свого портрета, – гарний і молодий, такий, як його намалювали колись, – вказав мені на твій портрет, що висів на тій самій стіні. Я глянула, а рис обличчя не було видно. Тебе зобразили з клаптем матерії, таким ми покриваємо лица мерцям. Я розказала свій сон твоє-

му батькові, й той насміявся з мене. Однак ми з тобою, любий, знаємо, що таке привиджується неспроста. А попід краєм тканини я вгледіла сліди рук на твоїй шиї. Пробач мені, але ми не звикли приховувати такі речі одне від одного. Мабуть, ти поясниш це жахіття інакше, та я вважаю, що тобі не варто їхати до Каліфорнії. А може, візьмеш мене з собою?

Треба визнати, що таке винахідливе тлумачення сну, пов'язане з новою, яку тільки що дізналася мати, не зовсім сподобалося більш логічному сину. Він вважав, принаймні спочатку, що такий сон може провіщати якщо й лихе, то щось простіше й ближче, ніж поїздка на тихоокеанське узбережжя. Якщо вже й задуть, то хіба що на рідному пустищі, порослому вересом.

– А чи нема там, у Каліфорнії, цілющих джерел? – повела далі місіс Фрейзер, перш ніж Галпін встиг пояснити сон по-своєму. – Чи нема там курортів, де можна було б вилікуватися від ревматизму й невралгії? Ось поглянь, як ціпеніють мені пальці. Дуже боліли, коли я спала.

Вона простягла руки, щоб син подивився. Історик не зможе сказати нам, який діагноз її недуги поставив молодик і вирішив за краще приховати під усмішкою. Змушений був запевнити, що пальці зовсім не заціпеніли й, глянувши на них, не скажеш, що болять.

Після цієї сцени одна з цих дивних осіб, що мали однаково дивні уявлення про обов'язок, поїхала в інтересах свого клієнта до Каліфорнії, а друга залишилася вдома, не розповідаючи чоловікові подробиці всього, що сталося.

Одної темної ночі Галпін Фрейзер ішов набережною в Сан-Франциско. І там його спіткала дуже прикра несподіванка: він став моряком. Галпіна напоїли й найняли матросом на підозрілий корабель, який потім вирушив у далекі краї. На цьому лихо не скінчилося. Корабель викинуло на берег острова в південній частині Тихого океану. Допіру за шість років торговельна шхуна підбрала тих, що вижили в аварії, й довправила їх до Сан-Франциско.

Хоч і бідний, Фрейзер був радий і гордий з того, що пережив ці роки – довгі, немов століття. Не хотів приймати допомоги від чужих людей. Мешкав біля Сент-Гелени, гуртом із своїм приятелем, з яким колись перебував кораблетрошу. Чекав новин і грошових переказів із рідного дому. Ходив на полювання і мріяв.

III

З'ява, що постала перед мрійником у зачарованому лісі, така схожа і така не схожа на рідну матір, була жахливою. Не зворухнула ні приязні, ані любові в серці. Не принесла приємних спогадів про прекрасне минуле. Не викликала ніяких високих почуттів, – усе поглинув безмежний страх. Галпін силкувався втекти, та ноги, немов оливом налиті, прикипіли до землі. Руки безпорадно звисали з плечей. Міг володіти тільки очима, та й тих не смів відірвати від тьмяних очисьок істоти. Знав, що вона не безплотний дух, а найстрашніше, що тільки може бути з-поміж усіх створінь у цьому моторошному лісі, – тіло без душі. У порожньому погляді не було ні милосердя, ні жалю, ані розуму. Нічого такого, до чого можна було б заволати про помилування. «Апеляція не може бути прийнята», – подумав Фрейзер, не знати чого вдавшись до професійного жаргону, і почувся ще гірше. Ніби спробував вогником сигари освітити нутро могили.

Довго, дуже довго – за такий час світ посивів від віку та гріхів, а заклятий ліс, зігравши роль у цій потворній кульмінації жахіть, зник зі своїми зітханнями й зойками із свідомості людини – істота стояла за крок від Галпіна, видивляючись на нього поглядом безтямної злобливої тварини. По тому вона простягла вперед руки й люто, рвучко накинулася на жертву. Цей напад вивільнив Галпінову фізичну силу, але воля й далі була скута. Його розум заціпенів, натомість кремезне тіло й дужі руки-ноги, що жили своїм сліпим, бездумним життям, опиралися мужньо і вміло. Коротку мить він споглядав цю неприродну боротьбу наділеного диханням механізму й істоти з мертвим розумом лише як спостерігач, – так мариться уві сні, – а тоді раптово знов опанував усім своїм еством, неначе вскочив у власне тіло. І ось механізм здобув цілеспрямовану волю, таку саму чуйну й завзяту, як у страхітливого супостата.

Але хто із смертних здолає мару зі свого сну? Твоя уява породжує видіння ворога – і ти вже приречений на поразку. Наслідок бою є водночас причиною. Хоч як боровся Галпін, хоч як напружував усю свою силу, та вона немов щезала в порожнечі. На його горлі зімкнулися холодні пальці. Упавши

навзник, він побачив за п'ядь від своїх очей мертво перекошене обличчя. Запала п'ятьма. Залунав далекий гуркіт барабанів, зашепотів хор голосів, із безконечної далини донісся пронизливий крик – веління всім замовкнути. Галпінові Фрейзеру снилося, що він помер.

IV

Після теплої ясної ночі настав вологий туманний досвіток. Десь ополудні попереднього дня невеличкий клубок легкої пари – згусток повітря, подоба хмари – ліг на західний схил гори Сент-Гелена, на голу відногу біля вершини. Такий розріджений, такий прозорий, такий несправжній, що хоч-не-хоч скажеш: «Глянь-но! Мерщій! За якусь мить він розпливеться й зникне».

Та клубок зростав і густішав. Одним краєм учепився за вершину гори, а другим сягав щораз далі понад підніжжям. Розповзався на північ і південь, прихоплював із собою пасомця туману, що неначе навмисно спливали над схилом, щоб приєднатися й розчинитися в ньому. Мало-помалу не стало видно верхівки гори. Всю долину вкрила щільна сіра пелена. У Калістозі, що недалеко від підосви гори, ніч минула без зірок, настав ранок без сонця. Туман, сповзаючи додолу, поглинав одне за другим ранчо, аж поки досяг міста Сент-Гелена, за дев'ять миль звідси. Прибило пилюку на шляхах, з дерев крапотіло, пташки тихо сиділи у гніздах. Сочилося ранішнє світло – тьмяне, примарне, без барв і блиску.

Удосвіта чоловіки вийшли з міста й попростували низинною дорогою до Калістоги. Хоч і несли на плечах рушниці, та ніхто з тих, які розуміються на таких речах, не сказав би, що ці люди – ловці тварин і птахів. Голкер, шериф із Напи, й Джаралсон, детектив із Сан-Франциско, полювали на людей.

– Чи далеко ще йти? – поцікавився Голкер, на ходу збиваючи ногами вологу кірку поверх білого пороху.

– До Білої Церкви? Ще півмилі. Між іншим, – додав Джаралсон, – вона не біла. Та й взагалі це не церква. Просто занедбана школа. Посіріла від віку й людського недбальства. Колись у ній, тоді ще білій, відправляли служби Божі. Тамтешнє

кладовище сподобається кожному поетові. Чи здогадуєтеся, чому я попросив вас якнайскоріше приєднатися до мене?

– Я не люблю докучати розпитуваннями. Коли настане час, ви самі скажете про це. Можу жартома припустити, що хочете, щоб я допоміг вам заарештувати одного з небіжчиків на цьому цвинтарі.

– Пам'ятаєте Бренскома? – спитав Джаралсон, не зважаючи на невдалий дотеп свого супутника.

– Того, що перерізав горло своїй дружині? Ще б пак. Я потратив цілий тиждень, щоб його впіймати, й змарнував свої гроші. За нього призначили винагороду – п'ятсот доларів, але нікому з нас він не потрапляв на очі. Ви, мабуть, хочете сказати...

– Хочу. Весь цей час він був під самим носом у ваших хлопців. Уночі приходив на це старе кладовище біля Білої Церкви.

– От чортяка! Туди, де поховали його жінку.

– І ніхто з вас навіть не припустив, що деколи вбивця може прийти на могилу жертви.

– Це ж найнесподіваніше з усіх можливих місць, які, на нашу думку, він міг навідувати.

– Ви спробували щастя в усіх цих можливих місцях і зазнали невдачі. Дізнавшись про це, я зробив на цвинтарі засідку.

– І застукали його?

– К бісовій матері! Не я його застукав, а навпаки. Цей негідник обійшов мене й під дулом рушниці змусив відступити. Богу дякувати, хоч не випалив з неї. Це стріляний горобець. Гадаю, що половини цієї винагороди мені вистачить, якщо ви захочете другої половини.

Засміявшись, Голкер відказав, що ніколи в житті його кредитори не були такі настирливі.

– Я хотів лише показати вам місцину й обговорити з вами план дій, – пояснив детектив. – Хай навіть злочинець іде назирці за нами при денному світлі.

– Він, мабуть, несповна розуму, – сказав шериф. – Нагороду виплатять, коли його затримують і засудять. Якщо вбивця божевільний, то його не можна карати.

Містер Голкер так перейнявся цією можливою невдачею правосуддя, що мимоволі спинився посеред дороги й допіру за добру мить неохоче рушив далі.

– Скидається на такого, – згодився Джаралсон. – Мушу зауважити, що ніде, крім як серед стародавнього шляхетного племені волоцюг, я не бачив такого нечупари – неголеного, немитого, нестриженого... Можете на власний розсуд доповнити цей перелік. Я заповзвся спіймати цього лайдака й не відступлю від цієї мети. Затримавши його, ми прославимося. Ніхто не знає, що він блукає цими краями.

– Гаразд, – кивнув Голкер, – ми оглянемо цю місцину. – І додав, цитуючи поширений колись намогильний напис: – Де невдовзі доведеться й тобі лягти... Якщо, скажімо, цьому Бренському набриднете ви і ваші дії. До речі, недавно я дізнався, що насправді він зветься не Бренском.

– А як?

– Уже й не пригадаю. Я перестав цікавитися цим виродком. Вилетіло мені з пам'яті його прізвище. Звучить воно десь так, як Парді. Жінка, якій він згодом перерізав горлянку, на той час, коли вони познайомилися, була вдовою. Приїхала в Каліфорнію, щоб знайти якихось родичів. Бувають люди, що так роблять. Але ви знаєте оте все.

– Так, звісно.

– Але як ви примудрилися знайти могилу, не знаючи, як насправді звали жертву? Той, від кого я дізнався справжнє прізвище, сказав, що воно написане на надмогильній дошці.

– Я не знаю, де саме ця могила, – Джаралсон завагався, перш ніж зізнатися в тому, що не відає такої важливої подробиці справи. – Я стежив за цвинтарем загалом. Частина нашої сьогоднішньої роботи – з'ясувати, де похована ця жінка. А ось і Біла Церква.

Досі дорогу обабіч оточували поля, а тепер зліва стояв ліс – дуби, суничні дерева й велетенські ялини. В імлі видніли тільки окоренки, розпливчасті й невиразні. Місцями ріс підлісок. Хоч і густий, та крізь нього можна було пробратися. Якийсь час Голкер не бачив будівлі, але коли вони увійшли в ліс, стало видно її розмитий туманом сірий обрис. Здавалася величезною й дуже далекою. Та ось ще кілька кроків – і будинок поряд, на досяг руки, виразно окреслений, темний від сирості й невеликий. Збудований, як і всі сільські школи, у так званому ящиковому стилі. Кам'яний підмурок, заросла мохом покрівля, порожнини віконних отворів, віддавна вже без шибок і рам.

Хоч і занедбаний, але таки не руїна, а типова каліфорнійська підміна того, що в путівниках для чужоземців називають «пам'яткою минулого». Кинувши оком на цю нецікаву споруду, Джаралсон рушив повз неї, крізь росянисту гущавину.

– Покажу вам, де він мене перестрів, – озвався детектив. – Ось кладовище.

То тут, то там між заростями виднілися галявинки з могилами, подекуди не більш ніж з одною. Було видно, що це могили, по виляючих кам'яних надгробках, по згнилих дошках в узголів'ї, похилених на всі боки, а то й упалих, по насипаних горбках, покритих листям, поміж якого видніла жорства. У багатьох місцях ніщо не вказувало на те, що тут лежать останки якогось бідолашного смертного, який покинув «широке коло скорботних друзів», а вони, своєю чергою, забули його. Пізнати такі могили вдавалося хіба по западинах у землі. Провали у ґрунті – зовсім як у пам'яті невтішних приятелів. Стежки, якщо таке можна назвати стежками, давно занехаяні. Із могил повиростали великі дерева й своїм гіллям та корінням порозсовували огорожі. Над усім витав дух запустіння й занепаду, ніде так не відчутний і не такий значущий, як у місці вічного спокою забутих мерців.

Два чоловіки пробиралися крізь зарості молодих деревець. Джаралсон, що вів перед, раптово спинився, приклав рушницю до плеча, жестом попередив, щоб не шуміти, й завмер, задивившись кудись уперед. Голкер, наскільки йому дозволяло гілля, прибрав таку ж поставу й, хоч не зауваживши нічого підозрілого, приготувався до будь-якої несподіванки. За якусь мить детектив обережно рушив з місця, шериф не відставав від свого супутника.

Під гіллям величезної ялини лежав мертвяк. Мовчки стоячи над ним, вони придивлялися до того, що спершу впадає в око. Обличчя, одяга, поза тіла – все те, що безпосередньо і прямо відповідає на невисловлене запитання зацікавленого співчутливця.

Небіжчик лежав навznak. Ноги широко розкинуті. Одна рука простягнена вперед, друга зігнута в лікті, й кисть досягає горла. Міцно стиснуті кулаки. Все вказувало на відчайдушний і безнадійний опір. Кому?

Поруч лежали рушниця й ягдташ, крізь отвори якого було видно пір'я впольованої дичини. Все навколо свідчило про

запеклу боротьбу. Паростки падуба зламані, кора та листя обдерті. Сухі й підгнилі листки обабіч стегон зрушені і розкидані ногами когось іншого. По обидва боки тулуба – виразні відбитки людських колін.

Що за боротьба точилася, можна було здогадатися, глянувши на горло й лице загиблого – багряні, аж сизі, на противагу білим грудям і рукам. Плечі спираються на невисокий пагорбок, голова неприродно закинута назад, під майже неможливим кутом. Витріщені очі мертво втупилися в те, що за головою. Із повного піни рота вивалився посинілий розпухлий язик. Жахливо знівечена шия. На ній не тільки синці, але й подряпини, рани, пошматована шкіра. Чиїсь дужі руки душили це горло, впивалися в податливу плоть і не відпускали жертви ще довго після смерті. Груді, горло й обличчя вологі, одяг промок. Туман осів крапельками на чуприну й вуса.

Дивлячись на цю картину, шериф і детектив добру хвилину мовчали.

– Бідолаха! – порушив тишу Голкер. – Ну й перепало ж йому!

Джаралсон насторожено вдивлявся в ліс навколо себе, тримаючи рушницю напоготові, палець на зведеному гачку.

– Справа рук маніяка, – відповів він, не відводячи очей від лісу. – Це скоїв отой Бренском-Парді.

Якась напівзасипана у розритим листям річ привернула шерифову увагу. То був записник, оправлений у червону шкіру. Голкер підняв книжечку й розгорнув її. На першій сторінці прочитав ім'я: «Галпін Фрейзер». На наступних кількох аркушах був вірш. Написаний чимось червоним, очевидно нашвидкуруч, дуже нерозбірливо. Шериф прочитав його вголос, а детектив тим часом придивлявся до сірих розпливчастих меж їхнього тісного світу й прислухався до зловісного скрапування з переобтяжених вологою гілок.

– Зневолений закляттям, остовпів
Я в темній тиші відьомських лісів.
Тут кипарис і мирт сплелися віттям,
Подібні до зажурених братів.

Верба і тис шептали. Слухав бір.
У сутінку, де лиш досягне зір,
Склалися безсмертники і рута
В сумний, примарний, похоронний взір.

Не чути бджіл, не чути тут пташок.
Ані один не рушиться листок.
Безвітря і задуха. Тільки тиша
Живе і дихає поміж гілок.

У кронах шепіт духів шелестів
Про таємниці тихії гробів.
Усі дерева скрапували кров'ю,
Світилась червінь, мов з-поза світів.

Я гучно крикнув. Нездоланний чар
Скував мій дух, згасив на серці жар.
Позбавлений душі, у безнадії
Я боронився від жахливих мар.

І ось невидима...

Голкер змовк. Далі не було чого читати. Твір обривався посеред рядка.

– Щось схоже на творчість Бейна, – зауважив Джаралсон, трохи обізнаний з поезією. Облишивши сторожувати, стояв, дивлячись на тіло.

– Хто такий Бейн? – без особливої цікавості спитав Голкер.

– Майрон Бейн процвітав ще на зорі нашої державності – понад століття тому. Писав халтуру. Цілковитий несмак. Маю збірку його творів. Цього вірша в ній немає. Мабуть, помилково оминули його й не надрукували.

– Холодно тут, – сказав шериф. – Ходімо, нам ще треба викликати сюди судового слідчого з Напи.

Джаралсон не відповів, лише згідно кивнув. Обходячи горбок, на який спиралися голова й плечі трупа, він спіткнувся об щось тверде, присипане листям. Штовхнув знахідку ногою й

побачив, що це надмогильна дошка. На ній виднів ледве розбірливий напис: «Кетрін Лару».

– Лару, Лару! – вигукнув, раптово пожвавившись, Голкер. – Таж це і є справжнє прізвище Бренскома. Аж ніяк не Парді. І ще одне. Господи, як воно несподівано пригадується... Колишнє прізвище замордованої жінки було Фрейзер!

– Тут якась бридка таємниця, – мовив Джаралсон. – Ненавиджу такі речі...

І тут до них із туману здалеку долинув сміх. Неголосний, удаваний, зловісний. Не радісніший від сміху гієни, що вийшла на нічне полювання в пустелі. Помалу набирав гучності та виразності й залунав поблизу, за вузьким колом видимості. Неприродний, нелюдський, диявольський регіт паралізував охоплених жахом завзятих ловців людей. Не вхопилися за зброю, навіть не подумали про неї. Не повоюєш нею з цим страхітливим реготуном. Поставши з тиші, сміх тепер стихав. Загримівши перекотами в саме вухо, поступово віддалявся, аж поки останні звуки, бездушні й механічні, втонули в безконечно далекому безгомінні.

Таємниця Макаргерівового яру

Десь за дев'ять миль навпростець, у північно-західному напрямку від місцини Індіан-Гілл пролягає Макаргерів яр. Власне кажучи, це й не яр – така собі улоговина між невисокими кряжами, порослими лісом. Від його початку до кінця – яри, як і ріки, мають свою анатомію – не більш ніж дві милі, а дно тільки в одному місці завширшки понад дванадцять ярдів. Чи не на всій довжині струмочка, який тече взимку й пересихає рано навесні, немає пологих берегів. Покриті майже непрохідними хащами крутосхили розділяє лише русло потічка. Ніхто, крім випадкових завзятих мисливців із поближніх округ, не забрідає сюди. Далі як за п'ять миль звідси не знають навіть назви цього яру. В околиці будь-де знайдеш набагато показніші, одначе безіменні пам'ятки природи. Ні в кого не допитаєшся, звідки взялася така назва – Макаргерів яр.

Коли йти ним угору, то десь на півдорозі від початку до кінця можна побачити, що схил із правого боку розділений іншим яром, коротким і сухим, а в місці збігу цих улоговин простягається пласка ділянка завбільшки зо два-три акри. Ще кілька років тому там стояла стара дощана однокімнатна хижка. Як сталося, що її змайстрували з нехитрого матеріалу на такому майже недоступному відлюдді, – це загадка, відповідь на котру дала б більше задоволення, ніж користі. Мабуть, русло потоку слугувало колись путівцем. Цілком певно, що свого часу цей яр докладно обстежили золотошукачі. Щоб дістатися сюди, треба було мати кілька в'ючних тварин, навантажених знаряддям і припасами. Очевидно, що зиск був не аж такий великий, щоб виправдати витрати на дорожнє сполучення Макаргерового яру з будь-яким осередком цивілізації із такою відзнакою, як тартак. І все ж хатка стояла тут, недоруй-

нована. Бракувало їй дверей і віконної рами, змурований із глини та каміння димар завалився в незугарну купу, порослу тепер буйним зіллям. Скромні меблі, що, мабуть, колись у ній були, й більша частина шалювання стали паливом у мисливських вогнищах. Така сама доля спіткала й цямриння старої криниці неподалік будиночка. На час, про який я пишу, зробилася з неї широченька плитка западина.

Одного пополудня, влітку 1874 року, я ввійшов у Макаргерів яр із вузької долини, що веде до нього, і попрямував уздовж висхлого потічка. Я полював куріпок і мав у торбі зо дванадцять штук, коли дійшов до хижки, про яку досі й не здогадувався. Побіжно оглянувши руїну, я знову взявся до свого. Мені таланило, тож забарився аж до заходу сонця. Допіру тоді зорієнтувався, що забрів надто далеко від людських осель, щоб завидна добратися до найближчої. Дарма, в торбі були харчі, а старий будиночок міг дати прихисток; та й чи взагалі потрібен був той прихисток теплої сухої ночі в підгір'ї Сьєрра-Невади, де можна вигідно спати без покривала на сосновій глиці? Мені подобається самотність, люблю ніч, тому, недовго думаючи, я вирішив тут отаборитися. Коли смерклося, в кутку кімнати вже була готова лежанка з гілля й трави, а над розпаленим на черені вогнищем пеклася куріпка. Дим виходив отвором, що зостався від розваленого комина, теплі відблиски полум'я освітлювали кімнату; а я, споживаючи нехитру страву з дичини й допиваючи рештки червоного вина, що упродовж усього пообіддя заміняло мені воду, – її тут не знайти, – розкошував. Не завжди таке випадає навіть при кращій їжі та зручнішому помешканні.

І все-таки чогось тут бракувало. Мені було зручно, але я не відчував безпечності. Упіймав себе на тому, що надто часто позираю в зяючі порожнечі отвори дверей та вікна. Надворі панувала пільма, і я не міг позбутися відчуття ляку. Уява малювала навколишній світ повним ворожих істот – природних і надприродних. Головні з них – кожен у своєму царстві – були ведмідь гризлі, якого час від часу бачили в цих краях, і привид. Ось цього, звичайно ж, годі було побачити. На жаль, наші відчуття не завжди зважають на засади правдоподібності, тож тої ночі мене однаково непокоїло і можливе, і неможливе.

Кожен, хто зазнав уже такого, мабуть, спостеріг, що протистояти нічним страхіттям – справдешнім чи уявним – про-

сто неба не так моторошно, як у будинку з відчиненими дверима. І я відчував це, лежачи на постелі з листя в кутку халупи й даючи вогню згаснути. Дуже гостро відчувалося, що є тут щось зловісне й загрозливе, аж несила було відвести очей від дверного отвору, який розпливався в дедалі густішій темряві. Коли блимнув і погас останній язичок полум'я, я схопив рушницю й націлився на невидимий уже вхід. Палець готовий натиснути на один із гачків, стримуваний віддих, м'язи заціпенілі з напруги. Та за мить я, зніяковілий, засоромлений, відклав зброю. Чого мені боятись і з якого дива? Мені, якому ніч була

обличчям, краще знаним,
аніж людське...

Мені, для якого завдяки цій часточці успадкованих забобонів, – а від них нікому з нас не звільнитися цілком, – самотність, пільма й тиша лише набирали привабливості й чару! Не в змозі витлумачити свою безглузду поведінку, гублячи в домислах сам предмет домислу, я задрімав. І приснився мені сон.

Я опинився у великому чужоземному місті. Городяни були того самого поріддя, що й я, лишень трохи інакше одягалися й балакали; одначе в чому полягала відмінність, я не міг збагнути. Моє сприйняття тих людей було розмите. Над містом здіймався величний замок на височині, назву якої я чи то знав, чи то не знав. Я пройшов багато вулиць. То прямих і широких, з високими сучасними спорудами; то звивистих, вузьких і темних, поміж чудернацьких старих будинків, горішні поверхи яких, оздоблені вишуканими дерев'яною та кам'яною різьбою, випиналися, мало не стикалися над моєю головою.

Я шукав людину. Ніколи досі її не бачив, та все ж знав, що розпізнаю, коли знайду. Шукав не навмання, не наздогад. Не вагаючись, звертав із вулиці на вулицю; не боячись заблукати, петляв хитромудрими лабіринтами переходів.

І ось я спинився перед низькими дверима оселі з тесаного каменю. В ній міг би проживати заможний ремісник. Я ввійшов туди, не постукавши. У доволі бідно умебльованій кімнаті, світло в яку сочилось через єдине віконце з ромбічними шибками, було двоє: чоловік і жінка. Їх зовсім не обходило моє

вторгнення. Природна річ, так і буває в снах. Не розмовляли, сиділи зосібна, знерухомілі й маркітні.

Молода огрядна жінка була дивною похмурої краси, з гарними блакитними очима. Як сьогодні, пам'ятаю вираз на її лиці, а ось його рис уві сні не розгледів. Жінчині плечі окутував шотландський плед. Чоловік був старший від неї, брюнет зі злим обличчям, загрозливим через довгий шрам, що тягнувся від лівої скроні навскіс до чорних вусів. У тому сні шрам, видавалося, був чимось окремим від чоловіка, – не можу інакше висловитися, – не належав йому. Першої ж миті, тільки-но побачивши цих людей, я вже знав, що вони подружжя.

Що було далі, пам'ятаю не дуже чітко. Все змішалось й розплилося. Мабуть, це через проблиски свідомості. Наче дві картини – сцени зі сну і дійсність – злилися, наклались одна на одну; а тоді перша з них, помалу бліднучи, зникла, і я отямився в порожній халупі, спокійний, свідомий себе.

Зник мій безпричинний страх. Розплющивши очі, я побачив, що вогонь не погас. Запленів, бо впало в нього поліно, і знову освітлював хижку. Напевно, я спав лише кілька хвилин.

Звичайнісінький, здавалося б, сон так сильно вплинув на мене, що куди й ділася сонливість. Трохи перегодивши, я звівся, згріб докупи головешки і, закуривши люльку, заходився по-сміховинному докладно й ретельно метикувати над своїм видінням.

Навряд чи зміг би я тоді пояснити, чому воно варте такої уваги. По якійсь хвилині роздумів упізнав місто мого сну – Единбург, у якому я ніколи не бував. Отже ж, якщо цей сон і був спогадом, то спогадом картин та описів. Те, що я розпізнав місцину, вразило мене. Щось у мені вперто, наперекір волі та здоровому глузду, наполягало, на необхідності визнати правдивість видіння. І ця невідома сила заволоділа моєю мовою.

– Цілком певно, – мимоволі мовив я вголос, – що Мак-Грегори приїхали сюди з Единбурга.

Цієї миті ні зміст цих слів, ані те, що вони вихопились, не здивувало мене. Здавалося цілком природним, що я знаю прізвище людей з мого сну й кілька подробиць з їхнього життя. Одначе небавом мені сяйнула думка, що все це – нісенітниця. Засміявшись, я вибив попіл із люльки і знову простягнувся на лежанці з галуззя і трави. Лежачи, знічев'я вдивлявся у вогонь,

що помалу згасав. Я не думав ні про свій сон, ані про своє оточення. Зненацька один-єдиний племінець скорчився й, вистрілюючи вгору, вирвався з попелища. Розтанув у повітрі. Запала суцільна пільма.

І тут же – не встиг іще той язичок полум'я згаснути – пролунав глухий тупий удар, якимсь важезне тіло гепнулося на підлогу й затрясло нею. Я зірвався, сів і потягся за рушницею. Мабуть, якась звірина вскочила в хижу через вікно. Вутла будівля ще тремтіла від падіння, коли почувся відгомін ударів, човгання ніг по підлозі. А тоді – здавалося, поруч мене – пронизливий зойк жінки в агонії. Такого моторошного крику я ніколи не чув, навіть уявити собі не міг. Мені перехопило подих. Якусь мить я не тямив себе з жаху. На щастя, намагаючись врешті рукою рушницю й відчувши знайомий дотик, трохи оговтався. Скочив на ноги, напружено вдивляючись у морок. Несамовитий крик стих, натомість чути було ще страшніше – слабкі уривчасті схлипування живого створіння при смерті!

Мірою того як мої очі при звичаювалися до тьмяного світла від жару багаття, перед ними спершу проступили обриси отворів дверей і вікна, чорніші, ніж тло стін. Відтак я розрізнув стіни та підлогу й нарешті зміг охопити поглядом усю кімнату, вздовж і впоперек. Але тут нічого не було, скрізь панувала мертва тиша.

Тремтячою рукою я знову розпалив вогонь і, досі стискаючи рушницю, пильно оглянув всю кімнату. Ані знаку, що хтось побував у цій халупі. На загорошеній підлозі лише мої сліди, інших нема. Я закурив люльку, відірвав кілька дранок від внутрішнього обшиття стін – аж ніяк не хотів іти по паливо надвір, у темряву – й перебув решту ночі, курячи, роздумуючи та підтримуючи багаття. За жодні скарби світу я не дав би йому згаснути.

Кілька років по тому я зустрівся в Сакраменто з чоловіком на прізвище Морган, до якого я мав рекомендованого листа від мого приятеля із Сан-Франциско. Якось, вечеряючи в Моргановому домі, я побачив різні трофеї на стінах – свідчення про замилювання до мисливства. Виявилось, що господар оселі справді завзятий ловець. Розповідаючи про один із випадків на полюванні, він згадав околиці, де я зазнав тої дивної пригоди.

– Пане Морган, – раптово спитав я, – чи знаєте ви місцину, яку звать Макаргерів яр?

– Ще б пак, – відповів він. – Не хто інший, як я торік повідомив газетярів, що там знайдено людський кістяк.

Про це я не знав. Газети опублікували новину, коли мене не було тут, на Заході.

– Між іншим, – зауважив Морган, – назву яру спотворили. Правильніше було б «Мак-Грегоров яр». Моя люба, – звернувся він до дружини, – пан Елдерсон трохи розхлюпав своє вино.

М'яко сказано. Насправді ж я впустив келих з вином на підлогу.

– Колись у тому яру стояла стара халупа, – озвався Морган, коли були усунуті наслідки моєї незграбності. – Перед тим, як я побував там уперше, вона завалилася. Її зруйнували, а уламки порозкидали навколо. Позривали, одна по одній, дошки підлоги. Поміж двох балок-лігарів, які ще лежали на місці, ми з приятелем зауважили рештки шотландського пледа. Придивившись, виявили, що він окутував плечі жінки, від якої небагато залишилося. Кістки, місцями покриті клаптями одягу та бурої сухої шкіри. Одначе згляньмося на мою дружину, – докинув, усміхнувшись, Морган.

Слушно. По цій пані було пізнати радше огиду, ніж співчуття.

– Одначе мушу-таки сказати, – повів далі хазяїн дому, – що череп був проламаний у кількох місцях якимсь тупим знаряддям. Зрештою, це знаряддя – мотика, досі зі слідами крові – лежало поряд, під дошками.

Морган повернувся до дружини.

– Пробач мені, любонько, – церемонно мовив він, – що я розповів про ці неприємні подробиці – природні, хоча й гідні жалю наслідки подружньої звади. Спалахнула вона, безперечно, через непослух безталанної жінки.

– Що вдієш, мушу пробачати, – гідно відповіла пані. – Адже ти вкотре перепрошуєшся тими самими словами.

Видавалося, що Морган радий і далі снувати оповідь.

– Узявшись до справи, – сказав він, – судові слідчі з'ясували, що Джанет Мак-Грегор загинула від ударів по голові. Вбивця невідомий. Були, одначе, вагомні докази вини її чоловіка – Томаса Мак-Грегора. Та його так і не знайшли, й ніхто про нього вже не чув. Ота подружня пара приїхала з Единбурга,

але... Люба моя, та чи ти не бачиш, що в пана Елдерсона у тарілочці на кості повно води?

Я помилково вкинув курячі кості в мисочку для полоскання пальців.

– У маленькій шафці я знайшов фотографію Мак-Грегора, та все одно це не допомогло спіймати його.

– Можна подивитися? – попросив я.

На знімку був чорнявий чоловік з недобрим обличчям, ще відразнішим через довгий шрам, що тягнувся від скроні до вусів.

– Дозвольте принагідно поцікавитися, пане Елдерсон, – порушив мовчання гостинний господар оселі. – Чому ви спитали про Макаргерів яр?

– Колись неподалік від нього пропав мій мул, – відповів я. – І ця згуба... засмутила мене... геть вивела з рівноваги...

– Любонько моя, – сказав пан Морган тоном перекладача за роботою, – через втрату мула пан Елдерсон замість поцукрувати каву поперчив її.

Однієї літньої ночі

Генрі Армстронга поховали, але, як на нього, це зовсім не доводило, що він справді мертвий. Цього чоловіка завжди було важко в будь-чому переконати. Те, що Генрі справді лежить у могилі, змушували визнати свідчення всіх його органів чуття. Його поза (горілиць зі складеними на животі руками, зв'язаними чимось таким, що він легко розірвав, нічого не змінивши на краще), прикра обмеженість рухів тіла, непроникна пільма і глибока тиша становили набір неспростовних доказів, тож Генрі згодився з ними, не вдаючись до причіпок.

Але те, що він мертвий... О ні! Тільки хворий, дуже важко хворий. Та ще й збайдужілий, як ото недужі люди, а тому не дуже стурбований вділеною йому незвичайною долею. Не філософ – простий собі, звичайний чоловік, нагороджений на якийсь час патологічною байдужістю: той орган, яким можна було б боятися всіляких наслідків, не діяв. Тож Генрі Армстронг, не побоюючись за своє найближче майбуття, заснув і в мирі упокоївся.

А там, нагорі, не було спокою, щось та й діялося. Темну літню ніч прострілювали нечасті сполохи блискавиць й далеко на заході раз у раз беззвучно підпалювали велику, низько навислу над овидом хмару – провісницю грози. Короткі судомні спалахи по-примарному виразно виставляли напоказ цвинтарні пам'ятники та нагробки й, здавалося, змушували їх до танцю. Ця ніч була не з тих, коли на кладовищі може блукати гідний довіри свідок; тому троє чоловіків, що розкопували могилу Генрі Армстронга, почувалися порівняно безпечно.

Це були два молоді студенти медичного коледжу, що за кілька миль від цвинтаря, і велетенський негр на ім'я Джесс. Він уже багато років працював цвинтарним різноробом і частенько

жартував, що знає «кожну душу в цьому місці». Судячи з Джессового заняття тої ночі, можна було б зробити висновок, що цих душ значно менше, ніж записано в офіційних реєстрах.

За цвинтарним муром, трохи подалік дороги, чекав кінь, запряжений у легкий фургон.

Копати було неважко – могилу засипали кілька годин тому, й пухку піддатливу землю вдалося скоро вибрати. Трохи важчим виявилось видобути домовину, але зрештою Джесс упорався, мав-бо дістати за неї приробіток. Отож різнороб акуратно відгвинтив віко й відклав його набік, відкривши тіло в чорних штанах та білій сорочці. Цієї миті небо спалахнуло, оглушлива громовиця струснула приголомшеним світом, і Генрі Армстронг спокійно сів у труні. Волаючи щось нерозбірливе, нажахані осквернителі могили розбіглися хто куди. Двох із них ніякі скарби не заманили б повернутися на кладовище. Але Джесс був з іншого тіста.

Рано-вранці два студенти, бліді й змучені від пережитого, досі мордовані тривогою, що пульсувала в крові, зустрілися біля медичного коледжу.

– Ти бачив?! – вигукнув один.

– Господи! Так... Що ж нам тепер робити?

Вони подалися на подвір'я за будинком і там побачили фургон з конем, прив'язаним до стовпа воріт неподалік анатомічного театру. Молодики машинально зайшли до зали. На лавці в темному кутку сидів негр Джесс. Виблискуючи в півтемряві білками очей і зубами, він звівся.

– Чекаю від вас плати, – озвався Джесс.

На довгому столі лежало оголене тіло Генрі Армстронга. Голова забруднилася кров'ю і глиною від удару заступом.

Дорога в місячному світлі

I. Свідчення Джоела Гетмана-молодшого

Я найнещасніший із усіх людей. Багатий, шанований, добре освічений, з міцним здоров'ям і з багатьма іншими перевагами, цінними для наділених ними й жаданими для обділених ними... а проте інколи спадає мені на думку, що я був би щасливіший без усього цього добра. Тоді не вимагала б ненастанних болючих роздумів суперечність між моїми світами – зовнішнім і внутрішнім. Змушений трудитися під тягарем злиднів, я б міг хоч ненадовго забувати про понуру таємницю, яка приносить до висновків і водночас заперечує їх.

Я єдиний син Джоела і Джулії Гетман. Мій батько був заможним плантатором, мати – вродливою й вишуканою жінкою, до якої він прив'язався палкою, вірною і – як я тепер розумію – ревнивою та вимогливою відданістю. Ми жили за кілька миль від Нашвілла, що в штаті Теннессі. Наш родинний дім – велика недоладна споруда невідь-якого архітектурного стилю – стояв неподалік дороги, в парку серед дерев і кущів.

На той час, про який піде мова, я, дев'ятнадцятилітній студент Єльського університету, дістав від батька телеграму з категоричною вимогою негайно повернутися додому. На залізничній станції в Нашвіллі мене зустрів далекий родич і пояснив причину цього термінового виклику – мою матір по-варварському вбито. Невідомо, хто й чому це зробив. Вбивство скоєно за таких обставин.

Мій батько поїхав до Нашвілла, маючи намір повернутися наступного дня пополудні. Щось там перешкодило залагодити справи, тому він повернувся тої ж ночі, під ранок. У складеному перед коронером свідченні батько пояснив, що тоді не мав

при собі ключа й, щоб не розбудити челяді, про всяк випадок пішов навколо будинку до чорного входу. Повернувши за ріг, почув, що тихо зачинилися кухонні двері, й розгледів у напівтемряві чоловічу постать, яка зразу ж зникла за деревами на лужку. Він погнався був за непроханим гостем, та не наздогнав. Обійшов сад, але нікого не знайшов. Вирішивши, що це кавалер однієї із служниць, батько увійшов у незамкнені кухонні двері й рушив угору сходами. Двері матеріної спальні стояли навстіж, він ступив у непроглядну пільму й упав, перечепившись об щось масивне. Не вдаючись у подробиці скажу, що це було тіло моєї нещасної матері. Хтось її задушив.

Вдома нічого не пропало, слуги нічого не чули, а вбивця не залишив слідів, крім отих жахливих – на горлі моєї мами. Господи, якби ж то я міг забути їх!

Я покинув заняття в університеті й залишився з батьком, який, певна річ, дуже змінився. Завжди врівноважений і неговіркий, тепер він занепав духом і збайдужів до всього. Ніщо не привертало його уваги, але подеколи ні з того ні з сього батько непокоївся, а то й полохався, почувши грюкіт дверей чи звуки кроків. У такі миті він здригався, блід від таких дрібниць, а тоді ще глибше поринав у понуру байдужість. Мабуть, у нього було те, що називають виснаженням нервів. Ну а я тоді був значно молодший, ніж сьогодні. Це істотна річ. Юність – це благословенна земля Гілеадська¹, що гоїть усі рани своїм бальзамом. О, якби ж то змога повернутися до цієї чарівної країни! Доти я не відав горя, то й не зумів збагнути, яка це тяжка втрата, не зміг оцінити всієї сили завданого мені удару.

Якось уночі, кілька місяців після цього жахливого випадку, ми з батьком поверталися додому з міста. На сході вже три години нависав повний місяць. Усе навколо оповила урочиста тиша літньої ночі. Звучали тільки наші кроки та безконечні пісні цикад. Чорні тіні дерев косо лежали на дорозі – осяйній, примарно вибіленій. Ми наближалися до брами, потонулої в тіні нашого житла, в якому не світилося жодне вікно, і раптом батько спинився, стиснув мені руку й насилу вишептав:

– Боже! Боже! Що це таке?

---

¹ «Піди до Гілеаду й бальзаму візьми, дівчино, дочко Єгипту!». Книга пророка Єремії, 46 / 11.

– Я нічого не чую, – відповів я.

– Ні, подивися... подивися!

Він тицьнув пальцем в узбіччя перед собою.

– Там нічого немає, – сказав я. – Ходімо, тату... тобі, мабуть, стало зле.

Випустивши мою руку, батько знерухомів на залитій місячним світлом дорозі й безтямно втупився в порожнечу. Боляче вражало його сплотніле застигле обличчя. Я злегка потягнув батька за руку, але він не помічав мене. Зненацька батько позадував, крок за кроком, ні на мить не зводячи очей з того, що бачив – навіч чи в уяві. Я вже був рушив за ним, але враз спинився й стояв у нерішучості. Пам'ятаю, цієї миті я не відчував страху, тільки раптовий дроз став його ознакою. А тоді неначе крижаний вітер торкнув моє обличчя й оповив усе тіло, з голови до ніг. Відчувалося, як він ворушить волосся на голові.

І тут мою увагу відвернуло світло, що спалахнуло у вікні горішнього поверху. Мабуть, одна із служниць, прокинувшись від зловісного передчуття й піддавшись несвідомому пориву, засвітила лампу. Коли я обернувся до батька, його вже не було на дорозі. За всі роки, що відтоді минули, жодна певна вістка про його долю не дійшла крізь країну домислів, яка межує з царством Невідомого.

II. Свідчення Каспара Граттана

Сьогодні я начебто живий, а завтра тут, у цій кімнаті, лежатиме бездумний нечутливий прах, що дуже вже довго був мною. Якщо хтось відкине покрив із обличчя цього бридкого мерця, то хіба щоб задовольнити хворобливу цікавість. Дехто, цілком певно, дійде до того, що спитає: «Хто це?» У цьому листі я даю єдину відповідь, на яку здатен: Каспар Граттан. Безперечно, вона вичерпна. Це ім'я задовольняло мої скромні потреби понад двадцять років. Сам не знаю, скільки літ я живу на світі. Я ж таки й назвав себе Каспаром Граттаном, і мав на те право, бо був безіменний. Аби в цьому світі не було плутанини, кожен мусить мати ім'я, хоч воно тільки посвідчує особу, але нічого про неї не свідчить. Декого знають і за номером, але це також не та, що треба, відмітна ознака.

Наприклад, одного дня я йшов вулицею в далекому чужому місті, й мені зустрілися двоє в мундирах. Один із них заговк на півслові, зацікавлено глянув на моє обличчя і сказав другому: «Він подібний до сімсот шістдесят сьомого». З цим числом мене пов'язувало щось знайоме і страшне. Сам не свій, я метнувся в найближчий провулок. Біг, куди очі світять, аж поки не впав від утоми на якомусь путівці.

Ніколи не зможу забути цього номера. Він завжди згадується разом із безглуздою лайкою, невеселим сміхом і брязкотом залізних дверей. Отож і кажу, що ім'я, хай навіть привласнене, таки краще, ніж номер. Незабаром у цвинтарній книзі мені вділять і те, і те. Ото прибуток буде!

Того, хто прочитає ці нотатки, попрошу зважити ось на що. Це аж ніяк не історія мого життя – я не зумів би її написати. Це тільки розрізнені, не пов'язані між собою спомини. Деякі з них виразні й послідовні, як нанизані на нитку блискотливі намистини. Інші ж розмиті й химерні, неначе криваво-червоні сні з білими й чорними провалами, – вогні святого Ельма, що тихо й багряно палають у великому запустінні.

Стоячи на узбережжі вічності, я оглядаюся, щоб востаннє подивитися на пройдений шлях. Виразно бачу слід, що проліг у минуле на двадцять літ, – відбитки моїх закривавлених ніг. Він тягнеться крізь злидні й страждання, цей нетвердий нерівний слід. Похитуючись під важким тягарем, мандрівник брів

далеко від друзів, печально й поволі¹.

Як прекрасно, як жахливо напророкував поет мою долю!

Там, де починається ця *via dolorosa*² – поема страждання зі вставними епізодами гріха, я не бачу нічого виразного. Вона впливає з імлі. Можу охопити зором тільки двадцять років, а я ж то вже старий.

Нікому не дано пам'ятати свого народження, кожен дізнається про нього з чужих уст. Зі мною сталося інакше. До мене життя прийшло з повними пригорщами здібностей та можливостей і одним махом обдарувало мене цим добром. Про попе-

¹ Із поеми «Мандрівник» Олівера Голдсмита.

² Латинська назва Христової дороги на Голгофу.

редне життя я знаю не більш, ніж інші люди про раннє дитинство. Збереглися лише плутані натяки – чи то спомини, чи то сни. Вперше я усвідомив себе вже наділеним душею та тілом зрілої людини й прийняв це як належне, без подиву та здогадів. І виявив, що я, натерши ноги, плентаю лісом – напівголий, несказанно втомлений та голодний. Побачивши фермерське житло, я підійшов і попросив їсти. Мене нагодували й спитали, як я називаюся. Не знаючи свого імені, я, однак, тямив, що воно має бути в кожної людини. Вкрай збентежений, я пішов геть, а коли настала ніч, ліг у лісі під деревом і заснув.

Наступного дня я прийшов до великого міста. Не назву його. Також не стану описувати наступні події в моєму житті, що вже доходить кінця. Це було життя блукача, якого роздирали два невідступні чуття. Перше – провина за злочин, скоєний, щоб покарати зло. Друге – страх за покарання самого злочину. Спробую звести цю думку до короткої розповіді.

Мені здається, що колись я жив неподалік великого міста – успішний плантатор, одружений з жінкою, яку кохав, але підозрівав у невірності. І був у нас син – обдарований, великонадійний юнак. Бачу його як невиразну постать, часто поза рамками картини спогадів.

Одного злосчасного вечора мені спало на думку випробувати жінчину вірність банальним, заялуженим способом, знайомим кожному читачеві низькопробних романчиків.

Я поїхав до міста, попередивши дружину, що повернуся не раніше, ніж завтра пополудні. Повернувся ж незадовго до світанку й рушив на задвірки. Заздалегідь я потайки переладнав кухонні двері так, щоб вони не замикались, а тільки видавалися замкненими. Підходячи до цих дверей, я почув, що їх тихо відчинили та зачинили, й побачив чоловіка, що крадькома вислизнув надвір і зник у темряві. Прагнучи вбити негідника, я погнався за ним, але не наздогнав. І не розпізнав – на його щастя. А тепер не можу себе переконати в тому, що це була людина.

Знавіснівши від ревнощів, осліпнувши від тваринної люті ображеного самця, я ввігнався в домівку й кинувся сходами до жінчиної спальні. Двері були зачинені, але не замкнені, бо ж попередньо я й з ними помайстрував. Отож я безперешкодно ввійшов у кімнату і в пільмі підійшов до ліжка.

Обмацавши постіль, мої руки засвідчили, що вона розкидана й нікого в ній немає.

«Дружина внизу, – вирішив я. – Почула, що я повернувся, злякалася й, наосліп розминувшись зі мною, сховалася десь у передпокої».

Я рушив до виходу із спальні, але потемки не туди потрапив... втім, саме туди! – перечепився об жінку, зщулену в кутку!

Умить мої руки обхопили її горло, притлумивши крик. Коліна вперлися в тіло, що пручалося. У смоляному мороку я, не зронивши ні слова докору, ні слова звинувачення, задушив жінку на смерть...

На тому видіння закінчується. Я описав його в минулому часі, хоча краще годився б теперішній. Бо ж знову і знову в моїй свідомості розігрується моторошна трагедія... знову і знову обдумую план, утверджуюся в підозрі, караю зло. А тоді – порожнеча. А після неї – дощі торохтять об закіптюжені шиби, сніги запорошують мою блаженську одягу, колеса гримотять на брудних вулицях, де в злиднях і в чорній роботі минає моє життя. Якщо і є сонце, то воно не світить. Якщо і є птахи, то вони не співають.

Ось іще одне видіння, ще одне нічне жахіття. Я стою серед тіней, що залягли на залитій місячним світлом дорозі. Хтось тут є, крім мене. Не знаю, хто це. В тіні великого будинку майнула біла нічна сорочка, і враз переді мною на дорозі виникає жіноча постать... це ж моя вбита дружина! На її обличчі печать смерті, на її шиї темні синці. Вона дивиться мені у вічі безконечно печальним поглядом, в якому немає ні докору, ні ненависті, ні погрози. Є в ньому найстрашніше – упізнання. Я відступаю від цього жахіття... мене проймає жах і тепер, коли пишу. Вже не можу складати слова до купи. Гляньте! Вони...

Я заспокоївся. Тут нічого додати. Цей випадок виринув із безодні мороку й сумнівів, туди ж і канув.

Еге ж, я знову опанував себе, знову «капітан своєї душі¹». Нема мови про відтермінування вироку. Йдеться про крок на шляху спокутування. Моя кара не суворішає й не лагіднішає,

---

¹ Із вірша «Invictus» англійського поета Вільяма Ернеста Генлі (1849–1903).

вона просто постає в різних подобах. Одна з цих подоб – спокій. Зрештою, це лише довічна кара. «Муки в пеклі до кінця життя» – що за немудрий вирок! Злочинець має сам собі призначати строк. Сьогодні закінчується термін мого покарання.

Мир усім і кожному. Недоступний мені мир.

III. Свідчення покійної Джулії Гетман, передане через медіума Бейроулза

Я лягла рано і майже зразу поринула в спокійний сон, із якого прокинулася з непоясненим чуттям небезпеки – мабуть, воно часто навідувало мене в тому попередньому житті. Я не могла позбутися цього чуття, хоча й усвідомлювала, що воно безглузде. Мій чоловік, Джоел Гетман, був у місті, слуги спали в іншій частині будинку. Звичне оточення, жодних причин тривожитися. Однак мене охопив такий нестерпний страх, що годі було влжати. Я сіла й засвітила лампу. Всупереч сподіванню, це не дало полегші. Світло тільки посилило тривогу, бо мені видавалося, що смужка світла під дверима вкаже, де я лежу, будь-якій лихій істоті, зачаєній назовні. Ви, що досі в плоті і крові, досі підвладні жахаючим витворам фантазії, можете уявити, який це великий страх, якщо вже він спонукає шукати порятунку від нічних з'яв у п'тьмі. Це ж стратегія розпачу – йти в ближній бій з невидимим ворогом!

Погасивши лампу, я натягла на голову ковдру й лежала, тремтячи, не в змозі покликати кого-небудь на допомогу й забувши молитви. В такому жалюгідному стані я пробула, мабуть, кілька годин, як ото ви кажете. У нас немає годин, немає часу.

Нарешті воно прийшло – тихо й нерівно ступає на сходах! Повільні, нерішучі, непевні кроки, наче воно не бачить, куди поставити ногу. Я жахнулася, потрактуювавши скаламученим розумом ці звуки як наближення чогось сліпого, бездумного і злобливого, в якого марно благати пощади. Мені ще спало на думку, що я залишила в передпокої засвічену лампу, а якщо воно пробирається навпомацки, то це нічна мара, яка не бачить за дня. Непослідовно й нерозумно я міркувала та діяла, адже сама, побоявшись світла, загасила лампу в спальні. Що вдієш,

страх не має розуму, це недоумок. Він подає лиховісні доводи й нашіптує малодушні поради, які не в'яжуться між собою. Дуже добре це знаємо ми – ті, що перейшли в Царство Жаху і у вічному сутінку таїмося серед картин нашого минулого життя. Ми, невидимі одні одним і навіть самі собі, а однак приречені ховатися на відлюдді. Ми, спрагли говорити з наймилішими нам людьми, але німі й повні боязні перед ними, як і вони перед нами. Та іноді куди й дівається наше безсилля, хоч ненадовго, а таки скасовується невблаганний закон. Тоді безсмертна любов або ненависть знімає з нас закляття, і ми стаємо зримі тим, кого маємо остерегти, втішити або покарати. Не знаємо, в якому образі ми постаємо перед ними. Знаємо тільки, що наганяємо жаху навіть тим людям, яких силкуємося розрадити й від яких сподіваємося чуйності та співчуття.

Уклінно прошу вас пробачити такий недоречний відступ тій, що колись була жінкою. Ви звертаєтеся до нас за радою так нездарно, що ніколи не збагнете наших відповідей. Ви ставите пусті питання про незнане й заборонене. Чимало з того, що нам відомо, ми не можемо вам передати, бо це знання губиться, якщо спробувати його вбрати у слова. Ми змушені говорити з вами недорікуватою мовою здорового глузду, – тільки такою ви й володієте, – яка становить лише дрібну частину нашої мови. Ви вважаєте, що ми належимо до іншого світу. Ні, нам відомий тільки один світ – ваш, але для нас у ньому немає сонячного світла і тепла, музики і сміху, пташиного співу і сердечної приязні. О Боже! Що за недоля бути привидом, щулитися й тремтіти у відміненому світі, слугувати поживою страху та відчаю!

Ні, я померла не від страху. Воно відступило й пішло геть. Я чула, як ця з'ява спускається сходами – квапиться, ніби чогось налякалася. Тоді я звелася з ліжка, щоб покликати на допомогу. Щойно торкнулася клямки тремкою рукою, як – Господи милостивий! – почула, що Воно повертається, ступає на сходах прудкими, важкими кроками, від яких дрижить весь дім. Я забилася в куток, зіщулилася на підлозі. Спробувала помолитися. Силкувалася вимовити ім'я мого любого чоловіка. І почула, як відчиняються двері. Я зомліла й отямилася допіру тоді, коли щось здушило мені горло. Я марно біла руками по чомусь, що притиснуло мене до підлоги... тоді

з мого рота висунувся з-поміж зубів язик... І я перейшла в інше життя.

Я так і не розпізнала, хто це був. Про наше минуле ми знаємо не більше, ніж знали в мить смерті. Нам відомо, що діється на білому світі, а ось на те, що діялося, не проливається нове світло. Все, що ми знаємо про минуле, записано в нашій пам'яті. Тут немає вершин Істини, з яких можна було б оглянути недоладний краєвид країни сумнівів. Ми досі існуємо в Долині Тіней, таїмося в її глухих місцях, із колючих кущів та заростей придивляємося до її навіжених озлоблених жителів. Звідки ж нам дізнатися щось нове про це минуле, що блякне й щезає?

Те, про що я вам розкажу, сталося вночі. Ми розпізнаємо настання ночі по тому, що ви повертаєтеся до своїх жител. Тоді ми покидаємо свої таємні сховки й без боязні підходимо до наших колишніх осель, зазираємо в вікна, а часом навіть наважуємося ввійти й подивитися на ваші обличчя, коли ви спите. Я довго пробула біля тої оселі, в якій мене так жорстоко перемінили. Ми часто так робимо, поки живуть ті, кого любимо або ненавидимо. Я марно силкувалася знайти спосіб дати знати чоловікові та синові, що я й далі існую, люблю їх і болісно співчуваю їм. Коли я наближалася до заснулих чоловіка й сина, вони прокидалися. А коли не спали, я іноді з відчаю наважувалася постати перед ними, та зразу ж відмовлялася від свого наміру, налякана поглядом їхніх жахливих живих очей.

Тої ночі я марно шукала чоловіка та сина, боячись знайти. Їх не було ні в домівці, ні на залитому місячним світлом лужку. Ми назавжди втратили сонце, зате ще маємо місяць – і повний, і щербатий. Він сяє нам уночі й удень, сходить і заходить, як було в попередньому житті.

Пройнявшись смутком, я пішла з лужка й попростувала без мети вздовж дороги в білому світлі та безгомінні. Раптом пролунав вигук мого бідолашного чоловіка, повен ляку й подиву. Син старався заспокоїти, переконати батька. Вони стояли в тіні дерев – близько, дуже близько! Обидва обернені лицем до мене, а чоловік прикипів поглядом до моїх очей. Побачив... нарешті побачив мене! Як тільки я це усвідомила – мій страх розвіявся, наче поганий сон. Смертельне закляття знято. Любов перемогла Закон! Не тямлячись, я крикнула... мабуть-

таки, крикнула: «Бачить! Нарешті він бачить! Тепер він усе зрозуміє!» Насилу стримуючись, я рушила до них, усміхнена й вродлива. Чоловік обійме мене, я ласкаво втішатиму його, візьму за руку сина. А тоді мовимо слова, які зруйнують перепону між живими і мертвими.

Ой леле! Його обличчя сплотніло від жаху, а очі стали немов у загнаного звіра. Я наближалася, чоловік задкував, а тоді кинувся навікача й зник у лісі. Мені не дано знати, де він тепер.

Моєму бідному хлопчикові, який залишився одним-один, я так і не змогла повідомити, що я поруч. Невдовзі й він муситиме перейти в Незриме Життя, і тоді я втрачу його назавжди.

Діагноз смерті

– Я не такий забобонний, як дехто з вас, лікарів, – людей науки, якими зволите себе називати, – сказав Говер у відповідь на невисловлений закид. – Дехто з вас – щоправда, таких небагато – вірить у безсмертя душі й у те, що нам можуть з'являтися видіння, яких ви назвали б привидами, якби здобулися на порядність. Натомість я стверджую, що іноді можна побачити живих людей там, де колись вони були, а тепер немає. Там, де вони жили так довго й діяльно, що залишили відбиток на всьому, що її оточувало. Особистість людини може так вплинути на навколишнє, що навіть по довгому часі її образ постає перед очима іншої людини. Це я знаю напевне. Звичайно ж, на такий вплив здатна не всяка особистість, а відповідна. Очі теж мають бути відповідні – здатні на таке сприйняття. Наприклад, мої.

– Еге ж, відповідні очі, що передають сприйняте невідповідному мозку, – усміхнувшись, відказав доктор Фрейлі.

– Красно дякую. Приємно, коли збуваються сподівання. Це саме та відповідь, якої я від вас очікував.

– Даруйте на слові. Але ви ствердили, що знаєте напевне. Це ж не просто так сказано, правда? Чи не були б ви ласкаві пояснити, звідки взялася ця певність?

– Ви це назвете галюцинацією, але мені байдуже, – зауважив Говер і почав розповідати.

– Як ви, мабуть, знаєте, минулого літа я поїхав до Меридіана, щоб перебути в цьому містечку спекотну пору. Я хотів зупинитись у свого родича, але він занедужав, тому довелося шукати інше помешкання. Не без труднощів я нарешті знайшов вільне місце – будинок, у якому колись жив дивакуватий медик Маннерінг. Він виїхав, а куди – не знав ніхто, навіть

його довірена особа. Маннерінг сам спорудив цей будинок і разом зі старим слугою прожив у ньому майже десять років. Мав небагато пацієнтів, а з часом взагалі облишив практику. Мало того, він полишив товариство, жив справдешнім відлюдником і підтримував стосунки тільки з одним сільським лікарем. Саме від нього я й дізнався, що ці роки самотництва Маннерінг присвятив певному науковому дослідженню. Результати цієї роботи він виклав у книжці, якої не схвалили його колеги. Вони вважали, що автор трохи схиблений. Сам я не бачив цієї книжки, та й назви не знаю, але чув, що в ній висунуто доволі оригінальну теорію. Маннерінг стверджував, що в багатьох випадках можна передбачити смерть людини, навіть здорової, й точно визначити, коли це станеться. Найдовший термін такого передбачення – це, здається, вісімнадцять місяців. Побутували легенди про його вміння робити такі прогнози, тобто, вашими словами кажучи, ставити діагнози. Люди казали, що кожного разу особа, про смерть якої Маннерінг попередив її родичів чи приятелів, нагло вмирала у визначений час, причому без видимої причини. Зрештою, це не має нічого спільного з тим, про що я хочу розповісти. Мені здалося, що вас як лікаря таке може потішити.

У будинку, що я винайняв, збереглася обстава ще з часів Маннерінга. Це було доволі понуре житло як на мене – не відлюдника й не науковця. Здавалося, мені передається дрібка духу цього житла, якісь риси характеру його колишнього мешканця, бо в тих стінах я почував смуток, зовсім мені не властивий. Навряд чи можна його пояснити самотністю. Вночі тут не було нікого з челяді, але мене цілком влаштовувало товариство самого себе й книжок. Дуже люблю читати. Хай там якою була причина впливу на мій настрій, все одно він ставав пригніченим. Находило відчуття неминучого лиха, особливо гостре в робочому кабінеті, хоч із усіх кімнат він був найсвітліший і найпросторіший. Тут висів намальований олією портрет доктора Маннерінга на весь зріст, який немовби панував над усім у цій кімнаті. У ньому не було нічого незвичайного – доволі приємний на вигляд п'ятдесятилітній чоловік, посивілий брюнет, чисто поголений, з темними серйозними очима. Щось у цій картині привертало і втримувало увагу. Зображення стало звичним і близьким, воно мало не переслідувало мене.

Якось увечері я, йдучи до спальні, проходив через кабінет. Мав при собі лампу: в Меридіані не було газу. Як завжди, я зупинився перед портретом. У світлі лампи обличчя набрало незвичайного виразу – дивного й моторошного. Така зміна зацікавила мене, але не стривожила. Я водив лампою то праворуч, то ліворуч і спостерігав вплив зміни освітлення. За таким заняттям мені раптом закортіло оглянутися. Обернувшись, я побачив якогось чоловіка, що йшов до мене. Коли він наблизився так, що лампа освітила обличчя, я впізнав доктора Маннерінга. Неначе портрет зійшов з полотна!

– Даруйте, – холодно сказав я. – Ви, мабуть, постукали у двері, а я не почув.

Проминувши мене на віддалі простягнутої руки, він підняв пальця, ніби на знак застороги, і, не сказавши ні слова, зник із кімнати – невідь-як, так само як і з'явився.

Звичайно ж, зайво пояснювати, що це була, за вашою термінологією, галюцинація. Я волію вживати слово «видіння». У кабінеті одні двері були замкнуті на ключ, а другі вели до спальні, в якій немає іншого входу. Не варто розповідати, як я почувався, коли обміркував цей випадок.

Звісно, він видасться вам банальною історією з привидами, придуманою за правилами, що їх запровадили давні майстри цього жанру. Я б не став розповідати вам цієї історії, дарма що бачив привида на власні очі, якби не те, що він не привид, а жива людина. Сьогодні, йдучи вулицею Юніон-стріт, я розминувся з цим чоловіком. Він ішов у натовпі мені назустріч.

Говер закінчив розповідь. Обидва співрозмовники мовчали. Доктор Фрейлі неухважно барабанив пальцями по столі.

– Чи обізвався він до вас? – спитав він. – Може, Маннерінг сказав щось таке, з чого можна було б виснувати, що він ще не вмер?

Задивившись на лікаря, Говер змовчав.

– Може, він подав якийсь знак? – вів далі Фрейлі. – Чи не підняв пальця? Він так зазвичай робив, коли мав сказати щось важливе. Наприклад, оголосити діагноз.

– Саме так він і зробив, як тоді його привид. Господи! То ви його знали?

Говер очевидно нервувався.

– Знав. І прочитав його книжку. Колись її прочитає кожний лікар. Це дивовижний внесок у медичну науку, один із найважливіших за останнє століття. Так, я знав доктора Маннерінга. Лікував його три роки тому. Доктор помер.

Схвильований Говер зірвався з крісла. Пройшовшись по кімнаті, він спинився перед своїм приятелем і нетвердим голо-
сом спитав:

– Докторе, ви нічого мені не скажете як лікар?

– Що ви, Говере! Ви найздоровіша людина з усіх моїх знайомих. Натомість дам вам пораду як приятель. Ви граєте на скрипці, як ангел, тож підіть до себе в кімнату й заграйте щось легке і жваве. Викиньте з голови цю бридню.

Назавтра Говера знайшли мертвим у його кімнаті. Підборіддя досі притискало скрипку, смичок застиг на струнах. Перед мерцем лежали ноти «Похоронного маршу» Шопена.

Повелитель Моксона

– Це ви всерйоз? Невже ви справді вважаєте, що машина думає?

Мені довелося почекати на відповідь. Зосередившись на вогнищі в каміні, Моксон спритно поштовхував і загірбав кочергою вуглики, поки ті відповіли на його увагу – яскравіше зажеврили. Я спостеріг, що за останні кілька тижнів мій приятель набув звички боротися з відповіддю на звичайнісінькі, найпростіші запитання. Причому з таким виглядом, ніби він обдумує не запитання, а щось таке, що невідступно засіло в голові.

– А що таке машина? – нарешті озвався він. – Це слово тлумачать по-різному. Ось вам означення з одного популярного словника: «Знаряддя або пристрій для прикладання і збільшення сили або для досягнення бажаного результату». А раз так, то людина теж машина, хіба ні? І, погодьтеся, вона думає. Або ж думає, що думає.

– Якщо не бажаєте відповісти на запитання, – сердито відрубав я, – то так і скажіть. Натомість ви ухиляєтеся від відповіді. Ви ж добре розумієте, що коли я кажу «машина», то маю на увазі не людину, а щось нею створене й кероване.

– Якщо тільки це «щось» не керує людиною, – докинув Моксон, рвучко звівся й підійшов до вікна, за яким усе потонуло в чорноті грозового вечора. За якусь хвилину він обернувся до мене й, усміхнувшись, сказав:

– Пробачте, я й не гадав ухилятися. Як на мене, автор цієї словникової статті несвідомо навів аргумент, що спонукає до роздумів і надається в нашій дискусії. Мені легко дати пряму відповідь на ваше запитання. Так, я вважаю, що машина думає про роботу, яку виконує.

Еге ж, справді пряма відповідь. Вона не задовольнила мене, а тільки утвердила в побоюванні, що завзята робота в механічній майстерні не на користь Моксонові. Я знав, наприклад, що він потерпає від безсоння, а це не жарт. Невже ця недуга затьмарила розум моєму приятелю? На той час його відповідь підтверджувала таке припущення. Мабуть, нині я припустив би щось інше. Але тоді я був молодий, а до благ, у яких не відмовлено юності, належить невігластво. Запалившись цим могутнім стимулом суперечити, я спитав:

– Скажіть, будь ласка, чим же вона думає, не маючи мозку?

Цього разу Моксон недовго розмірковував і відповів, за своєю улюбленою звичкою, запитанням на запитання:

– А чим думає рослина, не маючи мозку?

– Ого, то рослини теж належать до мислителів! Я б не проти почути хоч якісь їхні філософські висновки. Не вимагаю засновків.

– Напевно, про ці висновки можна судити з їхньої поведінки, – відповів він, не зважаючи на мою дурнувату іронію. – Не стану наводити вам прикладу соромливої мімози, деяких комахоїдних рослин і тих квітів, у яких тичинки схиляються й струшують пилок на бджолу, щоб вона допомогла запліднити далеких коханок. Візьміть до уваги ось що. У своєму саду я посадив на відкритому місці виноградну лозу, а коли вона прийнялася, увіткнув кілочок за крок-два від неї. Лоза зразу ж потяглася до кілочка, а за кілька днів, коли вже от-от дотяглася, я його переставив. Круто повернувши, вона знову пустилася до цієї опори. Я кілька разів повторив цей маневр. Зрештою лоза, неначе знеохотившись, облишила погоню й уже не зважала на спроби збити її з пантелику. Поповзла до деревця, що росло трохи віддалік, і невдовзі видерлася на нього.

Корені евкаліпта неймовірно подовжуються в пошуку вологи. Один відомий садівник розповів, як такий корінь проник у стару дренажну трубу й повз, аж поки наткнувся на кам'яну стіну. Тоді він виліз із труби, поліз угору по стіні й знайшов місце, в якому з неї випав камінь. Відтак корінь пробрався крізь діру, спустився по стіні з того боку, відшукав свою трубу, забрався в неї й поповз далі.

– І про що це свідчить?

– Невже ви не можете збагнути значення цих випадків? Вони свідчать про те, що рослини мають свідомість і думають.

– Хай так. І що з того? Ми ж говоримо не про рослини, а про машини. Ті зроблені з металу, а якщо й з дерева, то не живого, а мертвого. По-вашому, нежива природа теж здатна мислити?

– А як інакше ви поясните, наприклад, явище кристалізації?

– Ніяк.

– І не зможете пояснити, якщо не визнаєте того, що вам хочеться заперечувати. Маю на увазі спільні дії складових частин кристала, узгоджені на розумній основі. Солдати шикуються в шеренгу або каре – ви називаєте це свідомою дією. Дикі гуси летять правильним клином – ви говорите про інстинкт. А коли однорідні атоми чи молекули якоїсь соли, вільно рухаючись у розчині, організуються в геометрично правильні тіла; або ж коли дрібненькі краплинки води, замерзаючи, утворюють собою симетричні прекрасні сніжинки, вам нічого сказати. Ви навіть не спромоглися придумати якесь учене слово, щоб приховати ваше войовниче неуцтво.

Моксон говорив натхненно й палко, як ніколи. Щойно замовк – у сусідній кімнаті, яку він звав механічною майстернею й нікого в неї не впускав, щось ляснуло, наче долонею по столі. Почувши це, мій приятель занепокоївся, підвівся і поспішив до майстерні. Дуже дивно, там же не мало б нікого бути. Перейнятий дружньою турботою (безперечно, з домішкою неприпустимої цікавості), я напружено прислухався. Радий зізнатися, що таки не приклав вуха до замкової шпарини. У майстерні лунали якісь безладні звуки чи то боротьби, чи то бійки, дрижала підлога. Було чути важке дихання і хрипкий шепіт: «Щоб тебе дідько захопив!» Тоді все стихло, й невдовзі з'явився Моксон, винувато усміхаючись.

– Даруйте, що я вас так раптово покинув. У мене там машина знервувалася й розбушувалася.

Втупившись у його ліву щоку, перетяту чотирма кривавими подряпинами, я спитав:

– А чи не варто підстригти їй нігті?

Марною була ця насмішка. Пропустивши її повз вуха, він сів на свій стілець і повів далі перерваний монолог, ніби нічого й не сталося.

– Звичайно ж, ви не згодні з теоретиками (не варто називати їхніх імен вам, начитаному й ерудованому), які навчають, що вся матерія наділена свідомістю, що кожний атом – це істота, яка живе, відчуває й мислить. А я згоден. Немає мертвої, інертної матерії. Усякий її різновид живий, повний сили – як динамічної, так і потенціальної, чутливий до таких самих сил у довкіллі й сприйнятливий до впливу делікатніших сил вищого порядку, притаманних високоорганізованим тілам – зокрема й людині. Формуючи з матерії знаряддя для власних потреб, людина передає їй частку інтелекту й волі, і ця частка збільшується пропорційно до рівня досконалості машини та складності дорученого їй завдання.

Чи не траплялося вам на очі те визначення життя, яке подав Герберт Спенсер? Я читав цього філософа років тридцять тому, й, можливо, відтоді він якось переінакшив це визначення, але донині його формулювання видається мені вичерпним: ні додати, ні відняти. Воно, як вважаю, не тільки найкраще, але й єдино можливе. «Життя, – каже він, – це певне поєднання різнорідних змін, що відбуваються як одночасно, так і послідовно, відповідно до зовнішнього буття і його наслідків».

– Це визначає явище, – зауважив я, – але не вказує на його причину.

– Кожне визначення тільки для того й служить, – відповів він. – Як твердить Мілл¹, ми знаємо про причину тільки те, що вона передує якійсь події. Про наслідок знаємо тільки те, що він викликаний цією причиною. Є парні явища, які не можуть відбуватися поодиноці. Тільки разом, хоча вони й різнорідні. В часовому аспекті перші ми називаємо причиною, другі – наслідком. Той, хто багато разів бачив, як кролик утікає від собаки, й жодного разу не бачив кожної з цих двох тварин зокрема, вважатиме кролика причиною собаки.

Боюся, – додав він, доволі природно засміявшись, – що я погнався за цим кроликом і втратив слід важливішої дичини – захопився полюванням задля нього самого. А таки хотів би звернути вашу увагу на те, що Спенсерове визначення життя стосується також машини. У ньому немає нічого такого, що не можна було б застосувати до неї. Згідно з цим найпильнішим

---

¹ Джон Стюарт Мілл (1806–1873) – англійський філософ і економіст.

спостерігачем і найглибшим мислителем, людина доти живе, доки працює. Так само й машина. Знаю це як винахідник і конструктор машин.

Моксон довго мовчав, неуважно задивившись на вогонь у каміні. Була вже пізня година, і я подумував про те, що час іти додому, але якось не хотілося покидати приятеля в цьому житлі зовсім самотнього, якщо не брати до уваги однієї особи. Про її характер я міг тільки здогадуватися. Вона була налаштована недоброзичливо, ба навіть вороже. Нахилившись до Моксона й дивлячись йому у вічі, я спитав, показавши рукою на двері майстерні:

– Хто у вас там?

Мені на подив, він невимушено засміявся й без вагання відповів:

– Нікого нема. Стався прикрий випадок через мою необережність. Я залишив машину в дії, коли нічого було робити, а сам узявся до нескінченного завдання – просвіщати вас. А чи знаєте ви, що Свідомість – це породження Ритму?

– Та хай їм абищо! – відповів я, звівшись і сягаючи плаща. – На добраніч вам. Сподіваюся, що коли іншого разу доведеться спинити необачно ввімкнену машину, вона буде в рукавичках.

Навіть не подивившись, чи влучила в мішень моя стріла, я обернувся й вийшов.

Ішов дощ, панувала пітьма. У небі над пагорбом, до якого я мало не навпомацки пробирався хиткими дощаними хідниками й заболоченими небрукованими вулицями, нависала неяс-крава заграва від міських вогнів, а позаду мене нічого не було видно, крім єдиного освітленого вікна в Моксоновій оселі. У цьому світлі відчувалося щось таємниче та зловісне. Я знав, що це вікно в майстерні мого приятеля, й не сумнівався, що він повернувся до своєї роботи, яку перервав, щоб просвітити мене про свідомість машин і батьківство Ритму. Хоча його переконання видалися мені на той час дивними й трохи сміховинними, однак я не міг цілком позбутися відчуття, що вони якось трагічно пов'язані з його життям та характером, а може, й з долею, і вже не сприймав їх як виверти розладнаного розуму. Хай там як ставитися до його ідей, а треба визнати, що він розвивав їх дуже логічно, і це свідчило про його здоровий глузд. Знову й знову мені пригадувалися його останні слова: «Свідомість – це породження Ритму». Хоча це твердження

було голослівним і сухим, та тепер воно видавалося мені дуже заманливим і з кожною думкою про нього набирало ширшого значення й глибшого змісту. Та на таких підвалинах, думав я, можна побудувати цілу філософську систему. Якщо Свідомість – породження Ритму, тоді все на світі має розум, бо рухається, а всі рухи ритмічні. А чи усвідомлює Моксон вагомість і розмах своєї ідеї, весь масштаб цього важливого узагальнення? Чи, може, він дійшов до таких філософських засад звивистим і непевним шляхом спостереження?

Ці засади світогляду були тоді нові й незвичні для мене, тож, почувши від Моксона пояснення, я не став їх неофітом. А тепер мене наче осяяло яскраве світло, як колись Савла-тарсянина¹. У темряві й безлюдді цієї непогожої ночі я зазнав того, що Луес² назвав безмежним розмаїттям і хвилюванням філософської думки. Я упивався незвіданим блаженством пізнання, незвіданою гордістю за пізнане й немовби летів на невидимих крилах, не відчуваючи землі під ногами.

Піддавшись спонуці звернутися з проханням про додаткове пояснення до того, хто відтепер став моїм наставником і проводирем, я не зважав на те, що промок до рубця, отож повернув назад і опам'ятався вже під дверима Моксонової оселі. Від хвилювання я не міг намацати дзвінка й несвідомо натиснув на клямку. Вона крутнулась, я увійшов і піднявся сходами нагору, до покою, який недавно покинув. Тут було темно й тихо. Моксон, очевидно, перейшов до сусідньої кімнати – майстерні. Навпомацки, тримаючись за стіну, я добрався до потрібних дверей і кілька разів гучно постукав, але відповіді не почув. Мабуть, через шум, що долинав знадвору. Там завивав вітер і жбурляв струмені води у вікно та в тонкі стіни. До того ж у майстерні без стелі лунав невпинний і дуже гучний барабанний дріб дощу по дранковому даху.

Тут я жодного разу не бував, та й не мав сюди доступу, як і всі інші господареві знайомі, за винятком одного вправно-

---

¹ Перед Савлом-тарсянином (згодом апостолом Павлом), що йшов до Дамаска, з'явився Ісус Христос і осліпив його сяйвом (Дії святих апостолів, 9).

² Джордж Генрі Луес (1817–1878) – англійський філософ і літературний критик.

го слюсаря, про якого знали тільки те, що звать його Гейлі й що він неговіркий. Але я був у стані такої духовної екзальтації, що забув про вихованість та делікатність і відчинив двері. Побачена картина враз вибила мені з голови всі філософські думки.

Моксон сидів лицем до мене, за невеликим столиком, на якому горіла свічка – єдина в кімнаті. Навпроти нього сидів ще хтось. Вони грали в шахи. На дошці залишилося кілька фігур, і навіть я, зовсім не шахіст, утямив, що гра наближається до кінця. Моксон поринув не так у гру, як у споглядання свого суперника. Дивився на нього так зосереджено, що не зауважив мене, хоч я стояв близько, навч. Його обличчя було примарно бліде. Очі блищали, як діаманти. Я бачив тільки спину другого гравця, але цього вистачало. Не було жодного бажання подивитися на нього спереду.

Заввишки він був не більш як п'ять футів, а будовою тіла скидався на горилу: широченні плечі, коротка груба шия, приплюснута масивна голова в темно-червоній фесці, з-під якої вибивалися густі чорні патли. Був одягнений у щось темно-червоне, схоже на туніку, й туго підперезаний поясом. Ніг не видно – він сидів на ящику. Ліва рука лежала на коліні. Фігури переставляла права – непропорційно довга.

Я позадкував і став побіч дверей, у тіні. Якби Моксон глянув понад обличчя свого супротивника, то побачив би тільки, що двері відчинені, ото й усе. Бозна-звідки взялося в мене дивне передчуття, яке не давало ні увійти в кімнату, ні піти геть. Здавалося, що зараз розіграється трагедія і я врятую приятеля, якщо залишуся. Тож я залишився, хоч трохи й муляли докори сумління за нескромність.

Гра йшла швидко. Роблячи хід, Моксон майже не дивився на дошку, і, як на моє недосвідчене око, начебто брався за перші-ліпші фігури. Та ще й його жести були різкі, нервові й неадаптивні. Партнер не затримувався із зустрічними ходами, але рухи його руки були такі вже плавні, одноманітні, автоматичні, ба навіть театральні, що мій терпець мало не уривався. У цій сцені було щось нереальне, мене навіть пробрали дрижаки. Що ж, я таки промок і змерз.

Зо три рази він, пересунувши фігуру, злегка схиляв голову, й щоразу мій приятель переставляв свого короля. Мені раптом

видалося, що незнайомець німий. І враз майнула думка: це ж машина – шахіст-автомат! Згадалося, Моксон якось сказав мені про винахід такого механізму, а я вирішив, що ще не дійшло до втілення в життя. То чи не була тоді ця мова про свідомість та інтелект машин тільки своєрідною прелюдією до майбутнього показу винаходу – хитрим вивертом, призначеним справити якнайгостріше враження на мене, не втаємниченого в секрети механіки?

Нічогенький кінець усіх моїх інтелектуальних злетів, замилювання «безмежним розмаїттям і хвилюванням філософської думки»! З досади я вже був ладен піти додому, але тут мене зацікавила одна річ: автомат сердито пересмикнув широкими плечима, і таким природним рухом, таким людським, що в новому світлі, в якому постала вся картина, він викликав страх. На тому не закінчилося. За якусь хвилину механічний шахіст різко вдарив по столі кулаком. Настрашений таким жестом, либонь, ще дужче, ніж я, Моксон відсунувся разом зі стільцем назад. Трохи згодом, високо знявши руку над дошкою, мій приятель прудко, наче яструб жертву, схопив одну з фігур і вигукнув: «Шах і мат!» А тоді зірвався на ноги й швидко відступив за спинку стільця. Автомат сидів нерухомо.

Вітер вщух, натомість дедалі частіше і гучніше лунали перекоти грому. У проміжках було чути тихе гудіння чи дзижчання. Як і грім, воно набирало гучності й виразності. Очевидно, з таким гулом оберталися трибки в тілі автомата. Цей звук наводив на думку про розладнаний механізм, який вийшов з-під керування репресивного регулювального пристрою. Так буває, коли з-поміж зубців заскочника висмикнути заціпку. Однак не було часу довго розмірковувати над походженням цього шуму. Мою увагу привернули дивні рухи механічного гравця. Ним колотив дрібний ненастанний дрозж. Тіло та голова трусились, як у паралітика або хворого на пропасницю. Конвульсії набирали темпу й розмаху, аж нарешті він весь заходив ходуном. Раптом автомат скочив на ноги, блискавично перекинувся через столик і, наче нирець, викинув уперед довжелезні руки. Моксон відсахнувся, спробував ухилитись, але було пізно. Кисті чудовиська зімкнулися на горлі мого приятеля, й він учепився в них, силкуючись вивільнитися. Шаховий столик перекинувся, свічка впала й погасла, все

покрила пітьма. Було виразно чути страхітливий шарварок боротьби, а найстрашніше звучало хрипіння й схлипування людини, що намагалася вдихнути повітря. Я кинувся рятувати друга, але не встиг і кроку ступити в темряві, як всю кімнату залило сліпуче біле світло. Воно назавжди випалило тавро в моєму мозку, серці й пам'яті – сцену смертельної сутички. Моксон лежить під машиною, залізні пальці стискають його горло, голова закинута, очі вилазять з орбіт, рот широко роззявлений, язик вивалився назовні... і жахливий контраст! – вираз спокою та глибоких роздумів на розмальованій личині його супротивника, неначе той аналізує шахову партію! Якусь мить я це бачив, а тоді все поглинули морок і тиша.

За три дні я отямився в лікарні. У хворій голові помалу спливали спогади про той трагічний вечір. Я впізнав чоловіка, що прийшов мене навідати. Це був Гейлі, довірений помічник Моксона. На мій погляд він відповів усмішкою й підійшов до мене.

– Розкажіть, – тихо, насилу вимовив я, – розкажіть мені все.

– Гаразд, – згодився він. – Вас, неприємного, винесли з Моксоного житла. Воно загорілося. Ніхто не знає, як ви там опинилися. Мабуть, вам доведеться це пояснити. Причина пожежі теж загадкова. Гадаю, що в будинок ударила блискавиця.

– А що з Моксоном?

– Вчора поховали те, що від нього залишилося.

Видно, цього мовчуна таки можна розговорити, коли дуже треба. Він доволі делікатно повідомив хворій людині таку страшну новину. Я довго й болісно м'явся, та зрештою наважився поставити ще одне питання:

– Хто мене врятував?

– Якщо вам цікаво... Та я.

– Дякую, містере Гейлі. Хай Бог вас за це благословить. А чи врятували ви також чарівливий витвір вашої майстерності – шахіста-автомата, що вбив свого винахідника?

Гейлі довго мовчав, задивившись убік. Нарешті він глянув на мене й понуро спитав:

– То ви все знаєте?

– Так, – відповів я. – Я все бачив на власні очі.

Це сталося багато років тому. Якби мене спитали сьогодні, навряд чи я спромігся б на таку саму певну відповідь, як тоді.

Один із близнят

Лист, знайдений у паперах
покійного Мортімера Барра

Ви спитали, чи не траплялося мені, одному з двійнят, щось таке, чого не вдається пояснити відомими нам законами природи. Про це судити Вам. Можливо, ми не все знаємо про ті самі закони природи. Ймовірно, Ви знаєте те, що мені невідомо, а отже, незрозумілі мені речі видаватимуться Вам цілком ясними.

Ви зналися з моїм братом Джоном, але ніколи не були певні, чи це справді він, а не я. Ніхто не зміг би нас розрізнити, якби ми того самі не захотіли. Принаймні наші батьки не були на таке здатні. Я не знаю прикладів більшої схожості, ніж у нас, близнюків. Кажу про свого брата Джона, але я не гарантую, що його по праву мали б звати саме таким іменем, а не моїм – Генрі. Нас охрестили як належить, але після обряду, позначаючи нас буквами, служитель заплутався, і хоча на моєму передпліччі написано «Г», а на братовому – «Дж», немає жодної певності, що служитель не помилився. Тато й мама пробували розрізняти нас, дітей, за одягом та іншими простими ознаками. Однак ми так часто обмінювалися костюмами й вдавалися до всіляких хитрощів, коли треба було ввести супротивника в оману, що вони відмовилися від цих марних спроб. Увесь час, що наша родина жила разом, батьки, визнаючи стан справ складним, називали нас обох однаково – «Дженрі». Мене часто дивувало те, що татові вистачало терпцю не затаврувати наші недостойні лоби. Зрештою, ми були не дуже вредні хлопчиська й знали похвальну міру, коли дошкуляли та псували нерви дорослим, тому-то й уникли тавра. Може, ще й тому, що батько був напрочуд добродушний і, мабуть, його самого тішила ця гра природи – сини.

Невдовзі після того, як ми перебралися до Каліфорнії й оселились у Сан-Хосе (де єдиною нашою удачею стала зустріч із таким щирим приятелем, як Ви), наша родина, як Вам відомо, розпалася – упродовж одного тижня померли тато й мама. Перед смертю батько розорився, і наш будинок було продано, щоб покрити його борги. Сестри повернулися до наших родичів на Сході, а Джон і я – тоді двадцятидволітні – завдяки Вашому сприянню дістали роботу в різних кінцях Сан-Франциско. Через певні обставини ми не могли мешкати разом, так що бачилися рідко – не частіше ніж раз на тиждень. А що мали небагато спільних знайомих, то мало хто знав про нашу дивовижну подібність. Тепер я перейду до відповіді на Ваше запитання.

Одного вечора, незабаром після нашого переїзду до Сан-Франциско, я йшов вулицею Маркет-стріт. Раптом якийсь гарно вбраний чоловік середнього віку спинив мене і, сердечно привітавшись, сказав:

– Стівензе, я, звичайно ж, знаю, що ви рідко виходите на люди, але я розповів про вас своїй дружині, й вона буде рада, якщо ви до нас завітаєте. Крім того, я вважаю, що мої дівчата варті того, щоб з ними познайомитися. Ви могли б прийти, скажімо, завтра о шостій і пообідати з нами *en famille*¹, а тоді, якби дами не змогли вас забавити, я б зіграв з вами кілька партій у більярд.

Він сказав це з такою щирою усмішкою й так гостинно, що мені язик не повернувся відмовитися, хоча я бачив його вперше в житті.

– Сер, ви дуже люб'язні, – зразу ж відповів я. – Маю за честь прийняти запрошення. Передайте, будь ласка, уклін місіс Маргован і запевніть її, що я прийду.

Потиснувши мені руку й попрощавшись добрим словом, чоловік пішов далі. Очевидно, переплутав мене й Джона. До таких помилок я звик і не виправляв їх, якщо йшлося не про серйозні справи. Але звідки я дізнався, що цього джентльмена звать Маргованом? Таке прізвище не з тих, що спадають на думку, коли вгадуєш, як звернутися до незнайомої людини. Я ж ніколи його й не чув.

---

¹ У родинному колі (фр.).

Наступного ранку я поспішив до місця роботи мого брата. Він якраз виходив із контори. Мав отоварити векселі. Розповівши, як учора через мене Джон став зв'язаний словом, я додав, що залюбки поведу далі гру, якщо його не цікавить цей візит.

– Дивна річ, – задумливо відповів Джон. – Маргован – єдиний у конторі, кого я добре знаю і кому симпатизую. Сьогодні вранці ми звично привіталися, й раптом щось смикнуло мене за язик сказати: «Пробачте, містере Марговане, але я забув спитати, яка ваша адреса». Я дізнався цю адресу, але ось до цього моменту за жодні скарби світу не зміг би пояснити, навіщо вона мені. Вельми люб'язно, що ти ладен розплатитися за наслідки своєї нескромності, але я, якщо твоя ласка, сам піду на цей званий обід.

Не раз і не два ходив він на ті обіди – як на мене, надто часто, й це йому не пішло на користь. Маю на увазі не якість їжі, а те, що Джон закохався в міс Маргован, попросив у неї руки й дістав холодну згоду.

Мене сповістили про їхні заручини. Минуло кілька тижнів – малувато для того, щоб я, не порушивши правил хорошого тону, міг познайомитися з братовою нареченою та її родичами. Саме в той час мені зустрівся на Керні-стріт якийсь красень, розпусний на вигляд. Щось спонукало мене піти назирці за ним, і я зробив це безоглядно, не соромлячись свого вчинку. Він повернув на Гірі-стріт, дійшов до парку Юніон-сквер, глянув на годинник і став походжати алейками, очевидно чекаючи когось. Невдовзі до нього приєдналася молода, елегантно вбрана вродливиця. Удвох вони подалися вулицею Стоктон-стріт, а я рушив за ними. Звідкись знав, що тепер мушу дуже обережно поводитися. Хоча я бачив цю дівчину вперше, та чомусь відчував, що вона впізнає мене з першого погляду. Ця парочка кілька разів переходила з вулиці на вулицю, аж нарешті, квапливо роззирнувшись навсібіч і мало не помітивши мене (я встиг метнутися в найближчий під'їзд), увійшла в будинок, адресу якого волію не називати. Розташування цього будинку краще, ніж його репутація. Якби хтось сказав, що ось ця моя забава в шпигуна почалася просто так, з доброго дива, я б рішуче заперечив. А те, вважаю я її ганебною чи ні, залежить від моєї думки про людину, якій довіряю свою історію. Про цю

забаву, як важливу частину розлогої відповіді на Ваше запитання, я розповідаю Вам, не вагаючись і не соромлячись.

За тиждень Джон привів мене до оселі свого майбутнього тестя. Як Ви вже здогадались, я, собі на диво, впізнав у міс Маргован героїню цієї ганебної пригоди. Задля справедливості треба визнати, що в ролі негідної героїні виступила казково вродлива дівчина. Ця обставина важлива тільки тим, що я, вражений неземною вродою, засумнівався. А чи справді саме міс Маргован я побачив тиждень тому? Як могло статися, що тоді ця краса не справила на мене такого глибокого враження, як сьогодні? Та ні, я не міг помилитися. Різниця сприйняття залежала від одежі, освітлення, оточення й обставин.

Джон і я провели вечір у цьому домі, поблажливо ставлячись – завдяки багатолітньому досвіду – до більш чи менш делікатних жартів, викликаних нашою схожістю. Опинившись на кілька хвилин наодинці з юною леді, я глянув їй у вічі й сказав – зовсім не жартома:

– У вас, міс Маргован, теж є близнючка. Минулого вівторка я бачив її в парку Юніон-сквер.

Тільки на мить її великі сірі очі зустрілися з моїми. Леді відвела погляд – далеко не такий твердий, як мій – і задивилася на свої туфельки. А тоді спитала з байдужістю, яка видалася мені трохи штучною:

– Чи дуже вона подібна до мене?

– Така подібна, – відповів я, – що я замилювався нею й, не змігши відірвати очей від цієї красуні, йшов за нею, зізнаюсь, аж до... Сподіваюся, ви розумієте, про що мова.

Хоч вона й зблідла, але й далі була спокійна. Її очі знову зустрілися з моїми, й цього разу вродливиця не відвела погляду.

– Що ж ви хочете від мене? – спитала вона. – Не бійтеся, поставте ваші умови. Я їх прийму.

За той короткий час, який випав мені на роздуми, я втямив, що з нею треба поводитися інакше, ніж з іншими дівчатами, й не варто вдаватися до моралізувань та докорів.

– Міс Маргован, ви справляєте враження не кого іншого, а тільки жертви якогось жахливого примусу, – сказав я, і в моєму голосі, безсумнівно, певною мірою відбилосся співчуття, що крилося в серці. – Я б волів не завдавати вам прикрощів, а допомогти здобути втрачену свободу.

Вона сумно й зневірено похитала головою, а я, схвильований, вів далі:

– Мене збентежила ваша краса й обеззброїли щирість та горе. Якщо ви вільні йти за покликом сумління, то – я в цьому певен – вчините якнайкраще, на власний розсуд. Якщо ж ні, тоді хай нам усім допоможе Бог! Не бійтеся мене. Я стоятиму на заваді цьому шлюбу й мотивуватиму це не справжніми причинами, а такими, які тільки вдасться вигадати.

Я не зовсім точно передаю свої слова, але саме таким був зміст сказаного під впливом суперечливих почуттів, що раптово охопили мене. Тоді я звівся й рушив, не обернувшись, до дверей. Перестрівши на порозі решту товариства, пояснив – спокійно, як міг:

– Я попрощався з міс Маргован. І не зогледівся, що вже так пізно.

Джон вирішив піти зі мною. Надворі він спитав, чи не зауважив я чогось дивного в поведінці Джулії.

– Мені здалося, що вона погано почуввається, – відповів я. – Тому я й поквапився відкланятись.

Ото й усе, що ми сказали на цю тему.

Наступного вечора я прийшов додому пізно, геть знервований і хворий через події минулого дня. Щоб ліпше почуватися й ясніше думати, я пішов на прогулянку, але там мене стало мучити жахливе й невиразне передчуття якое лиха. Ніч випала студена, від туману набралися вологи моя одежа та волосся, я дрижав від холоду. Вдома я одягнув халат, взувся в капці, сів перед вогнищем у каміні, але мені стало ще гірше. Тепер я вже не те що дрижав – мене біла трясця. Страх перед незвіданим і неминучим нещастям так тяжко гнітив, що я спробував прогнати його, викликавши з пам'яті справжнє горе... намагався розвіяти думки про жахливе майбутнє споминами про болюче минуле. Я згадав смерть батьків, старався зосередитися на останніх скорботних сценах біля їхнього смертного одра та могили. Все це видавалося мені таким невиразним і нереальним, ніби сталося багато століть тому й не зі мною. Зненацька в мої думки увірвався, перетяв їх низку, наче сталеве лезо мотузку (не знайду іншого порівняння), моторошний крик людини в передсмертній агонії. Я впізнав голос – це ж не хто, а Джон кричить надворі, в мене під вікном! Метнувшись до

вікна, я розчахнув його навстіж. З того боку вулиці ліхтар кидав тьмяне мертвотне світло на мокру бруківку й фасади будинків. Полісмен зі зведеним коміром стояв, спершись на браму, і спокійно курив сигару. Більше нікого не видно. Я зачинив вікно, опустив штору, знову сів перед каміном і принукував себе думати хоча б про обставу своєї домівки. Щоб це легше й скоріше вдалося, я вдався до звичної дії – подивився на годинник. Пів на дванадцять. І знову цей жахливий крик! Цього разу здалося, ніби Джон кричить поруч, у цій кімнаті. Якусь мить я, паралізований страхом, не міг рухатися. Отямився за кілька хвилин – не пам'ятаю, що я робив увесь цей час – на незнайомій вулиці. Я щодуху мчав, не знаючи, куди й навіщо, аж нарешті вибіг сходами до дверей будинку, перед яким стояло кілька карет. У вікнах світилося – ходили люди зі свічками, долинав приглушений гомін голосів. Це був будинок містера Маргована.

Ви, любий друже, знаєте, що там сталося. В одній кімнаті лежала мертва Джулія Маргован, що кілька годин перед тим отруїлася. В другій – Джон Стівенз, знекровлений від вогнепальної рани в грудях, яку сам собі заподіяв. Коли я увірвався в кімнату й, відштовхнувши лікарів, поклав руку на братове чоло, він розплющив очі з невидючим поглядом, повільно заплющив їх і помер.

Я опритомнів аж за шість тижнів – ожив у Вашій чудовій оселі завдяки піклуванню Вашої дружини, справді святої. Усе це Ви знаєте. Розповім ще про один випадок, хоч він і не стосується предмета Ваших психологічних досліджень... Принаймні не того їх напряду, задля якого Ви з властивою Вам делікатністю й тактовністю попросили мене зробити послугу – дуже вже невелику, а я хочу, щоб була більшою.

Минуло кілька років після цієї трагедії. Одної місячної ночі я йшов парком Юніон-сквер. Була пізня година, нікого не видно. Коли я наблизився до місця, де колись став свідком злощасного рандеву, на мене напливли спогади. Піддавшись незбагненному схибленню, що змушує нас довго снувати дуже вже болючі думки, я сів на лавку й занурився в них. Тим часом хтось зайшов до парку й попростував доріжкою в моєму напрямку. Цей чоловік ішов, заклавши руки за спину, нахиливши голову, й наче світу Божого не бачив. Коли він наблизився

до моєї затіненої лавки, я впізнав у ньому красеня, що колись тут зустрівся з Джулією Маргован. Але відтоді він страшенно змінився – посивів, змарнів і змізернів. Усе в ньому свідчило про гуляще, безпутне життя. Не менш очевидні були й ознаки хвороби. Був він неохайно вбраний, волосся спадало на лоба в чудному й водночас мальовничому безладі. Здавалося, цьому типові місце не на свободі, а десь у закритій лікарні.

Не маючи якогось певного наміру, я встав і заступив йому дорогу. Він звів голову і глянув на мене. Не знайду слів, щоб описати потворний вираз, який з'явився на його обличчі. Тип жахнувся – гадав, що зустрівся віч-на-віч із приви́дом. Але то був не боягуз. «Будь ти проклятий, Джоне Стівензе!» – вигукнув він і замахнувся тремкою рукою, щоб ударити мене кулаком в обличчя, але впав на жорстку. Я пішов геть.

Там-таки цього типа й знайшли, вже мертвого. Про нього нічого не знають, навіть його імені. Втім, знати, що людина мертва, – вже цілком досить.

Долина привидів

I. Як рубають дерева в Китаї

За півмилі на північ від житла Джо Данфера шлях від Гаттона до Мексиканського Пагорба заглиблюється в тінисту западину. З обох боків вона відкривається не дуже довірливо, неначе зберігає таємницю, якою поділиться у слухний час. Коли тільки траплялося проїжджати цей шмат дороги, я неодмінно розглядався на всі боки, сподіваючись, що наспів уже той час одкровення. І навіть якщо мені не відкривалося нічого особливого, – а так воно завжди й бувало, – я все одно не розчаровувався. Просто ще не пора, і на те є вагомі причини, яких я не маю права з'ясовувати. А в тому, що колись-таки пізнаю цю таємницю, я не сумнівався, так само як і в існуванні Джо Данфера, на землі якого пролягала западина.

Казали, що спершу Джо задумав побудуватися в її далекому кутку, але чомусь передумав і спорудив гермафродитне пристановище – і домівку, і салун заодно – на протилежному краю своєї садиби, при дорозі. Неначе хотів показати, як круто змінилися його наміри.

Джо Данфер – або ж, як його фамільярно звали, Джо Віскі – був видатною персоною в цій місцині. Впадав в око цей довгов'язий волохатий чолов'яга років сорока, з нечесаною кучмою, борознистим обличчям, маслакуватими руками й вузлуватими кистями, схожими на в'язки тюремних ключів. Ходив він пригнувшись, неначе наготові скочити на будь-кого й розірвати на шматки.

Крім особливості, якій містер Данфер завдячував своє прізвисько, він ще відзначався закоренілою неприязню до китайців. Колись я побачив, як він оскаженів від того, що один із

Його погоничів дозволив змученому спекою подорожньому азіатові втамувати спрагу з кінського жолоба, що стояв неподалік входу в салун. Я насмілювався м'яко дорікнути Джо за нехристиянську поведінку, а він пояснив, що в Новому Заповіті нічого не сказано про китайців, і відійшов від мене, щоб зігнати злість на собаці. Либонь, мав на те право, адже богонатхненні писці обділили увагою й собак.

За кілька днів я, зайшовши до Данферового салуну, застав там тільки господаря й у розмові з ним обережно порушив ту саму тему. Мені на подив і полегшу, його звична різкість мови зм'якла, ба навіть переросла у щось схоже на поблажливість.

– Ви, молодики зі Сходу, – сказав Джо, – дуже вже добренькі, як на ці місця. Ви ж не розумієте що й до чого. Тільки той, хто не здатен відрізнити чилійця від канака, може собі дозволити мати ліберальні погляди на китайську імміграцію. Та якщо тобі доводиться гризтися за кістку з собачою зграєю жовтопузих кулі, то не матимеш часу на такі дурниці.

Тут цей довгов'язий дармоїд, у якого за все життя, мабуть, не було й дня порядної роботи, підважив накривку китайської табакерки й ухопив двома пальцями щіпку жувального тютюну завбільшки з добрий стіжок сіна. Тримаючи це резервне підкріплення, він випалив – з іще більшою певністю:

– Це не люди, а хмара ненаситної сарани. Щоб ти знав, вони накидаються на все, що росте в усій нашій Богом благословенній країні.

І ось Джо кинув резерв у прорив між губами, а коли очистилося поле битви між зубами, повів далі наснажливу промову:

– Років п'ять тому мав я в себе на ранчо одного жовтопузика. Розкажу тобі цю історію, щоб ти втямив, у чому річ. У мене тоді не все клеїлося – лигав віскі понад свою мірку й плював на обов'язки американського патріота. Отож найняв я того нехриста кухарювати. І дано було мені прозріти, коли в Гіллі¹ я навернувся в лоно Церкви й мало не став кандидатом у законодавчий орган штату. І що тоді я мав робити з цим кухарчу-

---

¹ У 1850-х місто Гілл (нині містечко Мокеламні-Гілл) було одним із найбагатших золотодобувних центрів у Каліфорнії. На ті часи в ньому був дуже високий рівень злочинності, процвітав бандитизм, повсякденним явищем стали криваві сутички на міжнаціональному ґрунті.

ком? Проженеш його – він найметься в когось іншого й набереться лиха. Як бути? Як мав би повестися добрий християнин, та ще й новак у вірі, ситий по зав'язку проповідями про те, що всі люди брати й Божі діти?

Джо замовк і чекав відповіді. На обличчі застиг вираз якогось непевного самовдоволення, немов у школяра, що вирішив задачу, але дуже сумнівним способом. Звівшись, він узяв із шинквасу непочату пляшку віскі, налив повний келишок і залпом випив. Тоді повів далі:

– Він ще й нездарний був, нічого не вмів, а однак кирпу гнув. Всі вони такі. Не раз казав я йому, як має бути, та він упирався, як осел, і стояв на своєму до останку. Що ж, я підставляв йому другу щоку¹ аж сімдесят сім разів, а тоді так підлаштував, щоб на те воно й вийшло – справді до останку. І я збіса тішуся, що наважився на таке.

Чомусь не передалася мені ця бісова втіха, зате належним чином і наочно відбилася на плящі.

– Десь п'ять років тому я взявся будувати собі халупу. Цієї ще не було, а та мала бути в іншому місці. Отож я послав кухарчука А Ві з курдуплем Гофером валити ліс. Звісно, не сподівався чогось путнього від А Ві – з його погожою, як червневий день², пикою і чорними очиськами. Трикляті баньки... таких у нашій глушині не знайдеш...

Всупереч здоровому глузду, містер Данфер тупо приглядався до круглої дірки в тонкій дощаній перегородці між баром і житловою кімнатою. Здавалося, він побачив одне з тих триклятих очей, розмір і колір яких перешкоджали китайцеві бути хорошим слугою.

– Ну а ви, бевзі зі східних штатів, нічого не маєте проти отих косооких тварюк! – зненацька випалив він. Силкувався надати вагомості своїм словам, але не дуже йому це вдавалося. – Скажу тобі, цей жовтяк був найупертішим лайдаком на всю округу Сан-Франциско. Той азійський нікчема з косичкою підрубав

---

¹ З вислову Ісуса Христа: «І коли вдарить тебе хто у праву щоку твою, – підстав йому другу». (Євангеліє від Матвія, V, 39).

² Джо використав порівняння з хрестоматійної поеми Джеймса Расселла Лоуелла «Видіння сера Лонфала»: *And what is so rare as a day of June?*

молоді дерева з усіх боків, як ото черв'як обгризає редиску. Товкмачив я йому, що так не можна. Терпляче пояснював, що треба рубати з двох боків, щоб дерево впало куди треба, та як тільки відвернуся... ось так, – відвернувшись від мене, Джо доповнив показ ще одним ковтком, – той упертюх знову за своє. Поки наглядаю за ним... ось так... – Джо втупився в мене каламутними очима, в яких, мабуть, уже двоїлося, – той негідник працює як слід, а щойно відвернуся... ось так... – Джо встав і добряче хильнув із пляшки, – він далі по-своєму. Дивлюся на нього докірливо... ось так... а йому хоч кілок на голові теши.

Безперечно, містер Данфер і на мене хотів подивитися тільки докірливо, натомість втупився таким поглядом, що не на жарт занепокоїв би будь-кого незброєного. Знудившись його плутаною безконечною оповідкою, я підвівся, щоб уже піти звідти. Тим часом він обернувся до шинквасу, промимрив «ось так» і одним ковтком осушив пляшку.

Господи, як він ревнув! Неначе міфічний титан у передсмертних муках. А тоді подався назад – наче гармата після пострілу, й звалився на стілець – наче дістав по голові, як бик у різниці. І з жахом втупився в дощану перегородку. Глянувши туди ж, я побачив, що дірка в дощі справді перетворилася на людське око, велике чорне око, що видивлялося мені у вічі байдуже й безвиразно, а це страшніше, ніж блиск сатанинської люті. Здається, я затулив обличчя долонями, щоб не бачити цієї жаскої мани. Та чи мани? Надійшов невисокий білошкірий чоловічок, який виконував у містера Данфера всю роботу, – і чари розвіялись. Я вийшов із салуну, тупо побоюючись, що заразився білою гарячкою. Відв'язавши свого коня від жолоба з водою, я сів у сідло й відпустив повода. Мені так запаморочилася голова, що було байдуже, куди понесе коня.

Я не знав, що й думати про все це, тож, як і кожен у такому становищі, думав довго й майже даремно. Спромігся тільки на одне здорове й утішне міркування: завтра я буду за кілька миль звідси й, скоріше за все, ніколи не повернуся сюди.

Із роздумів мене вирвав раптовий повів холоду. Підвівши очі, я побачив, що добираюся до густих тіней у западині. День був задушливий, і мене зразу ж освіжив перехід від немілосердної, видимої оком спекоти понад випаленими полями до прохолодного сутінку, напоєного ароматом кедрів, наповнено-

го пташиним щебетанням. Як завжди, мені хотілося пізнати таємницю западини, однак та не мала настрою на одкровення. Спішившись, я відвів спітнілого коня в підлісок, надійно прив'язав до дерева, а тоді сів на камінь і став розмірковувати.

Спершу я сміло взявся аналізувати свій плеканий передсуд, пов'язаний з цією місциною. Розчленивши його на складники й згрупувавши їх у взводи та роти, я зібрав усю вогневу силу логіки й ударив по них із укріплених недоступних позицій під канонаду незаперечних доказів, вибухи невмолимих висновків і оглушливе «ура» загального розумування. Ось моя інтелектуальна артилерія зламала опір й, передислокувавшись, ледь чутно погуркувала на горизонті чистих абстракцій, а тим часом у її тилу не до решти розбитий ворог непомітно зібрав докупивояків у потужну фалангу, пішов у контрнаступ і взяв мене з усією зброєю й амуніцією в полон.

На мене чомусь найшов страх. Щоб позбутися його, я звівся й пішов зарослою вузькою стежиною, що бігла в яру, на дні западини, замість струмка, про якого природа тут не подбала. Обабіч звивистої стежки росли цілком звичайні дерева. Ось тільки стовбури мали химерну форму та гілки ексцентрично вигинались, але, загалом узявши, нічим надприродним не відзначалися. Подекуди стежку загороджували валуни, що покинули схили, аби розпочати незалежне життя на дні. У їхньому кам'яному спокої не було жодного натяку на застиглість, пригаманну смерті. Правда, тут тиша така сама, як у камері страсти, й згори долинає загадковий шепіт. Та це лиш вітер перебирає листя на вершинах дерев – ото й усе.

Мені й на гадку не спадало пов'язати п'яне просторікування Джо Данфера з тим, що я тепер несвідомо шукав. Та коли я вийшов на зруб, де лежали повалені деревця, мені сяйнуло. Саме тут Джо затіяв будувати свою халупу! Цей висновок підтверджувало те, що окоренки деяких дерев обтесав із усіх боків очевидний нездара. Інші ж повалено належним чином, і вершки відповідних пеньків мали форму тупого клина – ознака роботи майстра.

Розчищена галявинка була не більш як тридцять кроків завширшки. На її краю виднів зарослий травою невисокий пагорбок. Можна було б подумати, що він природного походження, якби не те, що на ньому стояв кам'яний надгробок...

Дивлячись на цю самотню могилу, я почувався, мабуть, десь так, як Колумб, коли перед ним відкривалися гори й долини Нового Світу. Перш ніж підійти до неї, я неквапно оглянув усе навколо. Але й далі зволікав. Став накручувати годинника – в непризначений час, з геть зайвою старанністю й забарністю. Допіру тоді рушив назустріч таємниці.

Могила, доволі коротка й очевидно давня, була в кращому стані, ніж можна було сподіватись, як на таке глухе місце. З подиву я роззявив рота, побачивши кілька квітів – очевидно садових, які хтось недавно полив. Очевидно, надгробок колись правив за сходиць під дверима. На ньому викарбувано, а точніше – видовбано такий напис:

А Ві – китаєць.

Вік невідомий.

*Працював у Джо Данфера, який поставив цей монумент,
аби не згинула пам'ять про покійного Жовтяка.*

*Хай цей камінь застереже всіх отих піднебесних люців,
щоб не задирали носа.*

Хай їх чорти візьмуть!

Хороша була дівка.

Не можу передати словами, як мене вразила ця незвичайна епітафія. Сухе, але цілком достатнє означення особи покійника, цинічне визнання провини, брутальне прокляття, безглузда плутанина зі статтю, різкі зміни тональності – все це свідчило як про божевілля, так і про сум автора напису. Відчувши, що далі кожна наступна подробиця видаватиметься жалюгідною й зменшуватиме вартість вже відкритого, й несвідомо претендуючи на драматичний ефект, я круто розвернувся й рушив до коня. А повернувся в ці місця аж за чотири роки.

II. Щоб правити волами, не хворими на голову, треба самому мати здорову голову

– Н-н-но, рухайтесь, Бурий-Мурий!

Цей своєрідний вигук злетів з уст чудного чоловічка, що сидів на возі з дровами й поганяв двома волами. Доволі легко тягнучи воза, вони вдавали величезне зусилля, однак їхній пан і повелитель не піддавався на оману. Вступився у вічі мені, подорожньому, що стояв на узбіччі, тож важко було визначити, до кого звертається цей джентльмен: чи то до мене, чи то до своїх підвладних. Не було також певності, що цих волів звати Бурий та Мурий і що саме до них стосувався наказ «рухайтесь». Хай там як, а ніхто з нас не послухався команди. Чудний чоловічок на мить відвів від мене очі – якраз настільки, щоб почергово вперіщити Бурого та Мурого довгою палицею й негучно, але з почуттям сказати: «Бісова шкура!» – неначебто вона була одна на двох. Побачивши, що він пропустив повз вуха моє прохання підвезти й помалу їде собі далі, я поставив ногу в кут між спицею та ободом заднього колеса, піднявся на рівень маточини, заліз *sans cérémonie*¹ на воза й, пробравшись уперед, сів поруч із погоничем. Він не зважав на мене доти, доки в невишуканий спосіб не стимулював свій запряг, додавши пораду: «Ворушіться, здохляки клятї». Допіру тоді хазяїн запрягу (тобто колишній хазяїн; я ніяк не міг позбутися химерного враження, що все це добро належить мені) звернув на мене дивно й прикро знайомий погляд великих чорних очей, відклав стимула (всупереч сподіванню, він не зацвів і не перетворився на змію), схрестив руки на грудях і похмуро спитав:

– Що ти зробив з Віскі?

Природно було б відповісти, що випив. Але в цьому запитанні відчувався прихований зміст, та й у самому чоловічку було щось таке, що зовсім не заохочувало до зашмульганих жартів. Не маючи наготові підходящої відповіді, я тримав язик за зубами, хоча й відчував, що мене звинувачують у якійсь провini, а моє мовчання трактують як зізнання.

¹ Безцеремонно (фр.).

Цієї миті на мою щоку впала прохолодна тінь, я звів голову. Ми спускаємося в западину! Не можу описати почуття, що мене охопило. Я ж не бував тут уже чотири роки, відколи вона відкрила мені свою таємницю, а тепер почуваюся неначе перед другом, який колись зізнався мені у своєму злочині, а я його підло покинув. Тепер виразно пригадую Джо Данфера, його уривчасте зізнання й недоладну епітафію. Цікаво, що з ним сталося. Я різко повернувся й спитав про це погонича. Не зводячи очей зі своєї худоби, він відповів:

– Н-н-но, старі черепахи! Він лежить поряд з А Ві, ген там у яру. Хочеш подивитися? Вас завжди тягне туди, де... я сподівався, що ти прийдеш... Тпру-у!

Почувши цей вигук, Бурий і Мурий, вони ж старі черепахи, стали як укопані. Ще не встигло завмерти відлуння звука «у», а ця пара вже лежала в дорожній пилюці, підібравши під себе всі свої вісім ніг, байдужа до наслідків, що можуть відбитися на «бісовій шкурі». Чудний чоловічок зісковзнув на землю й пішов яром, не зволивши обернутися й глянути, чи йду я за ним. Я йшов.

Востаннє я був тут приблизно в цю саму пору року і в цю саму годину. Як і тоді, нині гучно верещали сойки й глухо шепотіли дерева. Поєднання цих звуків я сприйняв як химерний відповідник відкритих похвалень і загадкових недомовок Джо Данфера. Так само химерно поєдналися грубість і ніжність у його єдиному літературному творі – епітафії. Все в западині видавалося таким самим, як колись, хіба що стежка заросла бур'янами. На вирубці, куди ми невдовзі прийшли, зміни були значніші. На пеньках і повалених деревах уже нічим не відрізнялися сліди «китайської» й «американської» роботи. Неначе варварство Старого Світу й цивілізованість Нового Світу згладили свої відмінності – згідно з розсудом безстороннього занепаду. Так буває з цивілізаціями. Пагорбок ще зберігся, але весь покритися схожою на гунів ожиною, яка насунула й заглушила схожу на римлян зніжену траву. Садова фіалка-патриціанка або здалася під натиском своєї лісової сестри-плебейки, або сама такою стала. Нова могила була помітно більша і довша від старої, яка тепер видавалася ще меншою. Старий надгробок завалився й тепер лежав у тіні нового. Незвичайний напис стало неможливо прочитати – його накрив шар листя й

землі. З погляду літератури нова епітафія поступалася старій і справляла дуже неприємне враження своєю грубою й лапідарною жартівливістю:

Джо Данфер. Йому гаплик.

Я байдуже відвернувся й змів листя з язичникового надгробка. Глузливі слова, відкриті денному світлу після довгого забуття, тепер набули певної патетичності. Мій супутник, читаючи їх, споважнів. Мені здалося, що в ньому з'явилося щось схоже на мужність і гідність. Однак під моїм поглядом його великі очі, відразливі й манливі водночас, набрали попереднього виразу – трохи нелюдського і невловимо знайомого. Я вирішив покласти край цій таємниці.

– Друже, – спитав я, кивнувши на меншу могилу, – чи це, часом, не Джо Данфер убив цього китайця?

Чоловічок стояв, спершись на дерево й задивившись чи то на верховіття, чи то на небо. Не відвівши погляду й не змінивши пози, він спроквола відповів:

– Ні, сер. Не те слово. Позбавив життя у спосіб, виправданий обставинами справи.

– Отже, вбив.

– Мабуть, так. Хто ж цього не знає? Хіба сам Віскі не зізнався перед коронерським журі? Хіба не сказано у вердикті «Смерть настала як результат здорового християнського почуття, що спалахнуло в грудях білошкірої людини»? І хіба в Гіллі громада не відлучила його за це від церкви? А потім наші виборці хіба не зробили його мировим суддею, щоб поквитатися зі святенниками? Не знаю, де ти виріс і хто тебе виховував.

– А чи правда, що Джо вбив китайця за те, що той не міг чи не хотів навчитися рубати дерева так, як це роблять білі?

– Ще б пак!.. Так записано в протоколі. Отже, узаконена правда. Її не змінить те, що я знаю й міг би сказати. Не мене поховали, не мене запросили виголосити промову над могилою. А вся правда в тому, що Віскі приревнував до мене.

Бідолаха надувся, як індик, і поправив уявну краватку перед уявним дзеркалом, роль якого відіграла долоня.

– Приревнував до тебе? – негречно здивувався я.

– А то до кого ж? Чому б ні? Я ж хлопець хоч куди!

Він спародіював граціозну позу й розгладив свою пошарпану куртку. А тоді повів далі, тихо і виразно:

– Віскі дуже цінував цього жовтяка. Крім мене, ніхто не знав, як він прилип до нього. Місця собі не знаходив, коли не бачив його, паскуди! Якось прийшов хазяїн на вирубку, а ми з косооким байдикуємо... Він спить, а я йому з рукава добуваю тарангула. Враз Віскі захопив мою сокиру і як не рубоне! Я ухилився, бо мене якраз той тарантул вкусив, а бідний А Ві так дістав сокирою в бік, що аж покотився. Віскі й на мене замахнувся, аж глядь – у мене на пальці той павучище баламкається. Отут-то він зрозумів, яку дурницю впоров. Відкинув сокиру – й бух на коліна поряд А Ві. А той наостанок сіпнувся, розплющив очі, – вони в нього великі були, як мої, – притягнув до себе Віскі за голову, обняв ту бридку довбешку й тримав, поки міг. Недовго зміг. Весь задрижав, тоді застогнав і помер.

Описуючи останню сцену, оповідач перемінився; куди й поділися комічні, а точніше – саркастичні нотки. Я слухав і насилу стримував зворушення. Цей з Божої ласки актор так вплинув на мене, що моя симпатія, належна ліричному героєві, перейшла на виконавця ролі. Я ступив до оповідача, щоб потиснути руку, але він раптом вищирився й додав, коротко та глузливо хихикнувши:

– Ото коли Віскі підняв свою довбешку, було на що подивитися! Волосся скуйовджене, пика біліша, ніж сама квітка лілія. Він тоді франтом ходив, а тут уся його шикарна одешинка закаляна так, що ніяке прання не допоможе. Глянув Віскі на мене й відвернувся, наче не Гофера побачив, а пусте місце. Тим часом мене раз по разу болем прошиває й щораз вище – від укушеного пальця аж до голови. Потемніло в очах – і я мов кудись провалився. Тому й на дізнання не прийшов.

– А чому ти потім тримав язик за зубами? – спитав я.

– Такий у мене вже язик, – відповів Гофер і про цю причину більш ні слова не сказав. – Відтоді Віскі безпробудно пив і набирився злості на жовтих кулі. Не дуже-то він тішився, що зарубав А Ві. Не корчив із себе героя віч-на-віч зі мною. Та коли траплявся вдячний слухач, як-от ти – показове чудило бісове, тоді він уже красувався. Отож поставив він надгробок і став довбати напис. Той напис цілком залежав від настрою

Віскі. Три тижні отак цюкав – у проміжках між п'ятками. А я ось цей за один день вибив.

– Коли помер Джо? – неуважно спитав я.

Відповідь забила мені дух.

– Зразу ж після того, як я в дірку глянув. Дивлюся – ти йому щось у чарку сиплеш, Борджа клятий.

Отямившись від цього разючого звинувачення, я був ладен задушити наклепника, та стримався – від несподіваної думки. Мені сяйнуло. Вступившись у нього очима, я спитав – якнайспокійніше:

– То коли ти з глузду з'їхав?

– Дев'ять років тому! – крикнув він, викинувши кулаки поперед себе. – Дев'ять років, відколи цей виродок убив А Ві – жінку, яка кохала його більше, ніж мене. А я ж за нею волікся із самого Сан-Франциско! Там він виграв її в покер. Я дбав про неї всі роки, коли цей негідник Віскі соромився визнати її коханкою й поводитися з нею, як з білою. А потім заради неї я беріг ганебну таємницю Джо Віскі, поки та не зжерла його самого. І коли ти отруїв цього вбивцю, я виконав його останню волю – поховав поряд з нею і камінь у головах поставив. Відтоді жодного разу не був на її могилі. Не хотів зустріти його.

– Його? Гофере, друже мій, та він давно вже мрець!

– Тому-то я його й боюся.

Я провів бідолаху до воза й потиснув руку на прощання.

Находила ніч. Я стояв на узбіччі в дедалі густіших сутінках і дивився услід невиразним обрисам воза. Вечірній вітер приніс до мене звуки сильних глухих ударів і крик:

– Н-н-но! Рухайся, стара Пеларгоніє!

Глечик сиропу

Ця оповідь починається зі смерті її героя. Сайлас Дімер спочив шістнадцятого липня 1863 року, останки поховано за два дні. Його особисто знали всі чоловіки, жінки й діти в містечку, тож у похороні, як написали в місцевій газетці, «взяла участь велика кількість населення». Відповідно до тамтешнього звичаю, біля могили зняли віко домовини, і весь гурт друзів та сусідів пройшов вервечкою, щоб востаннє глянути на небіжчикове обличчя. А тоді на очах усіх Сайласа Дімера віддали землі. Щоправда, дехто мав трохи затуманені очі, але взагалі можна було б сказати, що на похороні не бракувало ані уваги, ані уважності. Поза всякими сумнівами, чоловік помер, і ніхто не міг би вказати на якусь хибу в обряді, через яку покійник мав би право встати з гробу. І все ж якщо людські свідчення щось та й важать (цілком певно завдяки їм поклали край відьомству в Салемі¹ та в околицях), то він таки встав.

Я забув зазначити, що і смерть і похорон Сайласа Дімера сталися в маленькому містечку Гіллбрук, у якому він мешкав тридцять один рік. Був той чоловік, як ото кажуть у деяких частинах Сполучених Штатів (цю країну вважають вільною), «купець», тобто тримав крамницю з роздрібним продажем товарів, якими здебільшого торгують у таких закладах. Як відомо, ніхто не сумнівався в його чесності, всі глибоко шанували торговця. Єдине, що могли б йому закинути люди, то це надмірну запопадливість у роботі. Однак не закидали, хоча до багатьох інших, не менших запопадливців, вони ставилися не так поблажливо.

---

¹ Місто в штаті Массачусетс, яке прославилося полюванням на відьом. Тут у другій половині XVII століття судили і спалювали людей, запідозрених у чаклуванні та стосунках із нечистою силою.

Інтерес, який провадив Сайлас, був значною мірою його власний, і цим, мабуть, пояснюється така різниця в ставленні.

Після смерті Дімера ніхто не міг пригадати бодай одного дня, за винятком неділь, якого він не провів би у своєму торговельному закладі, відколи відкрив його понад чверть століття тому. Маючи дуже добре здоров'я, за весь той час він жодної речі, жодної справи не повважав такою серйозною, щоб задля неї відійти від прилавка. Колись, кажуть, покликали Сайласа до суду як свідка в дуже важливій справі, а він не з'явився. Правникові, який мав зухвальство звернутися до суду з пропозицією напоумити торговця, офіційно відповіли, що суд поставився до неї «зі здивуванням». Зазвичай адвокати не рвуться дивувати суддів, тому пропозицію одразу ж забрали назад і дійшли порозуміння з іншою стороною ось як: брати до уваги те, що сказав би містер Дімер, якби він був тут. Що ж, інша сторона скористалася тим сповна й, давши неправдиві свідчення, відчутно зашкодила інтересам своїх супротивників.

Коротко кажучи, всі і вся в околиці мали Сайласа Дімера за єдину непорушну істину Гіллбрука. Здавалося, що його перехід на той світ накличе велике лихо, завдасть усім непоправної шкоди.

Місіс Дімер і дві дорослі доньки займали покої на другому поверсі будинку, натомість ніхто не чув, щоб Сайлас спав деінде, окрім як на лежанці за прилавком. Там-таки одної ночі зовсім випадково його застали при смерті, а сконав він якраз тоді, коли час було відчиняти віконниці. Хоч не міг говорити, та був притомний. Ті, які близько знали Дімера, вважали: якби, на лихо, кінець забарився й настав після звичної пори відчиняти крамницю, то купець був би ще в гіршому стані.

Такий уже був Сайлас Дімер. Така була сталість і незмінність його звичок і всього життя, що один містечковий дотепник (колись він ходив до коледжу) не втримався й дав торговцеві прізвисько Старий Ібідем¹; а в першому ж після похорону номері місцевої газети пояснив, не ображаючи пам'яті покійника, що той «узав вихідний день». Отих вихідних мало би бути більше, але десь за місяць містер Дімер виразно дав зрозуміти, що й не гадає байдикувати по смерті.

¹ Там-таки, в тому самому місці, в той же час (лат.).

Одним із найшановніших мешканців Гіллбрука був банкір Алван Крід. Жив він у найгарнішому на все містечко будинку, мав карету і з усіх боків був гідний поваги. Банкір почерпнув чимало корисного з мандрівок, бо ж частенько їздив до Бостона. Подейкували, що якимось побував навіть у Нью-Йорку, хоч сам він скромно відмовився від такої блискучої одзнаки. Про цей випадок тут згадано лише тому, щоб належно оцінити чесноти містера Кріда. Так чи сяк, а чоловік заслужив на шану: або за розум, якого набрався, долучившись, хай навіть і на короткий час, до культури метрополії; або за чесність, якщо не долучився.

Одного погожого літнього вечора, близько десятої години, містер Крід, увійшовши через хвіртку до свого саду, рушив білою у місячному промінні жорствяною доріжкою, піднявся камінними східцями свого розкішного дому і, приставши на мить, встромив ключа в замок. Штовхнувши двері, стрівся з дружиною, що підійшла коридором од вітальні до бібліотеки. Сердечно привітавши чоловіка, вона ще ширше відчинила двері й притримала їх, аби було зручніше увійти. Замість цього він, одначе, обернувся і, глипнувши на ганок, здивовано вигукнув:

– Еге! Що за чортівня з тим глечиком?

– З яким глечиком, Алване? – доволі байдуже спитала жінка.

– Глечиком із кленовим сиропом... Я його приніс із крамниці й поставив ось тут, щоб відімкнути двері. Що за чортів...

– Ну-ну, Алване, не лайся, я тебе прошу, – перебила його дружина. Взагалі кажучи, Гіллбрук – це далеко не єдине місце в християнській спільноті, в якому через залишки колишнього політеїзму не годиться згадувати всує Нечистого.

На ганку не було ніякого глечика з кленовим сиропом, якого, завдяки добрим звичаям простого маломістечкового життя, один із найзначніших мешканців Гіллбрука по-простому міг принести з крамниці додому.

– Алване, ти цілком певен?

– Любонько моя, а ти як гадаєш? Та щоб я не був певен, коли несу глечик? Я купив сиропу в Дімера, бо йшов повз його крамничку. Він сам позичив мені того глека, і я...

Це речення й донині зостало незакінченим. Заточившись, містер Крід переступив поріг, увійшов до вітальні й, тремтячи всім тілом, звалився у крісло. Він раптом згадав, що Сайлас Дімер помер три тижні тому.

Місіс Крід стояла біля чоловіка й занепокоєно видивлялася на нього.

– Бога ради, – озвалася вона, – ти що, занедужав?

Нездужання не мало безпосереднього зв'язку зі справами земними, тож чоловік очевидно не вважав за потрібне відповісти. Мовчав, витріщивши очі. Минали довгі миті тиші, яку порушувало лише розмірене цокання годинника. Воно здавалося повільнішим, ніж було завжди. Неначе люб'язно дарувало подружній парі час отямитися.

– Джейн, далєбі я з глузду з'їхав, – хрипко й поспішно заговорив він. – Ти повинна була б мені сказати про це. Ти ж напевно помітила ознаки хвороби, перш ніж вони стали такі очевидні, що я їх сам спостеріг. Мені видавалося, що йду повз Дімерову крамничку. Була відчинена, там світилося... тобто я так вважав. Та звісно ж, що вона тепер завжди зачинена! Сайлас Дімер стояв за прилавком. Йй-богу, Джейн, я бачив його так виразно, як тебе отут. Згадавши, що ти попрохала мене принести трохи кленового сиропу, я ввійшов і купив... атож, таки купив дві кварта в Дімера. Так, він мертвий, лежить у могилі, але не хто інший, як сам Сайлас набрав цього сиропу з бочки в глечик і подав мені. Пам'ятаю, він навіть розмовляв зі мною – поважно, поважніше, ніж звик був; одначе з того всього, що він сказав, ані слова не можу пригадати. Але ж я таки бачив його... Господи, бачив... І балакав з ним, з мерцем! Так мені примарилося. Джейн, я шаленець. Я божевільний, а ти крилася з цим переді мною!

Під час цього монологу жінка добрала розуму, скільки там уже мала.

– Алване, – сказала вона, – по тобі не пізнати ані знаку божевілля, повір мені. Звичайно ж, оте все привиділося тобі, не інакше. Якби інакше, то це було б страхіття! Та ні, про божевілля не йдеться. Просто ти запрацював в банку. Не варто було тобі цього вечора йти на директорську нараду. Таж кожному видно, що ти дуже втомлений. Я так і знала: станеться щось прикре.

Трохи запізнило жінчине передчуття – до часу, поки щось прикре таки сталося; та чоловік, надто заклопотаний собою, нічого на те не відповів. Уже заспокоївшись, міг до ладу міркувати.

– Безперечно, то був суб'єктивний феномен, – повів він, ні сіло ні впало перейшовши на вчену мову. – Узявши на віру можливість з'явлення духа, ба навіть його матеріалізації, навряд чи можна припустити думку про появу та матеріалізацію з небуття півгалонового коричневого череп'яного глечика – грубого, важкого гончарного виробу.

Тільки-но він закінчив цю мудровану мову, як до кімнати вскочила його маленька донечка в нічній сорочинці. Підбігши до батька, обхопила рученятами його шию й гукнула:

– Татусю, а ти нечемний! Забув прийти до нашої кімнати й поцьомати мене. Ми почули, що ти відчинив хвіртку, й глянули у вікно. Любий таточку, Едді питає, чи не міг би він дістати глечика, коли той спорожніє.

Коли до Алвана Кріда дійшла вся значимість цих слів, ним затіпало. Адже ж дитина не могла почути ані слова з розмови...

Дімерів маєток опинився тепер у руках виконавця духівниці. Той вважав, що найкраще було б продати заклад. Тому крамниця стояла замкнена від смерті її власника, а товари забрав інший «купець», придбавши їх *en bloc*¹. Горішні кімнати також стояли порожні, бо вдова й дочки переїхали до іншого міста.

Уже наступного по Крідовій пригоді (якимсь чином про неї пішла чутка) вечора на хіднику навпроти крамнички зібралася юрба чоловіків, жінок і дітей. Про те, що тут ходить привид Сайласа Дімера, вже достеменно знав кожен мешканець Гіллбрука, хоча багато хто вдавав, що не вірить у такі дурниці. Із тих недовірок найзатятіші, переважно наймолодші, заходилися жбурляти каміння у фасад будівлі – єдину її доступну частину, причому завбачливо не влучали в не прикриті віконницями шиби. Еге ж, недовіра не переросла в злобу. Кілька сміливців перейшло вулицю. Стукали в одвірок; чиркали сірниками й підносили світло до вікна, силкуючись розгледіти бодай щось у темній кімнаті. Декотрі з гаволовів показували свою дотепність. Кричали, стогнали. Викликали мару позмагатися в бігу наввипередки.

За шмат часу не сталося нічого вартого уваги, тож натовп помітно порідів. Та ось ті, які залишилися, спостерегли, що

¹ Цілком, гуртом (фр.).

зсередини крамницю залило тьмяне жовтувате світло. І тут же припинилися всі вибрики; безстрашні герої прожогом кинулися від вікна та дверей на той бік вулиці й там змішалися з юрбою; хлоп'ята облишили кидати камені. Стримуючи віддих і збуджено шепочучи, кожне тицяло пальцями на дедалі яскравіше світло. Ніхто не зміг би сказати, скільки часу збігло, відколи з'явився перший пробиск. Нарешті освітлення набрало такої сили, що можна було розрізнити все в кімнаті. Стало виразно видно Сайласа Дімера, що стояв за прилавком.

Це справило різке враження на збіговище. Юрба скоро танула з обох боків. Одні страхополохи брали ноги на плечі, інші відходили помалу й гідно, подеколи зиркаючи назад через плече. На місці залишилося зо двадцять душ, переважно чоловіків, безмовних, задивлених, збуджених. З'ява в крамниці не звертала на них уваги, дуже заклопотана рахунковою книгою.

Небавом три чоловіки, наче керовані одною думкою, вийшли з гурту на узбіччі дороги й перейшли на той бік. Один із трійці, здоровань, уже був налаштувався вибити плечем двері. Аж тут вони відчинилися самі собою, ніхто живий до того не приклався. Хоробрі шукачі пригод увійшли в кімнату. Як тільки вони переступили поріг, охоплені побожним страхом глядачі заглядили знадвору, що герої поводяться геть по-чудернацькому. Простягають поперед себе руки, ходять навмання, з розгону натикаються то на прилавок, то на бочки та ящики, то один на одного. Незграбно повертають то туди, то сюди, неначебто хочуть вийти звідти, та не можуть знайти виходу. Гучно клянуть, матіркують. А тим часом привид Сайласа Дімера ані оком не моргне на все, що діється навколо.

Яка сила спонукала гурт – цього нині не пригадає ніхто. Відомо тільки, що вся громада – чоловіки, жінки, діти та собаки – як стій та бач галасливо кинулася до дверей. Юрба товпилась у дверях, штовхалася, кожне прагло увійти першим. Та ось люди схаменулися, вишикувались у ряд і повагом рушили до входу. Через якусь ледве відчутну духовну чи й матеріальну алхімію гаволови стали учасниками дійства й захопили сцену.

Тільки один глядач, який залишився по той бік вулиці, Алван Крід, банкір, бачив у світлі нутро крамнички з натовпом і все, що там коїлося. Перед тими, які були всередині, стояла пільма. За порогом кожного уражала сліпота, і кожен шаленів

із цього лиха. Люди ходили навпомацки, безладно й без мети, старалися пробратися крізь тисняву, пхалися, прокладали собі дорогу ліктями, били навмання кулаками, падали під ноги, зводилися й самі топтали впалих. Хапали одне одного за одяг, за волосся, за бороди, гризлися, як тварини, проклинали, верещали, обзивали бридкими словами. Коли останній витріщака увійшов у крамницю, там раптом стало зовсім темно. Тепер уже й Крід нічогісінько не бачив усередині. Він повернувся й пішов додому.

Рано-вранці зацікавлений натовп зібрався біля крамниці. У ньому були й ті, що вчора втекли звідси, а сьогодні при денному світлі набралися хоробрості, й ті, що йшли на роботу. Двері Дімерового дому розчахнені навстіж, приміщення порожнє. На стінах і на підлозі висіли й лежали клапті тканини та жмути волосся. Попереднього вечора войовничі мешканці Гіллбрука якимось вибралися звідсіля й подалися до рідних домівок гоїти рани. На запорошеному прилавку лежала рахункова книга. Останні записи в ній Сайлас Дімер зробив шістнадцятого липня, останнього дня у своєму житті. Глечик сиропу, який купив Алван Крід, там не значився.

Ось така історія. Коли вгамувалися людські пристрасті й запанував одвічний здоровий глузд, в Гіллбруку дійшли думки, що, взявши до уваги нешкідливість і порядність Дімерової діяльності в нових умовах, можна було б дозволити небіжчиківі й далі працювати. Не варто заважати йому збіговищами. Місцевий історик розсудливо згодився з цією думкою. Із його неопублікованої праці почерпнуто цю оповідь.

Галюцинація Стейлі Флемінга

Із двох співрозмовників один був лікар.

– Хоч я й послав по вас, докторе, – сказав пацієнт, – але мені не дуже-то віриться, що ви зможете мені допомогти. Може, знаєте фахівця в галузі психопатій? Здається, я божеволюю.

– У вас вигляд здорової людини, – відповів лікар.

– Вам видніше... але в мене галюцинації. Щоночі прокидаюся й бачу в спальні великого чорного ньюфаундленда з білою передньою лапою. Він сидить і не зводить з мене очей.

– Ви сказали, що прокидаєтесь. А ви певні? Буває, що галюцинацією вважають сновидіння.

– Та ні, справді прокидаюся. Іноді довго лежу, не ворущаюсь, і пильно дивлюся на цього собаку – так само, як і він на мене... на ніч я завжди залишаю лампу засвіченою. Коли вже не можу витримати, сідаю в ліжку – і пса як не було!

– Гм... як цей пес налаштований?

– Він видається мені доволі злісним. Добре знаю, що морда спокійної тварини – живої, а не намальованої – справляє стале, незмінне враження. Ось ця тварина очевидно не справжня, адже у ньюфаундлендів доволі добродушний вигляд. А як інакше це пояснити?

– Якщо доведеться лікувати пса, то навряд чи я поставлю правильний діагноз.

Сміючись зі свого жарту, лікар краєм ока спостерігав за пацієнтом. Раптом він зауважив:

– Знаєте, Флемінгу, ваш опис тварини цілком відповідає собаці покійного Атвелла Бартона.

Флемінг підвівся був зі стільця, але сів, силкуючись на байдужість.

– Пригадую Бартона, – відповів він. – Здається, він... ходили чутки, що... Чи не було якихось підозр про його смерть?

Дивлячись у вічі пацієнтові, медик сказав:

– Три роки тому тіло Бартона, вашого давнього ворога, знайшли в лісі, біля його дому... і вашого. Хтось його заколов. Слідів убивці не знайшли, нікого не заарештували. У кількох наших знайомих були різні версії. У мене теж була. А у вас?

– У мене? Господь з вами, та що я можу знати про цю справу? Ви ж пам'ятаєте, що я поїхав до Європи зразу ж після цього вбивства... тобто трохи згодом. Навряд чи можна сподіватися, щоб я встиг скласти якусь думку про цей злочин за тих кілька тижнів, відколи повернувся. А що там з його псом?

– Він перший знайшов тіло. І здох від голоду на Бартоновій могилі.

Ми не знаємо невблаганного закону, якому підлягають збіги обставин і випадків. Стейлі Флемінг теж не знав, інакше б не скочив як ошпарений, коли крізь відчинене вікно нічний вітер приніс звідкись здалеку довге тужливе собаче виття.

Під пильним поглядом лікаря він кілька разів пройшовся по кімнаті й раптом зупинився.

– Що має спільного це вбивство з моєю хворобою, докторе Голдермане?! – майже крикнув Флемінг. – Бачу, ви забули, навіщо я вас сюди запросив.

Підвівшись, лікар поклав руку пацієнтові на плече й м'яко мовив:

– Даруйте. Я не можу ось так відразу поставити діагноз. Хіба що завтра. Лягайте спати й не замикайтеся, будь ласка. Я перебуду ніч за вашими книжками. Ви зможете покликати мене, не встаючи з ліжка?

– Так, тут є електричний дзвінок.

– Добре. Якщо вас щось потривожить, натисніть на кнопку, але не сідайте. На добраніч.

Зручно всівшись у кріслі, медик задивився на жар у каміні й задумався. Очевидно, нічого істотного він не надумав, бо раз у раз підводився, відчиняв двері, що вели до сходів, уважно прислухався й тоді повертався до крісла. Зрештою він заснув і прокинувся вже після півночі. Розворушивши вугілля в каміні, лікар узяв зі стола книжку й глянув на обкладинку. Це були

«Медитації» Деннекера¹. Він розгорнув книжку навмання й прочитав:

«Понеже з Божої волі всяка плоть має в собі дух і тому наділена духовною силою, також і дух наділений плотською силою, навіть коли він покинув плоть і живе нарізно. Про се свідчать многі злодіяння, содіяні привидами та лемурами. Повідають, що злеє начало буває властиве не тільки людині, но і звірині...»

Дочитати не вдалося. Вгорі гучно гупнуло так, неначе впало щось важке. Відкинувши книжку, Голдерман кинувся з кімнати, вибіг угору сходами до Флемінгової спальні й смикнув за клямку. Всупереч вказівці, двері були замкнені. Лікар наліг плечем, вони розчахнулися навстіж. На підлозі, поряд із ліжком з розкиданою постіллю, лежав одягнений у піжаму Флемінг і хрипко хапав ротом повітря.

Трохи підвівши голову пацієнта, що вже вмирав, лікар побачив у нього на шиї рану.

– Я мав би цьому запобігти, – сказав він, вважаючи, що Флемінг наклав на себе руки.

Під час посмертного обстеження було виявлено глибокі сліди ікл тварини на шиї потерпілого, зокрема на розірваній яремній вені.

У спальні не знайдено жодного сліду тварини.

---

¹ Автор і книжка вигадані.

Віднайдене «Я»

I. Військовий марш на привітання

Одної літньої ночі якийсь чоловік стояв на невисокому пагорбі, понад широчінню лісу й полів. З того, що повний місяць низько нависав на заході, ні з чого більш, було знати, що незадовго світатиме. Легкий туман стелився землею, сповивав доли краєвиду, а вгорі громаддя високих дерев виразно виділялося на тлі чистого неба. В імлі проступали дві чи три фермерські садиби. Звичайно ж, у жодній не світилося. Ніде не було іншого знаку життя, лишень десь удалині брехав пес. То озивався, то стихав у розмірених проміжках; радше посилював, ніж розвіював враження пустки цього краєвиду.

Чоловік цікаво розглядався навколо, наче посеред знайомого оточення не міг докладно усталити свого місця й ролі в одвічному порядку речей. Мабуть, і ми так поводитимемося, коли, поставши з мертвих, чекатимемо на Страшний суд.

За сто ярдів звідси біліла в місячному сяйві пряма дорога. Намагаючись зорієнтуватись у просторі, як ото сказав би геодезист чи моряк, той чоловік помалу обвів поглядом її видиму частину й на відстані чверті милі на південь від свого спостережного пункту побачив сіру, розмиту в тумані групу вершників, що їхали на північ. Позад них ішли колоною піхотинці, тьмяно полискуючи карабінами, що стирчали над плечима. Рухалися повільно і безшумно. Ще група вершників, ще піхотний полк, і ще, і ще. В безугавному русі, просто на людину, повз неї, поза неї. За ними сунула артилерійська батарея. Каноніри їхали, склавши руки, на лафетах і ладівницях. І цей безконечний похід з'являвся з п'ятьми на півдні, щоб зникнути в п'ятьми на півночі. Безмовно, без тупоту копит, без стугоніння коліс.

Чоловік не міг цього збагнути. Подумав був, що оглух, сказав це і почув свій голос. Щоправда, дивного звучання, яке лякало. Воно підмануло вухо, налаштоване на зовсім інший тембр і відлуння. Хай там що, та він не глухий, і цього наразі вистачало.

Йому пригадалося, що є природні явища, які хтось назвав акустичними тінями. Якщо стати в акустичній тіні, то з одного боку нічого не чути. У битві біля Гейнз-Мілла¹, одній із найзатятіших у Громадянській війні, коли гриміло сто гармат, спостерігачі за півтори милі, по той бік долини Чикагоміні, нічогісінько не чули з того, що виразно бачили. Від бомбардування Порт-Рояла, яке чули в Сейнт-Огастайні, за півтора миль на південь, не дійшло ані звуку за дві милі на північ, хоч стояла тиха погода. Кілька днів перед капітуляцією біля Аппоматтокса² стала гучна збройна сутичка між загонами Шерідана і Пікетта, відголос якої не дійшов до воєначальника-південця, дарма що той був за милю до переднього краю свого війська.

Цих прикладів чоловік, про якого ми пишемо, не знав; однак не оминув увагою інших, хай і не таких яскравих. Він глибоко занепокоївся, але з іншої причини, ніж моторошна тиша цього походу у світлі місяця.

– Боже милостивий! – сказав він сам собі, і знов це прозвучало, наче хтось інший мовив його вустами. – Якщо ці люди – ті, за кого я їх маю, то ми програли бій і вони йдуть на Нешвілл!

Сяйнула думка про себе – тривога! – сильне відчуття небезпеки, яке, пережите іншими людьми, називаємо боягузством. Чоловік хутко відскочив у тінь дерев. А безшумні полчища й далі повільно просувалися вперед, в імлі.

Раптовий холодний подмук вітерцю спонукав чоловіка повернутися на схід. Там уздовж крайнеба світало – перший знак нового дня. Тривога посилювалася.

---

¹ У цій битві, одній із кампаній 1862 року поблизу річки Чикагоміні, перемогла армія південців.

² Біля містечка Аппоматтокса, що в штаті Вірджинія, 9 травня 1865 року конфедераційна армія генерала Роберта Лі капітулювала. Тим самим покладено кінець Громадянській війні. Філіп Генрі Шерідан (1831–1888) – командувач кінноти північан; Джордж Едвард Пікетт (1825–1875) – генерал-майор в армії південців.

– Утікай звідси, – подумав він, – бо інакше тебе знайдуть і схоплять.

Вийшовши з тіні, чоловік прудко подався туди, де зоріло. Із безпечнішого сховку в кедровому гайку оглянувся. В полі зору не було ніяких колон, пряма біла дорога простяглася безлюдною, голою в місячному посвіті!

Досі здивований, тепер він зачудувався. Такий швидкий перехід такого повільного війська! Годі було це пояснити. Непомітно збігали миті, втрачалось відчуття часу. Гарячково він силкувався знайти розв'язок таємниці, та надаремно. Коли нарешті отямився від роздумів, над пагорбами вже виднів окраєць сонця. Та й при цьому світлі в голові не проясніло; розум, як і раніш, губився в пільмі домислів.

Обабіч дороги простягалися лани. Не було на них жодних слідів війни, ані знаку спустошення. З коминів на фермерських оселях вився блакитний димок: люди готуються до щоденної мирної праці. Урвавши свою правічну промову до місяця, пес крутився тепер біля негра. Той, мугикаючи якусь пісеньку, запрягав мулів у плуг. Герой нашого оповідання остовпіло видивлявся на цю пасторальну картину, немов ніколи в житті не бачив такого. Провів рукою по волоссі. Відвів її, задивився на долоню. Відтак, очевидно заспокоєний, подався до польової дороги.

II. Якщо ти помер, спитай ради в лікаря

Усю ніч лікар Стіллінг Малсон із Мерфрисборо просидів біля пацієнта, який жив за шість чи сім миль звідси, при шляху до Нешвілла. Вдосвіта медик вирушив додому. Звичайно ж, на коні, як уже повелося в той час і в тих краях. Якраз минав місце битви біля Стоунз-Рівер¹, коли до нього підійшов якийсь чоловік і по-військовому відкозиряв, торкнувшись пальцями крисів капелюха. Головний убір був не військовий, та й сам чоловік,

---

¹ Стоунз-Рівер – притока річки Камберленд у штаті Теннессі. Тут поблизу Нешвілла відбувся бій, з якого почався наступ північан на Чаттанугу. Тепер тут національний заповідник «Поле битви під Стоунз-Рівер».

зодягнений у цивільне, не мав солдатської постави. Малсон ввічливо вклонився. Дивно привітався цей незнайомець. Либонь, з пошани до історичної місцини. І хоче побалакати. Треба стримати коня.

– Сер, – озвався незнайомець, – хоч ви й цивільна людина, але, мабуть, ви мені ворог.

– Я лікар, – ухильно відповів Стіллінг.

– Гарзд, – сказав дивний чоловік. – Я лейтенант із штабу генерала Гейзена¹.

Замовк, кинув гострий погляд на медика й додав:

– З федеральної армії.

Стіллінг кивнув.

– Скажіть, будь ласка, – спитав незнайомець, – що тут сталося? Де війська? Хто переміг у бою?

Примруживши очі, зацікавлений лікар задивився на свого співрозмовника. По-професійному оглянувши його й забарившись – наскільки дозволяли правила хорошого тону – з відповіддю, Малсон сказав:

– Перепрошую, але коли вже хтось ставить запитання, йому теж належить відповідати. Ви не поранені? – поцікавився він, усміхнувшись.

– Нічого серйозного... як гадаю...

Незнайомець зняв капелюха, провів рукою по волоссі. Тоді зиркнув на свою долоню.

– Мене зачепила куля, – мовив він, – і я знепритомнів. Мабуть, то була легка рана, бо не болить і крові нема. Не турбуватиму вас проханням про допомогу. Лишень спитаю дороги до мого підрозділу... До будь-якого підрозділу федеральної армії.

І цього разу Стіллінг не одразу відповів. Спробував пригадати, що в книжках написано про втрату власного «я» й віднайдіння його в знайомих обставинах. Глянувши у вічі дивному чоловікові й усміхнувшись, він нарешті сказав:

– Лейтенанте, ви не носите мундира відповідного до вашого військового звання.

Повівши оком по своєму цивільному вбранні, незнайомець завагався.

---

¹ Вільям Бабкок Гейзен (1830–1887) – начальник армії зв'язку північан.

– І справді, – непевно проказав він. – Я... Я... Сам не можу цього пояснити...

Пильно і не без співчуття дивлячись на нього, лікар напрямки спитав:

– Скільки вам років?

– Двадцять три. Але при чому тут мій вік?

– Ви аж ніяк не виглядаєте на двадцять три роки.

Незнайомець занервував.

– Нема потреби про це говорити, – буркнув він. – Хочу дізнатися про моє військо. Зо дві години тому я бачив колону, що пішла цією дорогою на північ. Ви, напевно, розминулися з нею. Скажіть, коли ваша ласка, якого кольору були однострої на вояках, бо я не додивився. Скажіть, і я вам більше не набридатиму.

– А ви цілком певні, що бачили цих вояків?

– Чи я цілком певен? Господи, та я ж міг порахувати їх!

– Що ж, це й справді дуже цікаво, – сказав медик, забавляючись усвідомленням своєї подібності до балакучого цирульника з «Тисячі і одної ночі». – Ніякого війська я не бачив.

Чоловік окинув холодним поглядом лікаря, наче й сам спостеріг цю подібність.

– Зрозуміло. Ви не хочете мені допомогти. Ідіть ви к бісу!

Відвернувшись, він рушив. Пішов сяжнистою ходою навпростець, через росяне поле. Його співбесідник спокійно, хоча й з певною домішкою скрухи дивився йому вслід із свого спостережного пункту на сідлі, поки незнайомець зник за купкою дерев.

III. Небезпечно дивитися в калюжу

Зійшовши з гостинця, мандрівник сповільнив ходу. Тепер він, відчутно втомлений, ішов манівцями. Ніяк не міг зрозуміти, у чому ж річ, що діється, хоча з балаканини отого сільського лікаря висновок сам напрошувався. Сівши на камені й поклавши руку на коліно, чоловік випадково глянув на неї. Була худа та зморшкувата. Здійняв до обличчя руки. Воно було пооране глибокими борозенками зморщок. Можна було намацати пучками ці виразні лінії. Як дивно! Звичайна подряпина

від кулі й коротка непритомність – це ж не може вчинити з людини руїну.

– Напевно, я доволі довго пролежав у лікарні, – сказав чоловік сам собі. – Ну й дурень же я! Таж битва була в грудні, а тепер літо! – засміявся він. – Не дивно, що цей чолов'яга сприйняв мене за божевільного, який втік із жовтого дому. Він помилився, я справді втікач, але не з божевільні, а із звичайного шпиталю.

Його увагу привернув невеликий клопоть землі неподалік з мурованою стіною навколо. Знічев'я чоловік звівся й рушив туди. Посередині стояв величний монумент із тесаного каменю, у вигляді призми побурілий від старості, побитий негодою, порослий мохом і лишайниками. Поміж масивними блоками стирчали купки трави, коріння якої руйнувало пам'ятник. У відповідь на виклик, кинутий цією пишною спорудою, Час наклав на неї свою нещадну руку.

Невдовзі той пам'ятник стане тим, чим стали Ніневія й Тир¹. На написі з одного боку монумента чоловік зауважив знане прізвище. Тремтячи з хвилювання, він перехилився через мур і прочитав:

БРИГАДА ГЕНЕРАЛА ГЕЙЗЕНА

*пам'яті солдатів,
які полягли
на Стоунз-Рівер 31 грудня 1862 року.*

Чоловік упав на землю, ослаблий, мало не зомлілий. Поряд нього була ямка в землі, наповнена свіжою дощовою водою. Підповз до цієї калюжки, щоб освіжитися, підвівся на тремтячих руках, витягнув шию й побачив своє відображення, наче в дзеркалі. Пронизливо крикнув. Руки не втримали ваги, він упав долілиць у баюру. Скінчилося життя, яке злилося водно з іншим, чужим життям.

---

¹ Ніневія, давня столиця Ассирії, зруйнована 612 р. до н. е. Тир – місто-державу у Фінікії, засноване в IV тисячолітті до н. е. Бірс використав рядок із Кіплінгового вірша «Recessional»: «*Lo, all our pomp of yester year / Is one with Nineveh and Tyre.*»

Малий блукач

Якби ви побачили маленького Джо, що стояв на розі вулиці під дощем, навряд чи припав би вам до вподоби цей хлопчик. Була це нібито звичайна собі осіння злива, але вода, що падала на Джо (він ще не доріс до віку, щоб вважатися правим або винним, а отже, не підлягав закону про справедливу відплату кожному по заслугах), мала вельми особливу властивість – була темна й липка. Дивовижна, навряд чи можлива річ навіть у Блэкбергу, де траплялося чимало справді незвичайного.

Наприклад, десять чи дванадцять років тому тут пролилася злива з жабенят. Її достовірно засвідчено в тогочасній хроніці, причому запис закінчився не зовсім доречним зауваженням хроніста, що таке природне явище припало б до смаку французам.

А за кілька років у Блэкбергу випав багрянний сніг. Там холодні зими, й часто бувають густі снігопади. Нема місця на сумніви: сніг у цьому випадку справді був криваво-червоної барви, як і розтала з нього вода, якщо це, часом, була не кров. Цей феномен привернув увагу широких кіл, і з'явилося рівно стільки його наукових пояснень, скільки вчених мужів, що їх запропонували, хоч ті й самі до пуття не знали, в чому річ. Натомість жителі Блэкберга (це ж бо люди, які багато років жили саме там, де трапилося таке диво, а тому можна було сподіватися, що їм краще знати) похитували головами й казали, що все це чимось та й обернеться.

І таки обернулося. Наступне літо ознаменувалося поширенням якоїсь загадкової хвороби – епідемічної, ендемічної, сам Бог знає якої (лікарі не знали), що забрала на той світ добру половину городян. Решта майже всі виїхали й не квапилися повертатися. Згодом вони таки наважилися на те й по-колиш-

ньому плодилися та множилися, але Блэкберг не став таким, як був колись.

Зовсім інакшим, але також незвичайним, був випадок із приви́дом Гетті Парлоу. У дівочтві вона мала прізвище Браунон, а в Блэкбергу це важило набагато більше, ніж можна було б подумати.

З незапам'ятних, ще з ранніх колоніальних часів Браунони були в місті патриціями. На захист заслуженої слави цього найбагатшого і найвельможнішого роду кожен блэкбержець пролив би останню краплю своєї плебейської крові. Дуже мало членів цього роду проживало за межами Блэкберга. Хоча більшість Браунонів здобула освіту десь далеко й майже всі пускалися в подорожі, та в місті їх було чимало. Чоловіки обіймали найвищі посади в більшості муніципальних закладів, а жінки верховодили в усіх добродійних заходах. З усієї жіночої половини роду городяни найбільше любили Гетті – за її милу поведінку, прямий характер і незвичайну вроду. В Бостоні вона вийшла заміж за молодого шалапуту Парлоу і, як належить уродженій Браунон, привезла чоловіка до Блэкберга, а вже тут завдяки їй він постатечнів і став членом муніципальної ради. У них народився хлопчик, якого вони назвали Джозефом і дуже любили – тоді в тих краях ще була в моді батьківська любов. А за рік Гетті та її чоловік померли від тої загадкової недуги, осиротивши дитину.

На лихо Джозефові, хвороба, скосивши його батьків, на тому не спинилась і винищила майже всіх Браунонів і членів їхніх родин. Ті, що виїхали, не повернулися. Порушилася традиція, до чужих рук перейшли всі маєтності Браунонів, натомість колишнім власникам дісталася земля на кладовищі Оук-Гілл. Там їх багато – ціла колонія, яка, заволодівши найкращими ділянками, могла б успішно відбивати наступ чужинців на її територію. Але повернімося до приви́да.

Одного вечора, років за три після смерті Гетті Парлоу, компанія молодих людей із Блэкберга проїжджала в екіпажі повз Оук-Гілл. Якщо ви бували в цих місцях, то, напевно, пам'ятаєте, що дорога до Гринтона проходить вздовж південного краю кладовища. Вони поверталися з першотравневого свята в Гринтоні – ця подробиця дозволяє визначити точну дату. Разом було їх зо дванадцять у цій компанії – непомірно веселій на тлі понурого

настрою в місті після недавно пережитого лиха. Коли екіпаж проминав кладовище, кучер раптом здивовано вигукнув і спинив коней. Була причина здивуватися – попереду, за цвинтарною огорожею, біля самої дороги, стояв привид Гетті Парлоу. Тут не доводилося сумніватися, вона була знайома з усіма дівчатами й юнаками з цього гурту. Завдяки цій обставині встановлено її особу, а про нематеріальність особи засвідчили традиційні ознаки – саван, довге розпущене волосся, погляд очей «в нікуди» і таке інше. Цей неупокоєний дух простягав руки до заходу, неначе возсилав благання вечірній зорі – безумовно манливому, але очевидно недосяжному об'єкту. Принишкнувши, молоді люди, що поверталися з веселого гуляння (там вони, певна річ, пили тільки каву та лимонад), у тиші виразно почули, що привид кличе: «Джо! Джо!» За якусь мить з'ява зникла. Звичайно ж, ніхто нікого не змушує в це повірити.

Як згодом з'ясувалося, в той самий час Джо блукав у заростях долину на тому боці континенту, неподалік Віннемакки, що в штаті Невада. Туди хлопчика привезли батькові далекі родичі. Ці добрі люди всиновили Джо й дбайливо ним опікувалися. І ось саме того вечора бідолашка пішов гуляти, далеко відійшов від домівки й заблукав у пустелі.

Далі історія його життя не зовсім ясна. Є прогалини, які можна заповнити тільки здогадами. Відомо, що малого заблукальця підбрала родина паютів. Якийсь час ці індіанці тримали його в себе, аж нарешті продали (а таки продали – за гроші) одній жінці на залізничній станції. Ця подорожня їхала в поїзді на схід, а від станції було дуже далеко до Віннемакки. Жінка запевняла, що всіма можливими способами пробувала дізнатися, хто цей хлопчик і звідки, а коли цього не вдалося, вона, бездітна вдова, вирішила всиновити його. Здавалося б, що на цьому відтинку життєвого шляху Джо настав кінець його сирітству. Батьків було більш ніж досить, і це обіцяло довготривалий захист від усіляких негараздів і злигоднів.

Місіс Дарнелл, його остання з ліку мати, мешкала у Клівленді, що в Огайо. Недовго зостався в неї названий син. Якось пополудні полісмен, новак на цій дільниці, зауважив малюка, що самотньо чалапав вулицею, й спитав, куди той іде. «Додому», – пролепетав Джо, а згодом з'ясувалося, що він усе далі й далі відходив від оселі своєї названої матері. Мабуть,

хлопчик мандрував залізницею, якщо вже за три дні опинився у Вайтвіллі. Звідти, як знаєте, неблизький світ до Блакберга. Одежинка малого мандрівника була ще в доволі непоганому стані, але сам він неймовірно замурзався. Про себе Джо не міг сказати нічого певного, тому його затримали як волоцюгу й помістили в дитячий притулок. Там його помили.

Джо невдовзі втік звідти. Одного дня подався до лісу – тільки його й бачили.

Ми знаходимо нашого героя – або ж, точніше, повертаємося до нього, коли він самотою стоїть під холодним осіннім дощем на розі вулиці в околиці Блакберга. Пора, мабуть, пояснити, що темними й липкими були не дощові краплі, а хлопчикові обличчя і руки, яких ніяк не міг очистити дощ. Джо був жахливо, дивовижно зашмарований – немовби пензлем художника. Не маючи взуття, ходив босоніж, накульгуючи на обидві набряклі й почервонілі ноги. Що ж до одяжі... навряд чи вам вдалося б з'ясувати, з чого вона складається і яким дивом ще тримається на тілі. Безперечно, Джо змерз до кісток, та й він сам це знав. Будь-хто змерз би цього вечора. Мабуть, тому на вулиці нікого й не було. За жодні скарби світу хлопчик не зумів би пояснити, як і чому він тут опинився, навіть якби його запас слів перевищував сотню. Судячи з того, як Джо озирався навсібіч, він цього не знав.

Однак він не був дурень, як на свій вік і на такий час. Змерзлий і голодний, Джо ще зміг доплентатися, надміру згинаючи ноги в колінах і ступаючи навшпиньки, до одного з будинків, що стояли подалік один від одного, такі теплі й світлі на вигляд. Та щойно він спробував увійти туди – вискочив здоровенний пес і, рвучись на ланцюзі, відмовив у праві на притулок.

Страшенно налякавшись і припустивши (не без підстави), що звір на подвір'ї охороняє звірів в оселі, Джо пошкутьгав куди очі світять. Праворуч і ліворуч тяглися сірі, мокрі поля. Майже нічого не було видно через стіну дощу, пелену туману й наплив дедалі густішого присмерку. Ця дорога вела до Гринтона – зрештою, тільки тих, кому вдається проминути цвинтар Оук-Гілл. А таке випадає далеко не кожному, і щороку зростає число цих невдач.

До них належав і Джо.

Його знайшли вранці – мокрого, холодного, але вже не голодного. Мабуть, Джо увійшов у цвинтарну браму, сподіваючись потрапити до оселі, в якій немає псів, а тоді довго блукав у пільмі серед могил, спотикаючись і падаючи, аж нарешті зморився й здався. Маленьке тільце лежало на боку – одна брудна долоня підкладена під брудну щоку, друга в пошуку тепла засунута в лахміття. Повернута до неба щока була нарешті дочиста вимита й ніби підставлена, щоб її поцілував янгол Божий. Люди зауважили (правда, не надали цьому значення, бо на той час ще не опізнали тіла), що хлопчик лежить на могилі Гетті Парлоу. Однак могила не відкрилася й не прихистила його. Хай це й нешанобливо, але хоч-не-хоч пошкодуєш, що не так склалося, як мало б бути.

Нічні події в Ярузі Мерця

Неправдива історія

Ніч випала пронизливо ясною, як серцевина діаманта. Такі ночі бувають дошкульні. У темряві можеш змерзнути й не зауважити цього, та коли добре бачиш, то гостро потерпаєш від холоду. Ця ніч була доволі світлою, щоб жалити, як змія. Загадковий місяць плив за височезними соснами, що вінчали Південну гору, й викрешував холодні іскри із снігу, покритого крижаною шкоринкою. На тлі чорного неба проступали примарні обриси Берегового хребта, за якими простягався невидимий Тихий океан. На відкритих місцях дна долини сніг залягав довгими валами й горбками, що немов хвилювалися, здіймалися й розбризкували піну – двічі відбите сонячне світло, від місяця й від снігу. Кучугурами занесло чимало хиж покинутого табору золотошукачів (моряк сказав би, що вони потонули), а подекуди й опори, що колись підтримували підвідний жолоб, гордо прозваний на латинський зразок – рікою. Адже й відповідне слово взято за основу – *flumen*¹. Еге ж, до переваг, яких гори не можуть позбавити золотошукача, належить привілей висловлюватися вишукано, мало не по-античному. Про покійника тут кажуть: «Він пішов угору жолобом». Не найгірший із способів перефразувати вислів «повернувся до Джерела Життя».

Захистившись крижаним панциром від атак вітру, сніг не знехтував жодної вигідної оборонної позиції, зовсім як військо у відступі. На просторі він шикувався колонами в батальйони;

---

¹ Гра слів. *Flute* (англ.) – похилий жолоб, підвідний канал. *Flumen* (лат.) – річка, течія, потік.

зупинявся там, де була можливість зайняти плацдарм; а якщо випадала нагода, то залягав в укритті. За уламком зруйнованої стіни крилися цілі рої снігу. Він заповонив стару звивисту гірську дорогу, вирубану на узбіччі скелі. Ескадрон за ескадроном пробивався цією лінією відступу – і враз переслідування припинилося. Важко уявити глухіше й понуріше місце, ніж Яруга Мерця опівночі взимку. Проте Гайрам Бісон волів жити саме там, причому самотою.

Притулившись до схилу Північної гори, його рублена соснова хижка кидала з єдиного віконця вузький довгий промінець, а тому скидалася на чорного жука, наколотого блискучою шпилькою. У цій оселі сидів містер Бісон перед гулким вогнищем, задивившись на розжарену серцевину, ніби ніколи не бачив чогось подібного. Був він далеко не красень – зовсім сивий, з палючими очима на блідому й виснаженому обличчі, зодягнений у лахміття. Якби хтось спробував угадати його вік, то на перший погляд дав би років сорок сім, а тоді, придивившись, – усі сімдесят чотири. Насправді Гайрам прожив тільки двадцять вісім років. Був він неймовірно худий, далі нікуди, зважаючи на злиденного трунаря й запопадливого коронера-новака, які проживали не так уже й далеко – відповідно в Сонорі й Низині Бентлі. Злиденність підприємця й запопадливість службовця – це два жорнові камені. небезпечно потикатися в такий сандвіч.

Містер Бісон сидів, сперши протерті лікті на пошарпані коліна й сховавши запалі щоки в кістлявих долонях. Ще не лягав спати. Здавалося, як тільки він ворухнеться – зразу ж розсиплеться на друзки. А проте за останню годину його очі кліпнули не менш як три рази – і нічого поганого не сталося.

Раптом хтось нетерпляче постукав у двері. Стукіт у такий час і в таку погоду здивував би кожного смертного, а тим більше того, хто за два прожиті тут роки не бачив жодної живої душі й добре знає, що в цю пору сюди неможливо добутися. Однак містер Бісон навіть не відвів очей від вогнища. А коли двері розчахнулися навстіж, він тільки зіщулився, наче сподівався чогось такого, на що не хотів дивитися. Так зіщулюються жінки в каплиці, коли проходом позаду них несуть домовину.

Та коли в кімнату мовчки увійшов високий, зодягнений у пошиту з вовняного покривала накидку стариган з блідим

обличчям, майже цілком схованим за хусткою, шарфом та зеленими захисними окулярами, і поклав важку руку в рукавиці на плече Бісону, той спантеличився й здивовано глянув на прибульця. Мабуть, гадав, що побачить когось іншого. Хай там як, а вслід за здивуванням на Бісоновому обличчі послідовно відобразилися радість і щира доброзичливість. Звівшись, він зняв вузлувату руку зі свого плеча й приязно, навіть сердечно потряс її. Годі було сподіватися такого, адже зовнішність нежданого гостя скоріш відштовхувала, ніж приваблювала. Зрештою, привабливість властива всьому на світі, навіть найбридкішому. Найпривабливіша у світі річ – це людське обличчя, яке ми інстинктивно затуляємо тканиною. Коли ж воно набирає ще більшого повабу й стає приворожливим, ми насипаємо поверх нього сім футів землі.

– Сер, сьогодні вкрай неприємна ніч, – озвався містер Бісон, випустивши стариганову руку. Вона безвольно впала й ляснула по стегні. – Сядьте, будь ласка. Я дуже радий вас бачити.

Містер Бісон говорив, як добре вихована людина, чого навряд чи хто сподівався б, узявши до уваги всі обставини. Дивно, але контраст між зовнішністю й манерами був одним із звичайних соціальних явищ серед золотошукачів. Старий ступив крок до вогнища. У зелених окулярах, наче в печерах, палахтіли племінці.

– Йй-бо, радий! – додав господар оселі.

Ось тут вишуканість мови пішла на розсудливі поступки місцевому простому смаку. Змовкнувши, містер Бісон ковзнув оком від закутаної шарфом голови прибульця по низці запліснявілих гудзиків на накидці аж до зеленкуватих чобіт із волової шкіри, припорошених снігом, що вже почав танути й розпливатися патьоками на підлозі. Вдовольнившись цим оглядом (хто б тут не вдовольнився!), господар повів далі:

– На жаль, усе, що я можу вам запропонувати, – це ночівля в скромних умовах. Матиму за велику честь, якщо ви зволите задовольнитися ними й не вирушите шукати чогось кращого в Низині Бентлі.

З таких особливо вишуканих слів, забарвлених тоном догідливої гостинності, можна було б зробити висновок, що переночувати в цій теплій хижі – це набагато суворіше випробування, ніж пробиратися ще чотирнадцять миль по горло в снігу,

покритому гострою шкоринкою. Гість відповів тим, що розстібнув накидку. Хазяїн підкинув дров у вогонь, обмів вовчим хвостом піч і докинув:

– Хоча, на мою думку, найкраще було б вам змотатися звідси.

Сівши біля вогнища, старий наставив проти жару широкі підметки, але не зняв капелюха. Золотошукачі вже якщо скидають головні убори, то хіба заодно із взуттям. Не сказавши ні слова, містер Бісон теж сів – на змайстрований із бочки стілець, який значною мірою зберіг первинний вигляд і, здавалося, міг слугувати урною для праху майстра, якби той надумав розсипатися. Якусь хвилину панувала тиша, а тоді звідкись зза сосон долетіло надривне скавучання койота. Водночас заторохтіли двері. Зв'язок між цими подіями міг полягати в тому, що койоти не люблять хурделиці, а тут якраз вітер набрав сили, однак містер Бісон вбачив у цьому збігу надприродну потайну змову явища й істоти. Зачувши щось жахливе, він здригнувся, але за мить опанував себе й знову звернувся до гостя:

– Тут трапляються дивовижні речі. Я вам усе розкажу. Якщо захочете піти звідси, то, сподіваюся, проведу вас принаймні до того місця, де Болді Пітерсон застрелив Бена Гайка... Мабуть, ви знаєте, де це сталося.

Стариган енергійно кивнув – показав, що знає, і то дуже добре.

– Два роки тому, – почав містер Бісон, – я мешкав у цій хижі разом із двома компаньйонами. Коли в пошуках золота люди кинулися в Низину Бентлі, ми теж подалися туди. За якихось десять годин Яруга обезлюділа. Увечері я похопився, що забув пістолета – ось цього, й повернувся сюди, щоб забрати досить дорогу річ. Ту ніч – як і всі наступні – я провів тут на самоті. Треба сказати, що за кілька днів перед тим, як усі ми покинули Яругу, мав нещастя померти наш слуга-китаєць, ще й у такі морози, що годі було викопати могилу. Отож у день нашого поспішного переселення ми просто прорубали підлогу й влаштували похорон як могли. Перш ніж опустити мертвяка під дошки, я зробив бридку дурницю – відтяв йому косичку й прибив її над могилою, ось до цієї балки. Хоч зараз можете глянути на неї, а хоч тоді, коли зігрієтеся й будете мати на те настрій.

Здається, я зазначив, що китаєць помер своєю смертю, хіба ні? Звичайно ж, я не мав нічого спільного з його смертю й

повернувся сюди не через якийсь непоборний потяг чи нездоровий інтерес, а тільки через те, що забув пістолета. Вам це зрозуміло, сер, правда ж?

Гість понуро кивнув. Небалакучий він, якщо взагалі здатний на мову.

– За китайським повір'ям, – повів далі оповідач, – людина подібна до паперового змія й теж ніяк не зможе без хвоста, тобто без косички, знятися в небо... Гарзд, не вдаватимуся в подробиці цієї нудної історії, розповісти яку я мав за обов'язок. Тої ночі, коли я тут на самоті думав про все що хоч, тільки не про китайця, він узяв та й повернувся по косичку. Але не дістав її...

Містер Бісон замовк. Може, втомився від незвичного багатослів'я; а може, віддався на волю спогадам, що вимагали неподільної уваги. Надворі розгулявся вітер, на гірському схилі вели виразну мелодію сѳсни.

– Ви напевно, скажете, що це невелике лихо, – озвався оповідач. – Я теж так гадаю. Але ж він раз у раз приходить!..

Знову запала мовчанка. Знерухомівши, обидва задивилися на полум'я. Зненацька містер Бісон зірвався, вступився в приховане обличчя незворушного слухача й гукнув:

– Віддати цю косичку?! У цій справі, сер, я б нікого не хотів обтяжувати проханням про пораду. Я певен, що ви пробачите мені, – тут містер Бісон перейшов на особливо переконливий тон. – Річ у тім, що я, ризикнувши прибити оту косичку, взяв на себе обтяжливий обов'язок охороняти її. Тому й не можу діяти відповідно до ваших тактовних натяків... Ви що, індіанцем модоком мене вважаєте?!!

Ніщо не могло так раптово вибухнути, як лють, із якою він кинув цей гіркий докір. Неначе відважив ляпаса залізною рукавицею. Так, це був протест, але водночас і виклик. Коли тебе незаслужено вважають боягузом і коли з тобою поводяться, як із модоком, – це, вважай, те саме. Буває, замість «модок» вживають слово «китаєць». «Ти гадав, що я китаєць?» – таке питання часто ставлять тому, хто напросився на кулю й дістав її.

Цей різкий випад не досяг мети, й після короткої паузи, під час якої вітер стугонів у димарі так, наче у віко домовини вдаляли глиняні грудки, містер Бісон розвинув свою думку:

– Кажете, що це мене занапащає. Так, я відчуваю, що ці два останні роки життя були помилкою... Вона сама себе виправ-

ляє. Ви бачите, як саме. Могила!.. Та ні, нема кому її викопати. Ще й земля замерзла на камінь, як було тоді. І все одно я радий, що ви прийшли. Можете про все розказати в Низині Бентлі... Але це вже не важливо. Цю кіску було нелегко відтяти, у неї вплетено шовк. Хр-р-р...

Заплющивши очі, містер Бісон говорив як з гарячки, а наостанку захропів. Зненацька він глибоко зітхнув, насилу розтулив повіки, пробурмотів кілька слів і міцно заснув. Ось що він сказав:

– Вони викрадуть мій прах!

Стариган, що за весь час не зронив жодного слова, спроквола звівся на ноги, неквапно скинув із себе накидку й залишився у фланелевій білизні. Худючий і вуглуватий, він скидався на покійну вже синьйорину Фестораці, ірландку, що мала шість футів на зріст, важила п'ятдесят шість фунтів і в самій нічній сорочці виставлялася напоказ жителям Сан-Франциско. Перш ніж вкластися у ліжку, прибулець узяв із полиці пістолета й поклав його під рукою – згідно з місцевими звичаями. Це була та сама зброя, по яку містер Бісон повернувся сюди два роки тому.

За хвилину-дві господар домівки прокинувся й, побачивши, що гість уже ліг, наслідував його приклад. Але перед тим узявся за довге, заплетене в косу пасмо язичницького волосся й добряче смикнув, щоб перевірити, чи міцно воно прикріплене. Ліжка – тобто полиці, застелені не дуже чистими покривалами – були прибиті до стін одне навпроти одного, а поміж них видніли квадратні дверцята могили китайця, надійно – аж двома рядами гвіздків – прицвяховані до підлоги. Атож, захищаючись від надприродних сил, містер Бісон не цурався цілком матеріальних засобів безпеки.

Жар у вогнищі пригасав, блакитні племінці нервово посмикувалися й раз у раз спалахували, відкидаючи химерні тіні, що танцювали на стінах, то збігаючись, то розбігаючись. Тінь звислої косички сумно дрижала зосібна під самим дахом у далекому кутку кімнати, схожа на окличний знак. Пісня сосон тепер звучала велично, як тріумфальний гімн. У перервах між співом залягала зловісна тиша.

Під час одного з таких тихих проміжків рушилися дверцята й почали відчинятися – повільно й неухильно. Так само зводилася закутана голова старигана, що стежив за ними. Нарешті

дверцята з грюкотом відкинулися на підлогу, струснувши всю хижку й погрозово вищирившись двома низками брудних гвіздків. Містер Бісон прокинувся, але не встав. Тиснув пальцями на очні яблука, весь дрижав і видзвонював зубами. Спершись на лікоть, старий гість уважно спостерігав усе, що діялося. Його окуляри горіли, як лампи.

Раптом завив вітер, кинувся вниз димоходом і здійняв із вогнища хмару диму та попелу. На якийсь час усе поглинула задушлива імла. Коли хмара розсіялася, стало видно, що на краю стільця біля печі сидить смаглявий чоловічок, доволі приємний на вигляд і бездоганно вбраний. Приязно й підбадьорливо усміхаючись, він кивав стариганові. «Либонь, із Сан-Франциско приїхав», – подумав містер Бісон, трохи оговтавшись і намацуючи розгадку загадкових подій цієї ночі.

Та ось на сцені з'явився ще один актор. Із квадратного чорного отвору в підлозі висунулася голова мертвого китаєця. Скісні вузькі очі прикипіли до косички засклілим поглядом, повним палкого прагнення. Містер Бісон застогнав і знову затулив обличчя долонями. Кімнатою поширився м'який запах опію. Привид у стьобаній синій куртці, хоч і шовковій, та покритій могильною пліснявою, повільно здіймався, ніби його знизу підштовхувала слабка пружина. Досягнувши колінами рівня підлоги, він безшумно, як племінець, шугнув угору, захопив обіруч косичку, підтягнувся й вчепився за її кінчик страхітливими жовтими зубами. Мов несамовитий, жахливо кривляючись, він завзято розгойдувався, щоб відірвати своє добро від балки. Китаєць робив це мовчки, дуже схожий на гальванізованого трупа. Найприкріше вражав контраст між його нелюдською жвавистю й гробовим мовчанням.

Містер Бісон зіщулився на лежанці. Малий смаглявий джентльмен нетерпляче постукував по підлозі носакон черевика, час від часу поглядаючи на масивного золотого годинника. Стариган сів і спокійно взяв у руки пістолета.

Бах!

Немов повішеник, над яким обірвалася мотузка, китаєць полетів у діру, стискаючи в зубах косичку. Дверцята піднялися й, торохнувши, лягли на своє місце. Смаглявий чоловічок із Сан-Франциско спритно зіскочив на підлогу, змахнув капелю-

хом, як хлопчисько сачком, упіймав щось у повітрі й зник у димоході, ніби його туди втягло подувом вітру.

Звідкись здалеку, з темноти долинуло крізь відчинені двері протяжне скиглення впереміж зі схлипуванням, наче там лиходій душив дитину або нечистий волік до пекла чиюсь грішну душу. А може, це завивав койот.

Напровесні група золотошукачів ішла до нових родовищ через Яругу Мерця і в одній із покинутих хиж знайшла труп Гайрама Бісона. Він лежав на постелі. Навпроти серця виднілася кульова рана. Очевидно, стріляли від протилежної стіни. Куля потрапила в сучок на одній із дубових балок і, залишивши після себе блакитну вм'ятину, далі пішла рикошетом у груди жертви. До тої самої балки було міцно прикріплене щось схоже на рештки шнурка з кінського волосу. Сам шнурок, мабуть, відсікла куля. У хижі не знайшлося більш нічого вартого уваги, крім купки цвілого одягу. Згодом цілком варті довіри свідки опізнали деякі з цих речей і ствердили, що саме в них кілька років тому поховано деяких місцевих жителів. Неможливо пояснити, як ця одежа потрапила в Бісонове житло. Можна було б припустити, що в неї вбралася, щоб замаскуватися, сама Смерть. Але в таке годі повірити.

За стіною

Колись давно по дорозі з Гонконга до Нью-Йорка я на тиждень зупинився в Сан-Франциско. Минули довгі роки, відколи я побував там востаннє, й весь цей час прибутки від мого бізнесу в Азії перевершували найсміливіші сподівання. Розбагатівши, я міг дозволити собі відвідати це рідне мені місто й поновити стосунки з тими приятелями юності, що були ще живі й досі тепло згадували мене. Найбільше хотілося побачити мого однокласника Моуна Дамп'єра, з яким я коли-не-коли листувався, але з часом це листування припинилося. Так буває між чоловіками. Ви, мабуть, зауважили, що нехіть писати неофіційні листи зростає пропорційно до квадрату віддалі між адресантом і адресатом. Це незаперечна закономірність.

Дамп'єр запам'ятався мені вродливим і дужим юнаком з помітним нахилом до науки, очевидною відразою до роботи й цілковитою байдужістю до всіляких благ, яких жадають люди, зокрема до грошей. Зрештою, цього добра мій приятель успадкував досить, щоб збайдужіти до нього. У його аристократичному роду, одному з найдавніших у країні, пишалися тим, що ніхто з Дамп'єрів не опустився до торгівлі та політики й не потерпав під тягарем слави та відзнак. Трохи сентиментальний, Моун був певною мірою забобонний, а тому залюбки вивчав різні галузі окультизму. Добре, що здорова психіка надійно вберігала дослідника від несусвітних і небезпечних вірувань. Здійснюючи ризиковані вилазки в царство нереального, він ніколи не відмовлявся від громадянства в частково дослідженій і картографованій країні, яку нам подобається називати матеріальною реальністю.

Вечір моїх відвідин Дамп'єра був грозовий. Тривала каліфорнійська зима, дощ без упину періщив безлюдні вулиці й під раптовими поривами вітру люто накидався на будинки. Я найняв віз-

ника, й той не без труднощів потрапив-таки на потрібну адресу в рідконаселеному передмісті поблизу океану. Незугарний будинок стояв посеред садиби, на якій – наскільки вдалося розгледіти в сутінках – не було ні квітів, ні трави. Три-чотири деревця корчилились і стогнали, катовані бурею. Здавалося, вони силкуються вирватися з цього понурого оточення, щоб бодай в океані знайти краще. На розі двоповерхової цегляної споруди височіла невелика вежа. Світилося тільки в одному з її вікон. Щось у вигляді всієї садиби змусило мене здригнутись, і цьому посприяв струмінчик дощової води, що пробрався за комір, поки я біг до дверей.

У відповіді на мій лист про ці відвідини Дамп'єр написав: «Не дзвони. Відчини двері і йди нагору». Я так і зробив. Сходи сяк-так освітлював єдиний газовий пальник, що горів на другому поверсі. Примудрившись без пригод добратися до сходового майданчика вежі, я ступив через поріг відчинених дверей у квадратну кімнату. Назустріч мені радо рушив Дамп'єр у халаті та капцях. Такого сердечного привітання я й сподівався. Спершу гадав, що годилося б зустріти гостя біля входу, та досить було одного погляду на господаря оселі, щоб відкинути всі підозри про його негостинність.

Моун був зовсім не той, що колись. Доживши середнього віку, він посивів, зсохся і зсутулився. На мертвотно блідому обличчі, поораному глибокими зморшками, палали дивовижним вогнем неприродно великі очі. Посадивши мене й пригостивши сигарою, він поважно й очевидно щиро запевнив, що радий бачити давнього приятеля. Ми побалакали про всяку всячину, й весь цей час я був під гнітючим враженням від змін, що сталися з Дамп'єром. Мабуть, він це відчув, бо раптом мовив, не дуже весело усміхнувшись:

– Я тебе розчарував... *Non sum qualis eram*¹.

Я не знав, що на те сказати, але таки спромігся на відповідь.

– Чого б то? Твоя латина така сама, як була.

– Що ж, – знову усміхнувся він, – це мертва мова, а тому дедалі доречніша. Почекай трохи. Там, куди я йду, напевно, говорять ще краще. Ти б не хотів дістати вістку такою мовою?

Усмішка помалу танула, й, мовивши ці слова, Дамп'єр подивився мені у вічі так поважно, що я занепокоївся. Однак поста-

---

¹ Я вже не той, що був колись (Горацій).

новив не піддаватися його настрою й не дати знати, що мене болюче вразив натяк про близьку смерть.

– Гадаю, – сказав я, – що звичайна людська мова ще не скоро перестане служити нашим потребам. А далі ми вже не потребуватимемо цієї служби.

Він нічого не відповів, я теж мовчав. Ця розмова тяжіла, й годі було намислити, як повернути її на щось приємніше. Буря ненадовго вщухла, і в мертвій тиші, приголомшливій після завивання вітру, пролунало негучне постукування в стіну за моїми плечима. Коли хочуть увійти, стукають інакше, а цей стукіт був подібний до умовного сигналу, ніби хтось у сусідній кімнаті давав знати про себе через стіну. Чи не всі ми практикували такий спосіб спілкування, але не дуже охоче про нього розповідаємо. Я глянув на Дамп'єра. Може, в цьому погляді й відобразився подив, але мій приятель нічого не помітив. Вступившись у стіну за мною, він, здавалося, забув про те, що я тут гостюю. Досі дуже добре пам'ятаю той вираз Моунових очей і не можу його описати. Я почувався ніяково й підвівся, щоб попрощатися, і тут господар оселі ніби опритомнів.

– Сядь, будь ласка, – сказав він. – Там нічого... нікого нема.

Але постукування повторилося – м'яке, неквапне й настирливе.

– Пробач, – сказав я, – але вже пізня пора. Може, мені краще завтра прийти?

Приятель усміхнувся. Як мені видалося, трохи машинально.

– Ціную твою делікатність, але в ній немає потреби. Справді, це єдина кімната у вежі, й тут нікого нема. Принаймні... – Він обірвав сам себе, звівся, підійшов до вікна в тій самій стіні й відчинив його. – Подивися.

Не знаючи, як повестися інакше, я підійшов до вікна й виглянув надвір. Неподалік вуличний ліхтар світив доволі ясно крізь темні шквали зливи, щоб я міг пересвідчитися, що там справді «нікого нема». Правду сказати, було видно тільки голий мур вежі.

Дамп'єр зачинив вікно й, кивнувши мені на стільця, сів сам.

Цей випадок сам собою не був дуже таємничий; годилося б будь-яке з дюжини його пояснень (хоча тоді жодне мені не спало на думку), а однак він справив на мене дивне враження. Надто вже мій приятель старався переконати, що нічого особливого не діється, й цими спробами тільки додавав ваги та значущості всій

події. Довів, що там нікого нема, але ж у цьому й полягала загадка, а розгадки він не дав. Таке затаювання почало дратувати мене.

– Любий друже, – сказав я трохи іронічно, – я не ставлю під сумнів твого права тримати вдома стільки привидів, скільки відповідає твоїм смакам і уявленням про приятелювання. Це не моє діло. Але мені, звичайній діловій людині, що належить до цього світу, спокійніше й затишніше без привидів. Краще я повернуся до готелю, де постояльці досі в плоті і крові.

Це була не дуже чемна мова, але Дамп'єр не образився.

– Залишися, будь ласка, – відповів він. – Я вдячний тобі за відвідини. Ти почув сьогодні те, що я чув ще раніше, аж двічі. Тепер знаю, що це не галюцинація. Це дуже багато для мене важить. Більше, ніж можна було б уявити. Візьми сигару й наберися терпцю, а я розповім тобі цю історію.

Дощ тепер падав рівномірніше, його тихий монотонний шум переривався раптовими завиваннями вітру та потріскуванням гілок дерев. Була вже пізня ніч, але завдяки чуйності та цікавості я став уважним слухачем і жодним словом не перебив приятелевої розповіді.

– Десять років тому, – розпочав він, – я винаймав квартиру на першому поверсі в одному з дуже схожих будинків. Це на тому кінці міста, в Ринкон-Гіллі. Колись цей район був чи не найкращий у Сан-Франциско, але згодом занепав – почасти через свою примітивну архітектуру, що не відповідала визрілим смакам наших багатих городян, а почасти через певні зміни на благо міської громади, які тільки нашкодили. Той ряд подібних будинків простягався трохи оддалік вулиці. Перед кожним житлом був невеличкий садок, відмежований від сусідніх низькою залізною огорожею й з геометричною точністю поділений навпіл жорствяною, обсадженою самшитом доріжкою, що вела від брами до вхідних дверей.

Якось уранці, вийшовши з дому, я побачив дівчину, що входила в сусідній садок ліворуч. Того теплого червневого дня вона була в легкій білій сукні. На плечі звисав кристалий солом'яний брилик, багато оздоблений квітами та стрічками за тодішньою модою. Але мою увагу недовго привертала вишукана простота одягу; ніхто не міг би дивитися на обличчя цієї дівчини й думати про щось земне. Не бійся, я не оскверню описом цієї краси. Незнайомка була напрочуд вродлива. Усе прекрасне, що я бачив

чи вимріяв, втілилося в цій незрівнянній живій картині, створеній рукою Божественного Художника. Я був настільки вражений, що, не зваживши на доречність та пристойність, зняв із себе капелюха, як це робить ревний католик або добре вихований протестант перед образом Пречистої Діви. Незнайомка не виразила невдоволення. Вона тільки глянула на мене чудовими темними очима, аж мені перехопило подих, і ввійшла до своєї домівки, більш нічим не відповівши на мій вчинок. А я ще хвилину стояв як укопаний, із капелюхом у руці, болюче усвідомлюючи свою нечемність, але так глибоко зачарувавшись цим видінням неземної вроди, що каявся не дуже гірко. А тоді я пішов у справах, залишивши своє серце біля сусіднього будинку. Зазвичай я повертався додому пізно ввечері, але того дня вже пополудні стояв у своєму садку, вдаючи зацікавленість кількома непоказними квітами, яких досі й не зауважував. Моя надія не збулася. Дівчина не з'явилася.

Після тривожної ночі настав день очікування й розчарування. Зате наступного дня я таки побачив її, сновигаючи без мети в околиці. Звичайно ж, я не повторив позавчорашньої дурниці з капелюхом, навіть не наважився показати своє захоплення надто довгим поглядом, натомість серце в мене калатало дуже чутно. Я затремтів і відчув, що червонію, коли дівчина звернула на мене великі чорні очі. Впізнала мене й поводитися без тіні зухвальства чи кокетства.

Не втомлюватиму тебе зайвими подробицями. Відтоді я часто зустрічав цю красуню, але жодного разу не заговорив з нею, жодного разу не спробував привернути до себе її увагу. Мабуть, тобі нелегко зрозуміти таку стриманість, що вимагала величезного жертвовного зусилля. Так, я був закоханий по вуха, але хто може здолати свій спосіб мислення й переробити свій характер?

Я належу до верстви, яку йолопи люблять величати аристократією, а ще більші йолопи раді, коли їх величають таким словом. А ця дівчина – хоч яка вродлива, чарівлива й вишукана – походила не з моєї верстви. Я дізнався ім'я незнайомки – нині не варто його називати – й дещо з'ясував про її родину. Цю бідну сироту утримувала її тітка – стара неймовірно огрядна жінка, власниця мебльованих кімнат, в одній із яких мешкала небога. На той час я мав невеликі доходи й не був налаштований одружуватися. Напевно, брак такої схильності – це подарунок долі. Поріднившись із цими людьми, я прирік би себе на

їхній триб життя, мусив би облишити свої книжки та наукові студії й опуститися до рівня простолюду. Легко засуджувати такі міркування, та я, зрештою, й не потребую адвоката. Нехай я заслужив на обвинувальний вирок, але в такому разі, справедливості ради, геть усі мої предки також мали б стати перед судом. Тоді я міг би попросити пом'якшення кари, мотивуючи це непоборною силою спадковості. Кожна краплина крові моїх предків волала проти такого мезальянсу. Проти цього нерівного шлюбу воювали мої смаки, звички, інстинкти й рештки здорового глузду, ще не знищені коханням. До того ж я, невиправний сентименталіст, вбачав витончену чарівливість у таких безособових, суто платонічних стосунках, які знайомство могло б звульгаризувати, а шлюб цілком певно звів би їх нанівець. Такої жінки, переконував я сам себе, якою видається ця прекрасна істота, просто не буває. Кохання – заворожливий сон. То чи варто самого себе спонукати до пробудження?

Оці почуття та міркування диктували цілком очевидну лінію поведінки. Честь, гордість, розсудливість, вірність ідеалам – усе це вимагало, щоб я кудись виїхав, але на таке мені бракувало снаги. Найбільше, на що я заледве спромігся, – це покласти край нашим зустрічам. Отож став уникати цієї дівчини, остерігався перестріти її випадково в садку. Я виходив із дому тільки тоді, коли був певен, що вона вже пішла на уроки музики, а повертався вночі. І весь цей час я жив як у трансі, дозволяючи собі оманливі фантазії й приміряючи своє інтелектуальне життя до солодкої мрії. Ой, друже, твої вчинки завжди виразно продиктовані здоровим глуздом. Навряд чи зміг би ти уявити той рай дурнів, в якому я тоді жив.

Одного вечора якась нечиста сила спокусила мене повестись, як останній ідіот. Нібито ненароком і неумисне я вивідав у своєї квартирної господині, великої пліткарки, що спальню цієї дівчини і мою відділяє тільки тонка спільна стіна. Піддавшись раптовому грубому пориву, я тихенько постукав по цій стіні. Звичайно, ніхто не відповів, але я, мов здурівши, не міг змиритися з невдачею й повторив цю дурнувату, образливу вихватку, але знову безуспішно. Допіру тоді я знайшов у собі крихту порядності й зупинився.

Десь за годину я, занурившись у свої клятві студії, почув – а може, це мені тільки здалося – стукіт у відповідь. Скинувши

книжки на підлогу, я підскочив до стіни й розмірено – наскільки це дозволяло серце, що шалено калатало – тричі стукнув по ній. Цього разу не було й мови про помилку. Мені відповіли, точно повторивши мій сигнал: один, два, три. Ось і все, що я домігся, але й цього було більш ніж досить.

Це божевілля тривало й наступного вечора, як і багатьох інших по ньому, причому «останнє слово» завжди залишалося за мною. Весь цей час я був до нестями щасливий, але через безглузду впертість стояв на своєму й уникав зустрічей. Зрештою, чого й треба було сподіватися, мені перестали відповідати. «Напевно, – подумав я, – вона сердиться на мене, такого нерішучого, що не йде далі перестукування». Отож я й вирішив побачитися з нею, познайомитися... А що далі?.. Досі не знаю, що могло б із цього вийти. Одне знаю: день за днем я намагався зустрітися з коханою, але її було не видно і не чути. Я вештався вулицями, де колись бачив її, та вона там не з'являлася. З мого вікна я добре бачив садок перед її житлом – вона не входила і не виходила. Мене охопив глибокий сум. Мабуть, вона кудись виїхала. Я не хотів розпитувати господиню, бо почував до неї непоборну відразу за те, що якимось висловилася про мою милу не так шанобливо, як годилося б.

І ось настала фатальна ніч. Зморений від безпорадності та туги, я рано ліг і ніби заснув, наскільки це вдалося в моєму стані. Опівночі якась лиха сила, заповзавшись навіки зруйнувати мій душевний спокій, змусила мене розплющити очі, сісти й насторожити вуха. Навіщо? Я не знав. Раптом мені здалося, що пролунав тихий стукіт, неначе відлуння знайомого сигналу. Невдовзі він повторився – раз, два, три – так само тихо, але вже з упевненістю, що до нього напружено прислухаються. Я вже хотів був відповісти, але тут знову втрутився диявол і нашептав негідну думку про відплату. Я згодився: «Еге ж, ця дівчина довго й жорстоко нехтувала мене, а тепер я відплачу їй такою самою монетою». Господи, прости мені цю жахливу, потворну дурість! Решту ночі я пролежав, обґрунтовуючи свою впертість різними ганебними виправданнями і... наслухаючи.

Уранці, виходячи з оселі, я перестрів свою квартирну господиню.

– Доброго ранку, містере Дамп'єре, – обізвалася вона. – Чи чули ви новину?

Я відказав, що не чув, своїм тоном давши зрозуміти, що мене зовсім не цікавлять новини. Але вона не зважала на мій тон.

– Кажу вам про хвору дівчину із сусіднього будинку, – заторохтіла пліткарка. – Як? То ви не знали? Та вона ж хворіла вже добрих кілька тижнів. А тепер...

– Що тепер?! – гукнув я, мало не кинувшись на неї.

– Померла.

Це ще не вся історія. Згодом я дізнався, що тоді опівночі моя кохана, отямившись після тижня безпам'яття, попросила, – це були її останні слова, – щоб її ліжко переставили під протилежну стіну. Ті, хто були тоді разом із нею, подумали, що хвора марить, але послухалися. Ось так бідна душа, яка вже покидала наш світ, понад свої дедалі менші сили спробувала поновити перерваний зв'язок, знову поєднати золотою ниткою щирого почуття свою невинність із потворною нікчемністю, сліпо й грубо підпорядкованою тільки одному закону – Догоднання Самому Собі.

Як я міг спокутувати свою провину? Чи є меси, що їх можна було б відслужити за упокій душ, яких «носять світами незримі вітри¹» в такі ночі, як нинішня, – тих духів, що з грозової пільми приносять знамення і провістя, нагадування минулого й провіщення долі?

Це вже треті відвідини. Першого разу я був дуже скептичний і обмежився тим, що спробував у природний спосіб з'ясувати, звідки береться стукіт. Другого разу умовний сигнал повторився кілька разів. Я відповів, але не дістав відповіді. Нинішній випадок завершує «фатальну тріаду», про яку написав Парапелій Некромант². Більш мені вже нема про що говорити.

Дамп'єр закінчив розповідь. Я не знав, що йому сказати, а розпитувати не хотів. Це було б бридким нахабством. Звівшись, я побажав йому на добраніч і постарався висловити щире співчуття. Приятель мовчки й вдячно прийняв його, потиснувши мені руку. Тої самої ночі, залишившись наодинці зі смутком і каяттям, він перейшов у Незвідане.

---

¹ Перефразовані слова Клавдіо з Шекспірової п'єси «Міра за міру» (дія третя, сцена перша).

² Вигаданий автор.

Психологічна катастрофа

Улітку 1874 року я потрапив до Ліверпуля у справах нью-йоркського торговельного дому «Бронсон і Джарретт». Вільям Джарретт – це я, а Зенас Бронсон був моїм компаньйоном. Торік наша фірма збанкрутувала, й він помер, не витримавши різючого спаду від багатства до злиднів.

Хутко впоравшись із цими справами, я почувався втомленим та спустошеним, тому й вирішив, що тривала морська подорож до Нью-Йорка буде для мене і приємною, і корисною водночас. Тож замість відпливти на одному з багатьох чудових пароплавів, я зарезервував місце на вітрильнику «Прийдешність» – для себе й безлічі цінних товарів, які встиг закупити. На цьому англійському судні було, звичайно ж, небагато кают для пасажирів, якими тут стали тільки я сам і молода леді з темношкірою служницею середніх років. Спершу мене дивувало, що англійка подорожує в такому супроводі, та згодом вона пояснила, що ця негритянка залишилася в Девонширі, в маєтку батька юної леді, після того як там загостювали були чоловік і дружина з Південної Кароліни й померли – в один день. Така незвичайна обставина вже сама собою закарбувалася б у моїй пам'яті, навіть якби в розмові не з'ясувалося, що американського гостя звали Вільям Джарретт – так само, як і мене. Колись мої родичі осіли в Південній Кароліні, але я досі не знаю, хто вони і як їм там повелося.

«Прийдешність» вийшла з гирла Мерсі п'ятнадцятого червня й весь час ішла під легким вітром і безхмарним небом. Капітан, дуже вправний моряк, але не більше того, виконував пасажирів увагою хіба що під час їди за його столом. З англійкою, міс Джанет Гарфорд, я заприятелював. Правду кажучи, ми майже весь час проводили разом, і я, схильний до самоспосте-

реження, часто – й надаремно – пробував проаналізувати почуття, яке викликає у мене ця дівчина, й з'ясувати, що ж це за таємнича, ледь відчутна, але могутня сила спонукує шукати її товариства. Я дійшов тільки одного певного висновку, що це зовсім не кохання. Переконавшись у цьому й сподіваючись на зустрічну щирість, я ризикнув (пригадую, це було ввечері третього липня, і ми сиділи на палубі) нібито жартома спитати дівчину, чи не допоможе вона розв'язати цю психологічну загадку.

Міс Гарфорд змовчала й відвернулася. Я вже побоювався, що був грубий і неделікатний, але тут вона, споважніла, повернула голову й подивилася мені у вічі. Зненацька я пройнявся дивним, незбагненим відчуттям. Здалося, ніби ця дівчина втопилася у своїх очах і споглядає мене крізь їх зіниці – страшенно, незмірно далека, оточена безліччю дорослих і дітей з невловимо знайомими мінливими обличчями, й ці люди товпляться, прагнучи теж подивитися на мене. Вітрильник, океан, небо – все щезло. Я нічого не помічав, крім дійових осіб цієї неймовірної, фантастичної сцени. Враз запала непроникна пільма, а тоді мій зір помалу – як ото буває в кімнаті, коли раптом згаснуть усі лампи – став сприймати знайомі обриси палуби, щогл і снастей. Моя супутниця напівлежала в шезлонгу, заплющивши очі й, мабуть, задрімавши. Книжка, яку вона читала кілька хвилин тому, лежала розгорнутою на колінах. Не знаю, що спонукало мене глянути на сторінку. Виявилось, це був рідкісний і химерний твір – «Медитації» Деннекера. Вказівний палець дівчини затримався на такому абзаці:

«Деяким душам дано покидати своє тіло й певний час жити поза ним. Сходяться-бо до купи русла струмків, і сильніший несе слабшого; перехрещуються-бо життєві шляхи деяких родичів, і далі душі йдуть поряд, тоді як не свідомі того тіла кожне верстає свою призначену путь».

Міс Гарфорд встала й здригнулася. Сонце опустилося за обрій, але ще не було холодно. Стояло безвітря. Хоч на небі ні хмаринки, та не видно жодної зірки. На палубі загупали квапливі кроки. До старшого помічника, що стояв, дивлячись на барометр, підійшов терміново викликаний капітан. «Боже милостивий!» – вигукнув він.

А за годину водяна круговерть на місці потонулого судна вирвала з моїх рук Джанет Гарфорд, невидиму за пеленою тем-

ряви та бризок, і я знепритомнів у снастях щогли на плаву, до якої сам себе попередньо прив'язав.

Опритомнів я при світлі лампи. Лежав на ліжку в незнайомій каюті-люкс якогось пароплава. На канапі навпроти сидів напівроздягнений перед сном чоловік і читав книжку. Я впізнав свого приятеля Гордона Дойла, з яким зустрівся в Ліверпулі напередодні мого відплиття. Він мав повернутися до Нью-Йорка пароплавом «Прага» й умовляв мене підтримати йому компанію.

Трохи виждавши, я вимовив його ім'я.

– Угу, – відповів він, не відриваючи очей від книжки, й перегорнув сторінку.

– Дойле, – повторив я. – Чи врятували її?

Нарешті зволивши глянути на мене, він усміхнувся, ніби почув щось смішне. Либонь, гадав, що я ще не зовсім прочунав.

– Її? Ти про кого?

– Про Джанет Гарфорд.

Його веселість тут же обернулася в подив. Приятель мовчки видивлявся на мене.

– Ти ж скажеш мені, – наполягав я. – Нехай не зараз, але скажеш.

За якусь хвилину я спитав:

– На якому ми судні?

Дойл витріщився на мене.

– Це пароплав «Прага», що пливе з Ліверпуля до Нью-Йорка ось уже три тижні, бо зламався привідний вал. Головний пасажир – це містер Гордон Дойл. Є також божевільний пасажир – містер Вільям Джарретт. Ці два видатні мандрівники разом піднялися на палубу корабля, а тепер мають розлучитися – у зв'язку з твердим наміром першого з них викинути за облавок другого.

Я рвучко сів.

– Хочеш сказати, що я вже три тижні пливу на цьому пароплаві?

– Майже три. Сьогодні третє липня.

– Може, я хворів?

– Ти здоровий як бик. Із тарілок геть усе виїдаєш.

– Господи! Послухай, Дойле, тут якась таємниця. Прошу тебе, говори всерйоз. Невже мене не витягли з води після катастрофи з вітрильником «Прийдешність»?

Змінившись на лиці, приятель підійшов і торкнувся мого зап'ястка.

– Що ти знаєш про Джанет Гарфорд? – дуже спокійно спитав він.

– Спершу скажи мені, що ти про неї знаєш.

Якийсь час Дойл придивлявся до мене, ніби роздумуючи, що робити далі, а тоді всівся на канапі й відповів:

– Чом би й не розповісти? Я заручений з Джанет Гарфорд, торік ми познайомилися в Лондоні. Її родина, одна з найбагатших у Девонширі, виступила проти нашого шлюбу, тож ми втекли. Точніше – втікаємо. Того дня, коли ми з тобою наближались до трапа «Праги», вона і її вірна служниця-негритянка розминулися з нами й пішли до «Прийдешності». Джанет не згоджувався пливти разом зі мною, і ми гуртом постановили, що найкраще їй сісти на вітрильник: там менше цікавих очей і менший ризик того, що її впізнають. А тепер я боюся, що через цей клятий зламаний вал «Прийдешність» дійде до Нью-Йорка раніше, ніж «Прага». Там бідолашна дівчина не знатиме, куди й ступити.

Я лежав непорушно і так тихо, що й подиху не було чути. Видно, Дойл був не проти такої розмови, бо, трохи помовчавши, повів далі:

– До слова, Джанет не рідна, а названа дочка Гарфордів. Її мати померла в їхньому маєтку, впавши з коня на полюванні. Батько одурів з горя й того самого дня наклав на себе руки. На їхню дитину ніхто не зголосився, і за відповідний час Гарфорди удочерили її. Джанет виросла в певності, що вона їхня рідна донька.

– Дойле, а що це ти читаєш?

– Ет, «Медитації» Деннекера. Про всякі чудасії. Джанет мала два примірники, ото й дала мені один. Хочеш подивитися?

Приятель кинув мені книжку. Упавши на ліжко, вона розгорнулася. На одній із сторінок виділявся обведений олівцем абзац:

«Деяким душам дано покидати своє тіло й певний час жити поза ним. Сходяться-бо до купи русла струмків, і сильніший

несе слабшого; перехрещуються-бо життєві шляхи деяких родичів, і далі душі йдуть поряд, тоді як не свідомі того тіла кожне верстає свою призначену путь».

– Вона мала... Вона має своєрідний літературний смак, – спромігся сказати я, стримуючи хвилювання.

– Саме так. А тепер, будь ласка, поясни, звідки ти знаєш її ім'я й назву вітрильника.

– Ти говорив про Джанет уві сні, – збрехав я.

За тиждень «Прагу» дотягли на буксирі до нью-йоркського порту. А про «Прийдешність» і досі нічого не чути.

Похорон Джона Мортонсона¹

Джон Мортонсон помер. Виголосивши всі репліки своєї ролі в «Трагедії людини», він зійшов зі сцени.

Тіло спочивало в розкішній домовині – з червоного дерева, ще й зі скляним віконечком. Так уже старанно готувалися до похорону, що небіжчик, безперечно, тішився б, якби про те дізнався. Зовсім не прикрим видавалося обличчя за склом – на ньому застигла бліда усмішка; а що смерть була безболісна, то риси спотворилися не настільки, щоб їм не змогли дати лад умільці з похоронного бюро. На другу годину пополудні мали зібратися друзі покійного, щоб востаннє віддати шану тому, хто вже не потребував ні друзів, ні шани. Що кілька хвилин його ще живі родичі одне за одним підступали до труни й пускали сльозу над умиротвореним обличчям під віконцем. Не було від того легше ні їм, ні Джонови Мортонсону. Що ж, перед лицем смерті замовкає і розум, і філософія.

З наближенням другої години надходили друзі, висловлювали належне як на таку okazію співчуття безутішним родичам і врочисто розсідалися під стінами, глибоко усвідомлюючи важливість своєї участі в церемонії. Наостанку прибув пастор і своєю величчю затьмарив менш блискучих персон. Зразу ж за ним увійшла вдова й наповнила кімнату голосінням. Підійшовши до труни, жінка на мить приклалася до холодного скла, а відтак її делікатно відвели й посадили поруч дочки. Скорботно й тихо розпочав слуга Божий хвалебну мову про покійного, і тлом їй були ридання та схлипування, які, власне,

---

¹ Чернетку цього оповідання знайдено серед паперів покійного Лі Бірса. Оpubліковано тільки з такими змінами, які автор і сам би зробив, якби взявся переписувати начисто. (Примітка Амброуза Бірса).

належало викликати та підтримувати. Здіймався й опадав печальний голос, напливав і відпливав, немовби шум безрадінного моря. Від мовлених слів супився понурий день, затягалося пеленою хмар небо, глухо залопотіли перші краплі дощу. Здавалося, сама природа оплакує Джона Мортонсона.

Панегірик закінчився молитвою, зазвучав церковний гімн, а ті, що мали нести домовину, стали поряд неї. Під останні звуки гімну вдова всім тілом кинулася на домовину й істерично заридала. Втім, невдовзі вона піддалася вмовлянням і більш-менш опанував себе. Коли пастор узяв жінку під руку, щоб відвести вбік, вона пошукала очима обличчя під віконцем. Раптом вдова скинула вгору руки, заверещала й без тям впала навznak.

До труни метнулися найближчі родичі, за ними – друзі. Годинник на полиці каміна врочисто пробамкав третю, всі видивлялися на лице покійного Джона Мортонсона.

Люди відверталися, близькі до нудоти й зомління. Хтось із чоловіків, сахнувшись від жахливого видовища, спіткнувся, налетів на труну й вибив з-під неї одну з хистких підпорок. Труна звалилася на підлогу, скло розлетілося на друзочки.

Із віконця без шибки виліз кіт Мортонсонів. Лінькувато зіскачавши на підлогу, він усівся, спокійно витер лапою закривавлену пащу й з гідністю вийшов із кімнати.

Царство ілюзій

I

Частина дороги між Ньюкаслем і Оберном пролягає дном ущелини – на крутому й на пологому березі річки. Тут прохід вирубано в крутосхилах і викладено з валунів, що їх підняли з річкового ложа золотошукачі. Ущелина звивається між горами, порослими лісом. У темну пору тут треба їхати обережно, щоб не звалитись у воду. Цей пам'ятний мені вечір був темним. Після недавньої грози річка перетворилася на бурхливий потік. Я вибрався на бричці з Ньюкасла й десь за милю від Оберна, в найвужчій і найтемнішій частині ущелини, вишукував дорогу, пильно вдивляючись у густий сутінок. Раптом мало не під самою кінською мордою вигулькнула постать людини, і я так різко осадив коня, що той став дибки.

– Пробачте, сер, – озвався я, – але я вас не зауважив.

– Навряд чи можна було сподіватися, щоб ви мене побачили, – люб'язно відповів стрічний чоловік, підходячи до моєї брички. – А я вас не почув – через шум річки.

Я зразу ж розпізнав цей голос, хоча востаннє чув його років п'ять тому. І не дуже-то зрадив, що знову чую.

– Ви, мабуть, доктор Доррімор, – сказав я.

– Еге ж. А ви – мій добрий приятель, містер Манріч. Я більш ніж радий зустрітись з вами. Цей надмір у формулюванні, – додав він, стиха реготнувши, – викликано тим, що нам по дорозі, а я сподіваюся, що ви запропонуєте підвезти мене.

– І запропоную – від усього серця.

Це не зовсім відповідало правді.

Подякувавши, доктор Доррімор сів поруч мене, і я поїхав далі – обережно, як і раніш. Безперечно, все це тільки гра уяви,

але мені здається, що решту дороги довелося долати в холодній імлі, що ця решта була, як ніколи, дуже довга, що я промерз до кісток, що Оберн, коли ми до нього добралися, був безрадісний, понурий і безлюдний. Хоча тільки звечоріло, але не світилося в жодному вікні, а на вулицях не було ні душі. Доррімор докладно розповів мені, як і чому він тут опинився і де побував за ті роки, що ми не бачилися. Добре пам'ятаю, що була така розповідь, але не можу пригадати, про що в ній ішлося. Він мандрував у різних країнах і повернувся – ось і все, що збереглося в моїй пам'яті. Та це я й так знав. Не пам'ятаю також того, що я йому відповідав, хоча, звісно, між нами велася якась розмова. Добре тямлю одне-єдине – товариство цієї людини викликало у мене несмак і неспокій... Так гостро дошкуляли мені ці почуття, що я, нарешті спинивши коня під освітленим готелем «Патнем-гаус», відчув справжнє полегшення, ніби моя душа вбереглася від якоїсь грізної небезпеки. Була б цілковита полегша, якби не те, що доктор Доррімор теж зупинився в «Патнем-гаусі».

II

Щоб хоч якось пояснити своє ставлення до цього доктора, коротко розповім про обставини нашого знайомства. Одного вечора в бібліотеці Богемського клубу в Сан-Франциско розмовляло кілька осіб, серед яких був і я. Мова пішла про спритність рук ілюзіоністів, один із яких гастролював у місцевому театрі.

– Оті штукарі – подвійні дурисвіти, – сказав хтось із нашого товариства. – Вони не здатні на справжній фокус – такий, щоб глядач сам захотів обманутися. Найнікчемніший вуличний індійський факір міг би містифікувати їх мало не до божевілля.

– У який спосіб? Наведіть приклад, – відповів інший чоловік, закурюючи сигару.

– Наприклад, своїми звичайними штуками. Ото підкидають у повітря якісь великі предмети, а ті не падають. Факіри просять глядачів указати будь-який клапоть голого ґрунту, й там пробивається паросток, виростає та розцвітає. А ще садовлять людину у великий плетений кошик і проштрикують його мечем – не раз, не два й не три. Лунають крики, лється кров, а коли кошик відкривають, там нікого немає. Також ці чародії

жбурляють угору шовкову драбинку, забираються нею бозна-куди й зникають...

– Дурниці! – доволі нечемно втрутився я. – Невже ви вірите в такі речі?

– Звичайно, ні. Дуже вже часто я бачив їх.

– А я вірю, – сказав журналіст, що здобув у місті славу яскравими репортажами. – Я так часто про це писав, що зміню своє переконання тільки тоді, коли пересвідчуся сам на власні очі. Ручаюся за своє слово, панове.

Ніхто не засміявся – всі дивилися на когось чи щось у мене за плечима. Обернувшись, я побачив чоловіка у вечірньому костюмі. Мабуть, він тільки що зайшов до бібліотеки – цей жагучий брюнет з тонким смаглявим, мало не брунатним обличчям, зарослим густою бородою, з кучмою жорсткого, трохи розпатланого волосся і з горбатим носом. Блискучі очі мали бездушний вираз, як у кобри. Один із нашого гурту звівся й відрекомендував доктора Доррімора з Калькутти. Коли прибульця почергово знайомили з кожним із нас, він відповідав низьким уклоном у східному стилі, але цілком позбавленим східної шанобливості. Його усмішка видалася мені цинічною й трохи погордливою. Загалом своєю поведінкою він і приваблював, і відштовхував водночас.

Його поява спрямувала розмову в інше русло. Доктор говорив мало, і я нічого не запам'ятав із сказаного. Його голос був глибокий і мелодійний, але справляв таке саме враження, що й погляд та усмішка. Невдовзі я встав, щоб піти собі. Доррімор теж підвівся і одягнув плащ.

– Містере Манрічу, – сказав він, – нам по дорозі.

«Хай тобі біс! – подумав я. – Звідки ти знаєш, куди я піду?»

А вголос відповів:

– Залюбки підтримаю вам компанію.

З клубу ми вийшли разом. Не було видно жодного екіпажу, трамваї відійшли на нічний відпочинок. У небі завис повний місяць, прохолодне нічне повітря напоювало розкішшю. Ми пішли угору вулицею Каліфорнія-стріт. Я вибрав такий напрямок, сподіваючись, що доктор захоче піти в протилежний бік, до одного з готелів.

– То ви не вірите в те, що кажуть про індійських факірів? – раптом озвався Доррімор.

– А як ви про це довідалися? – спитав я.

Замість відповіді він легко поклав одну руку мені на плече, а другою показав на тротуар перед нами. Майже біля наших ніг лежав, закинувши голову, мертвяк із неприродно білим у місячному сяйві обличчям. У грудях стирчав меч із руків'ям, оздобленим іскристим коштовним камінням. На тротуарі розпливалася калюжа крові.

Ця картина, як і обставини, за яких вона постала, приголомшила й настрашила мене. Поки ми бралися вгору, я кілька разів окидав оком весь видимий відрізок вулиці – від перехрестя до перехрестя. Як я міг не помітити цього жахливого трупа в такому яскравому світлі місяця?

Оговтуючись від приголомшення, я спостеріг, що це тіло у вечірній одежі. Поміж відкинутими полами плаща видніли фрак, білий метелик і широка манішка, пробита мечем. І – жахлива несподіванка! – це обличчя, нехай і бліде, було не чие, а мого супутника. Достеменний Доррімор – аж до найдрібнішої риси тілобудови, до найменшої подробиці одягу. Ошелешений, переляканий, я озирнувся. Сподівався побачити живого доктора, але той зник. Похоловши, я розвернувся й прудко рушив назад, але не встиг ступити й кількох кроків, як хтось спинив мене, міцно захопивши за плече. Я мало не заволав із перестрахи – поруч мене стояв небіжчик. Вирвавши вільною рукою меча з грудей, він відкинув цю зброю від себе. Місячне світло сяйнуло на коштовному ефесі й на чистому, нічим не забрудненому крицевому лезі. Меч дзвінко впав на хідник і... щез. Доктор, смаглявий, як і було, відпустив моє плече й кинув на мене такий самий цинічний погляд, який я зауважив під час знайомства. Мерці так не дивляться – це мене трохи підбадьорило. Роззирнувшись, я побачив рівну й чисту поверхню тротуару – порожнього, куди не глянь.

– Що це за чортівня?! – доволі сердито вигукнув я, хоча й далі тремтів.

– Декому подобається називати це фокусом, – відповів Доррімор, коротко й грубо реготнувши.

Він звернув на вулицю Дюпон-стріт, і відтоді ми не бачилися, поки не зустрілися в Обернській ущелині.

III

Наступного дня після нашої другої зустрічі Доррімор нічим не дав про себе знати. Портъє «Патнем-гаусу» сказав мені, що доктор трохи занедужав, тому й не виходить із номера. А попудні на залізничній станції мене здивував і ошчасливив несподіваний приїзд міс Маргарет Коррі та її матері з Окленда.

Це зовсім не любовна історія. Кепський з мене оповідач-романіст, та й кохання як таке неможливо зобразити в нашій літературі, поневоленій тиранією, яка в ім'я Юної Діви знецінює й судить красне письменство. Під згубним правлінням цієї Юної Діви (а точніше – фальшивих цензорів, які самі себе призначили поборником її добра) Кохання

вогонь священний свій ховає,
ну а Моральність пригасає¹,

голодуючи на пуританській дієті, харчуючись лише бовтанкою з пересіяного борошна та дистильованої водички.

Досить сказати, що на той час ми з міс Коррі були заручені. Вона з матір'ю зупинилася в тому самому «Пентам-гаусі», і упродовж двох тижнів я щодня бачився з нареченою. Навряд чи варто пояснювати, що я був щасливий. Радощі цих золотих днів затьмарював тільки Доррімор. Я мав за обов'язок познайомити його з двома дамами.

Доктор очевидно здобув їхню прихильність. А що я міг на те сказати? Про нього я не знав нічого поганого. Доррімор поведився так, як і належить культурному та делікатному джентльменові, ну а для жінок манери чоловіка – це і є чоловік. Кілька разів я помітив, що міс Коррі прогулюється з ним, отож лютував, а яюсь мав необережність запротестувати. Маргарет спитала про причину такого спротиву, я не зумів дати чіткої відповіді, і мені видалося, що в її очах з'явилася тінь зневаги до вибриків ревнивця. Поступово я замикався в собі, свідомо робився прикрим та нечемним і, знетямившись якогось дня, вирішив назавтра ж повернутися до Сан-Франциско. Про це я нікому не сказав.

¹ Цитата з сатиричної поеми «Дунсіада» (1728) англійського поета Александра Поупа (1688–1744).

IV

В Оберні є старий занедбаний цвинтар. Хоч він майже в середмісті, але такого моторошного видовища – особливо вночі – й не уявити, навіть якщо ти в найчорнішому настрої. Парканчики навколо могил повалилися, струхлявіли, а то й зовсім пропали. Одні могили запалися, на других ростуть добрячі сосни, корені яких скоїли бридкий гріх. Надгробки попадали, порозколювалися й заросли ожиною, цвинтарна огорожа в багатьох місцях поламана, тому корови та свині ходять, де собі хочуть. Кладовище стало ганьбою для живих, наругою над мертвими і блюзнірством проти Бога.

Вечір того дня, коли я зопалу й здуру вирішив покинути все мені найдорожче, застав мене в цьому підхожому місці. Примарне проміння півмісяця пробивалося крізь листя, падало на клаптики землі й висвітлювало їх бридоту. Чорні тіні видавалися змовниками, що дожидаються слушного часу, аби відкрити таємницю – ще чорнішу, ніж вони самі. Йдучи тим, що колись було жорствяною доріжкою, я побачив, як із пільми виринає постать Доррімора. Я залишався в тіні, зціпивши зуби, стиснувши кулаки й вгамовуючи порив кинутися на доктора та задушити його. За якусь мить з'явилася ще одна постать і пригорнулася до його плеча. Це була Маргарет Коррі!

Не можу докладно описати, що діялося далі. Знаю, що я наскочив на Доррімора, щоб убити його. Знаю, що вдосвіта якісь люди знайшли мене – потовченого й закривавленого, зі слідами пальців на горлі. Мене привезли до «Патнем-гаусу», де я кілька днів пролежав у гарячці. Все це мені згодом розповіли. Добре пам'ятаю одне – отямившись, я попросив, щоб до мене прийшов портє.

– Чи й досі тут проживають місис Коррі та її дочка? – спитав я його.

– Повторіть, будь ласка, прізвище.

– Коррі.

– В нашому готелі таких нема й не було.

– Не глузуйте з мене, – сердито сказав я. – Ви ж бачите, що я цілком здоровий. Скажіть мені правду.

– Слово честі, – запевнив портє. Було видно, що не бреше.

– У нас не було таких постояльців.

Я отетерів. Полежавши хвилину-другу мовчки, я спитав:

– Де доктор Доррімор?

– Він вибрався звідси вранці, зразу ж після вашої бійки, й відтоді про нього нічого не чути. Так, добряче вам дісталосся від доктора.

V

Ось такі факти цих подій. Тепер Маргарет Коррі – моя дружина. Вона ніколи не бувала в Оберні. Той час, історію якого, витворену в моїй голові, я спробував викласти ось тут, Маргарет провела вдома, в Окленді, не знаючи, куди подівся її коханий і чому він не пише. Недавно я прочитав у газеті «Балтимор Сан» таку замітку:

«Учора ввечері лекція професора Валентайна Доррімора, відомого гіпнотизера, зібрала велику аудиторію. Провівши в Індії більшу частину життя, лектор показав кілька чудових прикладів своєї могутності, одним тільки поглядом гіпнотизуючи кожного охочого взяти участь в експериментах. Двічі він загіпнотизував усю публіку (крім репортерів) і розважив її навіяними неймовірними видіннями. Найціннішою частиною лекції було розкриття техніки індійських факірів, про чиї знамениті трюки ми знаємо з уст мандрівників. Професор ствердив, що ці маги, у яких він сам переймав їхнє мистецтво, не чаклують, а просто гіпнотизують глядача й змушують його бачити та чути те, що захочуть. Трохи занепокоїло твердження Валентайна Беррімора, що особливо чутливу й піддатливу людину гіпнотизер може втримувати в царстві ілюзій тижні, місяці, ба навіть роки й будь-коли навівати їй усілякі видіння та галюцинації».

Годинник Джона Бартайна

Історія, яку розповів лікар

– Котра точно година? Боже мій! Друже, навіщо питаєш? Хтось подумав би... Та яка тобі різниця? Час іти спати... Хіба цього не досить?! Втім, якщо хочеш виставити точний час на своєму годиннику, візьми мій і сам подивись, котра година.

Сказавши це, мій гість зняв із ланцюжка й подав мені великий важкий старомодний годинник. Відтак одвернувся і, підійшовши до полиці з книжками, задивився на їхні корінці. Його, здавалося, безпричинні неспокій та хвилювання заскочили мене зненацька. Звіривши свій годинник, я підійшов до співрозмовника і подякував.

Він узяв цей хронометр і заходився чіпляти його на ланцюжок. Чоловікові руки тремтіли. Тактовно (завжди пишався цим) я відійшов повільною недбалою ходою до креденця й узяв звідти бренді та трохи води. Перепросившись за свою неуважність, запропонував гостеві випити й повернувся на своє місце біля вогню. Мій приятель, як у нас повелося, почастувався сам. Ковтнувши спиртного, він, уже спокійний, сів поруч мене, біля каміна.

Цей дивний випадок трапився в моїй оселі. Тут Джон Бартайн перебував зі мною вечір. Разом повечерявши в клубі, ми приїхали сюди в кебі. Коротко кажучи, все точилося по-прозаїчному. Чому Джон порушив природний усталений порядок речей, навіщо (очевидно, собі на втіху) зробив із себе видовище, влаштувавши сцену, – цього я ніяк не міг збагнути. Що більше я про це думав, не будучи в змозі зосередитися на перлинах приятелевого красномовства, то дужче діймала мене цікавість. Звичайно ж, я легко переконав самого себе, що її породила тур-

бота про друга. Часто цікавість надягає таку маску, щоб не наразитися на образу. Тож я зіпсував одне з найгарніших речень у монологі, безцеремонно обірвавши мого гостя:

– Джоне Бартайне, пробач мені, якщо я помиляюсь, але у світлі того, що знаю, ніяк не можу зрозуміти, чому ти так розхвилювався, коли я спитав тебе про точний час. І припустити не можу, що так годиться чинити: невідь-чого відмовлятися глянути на циферблат і без жодних пояснень виявляти в моїй присутності болючі почуття, до яких мені нема ніякого діла.

На ці пишномовні слова Бартайн відповів не одразу. Сидів, похмуро вдивляючись у полум'я. Злякавшись, що він образився, я вже ладен був перепроситися, попрохати друга, щоб забув про той прикрий випадок, та Джон тим часом спокійно глянув мені у вічі й мовив:

– Любий мій друже, твої невимушені манери аж ніяк не маскують бридкого зухвальства вимог. На щастя, я вже вирішив розповісти тобі те, що ти хочеш знати. Жодні доводи, що ти не гідний почути цю історію, не змінять мого рішення. Отже ж, слухай уважно. Дізнаєшся про все.

– Цей годинник, – повів він далі, – упродовж трьох поколінь належав моїй родині, перш ніж потрапив у мої руки. Першим власником, для якого й виготовили цю річ, був мій прадід Брамвелл Олкотт Бартайн, заможний плантатор із колоніальної Вірджинії, такий завзятий торі-консерватор, що, пролежуючи безсонні ночі, він придумував щораз нові прокляття на адресу містера Вашингтона та щораз нові способи допомогти, пособити доброму королю Георгові Третьому¹. Одного дня мій предок, шановний джентльмен, мав нещастя зробити в ім'я цієї справи дуже вагому послугу, яку не повважали легітимною ті, що з її причини зазнали серйозних збитків. Тепер уже неважливо, в чому полягала ця послуга. Досить сказати, що одним з її дрібніших наслідків стало те, що вночі мого видатного прадіда заарештували в його власній домівці вашингтонівські заколотники. Дозволили йому попроситися із заплаканими родичами, а тоді пішли з ним у п'ятьму, яка поглинула мого пращура назав-

---

¹ Георг Третій (1738–1820), король Англії, під час правління якого (з 1760 року) з повсталих північноамериканських колоній утворилися Сполучені Штати.

жди. Ніколи вже не знайшлося ані сліду ключа до таємниці його долі. По війні ані найстаранніші пошуки, ані навіть обіцянки великої винагороди не зарадили. Не вдалося знайти викрадачів, з'ясувати хоч що-небудь про його зникнення. Пропав – та й край.

Щось у Бартайновій поведінці – не у словах, годі сказати, що саме – спонукало мене спитати:

– А як ти дивишся на цю справу? Чи справедливо з ним учинили?

– Мій погляд на цю справу?! – спалахнув він, стукнувши міцно стиснутим кулаком об стіл, наче в корчмі під час гри в кості з шахраями. – Як на мене, то це було щонайогидніше вбивство, скоєне отим клятим зрадником – Вашингтоном і його голодраними бунтівниками!

Добрих кілька хвилин ніхто з нас нічого не сказав. Бартайн силкувався опанувати себе, а я вичікував. Кінець кінцем я поцікавився:

– І це все?

– Ні, не все. За кілька тижнів після зникнення прадіда знайшовся на веранді нашого родового помешкання ось цей годинник, загорнутий у письмовий папір з написаним іменем Руперта Бартайна, єдиного прадідового сина, а мого діда.

Джон замовк. Його зазвичай неспокійні чорні очі непорушно задивилися на камін, зіниці палахтіли червоними плямками – відблисками від розжареного вугілля. Здавалося, він забув про мене. Несподіваний стукіт гілля у вікно знадвору й водночас торохтіння дощу об шиби отямили його. Знялася буря, яку заповів різкий подмук вітру. Вмить виразно почулося хлюпотіння води на бруківці. Не знаю, навіщо я згадав ці обставини, але тоді мені видавалося, що вони мають певне значення й безпосередній зв'язок із оповіддю. Тепер уже годі описати це враження. Що ж, буря додала словам мого друга поваги, ба й урочистості.

– Маю якесь дивне почуття до цього хронометра, – озвався Бартайн, – щось на зразок прив'язаності. Люблю мати його при собі, хоча – чи то через вагу, чи то ще через щось, чого не можу пояснити – рідко ношу цю пам'ятку. І ось чому. Кожного вечора, коли маю при собі цей годинник, мені безпричинно кортить глянути на нього, навіть тоді, коли не бачу жодної потреби знати точний час. Коли я все-таки піддаюся забаганці, то цієї ж миті, як тільки очі спиняються на циферблаті, мене охоплює

загадковий ляк – передчуття неминучого лиха. Найнестерпніше воно тоді, коли стрілки цього спадку по прадідові наближаються до одинадцятої, причому немає значення, котра тоді насправді година. Щойно перейдуть цю критичну позначку, як мене вже не тягне дивитися на годинник. Тоді мені байдуже, можу розглядати його, скільки заманеться, нічого особливого не відчуваючи. Десь так, як ти, коли дивишся на свій годинник. Звичайно, я привчив себе не глядіти на годинник перед одинадцятою вечора, і ніщо мене не змусить порушити цієї звички. Твоя настирливість сьогоднішнього вечора трохи збентежила мене. Я почувався так, як, напевно, відчувається курець опію, коли його потяг до цього пекельного дурману посилюється через сприятливу нагоду та чиїсь намовляння.

Ось тобі й уся історія. Я розповів її задля твоєї нісенітної науки. Якщо колись увечері ти побачиш мене з оцим клятим годинником і матимеш необережність спитати мене, котра година, то наперед прошу пробачення за прикрість, якої тобі завдам. Зіб'ю тебе з ніг, та й по всьому.

Не тишив мене його настроїв. Помітно було, що, оповідаючи про свою манію, Бартайн знову впадає в неспокій. Наостанку розповіді його усмішка видавалася вищиром, а в очах з'явилося щось інше, крім занепокоєння. Погляд блукав по всій кімнаті, нестямний, як буває в недоумків. Мабуть, це мені тільки видалось, але тоді я був певен, що мого приятеля уразила особлива й дуже цікава форма мономанії¹. Зовсім гадаю, не на шкоду моєму щирому й турботливому ставленню до Джона як до друга я став трактувати його пацієнтом, предметом цінних фахових спостережень. Чому б ні? Чи ж не для добра науки описав він свою схибленість? Ох, бідолаха, він і не гадав, скільки зробив для науки! А таки зробив, і не тільки оповідь, але й він сам був свідченням цього. Звичайно ж, я мав би взятися лікувати Джона, як умію, але спершу треба було поставити невеликий психологічний експеримент. Цей дослід сам собою міг стати кроком назустріч до одужання.

– Дуже щиро і по-дружньому ти вчинив, Бартайне, – сердечно сказав я. – Я справді гордий з твоєї довіри. Все це, безперечно, дивовижне. Ти не проти показати мені цей годинник?

---

¹ Мономанія – патологічна одержимість якоюсь однією ідеєю.

Він відчепив від камізельки годинника разом із ланцюжком і мовчки подав мені. Корпус був золотий, масивний, солідний, з вигадливим гравіюванням. Уважно оглянувши циферблат і зауваживши, що незабаром дванадцята, я відчинив тильну кришку й став зацікавлено розглядати нутро, викладене слоною кісткою, на якій було намальовано мініатюрний портрет у витонченій делікатній манері, модній у вісімнадцятому столітті.

– Господи помилуй! – вигукнув я у захопленні від цього шедевра. – Друже, як це тобі вдалося замовити таке диво? А я гадав, що малювання мініатюр на слоновій кістці – вже втрачене мистецтво.

– Це не я, – відповів він, невесело всміхнувшись. – Це мій видатний предок, прадід Брамвелл Олкотт Бартайн, есквайр із Вірджинії. На портреті він молодий, приблизно мого віку. Кажуть, я на нього схожий. А ти як вважаєш?

– Чи подібний до тебе? Звичайно ж, подібний! Якби не костюм, який ти, з любові до мистецтва чи задля *vraisemblance*¹, мав би вдягнути; якби не те, що ти безвусий, то на портреті була б твоя копія – в кожній рисі, лінії й виразі.

Ми замовкли. Бартайн узяв книжку зі стола й став читати. Знадвору долинав безугавний плюскіт дощу. Час до часу було чути квапливі кроки на хідниках. Під моїми дверима пролунав і стих важкий повільний тупіт. «Це, напевно, – подумав я, – полісмен шукає сховку біля порога дому». Гілля промовисто вдаряло в шибки, наче просячи впустити. Все це закарбувалося в моїй пам'яті на довгі літа мудрішого й сумнішого, ніж було колись, життя.

Бачачи, що Джон не дивиться на мене, я взяв старосвітського ключика, що висів на ланцюжку, й швидко перевів на годину назад стрілки годинника. Відтак, опустивши кришку, подав моєму приятелеві його власність. Він знову прикріпив годинник до камізельки.

– Ти, здається, сказав, – з удаваною невимушеністю обізвався я, – що по одинадцятій годині вже не потерпаєш, дивлячись на циферблат. Тепер уже майже дванадцята, – я глянув на свій хронометр, – тож, якщо тебе не образить моє прагнення упевнитися, глянь, будь ласка, на нього.

¹ *Vraisemblance* (фр.) – правдоподібність.

Бартайн добродушно усміхнувся, витягнув годинник і відкинув кришку. І цієї ж миті, зойкнувши, зірвався на ноги! Небеса не були ласкаві дозволити мені забути той зойк! Джон втупив очі, разюче чорні на тлі сплотнолого обличчя, на стиснутий у руках годинник. Якийсь час він стояв, заціпенілий і заанімілий, відтак не своїм голосом крикнув:

– Прокляття! За дві хвилини одинадцята!

Готовий до такого вибуху, я, не підводячись з крісла, спокійно відказав:

– Пробач. Я, мабуть, помилився, коли наставляв мій годинник за твоїм.

Мій приятель лунко клацнув кришкою й сховав годинника в кишеню. Зиркнув на мене й спробував усміхнутись, але дрижала нижня губа й годі було закрити рот. Стиснені кулаки теж тряслися. Встромив їх у кишені сюртука. Мужній дух, видно, силкувався опанувати боязке тіло. Та надто великим було зусилля. Джон захитався, неначе у нього запаморочилось в голові; і – не встиг я кинутись йому на допомогу – під ним підігнулися коліна. Незграбно ступив уперед і впав долілиць. Я підбіг, щоб допомогти йому звестися. Ба, Джон встане аж тоді, коли ми всі постанемо перед Богом.

Посмертний розтин нічого не виявив, всі органи були нормальні й здорові. Допіру коли тіло готували до похорону, спостерегли, що навколо шиї з'явилася ледь помітна темна смуга. У цьому мене запевняло кілька чоловік. Твердили, що бачили той знак. Не знаю, що про це й гадати.

Не можу також з'ясувати, де межі закону спадковості. Не знаю, чи в духовному світі сентименти та почуття можуть пережити серце, яке давало їм притулок, і шукати вияву в житті нащадка, віддаленого на століття. Хай там як, але, снуючи домисли про долю Брамвелла Олкотта Бартайна, належало б припустити, що його повісили об одинадцятій вечора, а перед тим дали кілька годин приготуватися до скону.

Ну а про Джона Бартайна, мого давнього друга, упродовж п'яти хвилин пацієнта і – прости мені, Боже! – віковичної жертви, більш нічого не маю сказати. Поховали приятеля разом із його годинником – цього я допильнував. Хай Всевишній прийме до раю Джонову душу. Як і душу повішеного вірджинського предка. Та чи насправді було їх дві?

Клята тварюка

I. Не завжди годиться їсти те, що на столі

За столом із неструганих дощок сидів чоловік і при світлі лойової свічки читав записну книжку – стару й зужитковану. Очевидно, письмо було не дуже розбірливе, бо читач раз у раз піднімав книжку до племінця, щоб краще освітити сторінку. Тоді тінь записника поглинала половину кімнати, затемняла обличчя та постаті вісьмох чоловіків. Семеро мовчки й непо-рушно сиділи під стінами з необтесаних колод і близько до стола, бо ж кімната була невеличка. Їм досить було простягти руку, щоб доторкнутися восьмого, який, частково прикритий простирадлом, навznak лежав на столі, поклавши руки вздовж тулуба. То був мрець.

Чоловік за столом читав не вголос, ніхто не порушував тиші. Здавалося, всі чогось очікують, ось тільки померлому не було на що чекати. Крізь прорубаний отвір, який тут правив за вікно, з густої пільми долинав звичний гомін пущі: протяжна безімен-на нота койота десь вдалині; тихе вібрування невтомних комах на деревах; дивні крики нічних птахів – зовсім інші, ніж у ден-них; низьке гудіння великих незграбних жуків; весь той загад-ковий, майже нечутний хор, звучання якого зауважуєш тільки тоді, коли він раптово змовкає, ніби засоромившись за свою нетактовність. Усі нічні звуки проходили повз вуха цих людей, не привчених цікавитися речами, що не мають практичного зна-чення. Про це виразно свідчила кожна риса їхніх огрубілих облич – виразно навіть у тьмяному світлі єдиної свічки. Очевидно, все це були місцеві жителі – фермери і лісоруби.

Читач записника трохи відрізнявся від решти. Можна було б припустити, що він належить до іншого кола – світського, циві-

лізованішого, хоча дещо в його одязі свідчило про спорідненість з ось цим оточенням. Піджак навряд чи міг би вважатися зразковим у Сан-Франциско, взуття пошито не в місті, а якби хто припустив, що покладений на підлозі капелюх (тільки його власник сидів з непокритою головою) слугує суто для прикраси, то помилився б, неправильно витлумачивши призначення цього головного убору. Обличчя було приємне, з певним нальотом суворості – чи то напускної, чи то набутої, як і личить людині, наділеній владою. Цей коронер – слідчий у випадках убивств – завдяки своїй посаді одержав записну книжку, яку тепер читав. Її знайшли серед речей покійника, в його хижі, де тепер тривало дізнання.

Нарешті слідчий закінчив читати й поклав книжку в нагрудну кишеню. Цієї ж миті двері відчинились, і до кімнати зайшов молодик. Певна річ, він народився і виріс не в горах. Вбраний по-міському, й одяга запорошилася так, ніби після довгої дороги. Молодик і справді щодуху скакав на коні, щоб устигнути на дізнання.

Слідчий-коронер кивнув йому. Більш ніхто не привітався з прибульцем.

– Ми вас чекали, – сказав коронер. – З цією справою конче треба впоратися вже сьогодні вночі.

– Пробачте, що затримав вас, – усміхнувшись, сказав молодик. – Я тимчасово поїхав звідси зовсім не для того, щоб ухилитися від слідства. Мені треба було надіслати до своєї газети повідомлення про те, що сталося. Мабуть, мене викликали, щоб я розповів вам про це.

Слідчий усміхнувся.

– Це повідомлення для газети, – зауважив він, – напевно, відрізнятиметься від ваших свідчень, складених тут під присягою.

– Це вже вам судити, – відрізав молодик, помітно зашарівшись. – Я писав через копірку. Ось вам копія мого повідомлення. Воно написано у вигляді оповідання, а не репортажу, бо те, що сталося, неправдоподібне. Написане може стати частиною моїх показань.

– Але ж ви кажете, що воно неправдоподібне.

– Сер, хай вас це не турбує. Я заприсягнуся, що це правда.

Якийсь час коронер мовчав, втупившись у підлогу. Люди, що сиділи попід стінами, пошепки перемовлялися, майже не зводячи погляду з покійникового обличчя. Тоді коронер підняв очі й озвався:

– Дізнання триває.

Присяжні зняли капелюхи. Свідок склав присягу.

– Як вас звати? – спитав коронер.

– Вільям Гаркер.

– Скільки вам років?

– Двадцять сім.

– Чи знали ви покійного Г'ю Моргана?

– Так.

– Чи були ви з ним у момент його смерті?

– Я був поблизу.

– Як це сталося? Маю на увазі те, як ви тут опинилися.

– Я приїхав до Моргана, щоб пополювати й порибалити. А ще хотів ближче з ним познайомитися й розвідати його дивний, замкнений спосіб життя. Мені здавалося, що з цього чоловіка може вийти непоганий літературний персонаж. Я часом пишу оповідання.

– Я часом їх читаю.

– Дякую.

– Взагалі оповідання. Не ваші.

Дехто з присяжних хихикнув. Проти понурого тла гумор видається напрочуд яскравим. Солдати на війні під час затишшя раді сміятись, а жарт у камері смертника полонить своєю несподіваністю.

– Розкажіть про обставини смерті цього чоловіка, – сказав слідчий. – Якщо хочете, можете скористатися вашими записами.

Свідок кивнув, видобув із нагрудної кишені рукопис, підніс його близько до свічки й погортав. Знайшовши потрібну сторінку, він почав читати.

II. Що може трапитися на лузі, зарослому вівсюгом

«Сонце ще тільки сходило, коли Морган і я вийшли з дому, озброївшись дробовиками. Ми хотіли полювати на перепелів, але мали тільки одну собаку на двох. Мій провідник сказав, що найкраще місце он за тим гребенем гори, і ми рушили туди стежкою, крізь густий колючий чагарник. По той бік гребеня була менш-більш рівна місцина, рясно заросла вівсюгом. Коли

ми вибралися з кущів, Морган ішов на кілька кроків попереду мене. Раптом десь поблизу, праворуч від нас, зчинилася якась вовтузня. Було видно, як розмашисто заколихалися кущі.

– Оленя наполохали, – сказав я. – Шкода, що не взяли із собою добрячої рушниці.

Морган, зупинившись і уважно спостерігаючи розколиханий чагарник, нічого не відповів, натомість звів обидва гачки й тримав дробовика наготові. Видався мені трохи схвильованим, і я здивувався, адже він славився своєю дивовижною холонокровністю, яка не підводила навіть у миті раптової й неминучої небезпеки.

– Облиште, – сказав я. – Невже ви гадаєте звалити оленя зарядом дробу?

І знову він не відповів, тільки трохи повернув до мене голову, і мене вразив його напружений погляд.

Тоді я зрозумів, що справа серйозна, й спершу припустив, що ми нарвалися на гризлі. Я рушив до Моргана, на ходу зводячи гачки.

Кущі вже не ворушилися, стихла вовтузня, але мій супутник досі вдивлявся в той бік.

– У чому річ? Що за чортівня? – спитав я.

– Це Клята Тварюка, – відповів він, не обернувшись. Його голос звучав хрипко й неприродно. Морган помітно тремтів.

Я хотів був повести мову далі, аж раптом зауважив, що на самій межі заростей вівсюг почав якимось дивно колихатися. Навряд чи я це опишу. Неначе налетів порив вітру, який не тільки пригинав бадилля, але й притискав його до землі так, що воно не випростовувалося. Незрима сила толочила вівсюг і повільно насувала на нас.

Ніщо в житті не вражало мене в такий особливий спосіб, як це незвичайне й не пояснене явище, але я зовсім не налякався. Пригадую (і наводжу цей спогад тут, бо тоді, на полюванні, він чомусь спав мені на гадку), колись я знічев'я глянув у відчинене вікно й на мить сприйняв невеличке деревце під самим вікном за одне з великих дерев, що стояли трохи подалік. Здавалося, воно таке саме завбільшки, як ці велетні, й не гармонує з ними тільки тому, що має виразніші обриси, багатші на подробиці. Це було звичайне викривлення перспективи, але воно мене вразило, майже налякало. Ми дуже залежні від

діяльності, що ґрунтується на відомих нам непорушних законах природи, тож найдрібніше їх порушення сприймаємо як загрозу нашій безпеці, як засторогу перед незнаним лихом. Так і тепер нібито безпричинне та невинне толочення трави й повільне та неухильне його пересування навівали виразну тривогу. Мій супутник, видно, таки злякався. Я не повірив своїм очам, коли він приклав дробовика до плеча й дуплетом пальнув по рухомій траві. Ще не розвіявся димок пострілу – пролунав гучний несамовитий зойк, ніби верещання пораненої тварини. Відкинувши рушницю, Морган стрімголов кинувся втікати. Цієї ж миті мене могутнім поштовхом збило з ніг щось невидиме в диму, м'яке й масивне.

Не встигши звестися й узяти вибитого з рук дробовика, я почув крик передсмертної агонії Моргана впереміш із хрипким гарчанням, як ото, коли гризуться пси. Охоплений холодним жахом, я насилу зіп'явся на ноги й подивився туди, куда побіг мій супутник. Не дай Боже ще раз побачити щось подібне! За якихось сорок-п'ятдесят кроків від мене мій приятель, без капелюха, з розпатланим довгим волоссям, впавши на коліно й закинувши голову, хилитався всім тілом з боку на бік, вперед і назад. Права рука зведена вгору, але кисті я не бачив. Другої руки зовсім не було видно. Час від часу – так мені тепер згадується ця неймовірна сцена – я міг розрізнити тільки частину його тіла. Решта щезала – не доберу іншого виразу. А тоді якийсь рух, якесь зміщення – і все тіло ставало видимим.

Усе це, мабуть, тривало кілька секунд, однак Морган встиг виконати всі рухи борця в поєдинку з важчим і сильнішим супротивником. Я бачив тільки свого приятеля, і то не завжди виразно. Увесь час лунали його крики і прокльони на тлі оглушливого ревіння, злісного і лютого. Мені ніколи не доводилося чути, щоб такі звуки виривалися з горлянки тварини чи людини.

Я недовго вагався – відкинувши дробовика, побіг на допомогу Морганові, гадаючи, що він потерпає від епілептичного нападу. Не встиг добігти – приятель упав і з'авмер. Усе стихло. І тут я жахнувся ще дужче, ніж досі, знову побачивши загадкове колихання вівсюга – спершу біля витоптаного місця, де лежав розпростертий Морган, а тоді далі, поблизу чагарника. Коли вони досягли лісу, я зміг перевести погляд на приятеля. Він був мертвий».

III. І голий може бути в лахмітті

Звівшись, коронер взявся за ріжок простирадла, відкинув його й відкрив голе тіло, що у світлі лойової свічки видавалося глинисто-жовтим. Його покривали великі синювато-чорні плями, очевидно, спричинені крововиливами. Груді й боки мали такий вигляд, ніби їх лупцювали дубцем. По всьому тілі були жахливі рани. Місцями шкіру пошматовано на клоччя. Ставши в головах мерця, коронер розв'язав шовкову хусточку, яка підтримувала щелепу, й відкрив те, що колись було горлом. Декотрі присяжні звелися, щоб придивитись, але зразу ж відвернулися, пожалкувавши за свою цікавість. Свідок Гаркер відступив до відчиненого вікна й вихилився надвір, відчувши нудоту й слабкість. Опустивши хусточку на небіжчикову шию, слідчий відійшов у куток кімнати й із купи одягу став витягати й оглядати одну річ за другою. Всі були пошматовані й зашкарублі від крові. Присяжні відмовилися від докладного огляду. Мабуть, це їх не цікавило. Все це вони вже бачили. Єдиною новою обставиною справи стали Гаркеріві показання.

– Панове, – підсумував слідчий, – у нас немає інших свідків. Вам уже пояснили, в чому полягають ваші обов'язки. Якщо не маєте якихось запитань, то можете вийти надвір, щоб обговорити ваше рішення.

Звівся старшина присяжних – високий бородатий шістдесятитітній чолов'яга в грубій одежі.

– У мене тільки одне запитання, пане коронере, – сказав він. – З якої божевільні востаннє втік цей свідок?

– Пане Гаркере, – серйозно і спокійно повторив коронер, – з якої божевільні ви втекли востаннє?

Гаркер знову залився рум'янцем, але нічого не сказав. Семеро присяжних підвелися й урочисто один за одним вийшли з хижки.

– Пане, якщо ви вже припинили мене ображати, – озвався Гаркер, залишившись наодинці з коронером, – то, мабуть, я вже можу йти собі?

– Так.

Гаркер уже був вийшов, але, поклавши руку на клямку, спинився. Професійні звички перебороли почуття власної гідності. Обернувшись, він сказав:

– Я впізнав книжечку, яку ви тримали в руках. Це Морганів щоденник. Напевно, він вас дуже зацікавив. Ви читали його весь час, поки я свідчив. Чи можна глянути на нього? Читачам буде цікаво...

– Щоденник не фігуруватиме в цій справі, – перебив коронер, ховаючи книжечку в кишеню, – бо всі записи в ньому зроблено перед смертю Г'ю Моргана.

Коли Гаркер вийшов із хижки, присяжні повернулись і стали біля стола, на якому крізь простираadlo чітко проступали обриси тіла. Старшина сів біля свічки, видобув із нагрудної кишені олівець та клапоть паперу й старанно вивів вердикт, який, доклавши більших чи менших зусиль, підписали всі присяжні:

«Нами, журі присяжних, встановлено, що останки підлягли смерті від руки гірського лева. Однак дехто з нас вважає, що їх шляк трафив».

IV. Пояснення небіжчика

Нотатки в щоденнику покійного Г'ю Моргана могли б зацікавити науковців принаймні як цінний матеріал для гіпотез. Під час дізнання коронер не розголосив змісту написаного. Очевидно, вирішив, що не варто баламутити присяжних. Дату першого запису неможливо визначити: верх сторінки відірвано. Ось те, що залишилося:

«...бігав, описуючи півколо, весь час тримаючи голову повернутою до центра, раз у раз зупинявся й люто гавкав. Нарешті він чкурнув у кущі. Спершу я думав, що пес сказився, але вдома він поводився як завжди. Хіба що понад міру лащився до мене, побоюючись кари.

Чи може собака бачити носом? Чи можуть запахи подіяти на якусь ділянку мозку так, що в уяві постане зображення джерела цих запахів?

2 вересня. Вчора вночі я дивився на зірки над гірським хребтом, що на схід від моєї хати, й раптом зауважив, що вони поступово зникають – зліва направо. Кожна згасала на якусь мить, і це ставалося з кількома нараз. Зірки затемнювалися

вздовж усього хребта, причому на певній висоті над ним, порівняно невеликій. Таке враження, ніби між мною і ними щось рухалося. Що саме – я не бачив, а зірок було негусто, тому я не міг визначити контури предмета. Брр! Не подобається це мені...»

Далі бракує записів за кілька тижнів – із щоденника вирвано три сторінки.

«27 вересня. Воно вкотре було тут. Щодня знаходжу його сліди. Вчора я знову всю ніч сидів у засідці з дубельтівкою, зарядивши її грубим дробом. Вранці я побачив свіжі сліди – ті самі, що завжди. А я міг би заприсягтися, що не спав. Фактично я майже й не сплю. Це жахливо, нестерпно! Якщо ця дивовижа діється насправді, то я збожеволюю. Якщо вона мені привиджується, то я вже збожеволів.

3 жовтня. Я не виїду звідси. Воно не вижене мене, о ні! Це мій дім, моя земля. Бог ненавидить боягузів.

5 жовтня. Я вже не витримую. Я запросив Гаркера провести в мене кілька тижнів. Це розсудливий чоловік, і з його поведінки буде видно, чи я втратив глузд.

7 жовтня. Я знайшов розв'язок загадки. Це сталося останньої ночі – раптово, як одкровення. Як просто, як жахливо просто!

Є звуки, яких ми не чуємо. На обох кінцях звукоряду є ноти, що не викликають відголосу струн такого недосконалого інструмента, як людське вухо. Вони або зависокі, або занизькі. Я не раз спостерігав дроздів, що сидять на верхів'ї одного дерева чи й кількох і виспівують на весь голос. І раптом в одну мить, водночас усі знімаються й кудись відлітають. Чому? Не всі вони могли бачити одне одного – заважали гілки та листя. Звичайно ж, верховоду цієї пташиної зграйки теж не всі бачили. Очевидно, пролунав якийсь сигнал на високій ноті, що перекрив усі звуки, якого не сприймає моє вухо. Мені траплялося бачити, як водночас і мовчки відлітають не тільки дрозди, але й інші птахи. Наприклад, перепели по різні боки заростей або й навіть на протилежних схилах пагорба.

Моряки знають, що іноді кити, які вигріваються або жирують на поверхні океану на відстані багатьох миль один від одного – аж дає себе знати кривизна земної кулі, водночас пірнають і всі вмить зникають із очей. Теж подано сигнал, і його звук надто низький, як на слух матроса на топ-мачті та його товаришів на палубі, а тому й не чутний їм. Однак люди відчують той звук за вібрацією судна – так кам'яні стіни собору вібрують від басових нот органа.

Крім звуків, це властиво й кольорам. На обох кінцях видимого спектра хімік може виявити те, що відоме під назвою «актинічні промені». У цих складників світла теж є кольори, тільки ми їх не бачимо. Людське око – недосконалий інструмент, його діапазон охоплює всього кілька октав «хроматичної гами». Я не божевільний. Є барви, яких ми не можемо бачити.

Допоможи мені, Господи! Масть Клятої Тварюки саме такої барви».

Незнайоμεць

Незнайоμεць ступив із п'їтьми в невеликий круг світла навколо нашого пригаслого табїрного вогнища й присїв на каменї.

– Не ви перші обслїдуєте цю мїсцину, – понуро сказав вїн.

Нїхто з нас не заперечив. Цей чоловїк сам був живим доводом сказаного. Не належав до нашого гурту. Мабуть, тинявся десь поблизу, коли ми лаштувалися до ночївлї. А ще неподалїк мали б бути його супутники, адже у цих краях неможливо жити й мандрувати самотою. Бїльш як за тиждень ми бачили, крїм самих себе й своїх тварин, лише гримучих змїй і рогатих ропух. В арїзонській пустелї не виживеш лише з ось такими створїннями, як тї. Треба мати в'ючну худобу, запаси, зброю – загалом спорядження. А ще – товаришїв. Не знаючи, що за люди – приятелї цього безцеремонного прибульця, вїдчувши в його словах нотки чогось схожого на виклик, кожен із нас, шести «джентльменїв – шукачїв пригод», пїдхопився й сидїв, тримаючи руку на зброї, – вїдрух, який у той час і на тому мїсци означав вичїкування. Не зважаючи на це, незнайоμεць знову заговорив – так само неквапно й монотонно, як і досї:

– Тридцять рокїв тому Рамон Гальєгос, Вїльям Шоу, Джордж Кент і Беррї Дейвїс – усї з Таксона, перейшли кряж Санта-Каталїна й подалися на захїд, наскїльки на нерївнїй мїсцевостї можна було триматися цього напрямку. Ми шукали золото й намирїлися, якщо нїчого не знайдемо, дїстатися до рїчки Хїли. Там, поблизу Бїг-Бенду, мало бути поселення. Було в нас непогане спорядження, та не було провїдника. У нас – Рамона Гальєгоса, Вїльяма Шоу, Джорджа Кента і Беррї Дейвїса.

Чоловїк повторив їмена повїльно й виразно, неначе хотїв закарбувати їх у пам'ятї слухачїв. А тї як один пїльно дивилися на нього. Уже менше побоювалися його гаданих приятелїв у темрявї, яка чорною стїною оточувала табїр. У поведїнци цього з доброї волї оповїдача нїщо не вказувало на лихї намирї. Скидався скорїш на нешкїдливого схибленця, анїж на ворога. Не новаки в цих

краях, ми знали: чимало тутешніх мешканців рівнин, живучи на самоті, схильні до різних дивацтв, що їх не завжди легко відрізнити від ознак божевілля. Людина – як дерево: у густому лісі подібних до себе вона росте так прямо, як дозволяє її родова й особиста натура; а одна-сама на просторі викривлюється й спотворюється від зусібчних сил. Ось таке мені подумалося, коли з-під крисів капелюха, глибоко насунутого, щоб світло вогню не разило очей, я розглядав цього незнайомця. Чоловік безперечно несповна розуму. Що ж він робить тут, у самому серці пустель?

Узявшись розповідати, я, природно, мав би описати вигляд цієї людини. Дивна річ, але, на жаль, не можу цього зробити достовірно. Після цього випадку не знайшлося серед нас бодай двох, які зійшлися б у тому, він що був одягнутий незнайомиць і як виглядав. Коли я намагаюся дати лад своїм враженням, вони розпорошуються. Кожен може щось та й розказати, вміння оповідати – одна з найхарактерніших властивостей людини. Одначе вміння описати – це дар неба.

Ніхто не порушив мовчання, тож наш гість повів далі:

– Тоді цей край був не той, що тепер. Не було ранчо між Хілою та Каліфорнійською затокою. В горах подекуди траплялася звірина, а біля нечисленних калюжок вистачало трави, щоб наша худоба не голодувала. Аби тільки поталанило не наткнутися на індіанців – і ми, вважаєш, упоралися з нашим завданням. Одначе не минуло й тижня, як мета походу змінилася: тепер уже не розбагатіти, а просто вижити. Ми задалеко зайшли, щоб вертатися назад. Попереду нас чекало не гірше від того, що зосталося за плечима. Тож ми просувалися вперед, їдучи верхи вночі, щоб не натрапити на тубільців і не мучитися від нестерпної спеки; а вдень ховалися – щонайкраще, як тільки могли. Бувало, споживши всі запаси дичини й спорожнивши бочечки з водою, ми цілими днями обходилися без харчів і питва. Надибавши калюжу чи плиткий ставочок на дні *arroyo*¹, набиралися сили до такої міри, щоб уполювати якогось звіра, спраглого, як і ми. Часом ведмедя, часом антилопу, койота, кугуара – що Бог посилав. Усе було поживою.

Одного ранку, коли ми, шукаючи підхожого проходу, їхали краєм гірського пасма, напала на нас згряя апачів. Вони йшли нашим слідом, яром утору – це недалеко звідси. Знали, що їх удеся-

¹ Сухе русло (*исп.*).

теро більше, ніж нас, то й без звичної боягузливої остороги кинулися на нас ускач, стріляючи й горлаючи. Годі було воювати з ними. Ми підганяли наших змучених тварин вздовж яру, доки була опора копитами, а тоді зіскочили з сідел і сховалися в *chaparral*¹ на схилі. Зоставили все добро ворогові. Взяли з собою тільки рушниці. Всі ми: Рамон Гальєгос, Вільям Шоу, Джордж Кент і Беррі Дейвіс.

– Та сама компанія, – докинув один дотепник із нашого гурту. Він походив зі східних штатів і не дуже тямив у правилах хорошого тону. Замовк, побачивши несхвальний жест нашого ватажка. А незнайомиць вів далі свою оповідь.

– Дикуни теж поспішувалися, кілька з них забігли за місце, на якому залишився наш нехитрий скарб, і відрізали нам шлях до відступу. Змусили нас дертися схилом догори. На лихо, *chaparral* простягався на невеликому клапті схилу. Вийшовши на відкритий простір, ми потрапили під вогонь із десяти чи й більше рушниць. Однак апачі в поспіху стріляють невлучно. Бог помилював, усі ми вціліли. За двадцять ярдів від заростей стояли прямовисні скелі, в одній з яких, саме навпроти нас, виднів вузький хід. Ми вбігли в нього й опинилися в печері завбільшки з кімнату. Тут ми наразі були в безпеці. Одна людина з автоматичним карабіном могла б обороняти вхід від усіх апачів країни. Проте від голоду та спраги ми не могли оборонитися. Хоробрості нам не бракувало, натомість надії зовсім не було.

Ми не бачили індіанців, але, судячи з диму й відблиску їхніх вогнищ у яру, вони вдень і вночі зі зброєю наготові чатували на краю гущавини. Ми знали: якщо вийдемо, жоден із нас не ступить більш як три кроки, поляжемо всі. Ми трималися три дні, вартували по черзі доти, доки могли терпіти муки. І тоді... це був ранок четвертого дня... Рамон Гальєгос сказав:

– Сеньйорес, я небагато знаю про доброго Бога. Як і про те, що йому миле. Я жив без католицької віри й не знаю вашої. Пробачте мені, сеньйорес, якщо вас неприємно вразить мій вчинок, але мені настав час обдурити апачів, позбавити їх здобичі.

Рамон Гальєгос клякнув на кам'яному долі печери й приставив дуло пістолета до скроні. «*Madre de Dios*², – промовив він, – прийми душу грішного Рамона Гальєгоса».

¹ Зарості (*исп.*).

² Матінко Божа (*исп.*).

І покинув нас – Вільяма Шоу, Джорджа Кента і Беррі Дейвіса.

Мені, як ватажкові, належало щось сказати.

– Він був хоробрий чоловік, – озвався я. – Знав, коли і як померти. То ж божевілля – одуріти зі спраги й загинути від індіанських куль. Або дати, щоб з тебе живцем здерли шкіру. Це бридня. Краще ходімо за Рамоном Гальєгосом.

– Слушно, – згодився Вільям Шоу.

– Слушно, – згодився Джордж Кент.

Я випростав тіло Рамона Гальєгоса, склав йому руки на грудях й накрив лице носовичком.

– Хотів би й я так виглядати... – озвався Вільям Шоу. – На короткий час.

І Джордж Кент сказав, що він такої самої думки.

– Так і буде, – запевнив я їх. – Червоні дияволи чекатимуть десь тиждень. Вільяме Шоу і Джордже Кенте, підійдіть-но сюди і станьте на коліна.

Послухалися. Я став перед ними.

– Всемогутній Боже, Отче наш, – сказав я.

– Всемогутній Боже, Отче наш, – повторив Вільям Шоу.

– Всемогутній Боже, Отче наш, – повторив Джордж Кент.

– Відпусти нам гріхи наші, – сказав я.

– Відпусти нам гріхи наші, – повторили вони.

– І прийми наші душі.

– І прийми наші душі.

– Амінь!

– Амінь!

Я вклав їх поруч Рамона Гальєгоса і накрив їм обличчя...

...По той бік табірного багаття зненацька вчинилося сум'яття. Один із нашого гурту вихопив пістолет і зірвався на ноги.

– А ти?! – крикнув він. – Ти схитрував і втік? Ходиш тепер живим? Боягузливий собако, зараз я тебе пошлю туди, куди ти послав своїх друзів! І хай мене за це повісять!

Однак наш верховода метнувся, наче пантера, до гарячого чоловіка, схопив його за зап'ясток і гукнув:

– Вгамуйся, Семе Янтсі! Вгамуйся!

Ми всі схопилися з місця, всі – крім незнайомця. Нерухомо сидів, очевидно байдужий до всього. Хтось схопив Сема Янтсі за другу руку.

– Начальнику, – сказав я, – тут щось не так. Ось цей чоловік або несповна розуму, або вигадник, просто звичайнісінький брехун. Навіщо Семові здалося його вбивати? Хай навіть цей чоловік і належав до гурту з п'яти осіб, та він же не назвав одного з них – мабуть-таки себе.

– Слушно, – відповів ватажок. Відпустив Сема, і той сів на місце. – Це таки... дивно. Багато років тому біля входу до печери знайшли трупи чотирьох білих людей, оскальпованих і страхітливо знівечених. Там-таки їх і поховали. Я сам бачив ці могили, завтра всі ми їх побачимо.

Незнайомець звівся. Був дуже високий у світлі пригаслого вогнища. Слухаючи оповідь, затамувавши дух, ми геть забули підкинути хоч яку галузку, щоб горіло.

– Нас було четверо, – мовив він. – Рамон Гальєгос, Вільям Шоу, Джордж Кент і Беррі Дейвіс.

Укотре перелічивши імена мертвяків, він ступив у пільму. Більше ми його не побачили.

І цієї ж миті один із наших, що стояв на варті, підбіг до нас, збуджений, з рушницею в руках.

– Начальнику! – випалив він. – Трохи віддалік звідси стояли три чоловіки. Цілих півгодини стояли. – Вартовий кивнув у бік, куди пішов незнайомець. – Я виразно бачив їх, адже ж світить місяць. Тримаючи цих беззбройних людей на мушці, я подумав, що не мені, а таки їм годилося б піти назустріч. Однак не пішли. До бісової матері! Допекли ж вони мені!

– Вернися на свій пост, – звелів ватажок, – і стій там. Як тільки їх побачиш, мерщій сюди. А ви, решта, кладіться-но спати, бо інакше кину сяких-таких неслухів просто на жар.

Бурмочучи під ніс лайку, вартовий послухався. І зостався на чатах.

Коли ми почали вкладатися, невгамовний Янтсі не втримався:

– Вибачай, начальнику. Ким ти їх, до біса вважаєш? Отих трьох.

– Рамоном Гальєгосом, Вільямом Шоу і Джорджем Кентом.

– А Беррі Дейвіс? Я б його таки застрілив. Бігме.

– Це зайве, хлопче. Небіжчика не вб'єш. Він і без того мертвий. Спи.

Гіпнотизер

Приятелі, які знають про мої забави з гіпнозом, читанням думок та іншими дивами, не раз запитують, чи добре я тямлю природу цих речей. На такі запитання я завжди відповідаю, що не тямлю й навіть не хочу цього. Я не дослідник, що припадає вухом до замкової шпарини у дверях майстерні Природи й, одержимий нікчемною цікавістю, пробує вивідати секрети її ремесла. Цікавлюся наукою мало – так само, як і вона мною.

Безперечно, ці явища доволі прості, й нам цілком під силу пізнати їх. Для цього треба знайти ключ до пізнання. Однак я волю не шукати. Завжди дуже романтично налаштований, набагато більш радію з таємниці, ніж із її розгадки. Коли я був маленьким, усі помічали, що мої великі блакитні очі дивляться радше в самого себе, ніж на зовнішній світ, – така була їх мрійлива краса. Часто, коли я задумувався про щось своє, їх погляд був байдужий до всього, що діється навколо. Смію гадати, що цією особливістю очі нагадували душу за ними, повсякчас заглиблену в споглядання якоїсь створеної в уяві картини чи поняття, а не в розважання над законами природи й матеріальною оболонкою речей. Чому про оце все я веду тут мову, – здавалося б, егоїстично й недоречно? Та щоб пояснити, чому так мало проллю світла на речі, які привертають мою увагу й дуже цікаві багатьом людям. Володіючи моїми можливостями й здібностями, хтось інший, звичайно ж, міг би розтлумачити й пояснити чимало з того, що я викладаю як звичайну оповідь.

Уперше про свій незвичайний дар я дізнався ще чотирнадцятилітнім, у школі. Забувши одного дня взяти з собою полуденок, я заздро дивився на дівчинку, що саме налаштувалася попоїсти. Підвівши голову, вона стрілася зі мною поглядом і вже не змогла відвести очей. Трохи повагавшись, рішуче підійшла до мене,

мовчки віддала кошачок із спокусливим вмістом і пішла собі кудись. Невимовно втішений, я вгамував голод – спожив усе, що там було. Відтоді вже не завдавав собі мороки приносити з дому перекуску, ця дівчинка стала моєю постачальницею. Не раз, задовольняючи свої природні потреби – поглинаючи її скромні припаси, я поєднував приємне й корисне: примушував дівчинку зоставатися при мені й буцімто ділився з нею харчами, які зрештою поїдав сам – до останньої крихти. Щоразу моя добродійниця була переконана, що сама з'їла все, а по обіді жалісно нарікала на голод. Дивувала вчителів, потішала учнів, дістала прізвисько Ненажера й лила мені мед на душу.

Одним-одне псувало такий приємний мені стан речей – потреба критися. Скажімо, передавати полуденок доводилося в ліску, якнайдалі від гамірливого натовпу. Шаріюся, згадуючи про розмаїті негідні викрути, до яких я мусив вдаватися, коли цього вимагало становище. А що я був (і є) щирий та відкритий, то вони мені дедалі більше обридали. Якби не мої батьки, що й не гадали відмовитися від очевидних матеріальних переваг нового режиму, то я б охоче повернувся до старого. План, який я розробив, щоб кінець кінцем позбутися наслідків моєї діяльності, свого часу викликав великий розголос. Частина плану, що стосувалася смерті цієї дівчинки, суворо засудили, але про це навряд чи варто детально розповідати.

Кілька років по тому я мав небагато можливостей практикувати гіпноз. За спроби застосувати своє вміння рідко була інша винагорода, ніж харчування лише хлібом і водою. Деколи – нічого кращого, ніж кара нагайкою. Допіру коли настав час полишити цю сцену невеликих розчарувань, випала нагода звершити справді знамениту річ.

Начальник тюрми покликав мене до себе в кабінет. Дав цивільну одягу, трохи грошей і виголосив довжелезне напучення. Мушу зізнатися, воно було значно кращої якості, ніж вбрання. Виходячи через браму у світ свободи, я раптово обернувся й похмуро втупився начальникові в очі. Вмить зневолив його.

– Ти страус, – сказав я.

Під час посмертного розтину виявилось, що в шлунку було безліч нестраних речей, переважно дерев'яних і металевих. У стравоході застрягла і, як вважали слідчі, спричинила смерть дверна ручка.

Вдачею я був добрий, повен любові син, та коли вийшов у широкий світ, від якого так довго був відгороджений, не міг не подумати, що всі мої злигодні та нещастя попливли рікою через скупердяйство батьків. Ті заощаджували на моїх шкільних полуденках і, мабуть, досі не змінилися.

При дорозі між Саккоташ-Гіллом і Саут-Асфіксією є невелике поле. Колись там стояла халупа Піта Гілстреп. Цей джентльмен грабував і вбивав подорожніх, з чого й жив. Гілстреп умер, люди почали подорожувати іншою дорогою – все це сталося майже водночас, тож ніхто не міг сказати, що було причиною, а що – наслідком. Так чи сяк, а поле тепер стояло пустою, халупа давно згоріла. І ось, ідучи до Саут-Асфіксії – дому мого дитинства, я перестрів своїх батьків, що прямували до Саккоташ-Гілла. Прив'язавши коней, обідали під дубом, серед поля. Угледівши наїдки, я поринув у болючі спогади про шкільні часи. У моїм серці пробудився досі приспаний лев. Підійшовши до цієї пари винуватців, які одразу впізнали мене, я дозволив собі натякнути, що радо скористався їхньою гостинністю.

– Цих дарів Божих, сину, – відказав мій найближчий предок з характерною пишномовністю, яка не минулася з віком, – віділено лише на двох. Звичайно, я не байдужий до відблисків голоду у твоїх очах, але...

Батько так і не договорив. Те, що він сприйняв за відблиски, було просто пильним поглядом гіпнотизера. За хвилинку можна було виробляти з ним, що хоч. Ще трохи часу пішло на матір, і нарешті я, скривджений і розгніваний, міг повелівати цими двома.

– Чи знаєте, мій колишній батьку, – спитав я, – що ви й ось ця жінка вже не ті, ким були?

– Певні зміни я помітив, – завагавшись, відповів старий джентльмен. – Це, мабуть, вікове.

– Це не тільки вікові зміни, – пояснив я. – але й видові. Ви з цією леді насправді не люди, а дикі коні. Два жеребці, ворожі один одному.

– Джоне! – вигукнула моя люба матінка. – Невже ти хочеш сказати, що я...

– Пані, – поважно сказав я, дивлячись їй у вічі, – хочу сказати, що ви дикий огир.

Як тільки ці слова злетіли з моїх вуст, вона стала навколішки, сперлася на руки, повернулася задом до чоловіка, пронизли-

во заіржала й з усієї сили копнула його в гомілку. А за мить і він навкарачки відповз від жінки, водночас небезуспішно відбиваючись ногами. Так само завзято, але менш спритно, бо перешкоджало довге плаття, хвицялася й леді. Їхні ноги раз у раз химерно спліталися, ступні час від часу співударялися в повітрі. Батьки пнулися, падали долілиць і лежали, безпорадні, якусь мить. Оговтавшись, знову товкли одне одного. Виливали свою злобу в безсловесному верещанні, наче оскаженілі тварини, якими себе вважали. На всю округу лунав цей жахливий галас. Кружляли коло за колом, удари падали, як блискавиці з хмари над горою. Ці двоє то кидалися вперед, то сахалися назад. Били згори кулаками – незграбно, обома відразу – й тут же падали на всі чотири, ніби не могли втриматися навстоячки. Руками й ногами виривали траву, розкидали камінці. Обличчя, волосся й вбрання запорошені пилюкою, повимащувані кров'ю. Дикий, скажено лютий крик того, що б'є, стогін, харчання й схлипування того, що дістав удар. Такої войовничості, такої мужності ніхто не бачив ані під Геттисбергом, ані під Ватерлоо. Доблесть моїх найдорожчих батьків у лиху годину – ось невичерпне джерело моєї гордості й утіхи. А коли все стихло, потовчені, понівечені, закривавлені останки двох смертних засвідчили сумну новину: призвідця цього поєдинку осиротів.

Мене заарештували за те, що спричинив порушення спокою. Мою справу ось уже п'ятнадцять років розглядають у Суді Технічних Подробиць і Тяглості. Адвокат докладає величезних зусиль, щоб її перейняв Суд Провадження Нової Тяжби.

Ось такі мої кілька дослідів у загадковій, незвіданій царині гіпнозу. Чи зумів би якийсь лиходій використати мій досвід, щоб скоїти щось погане, – цього я не знаю.

Зміст

ОПОВІДІ ПРО СОЛДАТІВ І ЦИВІЛЬНИХ

І. Солдати

Вершник у небі	7
Випадок на мості через Совиний струмок	13
Чикамога	22
Син богів	29
Один із пропалих безвісті	36
Убитий під Ресакою	46
Бій у Култеровій впадині	52
Жорстока сутичка	61
Прикінчити з милосердя	69
Паркер Аддерсон, філософ	74
Джупітер Доук, бригадний генерал	81
Сутичка аванпостів	92
Історія про сумління	103
Офіцерське поріддя	110
Один офіцер, один солдат	120
Джордж Терстон	126
Пересмішник	131

ІІ. Цивільні

Чоловік, що виходив із «носа»	137
Пригода у Браунвіллі	144
Сумнозвісний заповіт Гілсона	153
Прохач	161

Сторож покійника	166
Людина і змія	177
Лихо, а не баба	184
Підхоже оточення	198
Житель Каркоси	206
Забите вікно	210
Середній палець правої ноги	214
Вівчар Гайта	223
Леді з Червоного Коня	229
Очі пантери	237

ЧИ МОЖЕ ТАКЕ ТРАПИТИСЯ?

Смерть Галпіна Фрейзера	249
Таємниця Макаргерового яру	264
Однієї літньої ночі	271
Дорога в місячному світлі	273
Діагноз смерті	283
Повелитель Моксона	287
Один із близнят	296
Долина привидів	303
Глечик сиропу	314
Галюцинація Стейлі Флемінга	321
Віднайдене «я»	324
Малий блукач	330
Нічні події в Ярузі Мерця	335
За стіною	343
Психологічна катастрофа	351
Похорон Джона Мортонсона	356
Царство ілюзій	358
Годинник Джона Бартайна	365
Клята Тварюка	371
Незнайомиць	380
Гіпнотизер	385

Літературно-художнє видання
Серія «Майстри світової прози»

АМБРОУЗ БІРС
Зібрання творів

З англійської переклав
Олег Король

Редактор *Л. Пішко*
Відповідальний редактор *О. Жупанський*
Художній редактор *О. Баратинська*
Оригінал-макет *О. Баратинська*

Формат 60x90 1/16
Наклад 3000 пр.
Підписано до друку 19.07.2017
Зам. № 7-07-1807.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи №2770. Серія ДК

ФОП Жупанський
Україна, 08293, Буча, вул. Тарасівська, 7а,
тел.: (096) 350-61-05;
E-mail: zhupansky-publisher@ukr.net
facebook.com/Zhupanskyi/

Книжки за видавничими цінами
Інтернет-магазин
publisher.in.ua

Віддруковано ПРАТ «Харківська книжкова фабрика «Глобус»
61052, м. Харків, вул. Різдяна, 11
Свідоцтво ДК № 3985 від 22.02.2011 р.
www.globus-book.com

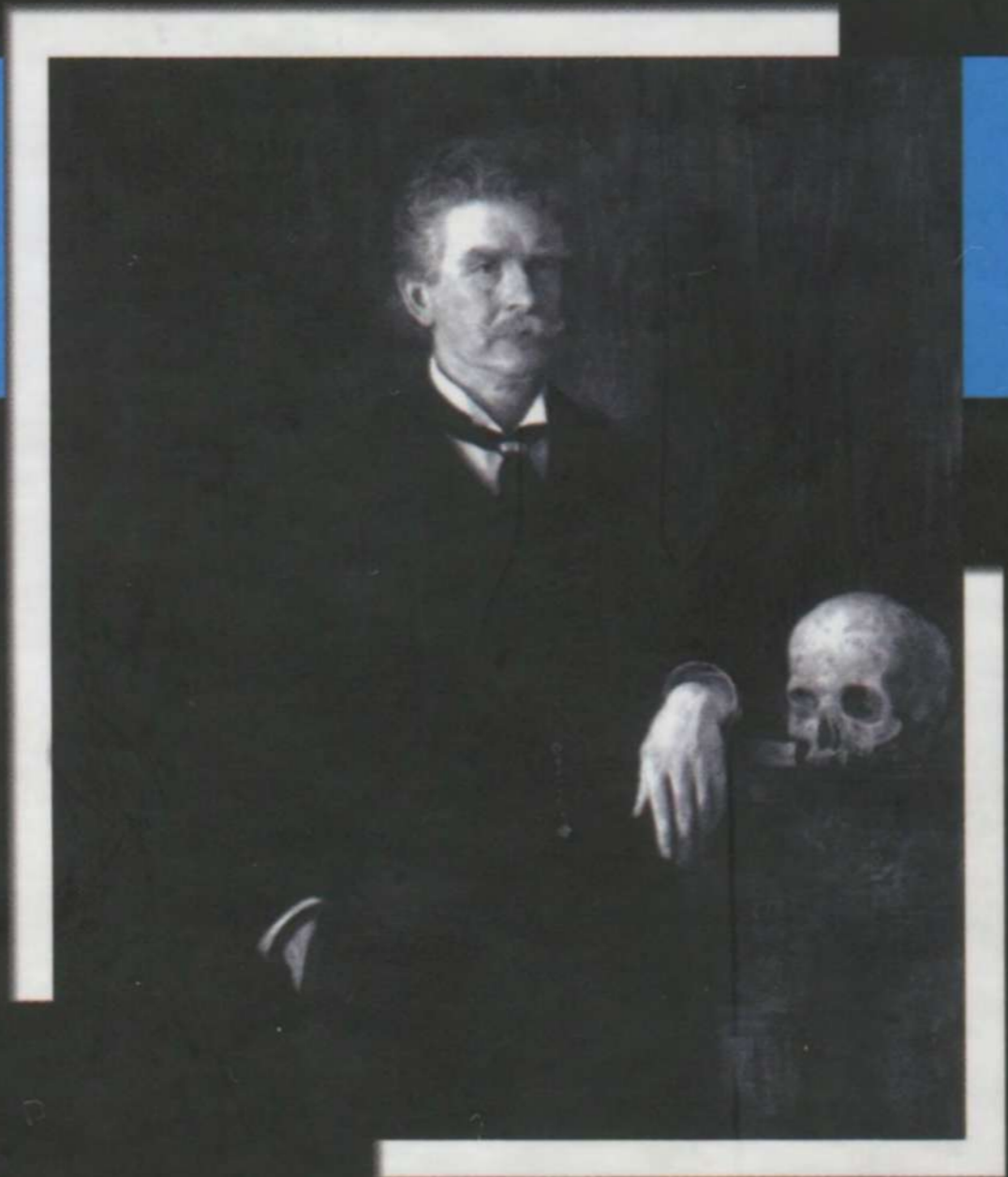
Бірс, Амброуз.
Б59 Зібрання творів: / Амброуз Бірс; з англ. пер. О. Король;
– К.: Видавництво Жупанського, 2017. – (Майстри світової прози). – 392 с.

ISBN 978-966-2355-84-0

УДК 821.111(73)-32

Амброуз Гвіннетт Бірс */Ambrose Gwinnett Bierce/*

(1842–1913) – американський класик, який вважається прекурсором «чорної літератури» ХХ сторіччя. Відомий передовсім як майстерний автор короткої прозової форми, Бірс високо цінувався сучасниками і здобув шану наступників, певною мірою вплинувши на подальший розвиток англomовної химерної і готичної літератури. Амброуз Бірс з притаманною йому гостротою і жорсткістю багато пише про свій досвід участі у Громадянській війні, в якій він воював на боці Півночі, що ліг в основу однієї з його найвідоміших збірок «Оповіді про солдатів і цивільних». Не менш відомою збіркою Бірса є «Чи може таке трапитися?», де він творить літературний канон «страшного» і «надприродного».

Життя Бірса важко назвати щасливим: розлучення з дружиною та її смерть, загибель старшого сина на дуелі, смерть молодшого від хвороби, обтяженої алкоголізмом – вочевидь, усе це й надало того особливого трагічного і містичного забарвлення творам Бірса. А загадкове зникнення письменника і його ймовірна смерть у 1913 – на початку 1914 року і досі слугують темою для різних інтерпретацій, які знайшли відображення у творчості таких відомих письменників, як Г. Ф. Лавкрафт «Щось на порозі», Р. Гайнлайн «Втрачений спадок», Роберт Блох «Люблю блондинок» та ін. Місце поховання Амброуза Бірса і досі лишається невідомим.

ISBN 978-966-2355-84-0

9 789662 355840 >

Майстри
світової Прози

зібрання творів

амброуз
Бірс

